

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Hasan ALKAN

KLASİK TEFSİR KAYNAKLARINDA CEBRAİL

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2023

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Hasan ALKAN

KLASİK TEFSİR KAYNAKLARINDA CEBRAİL

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Eyüp YAKA

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2023

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Hasan Alkan'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Doç. Dr. Süleyman NAROL	(İmza)
Üye (Danışman)	: Dr. Öğr. Üyesi Eyüp YAKA	(İmza)
Üye	: Doç. Dr. Şeref GÖKÜŞ	(İmza)
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Hatice TEBER	(İmza)
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Esat SABIRLI	(İmza)

Tez Başlığı: Klasik Tefsir Kaynaklarında Cebrail

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 10/02/2023

Mezuniyet Tarihi : / /

AKÂDEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “Klasik Tefsir Kaynaklarında Cebrail” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Hasan ALKAN

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

03 / 03 / 2023

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri		
Adı-Soyadı	Hasan ALKAN	
Öğrenci Numarası	20155250005	
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri	
Programı	Doktora	
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri		
Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Eyüp YAKA	
Dönem Projesi Tez Başlığı	Klasik Tefsir Kaynaklarında Cebail	
Turnitin Bilgileri		
Ödev Numarası	2027888388	
Rapor Tarihi	03/03/2023	
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: % 13 Alıntılar dahil: %.14	
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 219 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.		
Gerekçe:		
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Eyüp YAKA İmza		

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
ÖZET.....	ix
SUMMARY	x
ÖNSÖZ	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
KLASİK TEFSİR KAYNAKLARINDA MELEKLER VE GENEL ÖZELLİKLERİ	5
1.1. Melek Kavramı.....	5
1.2. Meleklerin Özellikleri	8
1.2.1. Meleklerin İbadet ve Tesbihleri	10
1.2.2. Meleklerin Elçiler Olarak İşleri Çekip Çevirmeleri	15
1.2.3. Meleklerin Kanatları ve Hızlı Hareket Etmeleri	22
1.3. Cebrail’le Güçlü Bağlantısı Olan Büyük Melekler	26
1.3.1. Mikâil	26
1.3.2. İsrâfil	33
1.3.3. Azrâil	38
1.4. Klasik Tefsir Kaynaklarında Cebrail.....	42
1.4.1. Cebrail Kelimesinin Kökeni ve Okunuşu.....	42
1.5. Klasik Tefsir Kaynaklarında Ruh ve Cebrail	47
1.5.1. Ayetler Bağlamında Ruh ve Cebrail	51
1.5.2. Rûhulkudûs Olarak Cebrail	61
1.6. Cebrail’e Ait Özel Vasıflar	66
1.6.1. Kerîm ve Allah’ın Ayetlerini Okuyan Bir Resûl Olması	66
1.6.2. Zû Kuvve-Şedîdü’l-Kuvâ ve Zû Mirra Olması	72
1.6.3. Mekîn ve Mutâ‘ Olması	77
1.6.4. Emîn ve Rûhulemîn Olması	79
1.6.5. Cebrail’in Diğer Özel Vasıfları	83
1.7. Cebrail’in Giysi ve Kanatları	93
1.8. Yahudilerin Cebrail’e Düşmanlıkları	95
İKİNCİ BÖLÜM.....	100
KLASİK TEFSİR KAYNAKLARINDA CEBRAİL’İN İLİŞKİ KURDUĞU ŞAHSİYETLER.....	100
2.1. Cebrail ve Peygamberler	100
2.1.1. Cebrail ve Âdem (a.s).....	101
2.1.2. Cebrail ve Nûh (a.s)	105
2.1.3. Cebrail ve Sâlih (a.s)	106
2.1.4. Cebrail ve İbrâhim (a.s).....	107

2.1.5. Cebrail ve Lût (a.s).....	116
2.1.6. Cebrail ve Ya'kûb (a.s) ile Yûsuf (a.s).....	119
2.1.7. Cebrail ve Şuayb (a.s)	125
2.1.8. Cebrail ve Mûsâ (a.s) ile Hârûn (a.s).....	126
2.1.9. Cebrail ve Dâvûd (a.s) ile Süleyman (a.s).....	133
2.1.10. Cebrail ve Eyyûb (a.s).....	134
2.1.11. Cebrail ve Yûnus (a.s).....	135
2.1.12. Cebrail ve Zekeriyâ (a.s)	135
2.1.13. Cebrail ve Îsâ (a.s).....	136
2.1.14. Cebrail ve Lokman (a.s) ile Uzeyr (a.s)	137
2.2. Cebrail ve Hz. Peygamber (s.a.v).....	138
2.2.1. Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) Yakınlığı	139
2.2.2. Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) Asli Suretiyle Görünmesi	144
2.2.3. Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) Dua ve İbadet ile Sosyal Hayata Dönük Rehberliği .	151
2.2.4. Cebrail'in Mekke Müşrikleri ile Yahudi ve Münafıklara Karşı Hz. Peygamber'e (s.a.v) Destek Olması	159
2.2.5. Cebrail'in Vahiy ve Kur'ân Konusundaki Faaliyetleri	164
2.2.6. Cebrail ve İsrâ-Miraç Hadisesi.....	181
2.2.7. Cebrail'in Savaşlarda Hz. Peygamber'e (s.a.v) Destek Olması	184
2.3. Cebrail'in Diğer Dini Şahsiyetlerle İlişkisi	190
2.3.1. Cebrail ve Hz. Meryem	190
2.3.2. Cebrail ve Habîb-i Neccâr ile Ashâb-ı Kehf	195
2.3.3. Cebrail ve Habeş Hükümdarı Necâşi Ashame	196
2.3.4. Cebrail ve Sahâbe	196
SONUÇ	203
KAYNAKÇA.....	208

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselâm
b.	: Bin
Bil.	: Bilimler
bkz.	: Bakınız
bint.....	: Binti
bs.	: Baskı
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
<i>DİA</i>	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr.	: Doktor
Enst.....	: Enstitüsü
Hız.	: Hazreti
h.	: Hicri
İbn	: İbnü
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
r.a	: Radıyellâhü anh, anhâ
s.	: Sayfa
s.a.v	: Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
Üniv.	: Üniversitesi
vb.	: Ve benzeri
vd.....	: Ve diğer
yay.	: Yayınları
yy.	: Yüz yıl
y.y.....	: Yayın yeri yok

ÖZET

İnsanlığın Allah'ı tanıyıp hidâyet yolunda ilerleyerek doğru ve güzel işlerle saadet yurdunda sonsuz mutluluğu elde etmesine vesile olacak mesajların Cebrail vasıtasıyla ulaştırıldığı bilinen bir hakikattir. Cebrail peygamberlerin görevlerini ifa etmelerinde, zorluklara göğüs germelerinde ve düşmanların tehditlerinden kurtulup selamete ulaşmalarında rehber olmuş son derece etkin, seçkin ve değerli bir melektir.

Bir melek olarak Cebrail diğer melekler gibi latif, nurani, hava gibi hafif, gözle görülmeyen, yeme, içme, evlenme, üreme gibi özellikler taşımayan, adeta tesbih ve ibadetle gıdalanan, sadece emredileni yerine getiren ve emre hazır bekleyen bir melektir. Cebrail kerîm bir resûl, her yönüyle kuvvet ve metanet sahibi, Arş'ın sahibinin katında kıymet ve itibar taşıyan, işaretiyle meleklerin hareket ettiği, güzel ve kusursuz bir görünüşe sahip olan son derece güvenilir bir melektir.

Cebrail aynı zamanda bir ruh ve Rûhulkudûs'tür. Hz. Meryem'e insan suretinde bir ruh olarak temessül etmiş, Kadir gecesinde meleklerle yeryüzüne bir ruh olarak nüzûl etmiştir. Cebrail, Îsâ'yı (a.s) Rûhulkudûs sıfatıyla teyit etmiş ve Kur'ân'ı Hz. Peygamber'in (s.a.v) kalbine Rûhulemîn olarak inzal eylemiştir. Yahudiler Cebrail'in Allah katındaki yüce konumunu bilmelerine rağmen Kur'ân ve Hz. Peygamber'e (s.a.v) düşmanlıklarına onu bahane etmişlerdir.

Cebrail'in Yûsuf'u (a.s) peygamberlik ismetine yakışmayan bir halden dolayı uyarması ya da boğulmak üzere olan firavunun iman etmesini ifade eden sözüne öfkelenip ağzını toprakla doldurması gibi Cebrail'in yaratılışına ve masumiyetine yakışmayan haberler ileri gelen müfessirlerce naklî ve aklî delillerle çürütülmüştür.

Hz. Peygamber'e (s.a.v) Cebrail iki kez aslî suretiyle, diğer zamanlarda genellikle Dihyetü'l-Kelbî yahut farklı insan tipleriyle tezahür etmiştir. Vahyi en güzel usulde iletmış, Kur'ân'ın okunma, ezberlenme ve anlaşılmasına vesile olmuştur. Hz. Peygamber'e (s.a.v) miraçta kılavuz, ötelere âlemini seyretmesinde refik olmuştur. Cebrail Hz. Peygamber'e (s.a.v) aile hayatında, dini hizmetler için uygun kişi seçiminde ve görevlerin ehil olana tevdi edilmesi gibi hususlarda da kılavuz olmuştur. Hulasa bu çalışma, meleklerin genel özelliklerini, Cebrail'e ait sıfatları, onun peygamberler ve dinî şahsiyeti olan bazı kişilerle irtibatının klasik tefsir kaynaklarına aksediş şeklini ve yorumlanma usulünü inceleme gayretinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Melekler, Cebrail, Kur'ân, Peygamberlik.

SUMMARY

It is a well-known fact that the messages that will help mankind to know Allah, to follow the path of guidance and to achieve eternal happiness in the land of bliss through righteous and good deeds are delivered through Gabriel. Gabriel was a highly effective, distinguished, and valuable angel who guided the prophets in the fulfilment of their duties, in overcoming difficulties and in reaching salvation from the threats of enemies.

As an angel, Gabriel, like other angels, is subtle, luminous, light as air, invisible to the eye, does not eat, drink, marry or procreate, is nourished by prayer and worship, does only what he is commanded to do, and stands ready to obey. Gabriel is a noble messenger, an angel of strength and fortitude in every aspect, an angel of great trustworthiness and dignity in the sight of the owner of the Throne, an angel on whose signal the angels move, an angel with a beautiful and flawless appearance.

Gabriel is also a spirit and the Holy Spirit. He appeared to Holy Mary as a spirit in human form and descended to the earth as a spirit with the angels on the night of Qadr. Gabriel confirmed Jesus (pbuh) with the attribute of the Holy Spirit and revealed the Qur'ân to the heart of the Prophet (pbuh) as the Holy Spirit. Although the Jews knew Gabriel's exalted position in the sight of Allah, they used him as an excuse for their enmity against the Qur'an and the Prophet (pbuh).

Reports that are unworthy of Gabriel's creation and innocence, such as Gabriel's warning Joseph (pbuh) for something unworthy of his prophethood, or his anger at the drowning Pharaoh's word of faith and filling his mouth with earth, have been refuted by leading commentators with narrative and rational evidence.

Gabriel appeared to the Prophet (pbuh) twice in his original form, and at other times usually in the form of Dihyat al-Kalbî or different human types. He conveyed the revelation in the most beautiful way and was instrumental in the recitation, memorization and understanding of the Qur'an. He was the guide of the Prophet (pbuh) on the miraj (ascension) and the companion of the Prophet (pbuh) in his journey to the world beyond. Gabriel guided the Prophet (pbuh) in family life, in choosing the appropriate person for religious services, and in delegating tasks to the competent. In short, this study is the result of an effort to examine the general characteristics of the angels, the attributes of Gabriel, the way his contact with the prophets and some religious personalities as reflected in the classical tafsir sources and the method of interpretation.

Keywords: Tafsir, Angels, Gabriel, the Qur'an, Prophethood.

ÖNSÖZ

İlk insan Âdem'in (a.s) dünyaya gönderilmesinden son peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.v) vefatına kadar görevli her bir peygamberle iletişime geçen Allah'ın melek resul olarak seçtiği seçkin kulu Cebrail'in birçok açıdan daha iyi tanınması ve bilinmesine ihtiyaç olduğu açıktır.

Allah'ın varlığının ve birliğinin insanoğluna tanıtılmasına, mesajlarının aktarılmasına Cebrail vesile olmuş ve Allah ile peygamberler arasında irtibatı sağlamış muteber bir melek olarak öne çıkmıştır. Peygamberlerin görevlerini ifa etmelerinde rehber; dert, keder ve hüznlerinin giderilmesinde yoldaş; talep ve yakarışlarının kabul edilmesinde kılavuz olmuştur.

Cebrail'in Kur'an'da çok özel niteliklerle zikredilmesi, Hz. Meryem'e insan suretinde temessül etmesi için gönderilirken "Ruhumuz" diye paye verilmesi, bir Rûhulkudûs olarak peygamberlik tahtının son şeref mümessili Hz. Muhammed'in (s.a.v) kalbine Kur'an'ı inzâl etme seviyesinde bir melek olması bizi bu çalışmaya sevk eden nedenler arasında yer almıştır.

Cebrail'e düşman olanın Allah'a da düşman sayılacağına vurgulanması onun Allah'a manen yakınlığının göstergesi kabul edilerek bahse konu sıfat ve özelliklerinin tefsirlere yansıma şeklinin merak ve heyecanı ile bu araştırmaya başlanmıştır. Bu meyanda çalışmamız giriş hariç iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde Cebrail'in de bir melek olmasından hareketle melek kavramı, genel özellikleri ve ona yakınlıkları itibarıyla zikredilmesi gereken meleklerle ilgili bilgiler verilmiştir. Aynı zamanda Cebrail kelimesinin kökeni, anlam ve okunuşu ile Kur'an'da anılan özel vasıfları üzerinde durulmuştur. Son olarak Kur'an'da geçen ve mübhem bırakılan bazı ifadelerin müfessirler tarafından Cebrail ile bağlantısı ele alınmıştır.

İkinci bölümde Cebrail'in peygamberlere görevlerini icra ederken vermiş olduğu destek ve yardımlar, peygamberler dışındaki insanlarla irtibatı ve kavimlerin helak edilmesindeki rolüyle ilgili konular, araştırmanın tabiatı itibarıyla öncelikle klasik tefsir kaynakları merkeze alınarak çalışılmıştır. Ele alınan konunun mahiyetine göre diğer kaynaklar da gözden geçirilmiştir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) son peygamber, Kur'an'ın da son ilâhî kitap olmasından hareketle dikkatler Cebrail'e çevrilmiş, onun Hz. Peygamber'i (s.a.v) bu göreve hazırlaması, her alanda rehber olması, aslî suretiyle ve insan şeklinde temessül etmesi, vahyi iletme şekli, Kur'an'ı eksiksiz ve kolayca öğretmesi gibi konular hassasiyetle incelenmiştir.

Bu çalışmanın teşekkül etmesinde destek ve yardımını esirgemeyen çok kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Eyüp YAKA'ya ve tez izleme komitesinde yer alıp yapıcı katkılarda bulunan kıymetli hocalarım Doç. Dr. Yasin PİŞGİN ve Doç. Dr. Şeref GÖKÜŞ'e teşekkür ederim. Her zaman yakın ilgi, öneri ve teşvikleriyle yol gösteren ve gerekli tavsiyelerde bulunan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Rıfat ATAY'a şükranlarımı arz ederim.

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu klasik tefsir kaynaklarında yer aldığı şekliyle Cebrail'i incelemeye dayanmaktadır. Cebrail'in dil bilimsel tefsirlere, rivayet, dirayet ve işârî tefsir kaynaklarına yansıma yönü tezin ana konuları arasında yer almaktadır.

Klasik tefsir kaynakları esas alınarak Cebrail'in de melek olması yönüyle melekler hakkında genel bilgiler verilmesi, "melek" kavramı, meleklerin özellikleri, yerine getirdikleri görevleri ve ibadetleri de araştırmanın çerçevesini oluşturan konulardır.

Kelime olarak Cebrail'in kökeni ve anlamı, bir melek olarak Kur'ân'da bahsedilen niteliklerinin klasik tefsir kaynaklarında yorumlanma biçimi, Cebrail'in hızlı ve güçlü olmasının yanında kanatlarının işlevleri gibi aslî suretine ait sıfatların tezahür şekilleri incelenen konulardan birini teşkil etmiştir.

Peygamberlerle ilgili Cebrail'in görevleri, dert, sıkıntı, istek ve problemlerine çözüm bulma yolu, aldığı emir ve yasakları ulaştırma usulü, mucizelerin gerçekleşmesindeki payı ve kavimlerin helak edilmesindeki rolü araştırma alanları arasına katılmıştır.

Cebrail'in son peygamber Hz. Muhammed'i (s.a.v) peygamberliğe hazırlaması, vahyi ulaştırması, temessül şekilleri, sorularına ve taleplerine yaklaşımı, peygamberlik görevinin zorluklarına karşı destek olması, savaşlardaki yardım şekli, düşmanlarının hile ve suikastlarını önleme konusunda siper olması da tezin konularından biri olarak işlenmiştir.

Kıyamete kadar koruma garantisi verilen Kur'ân'ın Cebrail tarafından eksiksiz olarak ve unutmaya kaygısı taşımadan Hz. Peygamber'e (s.a.v) öğretilmesi, belirli aralıklarla tekrar edilerek zihnine yerleştirilmesi, anlaşılmasında zorluk çekilen bazı ayetlerin açıklanması ve ibadetlerin ifa ediliş usullerinin gösterilmesi de tezin konuları arasında yerini almıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

İnsanlığın yaratıcısını tanıması, ona yönelmesi ve onu hoşnut edecek davranışlar sergilemesi açısından Allah ile peygamberleri arasında irtibatı sağlayan, peygamberlerin de ondan aldıkları bilgilerle insanoğlunun Rableriyle bağ kurmalarına vesile olan Cebrail'in her yönden bilinmesinin önemi çok açıktır.

Cebrail'in de diğer melekler gibi latif, nurani bir melek olması nedeniyle öncelikle meleklerle ilgili genel anlamda tanıtıcı mahiyette bilgiler verilmesi amaçlanmıştır. Böylece Cebrail'in kendine has özellikleri bir tarafa bir melek olarak taşımış olduğu niteliklerin daha iyi anlaşılıp kavranmasına gayret gösterilmiştir.

Cebrail için bir şeref vesilesi olarak kabul edilebilecek niteliklerin Kur'ân'da ifade edilmesi, onların tefsir kaynaklarında ele alınma ve açıklanma biçimlerine yönelik bakış açısının belirlenmesi zarureti bu çalışmanın ana gayelerinden birisidir.

Bu çalışmayla Cebrail'in, görevlerini icra eden peygamberlere rehberlik ettiği konuların, çaresiz kaldıkları anlarda sergilemiş olduğu destek ve yardımların Kur'ân ayetleri çerçevesinde ve onlara tefsir kaynaklarında getirilen yorumlar bağlamında ortaya konulması düşünülmüştür.

Cebrail'in Hz. Peygamber'in (s.a.v) peygamberlik görevini ifa etmesindeki rehberliğinin boyutlarını, savaşlarda meleklerle sergilediği tutumu, Kur'ân ayetlerinin doğru ve anlaşılır bir üslupla vahyedilmesindeki rolünü, İslam'ın anlaşılması ve öğretilmesine olan katkılarını göstermek bu araştırmanın hedefleri arasındadır.

Cebrail'in peygamber olmayan bazı önemli dini şahsiyetlerle kurmuş olduğu irtibatın, onlarla ilgili söylem ve önerilerin mahiyetinin belirlenmesi de araştırmanın amaçlarından biri olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Araştırmamızın Cebrail ile ilgili klasik tefsir kaynaklarına yansıyan açıklamaların ve yorumların ele alınıp incelenmesi üzerine kurgulanması sebebiyle öncelik tefsir kaynaklarına verilmiştir. Tefsir olarak yazılmış olan eserlerin tamamının incelenmesi çalışmamızın sınırlarını zorlayacağı için dilbilimsel tefsirler başta olmak üzere her asırda kabul görmüş ve tanınmış olan temel kaynak mahiyetindeki rivayet, dirayet ve işârî türlerdeki tefsirler incelenmiştir.

Yakın ve modern dönemde Türkiye'de ve dünyada yazılmış olan çok sayıda tefsir kaynağının ele alınıp değerlendirilmesi de araştırmanın boyutlarını aşacağı, çalışmadan elde edilecek verimi düşüreceği ve konu dağınıklığına yol açacağı düşünülmüş ve incelenen tefsir sayısı sınırlı tutulmuş diğerleri ise kapsam dışına çıkartılmıştır.

Kelam ve akâid konulu kitap ve çalışmalarda meleklerle iman konusu geniş ve ayrıntılarıyla işlendiği için bu konuya girilmemiştir. Meleklerle ilgili genel bilgiler verilmek ve melek türlerinin tamamı yerine Cebrail ile bağlantıları daha açık olan üç büyük melek ele alınmak suretiyle bu konu sınırlandırılmıştır.

İslam dışındaki dinlerde melek anlayışını konu edinen çalışmaların mevcut olmasının yanında melek gibi gözle görülmeyen diğer varlıkları değerlendiren araştırmaların varlığından dolayı bu tür konular çalışmamızın dışında tutulmuştur.

Miraç hadisesinde Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) rehber olarak eşlik ederken söz konusu olan Allah'ın görülüp görülmediği ya da firavunun boğulma anındaki imanının geçerli olup olmadığı gibi kelama dair konular araştırmamızın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Cebrail ve yanındaki meleklerin savaşlardaki desteğinden söz ederken onların bizzat savaşıp savaşmadıkları ve savaşların cereyan ediş şekli gibi daha çok siyer ve megâzî ilminin konuları arasında yer alan ayrıntılara da girilmemiştir.

Cebrail'in peygamberlerin hayatındaki rolü ve onlara olan rehberliği işlenirken çalışmadaki verimi düşüreceği ve gereksiz ayrıntılara dalınmasına sebep olacağı için ilgili her bir peygamberin hayatının anlatılması yerine Cebrail'in o peygamberin hayatına dokunan ve etki eden yönüyle konu ele alınmıştır.

Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan ve çalışma yapılan konularla ilgili bir araya getirilen dokümanların gözden geçirilmesi, sorgulanması ve değerlendirilmesi aşamalarından oluşan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Buna göre öncelikle Kur'an'da Cebrail'in doğrudan ve dolaylı olarak geçtiği yerler belirlenmiştir. Tespit edilen ayetlerin her birinin tefsir kaynaklarındaki açıklamaları, yorumları kayıt altına alınmış, gözden geçirilerek değerlendirilmiştir.

Her dönemde öne çıkmış ve genel kabul görmüş tefsir kaynaklarında Cebrail'e dair açıklamalar tespit edilmiştir. Bu tespitler ışığında Cebrail'in tefsir kaynaklarında yer alışı biçimi tetkik edilmiş ve gerekli sonuçlar çıkarılmıştır.

Tefsir kaynaklarında Cebrail konusunda verilen bilgilerin hadis kaynaklarında bir mesnedi varsa öncelikle bu kaynak tespit edilerek konu araştırılmıştır. Aynı konu çerçevesinde birbirine benzeyen ya da farklı olan bilgiler kontrol edilerek analiz edilmiştir.

Araştırmaya "Melek" kavramı başta olmak üzere meleklerin genel özellikleri ile başladıktan sonra Cebrail ile alakalı konulara geçiş yapılmıştır. "Cebrail" kavramı, Cebrail'in nitelikleri, peygamberlerle olan irtibatı, peygamber olmayan kişilerle ilişkisi araştırılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) ile bağlantısı, vahye ve Kur'an'a dair faaliyetleri gözler önüne serilmiştir. Tefsirlerde aynı konudaki benzer bilgilerin hepsinin verilmesinden kaçınılmış ve sadece kaynakları gösterilmiştir.

Tez konusuna yakın daha önceki çalışmalara bakıldığında Lütfullah Cebeci'nin *Kur'an'a Göre Melek Cin Şeytan* isimli eseri ile Süleyman Ateş'in *İnsan ve İnsanüstü Varlıklar Ruh Melek Cin İnsan* başlığını taşıyan eserinde konunun sınırlı olarak ele alındığı, Ali Erbaş'ın *Melekler Alemi (İlahi Dinlerde Melek İnancı)* başlıklı eserinde de ilahi dinler esas alınarak meleklerin incelendiği görülmüştür. Haydar Güngör tarafından hazırlanan

Hadislerde Cibrîl adını taşıyan doktora tezinde de hadisler bağlamında araştırılmıştır. Yine Enver Bayram'ın "Kur'ân'da Cebrail" adlı makalesi de konuya sınırlı açıdan yaklaşmıştır. Aynı zamanda Cebrail'in sadece bir yönünü ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu araştırma ise Cebrail'in Kur'ân'da geçen vasıflarının ve peygamberlerle irtibatının klasik tefsir kaynaklarına yansımaları değerlendiren yönüyle diğerlerinden ayrılmaktadır.

Tez çalışmasında geçen ayetlerin mealleri konusunda genellikle DİB yayınlarından Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin'e ait meal esas alınmıştır. Hasan Basri Çantay'ın *Kur'ân-ı hakîm* ve *meâl-i kerîm* isimli mealinden de yararlanılmıştır. Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*'ı, İbn Ebû Hâtim Râzî'nin (ö. 327/938) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'i, Mâtürîdî'nin (ö. 333/444) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ı, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Keşşâf*'ı, Fahreddin Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-gayb*'ı, Beyzâvî (ö. 685/1286), Kurtubî (ö. 671/1273), Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve Âlûsî'ye (ö. 1270/1854) ait tefsirler başta olmak üzere her asırda öne çıkmış rivayet ve dirayet tefsirleri kaynak olarak kullanılmıştır. Yine Yahya b. Ziyâd Ferrâ'ya (ö. 207/822) ait *Meâni'l-Kur'ân* başta olmak üzere Ebû Ubeyde (ö. 209/824), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Zeccâc (ö. 311/923) vd. müfessirlere ait dilbilimsel (filolojik) tefsirlerden de yararlanılmıştır. Tüsterî (ö. 283/896), Abdülkerim Kuşeyrî (456/1072) ve İsmail Hakkı Bursevî'nin (1137/1275) tefsirleri gibi işârî kabul edilen eserlere de başvurulmuştur.

Hadis alanında başta kütüb-i sitte olmak üzere Malik b. Enes'in (ö. 179/795) *Muvattâ'sı*, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'i vd. temel hadis kitapları da başvuru kaynakları olarak kullanılmıştır. İbn İshak (ö. 151/768), İbn Hişam (218/833), İbn Sa'd (ö. 230/845) vd. müelliflere ait tarih, tabakât, siyer ve meğâzî türündeki eserlerden istifade edilmiştir.

Râgıp İsfahânî'nin (ö. V./XI. yy. ilk çeyreği) *Müfredât*'ı başta olmak üzere, Ezherî (ö. 370/980), Cevherî (ö. 400/1009'dan önce), İbn Manzûr (ö. 711/1311) gibi dil bilginlerinin eserlerine ve ele alınan her bir konuya uygun türdeki eserlere müracaat edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KLASİK TEFSİR KAYNAKLARINDA MELEKLER VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Bu bölümde tezin ana teması durumundaki Cebrail'in melek olması sebebiyle öncelikle melek kavramının kökeni, iştikâkı, anlamı ve okunuşu ile ilgili ileri sürülmüş çeşitli görüşler ele alınacaktır. Meleklerin ibadetleri, işleri çekip çevirmeleri, kanatları ve hızlıca hareket etmeleri gibi özelliklerine temas edilecektir. Meleklerden Cebrail ile ilgili bağlantıları güçlü olan ve onların en büyükleri kabul edilen Mikâil, İsrâfil ve Azrâil ile ilgili açıklamalara yer verilecektir. Son olarak Cebrail kavramı, Kur'ân'da açıklanan vasıfları, tefsirlerde onunla irtibat kurulan diğer nitelikleri ve Yahudiler'in ona olan düşmanlıkları ele alınacaktır.

1.1. Melek Kavramı

“Melek” kelimesi hemzesiz okunur¹ fakat kökeni hemzeli olarak “Me'lek”tir.² Me'lek ise bir görüşe göre “gönderdi” anlamındaki “Eleke” fiilinden türemiştir. Bu fiil “Eleke, ye'lekü, ülûken” şeklinde çekilmiştir. “Eleke” fiilin masdarı olan “Elûk, elûke, ulûk, milk, me'lek, me'leke, me'lûk ve me'lûke” kelimeleri de “Göndermek” ve “Elçilik (risâlet)” anlamına gelir.³ Hemze “Lâm” harfinin yerine kalb edilerek “Mel'ek” denilmiş⁴ ve Kisâ'nin

¹ Ebû Ubeyde, Ma'mer el-Müsennâ, et-Teymî, el-Basrî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, thk., Muhammed Fuâd Sezgin, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1381/1961, s. 35; Semerkandî, Ebû'l-Leys, İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim, *Bahru'l-ulûm*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1413/1993, I, 40.

² Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 40; Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim en-Nisâbü'rî, *el-Kesf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, I-X, thk., el-İmam Muhammed b. Âşur, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1422/2002, I, 175; Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrezâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, I-XXXX, thk., Muhakkik topluluğu, Dâru'l-hidâye, Beyrut, ts., XXVII, 50-51, 326; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XX, 2. bs., thk. İsmail el-Berdûnî, İbrâhim el-Üfteyş, Dâru'l-kütübi'l-Mısıriyye, Kahire, 1384/1964, I, 263. Taberî bazen böyle bir okuyuş olduğunu fakat bu durumda çoğulunun “Me'elik” olması gerektiğini ama böyle çoğul bir kelime duymadığından bahseder. bkz., Taberî, Ebû Ca'fer, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, I-XXIV, 1. bs., thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1420/2000, I, 444-447.

³ Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, I-VI, thk., Ahmed Abdülgafur Attâr, Dâru'l-ilm, Beyrut, 1407/1987, IV, 1573; İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut, 1414/1993, X, 392-393; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 40; Sa'lebî, *el-Kesf ve'l-beyân*, I, 175; Mâverî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I-VI, thk., es-Seyyid ibn Abdülmaksûd b. Abdürrahim, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, ts., I, 93-94; Begavî, Ferrâ, Ebû Muhammed Muhyüssinne el-Hüseyn b. Mesud b. Muhammed, *Meâlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*, I-V, thk., Abdîrrezâk el-Mehdî, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420/2000, I, 101; Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî, Dâru'l-kalem, Dâru's-Şâmiyye, Beyrut, 1412/1991, I, 82; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 262; Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, I-V, thk., Muhammed Abdurrahman el-Meraşlî, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1418/1997, I, 67; Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmud b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, I-XVI, thk., Ali Abdülbari Atiyye, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1415/1994, I, 220; İbn Âşûr, Ebû Abdillâh Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed eş-Şazeli b. Abdilkâdir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I-XXX, ed-Dâru't-Tunusiyye li'n-neşr, Tunus, 1984, I, 397-398.

⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, I, 82; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, XXVII, 50-51, 326; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 263; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 67; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 220.

(ö. 189/805) ifadesiyle sıfat-ı müşebbehe haline dönüşmüştür.⁵ Hemzeli okuyuştaki zorluğun hafifletilmesi,⁶ yaygın kullanımının olması ve İbn Keysân'ın (ö. 320/932) da dediği gibi kolayca telaffuz edilebilmesi için hemze düşürülmüştür.⁷ Harekesi de kendisinden önceki harf olan lam harfine verilmiş ve melek denilmiştir.⁸ Böylece hemzesiz okunması daha yaygın hale gelmiştir.⁹ Çünkü Taberî'nin (ö. 310/923) ifadesiyle Arapçada müfredinin hemzesiz okunması hemzeli okunmasından daha yaygın ve daha meşhurdur.¹⁰ Elçiler anlamına gelen çoğulu "Melâik" ve "Melâike"¹¹ kelimesine hemze sonradan ilave edilmiştir.¹² Çünkü Araplar müfret kelimeyi çoğula çevirdiklerinde çoğul olan kelimeyi aslına döndürerek hemzeli okumuşlar ve "Melâike" demişlerdir. Böylece müfredini hemzesiz olarak melek, çoğulunu ise hemzeli olarak "Melâike" şeklinde okumuşlardır.¹³ "Melâike" kelimesi hem müfret hem de çoğul olarak da kullanılmıştır.¹⁴ Ebû Hayyân (ö. 745/1344) ise "Melek" kelimesinin "Melâiketü" ve "Melâik" olarak çoğul yapılmasının şaz olduğundan söz etmiştir.¹⁵

"Melâike" kelimesi köken olarak "Şem'el" in çoğulunun "Şemâil" olması gibi¹⁶ "Mel'eke" ve "Mel'ek" kelimelerinin çoğulu¹⁷ olup "Mefâile" veznindedir.¹⁸ Ebû Ubeyde'nin (ö. 209/824?) de işaret ettiği gibi mefal veznindeki "Mel'ek" in kökeni de "Gönderdi" anlamındaki¹⁹ "Leeke" fiilidir.²⁰ Daha sonra müfredinde hemze terkedilerek "Melek" denilmiştir.²¹

⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 220; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I, 398.

⁶ Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, XXVII, 50-51, 326; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, I, 263.

⁷ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 40; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, I, 175; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 101; İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî, el-Endelüsî, *el-Muharreru'l-vecîz fî Kitâbillahi'l-Aziz*, I-VII, thk., Abdüsselam Abdüşşafi, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1422/2002, I, 116; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, XXVII, 50-51, 326; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, I, 263.

⁸ Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, XXVII, 50-51, 326; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, I, 263.

⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, I, 175.

¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 444-447.

¹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 444-447; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 40; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, I, 175; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 93-94; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 101; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, I, 262-263; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I, 397-398.

¹² Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'an*, I, 35; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 40.

¹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 444-447.

¹⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, I, 82.

¹⁵ Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, XXVII, 355.

¹⁶ Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî, *el-Keşşâf, an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl*, I-IV, 3. bs., Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1407/1987, I, 124; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 116; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 67; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 220.

¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 444-447; Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî, *Tehzîbü'l-lüga*, I-XV, thk., Muhammed İvaz Merab, Dâru'ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2001, X, 202; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 124; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 116; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 67; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 220.

¹⁸ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 116.

¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 444-447; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 116; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, I, 262; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I, 397-398.

²⁰ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 116.

²¹ Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, X, 202.

Kökeni “Leeke” ya da “Eleke” olan her iki görüşe göre de hemze zaittir.²² Çoğulunun müennes olması için sonuna yuvarlak te harfi getirilmiştir.²³ Bunun hakiki müennesi gösteren te harfi olmayıp mübalağa²⁴ ve “Sayâkiletü” (cılar) kelimesinde olduğu gibi çoğul anlamını tekit²⁵ için kullanıldığına da dikkat çekilmiştir.

Ebû Ubeyde²⁶ ve Ebû Hayyân²⁷ “Melek” kelimesindeki “Mim” harfinin kök harf olduğunu ve “Kuvvet” anlamına gelen “Mülk” kelimesinden türetildiğini ifade etmişlerdir. Ebû Ubeyde “Melek” kelimesinde bir hazf olmayıp²⁸ ismi meful manasında masdar-ı mîmi olduğundan bahseder ki Ebû Ubeyde’nin bu görüşü tercih edilmiştir.²⁹ Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) “Melek” kelimesinin sözlükte “Kavi, kuvvet sahibi” anlamına gelip “Melik” ve “Meleke” kelimelerinin anlamlarıyla bağlantısı olduğunu dile getirmiştir.³⁰

Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) de nahivcilerin “Melek” kelimesini “Melâike” kelimesinden müştak kabul edip ondaki mim harfini zâit saydıklarını bazı muhakkiklerin ise onun “Milk” kelimesinden türediğini söylediklerinden bahseder. Râgıb onların meleklerden siyasi bir sorumluluk üstlenenlere “Melek”, insanlardan ise “Melik” ismini verdiklerinden yola çıkarak her meleğin melâike olduğunu fakat her melâike’nin melek olmadığına vurgu yapar.³¹

Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) Kur’ân’da “Melîkûn muktedir/Kudretli bir hükümdar”³² ifadesinin kullanılmasını delil getirerek “Melâiketü” kelimesinin “Melîk” kelimesinin çoğulu olup “Feâilü” vezninden olduğunu ileri sürerken meleklerin Melîk’e ait “Melîkiyyûn” (Melîk olan Allah’a bağlı) varlıklar olduğuna değinir.³³ Elmalılı ise meleklerde “Kuvvet”, melâike de ise “Elçilik (Risâlet)” manasının daha açık olmasından dolayı melek kelimesinin melâikeden daha kapsamlı olduğuna işaret eder. Ona göre “Melâikenin hepsi melektir, kuvvettir. Lakin meleklerin hepsinin melâike olması lazım gelmez. Çünkü risâlet vazifesi yapmayan melekler de vardır.”³⁴

²² İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 116.

²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 124; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, I, 67;

²⁴ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 116.

²⁵ Râzî, Fahreddîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *Mefâtîhu’l-gayb*, I-XXXII, 3. bs., Dâru İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, Beyrut, 1420/2000, XXVIII, 258.

²⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân, *el-Bahru’l-muhît fi’t-tefsîr*, I-X, thk., Sıdkî Muhammed Cemîl, Dâru’l-fikr, Beyrut, 1420/2000, I, 222.

²⁷ Zebîdî, *Tâcü’l-arûs*, XXVII, 355.

²⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 222.

²⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I, 398.

³⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dîni Kur’ân dili*, I-X, Eser neşriyat, İstanbul, 1971, I, 301.

³¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, I, 776.

³² Kamer, 54/54-55.

³³ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXVIII, 258.

³⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dîni Kur’ân dili*, VIII, 5320-5321.

Meleklerin kendi başlarına kâim,³⁵ naklen ve aklen³⁶ var oldukları konusunda ittifak edilse de hakiki varlıklarının ne olduğu hakkında ihtilaf edilmiştir.³⁷ Müslüman âlimlerin çoğu melekleri meskenleri gökler olan semavî, nurdan yaratılmış nurânî,³⁸ latif, hava gibi hafif cisimler³⁹ ve şerefli kudsî ruhlar olarak tanımlamıştır. Peygamberlerin melekleri çeşitli şekillerde görmelerinden yola çıkarak aslî suret ve mahiyetleri aynı kalarak⁴⁰ Allah'ın izniyle olağandışı farklı şekillere bürünebilme gücüne ve özelliğine sahip olduklarına⁴¹ dikkat çekmişlerdir.⁴² Hukemâ ise hakikatte onların konuşan canlı kişilerden farklı olarak soyut cevherler oldukları görüşündedir.⁴³

Sonuç olarak “Melek” kavramıyla ilgili açıklamalara bakıldığında onun “Elçilik” anlamına gelen “Leeke” veya “Eleke” ya da “Kuvvet” manasını da ihtiva eden “Mülk” kelimesinden türediği görülmektedir. Melekler elçilik görevini Allah'ın kendilerine verdiği güçle icra ettiklerinden her bir görüşün doğru olduğu da aşîkârdır. Aynı zamanda onlar nurdan yaratılan, çeşitli şekillere bürünebilen ruhânî varlıklar olarak da tanımlanmışlardır.

1.2. Meleklerin Özellikleri

Melekler Allah ve peygamberleri arasında görevlendirilen Allah Teâlâ'nın elçileridir⁴⁴ ya da elçileri mesabesindedir.⁴⁵ Onlar insanlara gönderilen peygamberler gibi elçiler⁴⁶ olup vahyin ve şeriatın tebliğ edilmesinde Allah Teâlâ ile peygamberler⁴⁷ ve Allah Teâlâ ile insanlar arasında vasıtadırlar.⁴⁸

³⁵ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 67; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-kitâbi'l-kerîm*, I-IX, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., I, 80.

³⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 220.

³⁷ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, I, 80; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 220.

³⁸ İbn Âşûr meleklerin nurlarının ışık ve yansımaları olmadığını bu sebeple dünya alemiyle bağlantı kurduklarında ışık yaymadıklarını vurgular. bkz., İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I, 398.

³⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, II, 384; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 67; Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Bağdâdî, *Hâzin, Lübbü't-te'vîl fî meânî't-te'vîl*, I-IV, thk., Muhammed Ali Şahin, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1415/1995, I, 35; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, I, 80; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I-X, Dâru'l-fikr, Beyrut, ts., I, 92; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 220; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, I, 303-305.

⁴⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, II, 263.

⁴¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I, 398.

⁴² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, II, 384; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 67; Hâzin, *Lübbü't-te'vîl*, I, 35; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 92; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 220; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I, 398; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, I, 303-305.

⁴³ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, I, 80.

⁴⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 444-447; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 40; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, I, 80.

⁴⁵ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, I, 80.

⁴⁶ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 67; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, I, 80; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 92; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 220.

⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, II, 384.

⁴⁸ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 67; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, I, 80; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 92.

Melekler Allah'ın muktedir kıldığı görevleri yerine getirirler. Görevleri hayır ve hikmet temelli olup daha çok hayra yönelme karakteri taşırlar.⁴⁹ Onlar üstün bir kuvvete ve mükemmel bir ilmi donanıma sahip olmalarından dolayı⁵⁰ her bir melek kendi fonksiyonunu icra etmekte herhangi bir zorlukla karşılaşmaz.⁵¹ Ayrıca onlara istedikleri eşyaya etkide bulunabilmeleri gücü verilmesi⁵² sebebiyle her yere güneş ışınları gibi hızlıca akıp giderler.⁵³

Meleklerin sayısı konusunda bir rakam vermek imkânsızdır. Çünkü onların sayısını sadece Allah bilir. Ebû Zer'den (r.a) (ö. 32/653) nakledilen bir rivayette Resûlullah (s.a.v) da “Gök gürledi. Bu da onun hakkıdır. Zira nefsim kudret elinde olana yemin ederim ki orada her dört parmak olan yerde alnını Allah'a secde etmek için koymuş bir melek vardır.”⁵⁴ buyurarak buna işaret etmiştir.⁵⁵ Mesrûk b. Ecdâ'nın (ö. 63/683) Hz. Âişe'den (r.a) (ö. 58/678) naklettiğine göre ise Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuşlardır: “Dünya semasında her bir ayak yeri kadar yerde secde eden ya da kıyamda bulunan bir melek vardır.”⁵⁶ İbn Mesûd (r.a) da gökte her bir avuç kadar yerde secde eden, kıyamda duran ya da rükû halinde olan bir meleğin alnının ya da ayaklarının izinin varlığına dikkat çeker.⁵⁷

İnsanlar, cinler, kuşlar ve sular da dâhil olmak üzere yeryüzündeki canlıların tamamının yerde görevli meleklerin onda biri olduğu rivayet edilir. Sayılarını sadece Allah'ın bildiği dünya semasından başlayıp yedinci kat göğe kadar devam eden melekler vardır. Aynı zamanda Kürsî meleklerinden, Arş'ın sayısı altmış bin olan perdelerinden her bir perdeye ait meleklerden, Arş'ın çevresinde dönen meleklerden, İsrâfîl'in yardımcıları olan Levh melekleri ve Cebrail'in askerleri olan meleklerden söz edilir.⁵⁸

Bir haberde geçtiği üzere Hz. Peygamber (s.a.v) miraca çıkarıldığında alışveriş yeri gibi bir yerde birbirlerine doğru yürüyen melekler görür ve Cebrail'e “Onlar kimlerdir nereye gidiyorlar?” diye sorar. Cebrail bu soruyu “Bilmiyorum fakat şu kadar var ki ben yaratıldığımdan beri onları görürüm ve daha önce gördüğümü de bir daha görmem.” diye cevaplar. O meleklerden birine “Ne zamandan beri yaratıldın?” diye sorulur. O da

⁴⁹ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, I-X, thk., Mecdî Baslûm, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, 1426/2005, X, 664; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I, 398.

⁵⁰ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, I, 80.

⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 664;

⁵² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I, 398.

⁵³ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, I, 80.

⁵⁴ Ahmed, *Müsned*, V, 173; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen*, I-II, thk., Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru ihyâi'l-kütübî'l-Arabî, Kahire, ts., “Zühhd”, 19; Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünen*, 2. bs., I-V, thk., Ahmed Muhammed Şakir, Muhammed Fuad Abdülbaki, İbrâhim Atve İvez, Şirketü Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1395/1975, “Zühhd”, 9.

⁵⁵ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, I, 80.

⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 126.

⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 126-129; İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3232-3233.

⁵⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, II, 385-386; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 92-93.

“Bilmiyorum fakat şu var ki Yüce Allah her dört yüz bin yılda bir, bir yıldız yaratır ben yaratıldığımdan beri şu yıldız gibi dört yüz bin yıldız yarattı.” diye cevap verir.⁵⁹

Elmalılı Hamdi Yazır, peygamberlere ve meleklerle ilahi emirleri tebliğ eden meleklerin yanında cihâd ve diğer konularda fiilen kuvvet ve yardım getiren meleklerden bahseder. Onun ifadesiyle melek olmadan bir damla yağmur bile düşmez. İlahi kudretin ilk tecelli ettiği vasıta meleklerin risaletidir.⁶⁰

Tefsirlerde yer alan açıklamalardan meleklerin Allah ile peygamberler arasında ya da Allah ile salih kişiler arasında elçi oldukları anlaşılmaktadır. Görevlerini yerine getirmede acizlik yaşamadıkları, eşyalara etki edebilme kudretine ve çok hızlı hareket edebilme kabiliyetine sahip oldukları görülmektedir. Meleklerin âlemin her yerinde olduklarına ve cereyan eden her bir hadisedeki rollerine de işaret edilmiştir. Şimdi de onların bir başka belirgin özelliği olan ibadet ve tesbihlerine geçilecektir.

1.2.1. Meleklerin İbadet ve Tesbihleri

Melekler öncelikle ibadet ve tesbihleriyle tanınan ve kendilerini de bu şekilde tanıtan nûrânî varlıklardır.⁶¹ Bu konuda Allah Teâlâ Kur’ân’da melekleri; kendi huzurunda bulunup ibadetini büyüklemeden, yorulmadan yapan ve bıkip usanmaksızın gece gündüz O’nu tenzih eden⁶² varlıklar olarak teşrif etmiştir.⁶³ Katâde b. Diâme (ö.117/735) ilgili ayetteki “مَنْ عِنْدَهُ/O’nun huzurunda olanların” melekler olduğunu dile getirmiş,⁶⁴ bazı müfessirler de bu konuda ümmetin icmâsından söz etmiştir.⁶⁵ Bu mekan ve cihet yönüyle huzurda bulunma olmayıp şeref ve rütbe yönüyle huzurda bulunmadır⁶⁶ ki bu da meleklerin makamlarının şerefine ve konumlarının yüceliğine işaret etmiştir.⁶⁷

İbn Abbas (r.a) (ö. 68/687-88) meleklerin yorulmamasını; ibadet etmekten geri kalmazlar, vazgeçmezler olarak yorumlarken Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) ve Katâde ibadetten dolayı güçsüz düşmezler; Süddî (ö. 127/745) ibadetlerini kesintiye uğratmazlar;⁶⁸

⁵⁹ Bu haber hadis kitaplarında bulunamadı. İlgili müfessirlerce vaaz türü kitaplarda yer aldığı dile getirilir. bkz., Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, II, 386; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, I, 80; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, I, 93; Derveze, Muhammed İzzet b. Abdilhâdi Dervîş, *et-Tefsîru’l-hadîs*, Dâru ihyâi’l-kütübi’l-Arabî, Kahire, 1383, I, 254.

⁶⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur’ân dili*, I, 303-305.

⁶¹ Bakara, 2/30.

⁶² Enbiyâ, 21/19-20.

⁶³ Zemahşerî, *el Keşşâf*, III, 108; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, IV, 77.

⁶⁴ İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, I-XIII, 3. bs., thk., Esad Muhammed et-Tayyib, Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, Suudi Arabistân, 1419/1998, VIII, 2448.

⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXII, 125; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VII, 417.

⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXII, 125.

⁶⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VII, 416.

⁶⁸ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VIII, 2448; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, VI, 272; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, III, 285.

Abdurrahman b. Zeyd (ö. 182/798) de ibadetten bıkmazlar ve usanmazlar⁶⁹ diye açıklamıştır.⁷⁰ O'na sürekli hizmet etmenin onları güçsüz hale getirmediği de ifade edilir.⁷¹ Ka'b el-Ahbâr (ö. 32/652-53) meleklerin tesbih etmesini insanların yeme, içme, oturma, kalkma, gitme, gelme, konuşma ve nefes alma gibi faaliyetlerine benzetmiştir.⁷² Zeccâc (ö. 311/923) da meleklerin tesbihle olan meşguliyetlerindeki devamlılığı insanların nefes almalarındaki süreklilikle aynı görmüştür.⁷³ Öyle ki geçirdikleri zaman içinde boş bir an ya da herhangi bir meşguliyet sebebiyle tesbihleri kesintiye uğramaksızın devam eder.⁷⁴

Bir diğer ayette de meleklerin Rabbin katında büyülenmeden ibadet ve tesbih ederek yalnız O'na secde ettikleri⁷⁵ özellikle vurgulanmıştır. Ayetteki “الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ/Rabbin katında olanlar” ifadesi ile melekler kastedilmiştir.⁷⁶ O'nun katında olmak rahmet, lütuf ve ihsanına yakın olmak demektir. O'na yakın olan her varlık katında ve huzurunda demektir.⁷⁷ Bu Allah Teâlâ'nın Zatına yakınlık olmayıp meleklerin itaat etmeleri, rızasını elde etme çabaları ve boyun eğmeleri ya da değer, şeref ve konumlarının yüceliği sebebiyle olan bir yakınlıktır.⁷⁸ Bu melekler fazilet, üstünlük, şeref ve değerleri açısından “Mukarrebûn” melekleri olarak da vasıflanmıştır.⁷⁹ Onlar en yüce mertebedeki meleklerdir.⁸⁰ Taberî, “Mukarrebûn” meleklerini Allah'ın kendilerini yaklaştırdığı ve makamlarını diğer mahlukattan daha ileriye yücelttiği melekler olarak tarif etmiştir.⁸¹ Zemahşerî (ö. 538/1144) ise onları Îsâ Mesih'ten (a.s) bile daha kıymetli ve daha hatırlı sayar.⁸² Bu melekler Cebrail, Mikâil, İsrâfîl ve onların tabakasındakiler gibi Arş'ın etrafındaki Allah'a yakın meleklerdir.⁸³ Tahir b. Âşûr (ö. 1284/1868) bu melekler için kullanılan “Kerûbî” ifadesinin İbranice'den alınmış yakın

⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 422-423; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 2448; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, VI, 272.

⁷⁰ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 2448; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, VI, 272; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 285.

⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 423.

⁷² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 424; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 2449; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 423; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 285; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, IV, 77; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, XI, 278; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, VII, 417.

⁷³ Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, I-V, thk. Abdülcelil Abduh Şilebî, Âlemü'l-kütüb, Beyrut, 1408/1988, III, 387-388.

⁷⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 108.

⁷⁵ Â'râf, 7/206.

⁷⁶ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Garîbü'l-Kur'ân*, thk., Saîd el-Lihâm, y.y., t.s., I, 152; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, II, 398.

⁷⁷ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, II, 398; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 193; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, III, 308.

⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, V, 135; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IV, 323; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 193; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, II, 69; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV, 445; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, V, 264.

⁷⁹ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 264; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 288; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, III, 308; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, IX, 243.

⁸⁰ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 48.

⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 425.

⁸² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1, 594-596.

⁸³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1, 594-596; Neseî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, I-III, thk., Yûsuf Ali Bûdeyevî, Dâru'l-kelimi't-tayyib, Beyrut, 1419/1998, I, 419; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, II, 331.

anlamına gelen bir kelime olup Kur'ân'da fasih bir eşanlamlı olan “Mukarreb” kelimesine dönüştüğüne değinir.⁸⁴ İbn Abbas (r.a)⁸⁵ ve Begavî (ö. 516/1122) ise onların Hamele-i Arş melekleri olduğu kanaatindedir.⁸⁶

Mekke müşrikleri, “*Onlara, Rahmân'a secdeye kapanın denildiğinde Rahmân da nedir? Senin bize emrettiğine mi secde edeceğiz? derler ve bu onların nefretini artırır.*”⁸⁷ ayetinde de vurgulandığı gibi büyüklenmelerinden dolayı Allah’a secde etmeye yanaşmamışlardır. Allah Teâlâ meleklerin Mekke müşrikleri gibi değil tevazuyla O’nu zikredip namaz kılarak ibadet ettiklerini haber vermektedir.⁸⁸ Melekler yüce, büyük ve ulvî sıfatlarla nitelemek, yaratmaya mâni olan her bir şeyden tenzih etmek manasına gelen tesbih ile Allah Teâlâ’yı tesbih ederler.⁸⁹ Bu tesbih marifet ve ilimle Allah’ı kalben tanıma ve bilme ile oluşan bir tesbihtir. Zaten itaat ve kullukta esas olan da kalbin fiilleridir.⁹⁰ Ayrıca “Sübhânellâh” diyerek de bu tesbihi ifade ederler.⁹¹ Katâde⁹² ve Süddî⁹³ meleklerin tesbihini namaz kılmaları olarak yorumlamışlardır. Allah’ın huzurunda olan melekler büyüklenmeden ona karşı tevazu ve huşu içinde hareket ederler. Tevazu ve ibadetleriyle onu yüce tutarlar. Ona secde ederek namaz kılarlar.⁹⁴ Melekler son derece şerefli, gayet temiz, şehvet, gazap, kin ve haset gibi günaha sürükleyebilecek unsurlardan uzak varlıklar olarak huşuyla ve boyun bükmüş bir halde kulluğa ve secde etmeye devam ederler.⁹⁵ Meleklerin secde etmesi son derece itaat ve boyun eğme halinde olmaları olarak da yorumlanır.⁹⁶

Kur'ân'da meleklerin ibadet ve tesbihlerinin yanı sıra inkârcılara da lanet ettiği zikredilir. Tesbih ve lanetin dil ile ifade edilebilmesi sebebiyle meleklerin bir yandan kesintisiz tesbihle meşgul olurken, diğer taraftan “*Fakat ayetlerimizi inkâr etmiş ve kafir olarak ölmüşlere gelince işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üstünedir.*”⁹⁷ ayetinde olduğu gibi nasıl lanet edebildikleri meselesi akla gelmiştir. Râzî bu

⁸⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, VI, 61.

⁸⁵ İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, I-IV, thk., Abdürrezzâk el-Mehdî, Dâru'l-kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1422/2002, I, 502.

⁸⁶ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 726.

⁸⁷ Furkân, 25/60.

⁸⁸ Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr, Ebü'l-Hasen, el-Ezdî, el-Belhî, *et-Tefsîr*, I-V, thk., Abdullah Mahmûd Şehhâteh, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrût, 1423/2002, II, 83; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 579; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, II, 291.

⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, V, 136; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV, 445.

⁹⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV, 445; Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, II, 288.

⁹¹ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyân*, IV, 323; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 265; İbn Atiyye ise meleklerin “Sübhânellâh” diyerek tesbih ettiklerine dair görüşün kesin olmayıp ihtimal olarak değerlendirilebileceğini düşünür. bkz., İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, IV, 489.

⁹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 126-129; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3232-3233.

⁹³ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, V, 1648.

⁹⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIII, 357.

⁹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV, 445; Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, II, 288.

⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, V, 136.

⁹⁷ Bakara, 2/161.

meselede Allah Teâlâ'nın melekler için çok sayıda dil yaratmış olabileceğini ve bu dillerin bazılarıyla tesbih ederken bazılarıyla da lanet edebileceklerini ileri sürmüştür. Ayrıca Râzî, “Falanca kişi sürekli cemaatle namaza devam eder.” ifadesinden her an cemaatle namaz kılar manası yerine, eda edilmesi uygun vakitlerde cemaatle namaz kılmaktan geri kalmaz manasının anlaşılacağını belirtip meleklerin de eda edilmesi gereken vakitlerde ara vermeksizin tesbih edebileceklerini söyleyerek konuya yaklaşmıştır.⁹⁸

Meleklerin ibadet ve tesbihlerini saf halinde icra ettikleri de ifade edilir. Bu konuyu anlatan “وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّافُونَ/Şüphesiz biz saf tutanlarız.”⁹⁹ ayeti hakkında melekler gökte¹⁰⁰ saf halinde dururlar,¹⁰¹ Arş'ın çevresinde kendilerine verilecek emri beklerler, namazda saf halinde olurlar gibi açıklamalar yapılmıştır.¹⁰² İbn Abbas (r.a) meleklerin saf halinde Allah'ı tesbih ettiklerine işaret ederken¹⁰³ Katâde gökte saflar halinde bulunduklarını, Süddî de bu safların namaz safları olduğunu söylemiştir.¹⁰⁴ Mukâtîl (ö. 150/767) de göklerde saf halinde namaz kıldıklarına dikkat çekmiştir.¹⁰⁵ Zemahşerî, onların ya ayaklarıyla aynı hizada namazda saf halinde ya da kendilerine verilecek emri beklemek üzere kanatlarıyla havada saf halinde olduklarını belirtmiştir.¹⁰⁶ Kelbî (ö. 146/763) gökte ibadet için saf halinde olan meleklerin yerde ibadet için safa durmuş insanlara benzediğini söylemiştir.¹⁰⁷ Câbir b. Semûre'nin (r.a) (ö. 72/692) rivayetine göre Resûlullah (s.a.v) “Rablerinin huzurunda meleklerin saf duruşu gibi saf durmaz mısınız?” dediğinde sahâbe “Melekler Rablerinin huzurunda nasıl saf dururlar?” diye sormuşlardır. Resûlullah (s.a.v) da “Ön safı eksiksiz tamamlarlar ve safta sımsıkı birbirlerine kenetlenmiş halde dururlar.”¹⁰⁸ buyurmuştur. Elmalılı da yukarıda söylenenlere ilave olarak meleklerin melekût âleminde farklı mertebelerde tam bir düzen ile dizilerek görevlerini ifa ettiklerini vurgulamıştır.¹⁰⁹

Allah Teâlâ meleklerin “وَإِنَّا لَنَحْنُ الْمُسَبِّحُونَ/Şüphesiz biz (Allah'ı) tesbih edip yüceltenleriz.”¹¹⁰ dediklerini haber vermiştir. Onlar bu sözleriyle “Biz Allah'ı kötülükten tenzih ederek namaz kılanlarız.” demek istemişlerdir.¹¹¹ Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Hz.

⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXII, 126.

⁹⁹ Saffât, 37/165.

¹⁰⁰ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 155; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 72.

¹⁰¹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 72; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, IV, 489;

¹⁰² Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 72.

¹⁰³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 126-129.

¹⁰⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 555.

¹⁰⁵ Mukâtîl, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 623.

¹⁰⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 66.

¹⁰⁷ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 50; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 555.

¹⁰⁸ Müslim, “Salât”, 119; İbn Mâce, “İkâmetü's-salât”, 50; Ebû Dâvud, “Salât”, 1.

¹⁰⁹ Elmalılı Hamdî Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, VI, 4046.

¹¹⁰ Saffât, 37/166.

¹¹¹ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 50; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 66; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, IV, 489; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 555.

Ömer'in (r.a) (ö. 23/644) gökteki meleklerin namazını Resûlullah'a (s.a.v) sorduğunda onun bir cevap vermemesi üzerine Cebrail'in ona: "Ömer'e selam söyle ve gök ehlinin kıyamete kadar secde halinde 'Sübhâne zi'l-mülki ve'l-melekût', ikinci kat gök ehlinin kıyamete kadar rükû halinde 'Sübhâne zi'l-izzeti ve'l-ceberût', üçüncü kat gök ehlinin de kıyamete kadar kıyam halinde 'Sübhâne'l-hayyillezî lâ yemût' diyerek zikrettiklerini haber ver" dediğini aktarır.¹¹²

İmam Mâtürîdî (ö. 333/444) meleklerin "Biz tesbih edenleriz."¹¹³ sözüyle bir an bile ibadetten ayrılmadıklarını ve insanlara kendilerine ibadet etmeyi emretmelerinin söz konusu olamayacağını vurgulayarak kendilerini temize çıkarmak istediklerine dikkat çekmiştir. Bu tıpkı onların "Seni eksikliklerden uzak tutarız. Onlar değil sen bizim dostumuzsun."¹¹⁴ şeklindeki sözleri gibidir. Onlar bu sözleriyle "Biz senin dostluğunu talep ederken nasıl olur da bu dostluktan ayrı kalalım." demek istemişlerdir. Ya da "Bizimle olan dostluğun bizi o kadar çok meşgul ediyor ki bizi başka bir şeyle meşgul olmaya ihtiyaç bırakmıyor." demek istemişlerdir.¹¹⁵ Mâverdî (ö. 450/1058) ise meleklerin bu sözlerle müşriklerin isnat ettikleri iftiralarından Allah Teâlâ'yı tenzih ettiklerini, yani "Biz dahi ona kullukta bulunurken siz nasıl olur da ona kullukta bulunmazsınız." demek istediklerini beyan etmiştir.¹¹⁶ Cebrail Hz. Peygamber'e (s.a.v) meleklerin ibadetlerinin¹¹⁷ namaz ve tesbih olduğunu haber vermiş ve onların ibadet edilen varlıklar olmadıklarını belirtmiştir.¹¹⁸ Râzi de meleklerin namaz ve tesbih için saf halinde olmalarından bahsedilmesinin sebebini, meleklerin Allah'ın çocukları olduğu iddiasının saçmalığına dikkat çekmek olarak açıklamaktadır. Çünkü meleklerin kulluğa düşkün olmaları, onların kulluk halinde olduklarını itiraf ettiklerini göstermektedir. Tesbih aynı zamanda Allah'ı kendisine yakışmayan şeylerden tenzih etmek demektir.¹¹⁹

İbn Mesûd (r.a) (ö. 32/652-53) ve Saîd b. Cübeyr, her bir meleğin gökte bilinen bir makamının varlığından söz ederler.¹²⁰ İbn Abbas (r.a), Mücâhid, Katâde, Süddî ve Abdurrahman b. Zeyd de "Bizim her birimizin bilinen bir makamı vardır. Şüphesiz biz (orada) saf duranlarız. Şüphesiz biz (Allah'ı) tesbih edip yüceltenleriz."¹²¹ ayetlerindeki ifadelerin meleklerle ait olduğuna işaret ederler.¹²² Begavî ise onların göklerdeki bu bilinen makamda Allah'a ibadet ettiklerini zikreder. Zira Cebrail Resûlullah'a (s.a.v) "Biz melekler

¹¹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 473; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, II, 394-395.

¹¹³ Saffât, 37/166.

¹¹⁴ Sebe, 34/41.

¹¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, VIII, 593.

¹¹⁶ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 73.

¹¹⁷ Mukâtil, *et-Teşîru'l-kebîr*, III, 623.

¹¹⁸ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 50.

¹¹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVI, 362.

¹²⁰ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 72.

¹²¹ Saffât, 37/164-166.

¹²² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 126-129; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVI, 362.

topluluğunun her birinin bir makamı vardır.” demiştir.¹²³ Ebû Bekir Verrâk (ö. 280/893)¹²⁴ ve Zemahşerî¹²⁵ “İbadet ettikleri makamları vardır.” derken Semerkandî (ö. 373/983) de bu makamın namaz kılma yerleri olduğunu söyler.¹²⁶ Süddî ise bunun yakın olma ve müşahede yönünden bir makam olduğundan bahseder.¹²⁷ Maverdî kıyamet günü Allah Teâlâ’nın huzurunda her bir meleğin bilinen bir makamı olacağından söz eder.¹²⁸ İmam Mâtürîdî ise bunun ya sınırları belli ve terkedilmeyen bir mekân olduğunu ya da bilinen bir ibadet olacağını dile getirir.¹²⁹ Kuşeyrî (ö 465/1072) de meleklerin bu makamlarını aşmadıklarını ve sınırlarını çiğnemediklerini ifade eder.¹³⁰ Râzî ise bunun sebebini onların her birinin bir mertebe ve derecesi olmasına bağlar.¹³¹

Meleklerin ibadet ve tesbihleriyle ilgili tefsirlerde dile getirilen düşüncelerin Kur’ân ayetlerini anlamaya yönelik çaba ve gayretler olduğu görülmektedir. Meleklerin ibadet ve tesbihlerini bir görev bilinciyle icra etmekten ziyade mahiyeti meçhul bir lezzet ve tarifi imkânsız bir duygu ile yerine getirdikleri düşünülmektedir. Bunun mârifetullah ve muhabbetullah boyutları çerçevesinde gerçekleştiği ve buna göre makam ve mertebe elde ettikleri görülmektedir. Tesbihlerinden özellikle bahsedilmesinin bir diğer sebebini ise ibadet edilen varlıklar olmayıp Allah’ı noksan sıfatlardan tenzih etmeye yönelik olduğunu ileri süren görüşler de bulunmaktadır. Meleklerin ibadet ve tesbihlerinden sonra şimdi de birer elçi olarak varlıklar âleminde meydana gelen hadiselerle ilgili rollerine geçilecektir.

1.2.2. Meleklerin Elçiler Olarak İşleri Çekip Çevirmeleri

Kur’ân’da Allah Teâlâ’nın melekleri elçi olarak görevlendirildiği beyan edilmektedir.¹³² Zeccâc resûl olan melekleri Cebrail, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil olarak anarken¹³³ Semerkandî bu dört meleğe yazıcı meleklerini,¹³⁴ Bursevî (ö. 1137/1275) ise hafaza meleklerini ve diğer bazı melekleri de ilave etmiştir.¹³⁵ Yahya b. Sellâm (ö. 200/815) meleklerin peygamberlere,¹³⁶ Süddî¹³⁷ ve Taberî¹³⁸ ise insanlara resûl olarak gönderildiğini

¹²³ Begavî, *Meâlimü’l-tenzîl*, IV, 50.

¹²⁴ Begavî, *Meâlimü’l-tenzîl*, IV, 50.

¹²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 66.

¹²⁶ Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, III, 155.

¹²⁷ Begavî, *Meâlimü’l-tenzîl*, IV, 50.

¹²⁸ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, V, 72.

¹²⁹ Mâtürîdî, *Te’vilât*, VIII, 593.

¹³⁰ Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, Ebû’l-Kâsım Zeynüslâm b. Abdilmelik, *Letâifü’l-işârât*, I-III, thk., İbrâhim el-Besyûnî, el-Heyetü’l-Misriyyetü’l-âmme, Mısır, ts., III, 243.

¹³¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXVI, 362.

¹³² Fâtır, 35/1.

¹³³ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, IV, 261.

¹³⁴ Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, III, 98.

¹³⁵ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, VII, 313.

¹³⁶ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, II, 774.

¹³⁷ İbn Ebû Hâtım, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, X, 3170.

¹³⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XX, 434.

dile getirmiştir. İmam Mâtürîdî ilgili ayetin zahirine bakarak meleklerin tamamının elçi olarak yaratıldığı düşüncesindedir. Hal böyle olunca sanki Allah her bir meleği insanların da içinde olduğu yaratılanların işleriyle sorumlu kılmıştır. İmam Mâtürîdî diğer ihtimali de gözeterek sadece bazı melekler elçi ise o zaman ayetin meleklerden elçiler ya da melekler içinde elçiler yaratılmış şeklinde anlaşılması gerektiğini de vurgulamıştır.¹³⁹

Beyzâvî ve Ebüssuûd (ö. 982/1574) Allah'ın melekleri, kendisiyle peygamberleri ve salih kulları arasında vasıta olan elçiler olarak görevlendirdiğini belirtmiştir. Melekler O'nun risâletini vahiy, ilham ve sadık rüyalarla onlara tebliğ ederler. Ya da kendisi ile mahlukatı arasında vasıta olan elçiler eylemiştir. Onlara sanatının eserlerini iletirler.¹⁴⁰ Râzî de “*Resüllerin, Rablerinin vahiylerini tebliğ ettiklerini bilsin.*”¹⁴¹ ayetine atıf yaparak bu ayetin Hz. Peygamber'in (s.a.v), Cebrail ve peygamberlere gönderilen meleklerin, Allah'tan aldıkları görevleri hakkıyla yerine getirdiklerini bilerek şüphe etmemesini¹⁴² belirten bir manası olduğuna dikkat çekmiştir.

Elçi olarak görev yapan bazı melekler çeşitli görevler ifa ederler. Bunlardan biri ise onların “Müdebbirât/İşleri çekip çevirenler” olmalarıdır. Allah Teâlâ “Müdebbirât” adını vererek onlar üzerine yemin etmiştir.¹⁴³ Hz. Ali'ye (r.a) (ö. 40/661) “Müdebbirât” sorulduğunda “Onlar meleklerdir. Rahman'ın zikrini ve emrini çekip çevirirler” cevabını vermiştir.¹⁴⁴ Katâde de onların melekler olduğunu söyler.¹⁴⁵ Elmalılı'nın ifadesiyle “Allah Teâlâ'nın nizâmı âlemde teshîr buyurduğu, memur kıldığı işlerde emri tedbir ve idare eden melekler yahut melek elçilerdir.”¹⁴⁶ Onlar işleri çekip çevirirler,¹⁴⁷ belli bir planla tanzim edip bölüştürerek mahlukatın işlerini düzene sokarlar.¹⁴⁸ Allah'ın emriyle insanlar arasında ve beldelede Allah'ın işini çekip çevirirler. Rüzgâr, yağmur, yıldızlar, güneş, ay, insan ve cinlerle beraber olan meleklerin de işleri çekip çeviren melekler arasında olduğu dile getirilir.¹⁴⁹ Onlar aynı zamanda helal ve haramı indiren meleklerdir.¹⁵⁰

¹³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, VIII, 466.

¹⁴⁰ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 253; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VII, 141.

¹⁴¹ Cîn, 72/28.

¹⁴² Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXX, 680.

¹⁴³ Nâziât, 79/5.

¹⁴⁴ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, X, 3397.

¹⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 190.

¹⁴⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, VIII, 5555.

¹⁴⁷ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 574; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve i'râbüh*, V, 277; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 124.

¹⁴⁸ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 127; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 341, 542.

¹⁴⁹ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 574.

¹⁵⁰ Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd, Ebû Zekeriyâ b. Abdillâh el-Absî, *Meâni'l-Kur'an*, 1. bs., thk., Ahmed Yûsuf en-Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdülfettâh İsmail eş-Şilebî, Dâru'l- Mısriyye, Mısır, ts., III, 230; *Garîbü'l-Kur'an*, I, 437; Kuşeyrî, *Letâîfü'l-işârât*, III, 682.

İbn Abbas (r.a) “Müdebbirât” olarak Cebrail, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil’in ismini zikreder ve her birinin bölüştürülen bir işi olduğundan ve bu işleri çekip çevirdiklerinden bahsetmiştir.¹⁵¹ Abdurrahman b. Sâbit (ö. 104/722-23) de dünya işini çekip çevirenler diye aynı melekleri zikredip Cebrail’in rüzgârlar ve ordularla, Mikâil’in yağmur ve bitkilerle, Azrâil’in ruhları kabzetmekle, İsrâfil’in ise Allah’ın emrini onlara bildirmekle görevlendirildiğini söylemiştir.¹⁵² Yine İbn Sâbit ve Kelbî Cebrail’i vahiy ve şiddet, Mikâil’i rızık ve rahmet, İsrâfil’i ise Sûr ve Levh’in sahibi bir melek olarak tanımlamışlardır.¹⁵³ Mücâhid¹⁵⁴ ve Ferrâ (ö. 207/722)¹⁵⁵ da Cebrail’in gazap ve sertlik Mikâil’in rahmet yönüne dikkat çekmiştir. Bu durumda Cebrail vahiy ve inzalle görevli olmasının yanında öfkeli ve sert olmasıyla, Mikâil, rızıklar, yağmur ve bitkilerle görevli olmasıyla beraber rahmet sahibi bir melek olarak temayüz etmektedir.¹⁵⁶ Râzî, “Göktekinin sizi yere geçirivermeyeceğinden emin mi oldunuz?”¹⁵⁷ ayetindeki gökteki ifadesi ile azapla görevli bir melek olan Cebrail’in kastedilme ihtimalinden bahsederek ilgili ayete “Cebrail’in, Allah’ın emri ve izni ile sizi yere geçirivermesinden emin mi oldunuz?” anlamını vermiştir.¹⁵⁸ Kurtubî (ö. 671/1273) de gökte meleklerin ya da azapla görevli Cebrail’in olduğu şeklinde iki görüş olduğuna değinmiştir.¹⁵⁹

Kur’ân’da “Müdebbirât”a benzer bir nitelik olarak “Mukassımât/Paylaştıranlar”¹⁶⁰ ifadesiyle de melekler üzerine yemin edilir. İşleri bölüştürüp onları belli bir plan ve düzene göre tanzim edenler anlamındaki “Mukassımât”ın da melekler olduğu düşünülür.¹⁶¹ Hz. Ömer (r.a),¹⁶² Hz. Ali (r.a)¹⁶³ ve İbn Abbas (r.a) da işleri tanzim edip planlayanların melekler olduğunu ifade ederler.¹⁶⁴ Kelbî ise meleklerin Allah’ın emrini mahlukatı arasında bölüştürdüklerini belirtir.¹⁶⁵ Onlar Allah’ın emirlerini,¹⁶⁶ kaza ve kader kaleminin icrasına göre gökten yere kadar bütün işleri infaz ederler. Sadece göklerden ve yine sadece yerlerden

¹⁵¹ Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, III, 341.

¹⁵² İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, X, 3397; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, II, 103, III, 542; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, X, 124; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, V, 205; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, IV, 394; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXXI, 29; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XIX, 194; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, IX, 148;

¹⁵³ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, IV, 167; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, V, 361.

¹⁵⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 394.

¹⁵⁵ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, III, 82.

¹⁵⁶ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, V, 277; Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, III, 682; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVII, 30.

¹⁵⁷ Mülk, 67/16.

¹⁵⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXX, 592.

¹⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 215.

¹⁶⁰ Zâriyât, 51/4.

¹⁶¹ Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, II, 225; *Garîbü’l-Kur’ân*, I, 363; Mâtürîdî, *Te’vîlât*, IX, 372; Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, III, 459; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVII, 29.

¹⁶² Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Basri, *Müsnedü’l-Bezzâr*, I-XVIII, thk., Mahfûzurrahman Zeynullah, Adil b. Sad, Sabri Abdülhalik eş-Şâfiî, *Mektebetü’l-ulûm ve’l-hikem*, Medine, 2009, I, 423.

¹⁶³ Abdürrezâk, *et-Tefsîr*, III, 234; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXII, 391; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, III, 341.

¹⁶⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXII, 392.

¹⁶⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, V, 361.

¹⁶⁶ Derveze İzzet, *et-Tefsîru’l-hadîs*, V, 34,

sorumlu olanları da vardır.¹⁶⁷ İbn Atiyye (ö. 541/1147) ise melekût âlemindeki rızıklar, eceller, rahimlerdeki yaratılış, rüzgarlar, dağlar ve diğer bütün işlerin melekler tarafından bölüşülüp yürütüldüğü düşüncesindedir. Çünkü ayet bütün melekleri kapsamaktadır ve onların her biri farklı işleri icra etmektedir.¹⁶⁸ Râzî “Mukassımât”ın Allah’ın emriyle cesede ruh üfleyen melekler olduğu kanaatindedir.¹⁶⁹ Mücâhid ise meleklerin işi, Allah’ın emriyle dilediğine indirdiğinden söz eder.¹⁷⁰ Bursevî bu fiillerin bu meleklerle izafe edilmesini onların o fiillerin ortaya çıkmalarının sebepleri olmalarına bağlar. Bu tıpkı Allah Teâlâ’nın Cebrail’in Hz. Meryem’e: “*Sana zeki bir çocuk hibe edeceğim.*”¹⁷¹ şeklindeki sözünü haber vermesine benzemektedir. Haddizatında çocuğu hibe eden Allah Teâlâ’dır. Fakat Cebrail bu çocuğun ortaya çıkmasına sebep olduğu için hibe ona nisbet edilir.¹⁷²

“Müdebbirât/Çekip çevirenler” ve “Mukassımât/Bölüştürenler” olarak Kur’ân’da üzerlerine yemin edilenlerle ilgili tefsirlerdeki açıklamalara bakıldığında her ikisinin de aynı görevleri ifa eden melekler olduğu görülmektedir. Bu meleklerin hem işlerin planlanmasında hem de yürütülmesinde görev aldıkları anlaşılmaktadır. Bu sebeple iki farklı isimle nitelenmiş olsalar da onların aynı melekler oldukları düşünülebilir. İşleri tasarlayıp belli bir düzene soktukten sonra bölümlere ayırmalarından Mukassımât; planlama aşaması sona erip icra safhasına geçirmeleri ve bunu sürekli hale getirmelerinden dolayı da Müdebbirât adını aldıklarını söylemek mümkündür.

Meleklerin en önemli özelliklerinden biri Allah Teâlâ’ya son derece itaatkâr olmaları, kul olduklarının bilinciyle hareket etmeleri, kibirden uzak olmaları ve O’nun gazabına uğrama korkusuyla yaşayıp her türlü işlerinde titiz olmalarıdır. Bu konuyla ilgili olarak Katâde “*Onlar Allah’tan önce söz söylemezler ve hep onun emriyle iş görürler.*”¹⁷³ ayetiyle melekleri sena ettiğine dikkat çeker.¹⁷⁴ İbn Atiyye bu ifadelerin onların emre uyma konusundaki hassasiyet ve itaatlerinin güzelliğini gösterdiğine değinir.¹⁷⁵ Bu da meleklerin Allah’ın emrine itaat edip boyun bükmeleri konusunda çok ileri seviyede olduklarını gösterir.¹⁷⁶ Melekler sadece Allah’ın kendilerine emrettiklerini konuşur ve amel ederler.¹⁷⁷ O’nun izni ve emri olmadan söz ve fiilde öne geçmezler. Ne bir şeyi emrederler ne de bir şeyden nehyederler.¹⁷⁸

¹⁶⁷ Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, I, 80.

¹⁶⁸ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, V, 171.

¹⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXVIII, 161.

¹⁷⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXII, 392.

¹⁷¹ Meryem, 19/12.

¹⁷² Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, IX, 148.

¹⁷³ Enbiyâ, 21/27.

¹⁷⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XVIII, 428.

¹⁷⁵ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, IV, 79.

¹⁷⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, IX, 32.

¹⁷⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XVIII, 428; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, II, 420; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, III, 286.

¹⁷⁸ *Garibü’l-Kur’ân*, I, 243; Mâtürîdî, *Te’vilât*, VII, 338.

Sadece söylemelerine izin verilen şeyi ifade ederler.¹⁷⁹ Kendi nefisleriyle konuşmadıkları gibi kendi iradeleriyle de bir fiil işlemezler.¹⁸⁰ Allah'tan konuşurlar.¹⁸¹ O'nun sözüne uyarlar.¹⁸² O konuşmadan bir şey söylemezler.¹⁸³ Sözleri O'nun sözünün önüne geçmez.¹⁸⁴ Sadece kendilerine emredilenleri konuşurlar.¹⁸⁵ Sözleri Allah'ın sözüne, amelleri de Allah'ın emrine bağlıdır ve sadece kendilerine emredilenleri yaparlar.¹⁸⁶ Söz ve fiil olarak ona muhalefet etmezler.¹⁸⁷

Kur'ân'da “لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ”/Mesih de Mukarrebûn melekleri de Allah'a kul olmaktan asla çekinmezler.”¹⁸⁸ ayetiyle meleklerin Allah'ın kulları oldukları özellikle vurgulanmıştır. Necran heyetinin Resûlullah'a (s.a.v) “Ey Muhammed sen 'Îsâ Allah'ın kulu ve resulüdür.’ diyerek bizim arkadaşımızı ayıplıyorsun.” demeleri üzerine o da “Allah'a kul olması 'Îsâ için bir ayıp değildir.” sözleriyle onlara mukabelede bulunmuştur. Bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur.¹⁸⁹

Bu ayetteki “لَنْ يَسْتَنْكِفَ” ifadesine İbn Abbas (r.a), Atâ b. Ebû Rebâh¹⁹⁰ (ö. 114/732) ve Ebû Ubeyde¹⁹¹ “Kibirilenmez, büyüklenmez, hor görmez ve yüksünmez.” anlamını verirken Katâde “Sıkılmaz, utangaçlık yapmaz, gösteriş ve debdebe içinde olmaz.” manasını vermiştir.¹⁹² Bununla beraber “Kibirilenerek, izzet-i nefis meselesi yaparak uzak durmaz.”¹⁹³ “Bunalmaz ve imtina etmez.”¹⁹⁴ manasına da gelir. “اِسْتِنَكَفَ” masdarı başkasını küçümseyerek kibirilenmek demektir.¹⁹⁵ Bu sebeple “اِسْتِكْبَارٌ” ifadesinden daha kötü bir kibirilenmeyi vurgulamak için kullanılmıştır.¹⁹⁶ “يَسْتَنْكِفُ” fiili ise kişinin yanağına dökülen gözyaşlarını parmağıyla sildiği zaman söylediği “نَكَفْتُ الدَّمَّ/Gözyaşını sildim.” kullanımından alınmıştır.¹⁹⁷

¹⁷⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, XVII, 50.

¹⁸⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, V, 468.

¹⁸¹ *Garîbü'l-Kur'ân*, I, 243.

¹⁸² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 112; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 401.

¹⁸³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 112; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XI, 281; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 49; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VI, 63; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, V, 468; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, IX, 32.

¹⁸⁴ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 286; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 112; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 401.

¹⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XI, 281; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, III, 224; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VI, 63; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, IX, 32.

¹⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 112; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 401.

¹⁸⁷ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 286; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, III, 224; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, V, 338.

¹⁸⁸ Nisâ, 4/172.

¹⁸⁹ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 726.

¹⁹⁰ İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 1124.

¹⁹¹ Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 144.

¹⁹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 424; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, II, 136; İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 1124.

¹⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 594-596.

¹⁹⁴ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, II, 136.

¹⁹⁵ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 726; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, VI, 59.

¹⁹⁶ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 111; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, II, 331; 59.

¹⁹⁷ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, II, 136; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 594-596; Sa'lebî, *el-Keşf ve 'l-beyân*, III, 420; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 111; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, II, 260.

Meleklerin yaptıkları ve yapmadıkları, öne aldıkları ve geri bıraktıkları her şey Allah'ın murakabesi ve gözetimi altındadır ve ona göre kendilerine karşılık verecektir. Bu gerçeği çok iyi bildikleri için, melekler kendilerini kontrol altında tutmakta, hallerini dikkatle takip etmekte ve vakitlerini ihya etmektedirler.¹⁹⁸ Kendilerini gözetim altında tutmaktan bir an bile vazgeçmemektedirler.¹⁹⁹

Meleklerin Allah korkusunu göstermesi açısından Kur'an'da “وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ/Hepsi onun korkusuyla titrerler.”²⁰⁰ buyrulur. Katâde meleklerin Allah korkusundan, cezasına uğramaktan, isyan etmekten, emir ve yasaklarına karşı gelmekten sakınarak titrediklerini ifade eder.²⁰¹ Onlar Allah'ın cezasından emin olmadıkları için korkarlar.²⁰² Zemahşerî meleklerin Allah'a saygılarından dolayı çok dikkatli olduklarından, en küçük işareti ve alameti bile dikkate alıp dört gözle takip ettiklerinden, büyük bir korku ve dikkatli bir bekleyiş üzere bulunduklarından bahseder.²⁰³ Beyzâvî ilgili ayette geçen “Haşyet” ifadesinin tazimle beraber korku anlamına gelmekte olduğuna ve meleklerin dikkatli, özenli ve hassas bir korkuyla titrediklerine değinir.²⁰⁴ Meleklerin Allah korkusuna misal olmak üzere Hz. Peygamber'in (s.a.v) miraç gecesinde Cebrail'i Allah korkusundan dolayı yere yapışmış, eskimiş ince bir çul gibi gördüğü Enes b. Mâlik (r.a) (ö. 93/711-12) tarafından rivayet edilmiştir.²⁰⁵

Yukarıda da geçen “Mesih de Mukarrebûn melekleri de Allah'a kul olmaktan asla çekinmezler.”²⁰⁶ ayetinin yorumu bağlamında meleklerin insanlar ve peygamberler ile üstünlük durumlarına dair kelâmî izahlar getirenler de olmuştur. Bu meyanda Hasan el-Basrî (ö. 110/728) bahse konu ayeti delil göstererek meleklerin insandan üstün olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü bu ayette Mukarrebûn melekleri Mesih'i tekit etmek maksadıyla zikredilmiştir. Tekit ise eş değer, benzer ve daha aşağıdaki biriyle değil de daha üstün ve yüce biriyle olur.²⁰⁷ Ayrıca Hasan el-Basrî Allah Teâlâ'nın melekleri, suretleri, kanatları ve kerametleriyle insanlardan daha üstün kıldığı kanaatindedir. Hasan el-Basrî gibi düşünen diğer âlimler, bu üstünlüğü onların Allah'a taat halinde bulunmalarına ve kötülük işlememelerine bağlamışlardır. Onlar bu özelliklerinden dolayı melekleri insanlardan daha

¹⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 112.

¹⁹⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, V, 468; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, IX, 32.

²⁰⁰ Enbiyâ, 21/28.

²⁰¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 429; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 2449.

²⁰² Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 286; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 112; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, III, 224.

²⁰³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 112.

²⁰⁴ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 49.

²⁰⁵ Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünya Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mucemü'l-evsat*, I-X, thk., Tânk b. İvazullah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Huseynî, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, ts., VI, 211; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 112; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXII, 135; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, V, 469.

²⁰⁶ Nisâ, 4/172.

²⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, III, 427.

üstün kabul ederler.²⁰⁸ Zeccâc ve Nehhâs (ö. 338/950) bu ayeti ve Nûh'un (a.s) dilinden dökülen “*Allah'ın hazineleri benim yanımdadır' demiyorum, gaybı da bilmem, melek olduğumu da söylemiyorum.*”²⁰⁹ şeklindeki ifadeleri delil göstererek meleklerin peygamberlerden daha üstün olduğu görüşünü dile getirmişlerdir.²¹⁰ İbn Atiyye de bu ayette meleklerin peygamberlerden üstün olduğuna dair açık bir işaret olduğundan bahsetmiştir.²¹¹ Bu düşüncede olanlar da genelde bu ayeti delil getirmişlerdir.²¹² Bu ayeti gerekçe göstererek Mukarrebûn meleklerinin peygamberlerden üstün olduğu görüşünde olanlar Eşârî imamlarından Kâdî Ebû Bekir el-Bâkılânî (ö. 403/1013) ve el-Halîmî (403/1012) ile Mûtezile ulemasıdır. Eşârî cumhur uleması ise peygamberlerin meleklerden üstün olduğu kanaatindedir.²¹³ Beyzâvî, Hâzin (ö. 741/1341) ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) bu ayetin maksadının meleklerin insandan üstün olduğunu göstermek olmayıp Hristiyanların İsâ'yı (a.s) kulluk makamının üstüne yani mabûdiyyet ve ulûhiyyet makamına çıkarma konusundaki sözlerini reddetmek olduğuna işaret ederler. Zira ayette “*(Melekler) Allah'ın kızlarıdır.*”²¹⁴ diyen Mekke müşrikleri ile “*Mesih Allah'ın oğludur.*”²¹⁵ diyen Hristiyanların bu düşüncesi reddedilmiştir. Diğer taraftan meleklerin bir an bile geri durmadan Allah'a ibadet etme konusunda İsâ Mesih'ten daha kudretli olmaları, daha üstün olduklarını göstermez.²¹⁶

İbn Abbas (r.a)²¹⁷ ve Kelbî insanların; Cebrail, Mikâil, İsrâfil, Azrâil ve onlarla eşdeğerdeki melekler hariç tüm mahlukattan üstün kılındığını;²¹⁸ İbn Abbas (r.a) diğer bir görüşünde de hiçbir meleği istisna etmeden müminlerin meleklerden üstün olduğunu söyler. Zeccâc, Kurtubî ve çoğu ulema da aynı görüşü savunmaktadır.²¹⁹ Begavî ise âvâm olan müminlerin âvâm olan meleklerden, hâs olan müminlerin de hâs olan meleklerden daha üstün olduğunu belirterek orta bir yol takip eder.²²⁰ Reşit Rıza (ö. 1865/1935), üstünlük konusunda bir görüş ileri sürmeyi gayba taş atmaya benzetir. Zira ona göre bu konu ancak nas ile

²⁰⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, VII, 178.

²⁰⁹ Hud, 11/31.

²¹⁰ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve i'râbüh*, II, 136; Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Murâdî el-Misrî, *İ'râbü'l-Kur'an*, 1. bs., thk., Abdülmünim Halil İbrâhim, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1421/2001, I, 253.

²¹¹ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, II, 140.

²¹² *Tefsîru* Kurtubî, VI, 26; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 111.

²¹³ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, III, 212; Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, I-X, el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-âhmedî, Mısır, 1990, VI, 79; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, VI, 60.

²¹⁴ Nahl, 16/57.

²¹⁵ Tevbe, 9/30.

²¹⁶ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 111; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, I, 453; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busravî ed-Dimeşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, I-IX, 1. bs., thk., Muhammed Hüseyin Şemsüddîn, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1419/1998, II, 480.

²¹⁷ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 321.

²¹⁸ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 145; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 39; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, VII, 178; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, III, 138.

²¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, VII, 178.

²²⁰ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 145.

bilindiği ve hakkında nas bulunmadığı için tartışmanın ne imana ne da amele bir faydası yoktur.²²¹ Tahir b. Âşûr da peygamberler ile başka bir âleme ait mahlukat arasında üstünlük tartışmasına girmenin faydasız olduğundan bahseder.²²²

Tefsirlerde meleklerin son derece Allah’a itaat halinde olmaları, Allah korkusu ile titremeleri, azabından sakınmaları konusunda ifade edilen görüşlere katılmakla birlikte onların “Allah’a isyan etmekten, emir ve yasaklarını yerine getirmemekten korktukları” şeklindeki düşünceleri ise uygun görmediğimizi belirtmek istiyoruz. Çünkü naslarda onların isyan etmesi şöyle dursun emir ve yasaklara karşı gelebileceklerine dair ima bile bulunmamaktadır. Onlar sürekli ibadet ve tesbih halinde olduklarından korku ve titremeleri; Allah Teâlâ’nın şanına yaraşır bir ibadet ve tesbihle meşgul olamadıkları ve bu alanda en mükemmele ulaşamadıkları zannından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Meleklerin peygamberler başta olmak üzere inananlarla kıyaslanarak üstünlük kıyaslamasına gidilmesinin de doğru olmadığını vurgulamak istiyoruz. Zira ayetlerde buna delalet eden kesin ifadeler olmadığı gibi yaratılış ve mahiyet itibarıyla birbirinden farklı varlıkların kıyaslanmasının faydasız olacağı da ortadadır.

1.2.3. Meleklerin Kanatları ve Hızlı Hareket Etmeleri

Meleklerin bir başka özelliği ise kanatları olması ve çok hızlı hareket etmeleridir. Bununla ilgili olarak Kur’an’da meleklerin “رُسُلًا إِلَىٰ أَجْنَحَةٍ مِّنْهُنَّ وَثَلَاثَ وَرُبَاعَ” /İkişer, üçer, dörder kanatlı elçiler olarak yaratıldığı” ve “يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ” /Allah’ın yaratmada dilediğini artırdığı”²²³ ifade edilir. Kanatlı elçiler olan melekler²²⁴ konusunda Katâde²²⁵ ve Mukâtil²²⁶ iki, üç ve dört kanatlı olan meleklerin varlığından bahseder. Cebrail, Mikâil, İsrâfîl, Azrâil ve yazıcı melekler de o meleklerdendir. İsrâfîl’in altı kanadı olduğu zikredilir.²²⁷ Yine İbn Mesûd’tan (r.a) nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.v) miraç gecesi Cebrail’i altı yüz kanatlı olarak görmüştür.²²⁸ Ayrıca rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) Cebrail’den kendi suretinde görünmesini istemiş; Cebrail: “Buna dayanamazsın.” demesine rağmen ısrarı üzerine dolunaylı bir gecede dışarı çıktığında Cebrail ona kendi aslî suretinde gelmiş ve Hz. Peygamber (s.a.v) bundan dolayı bayılmıştır. Uyandığında Cebrail onu, bir eli göğsünde

²²¹ Reşid Rıza, *Tefsîru’l-menâr*, VI, 79-80.

²²² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, VI, 60.

²²³ Fâtır, 35/1.

²²⁴ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, II, 774; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XX, 434.

²²⁵ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, II, 774; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XX, 434; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, X, 3170.

²²⁶ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, III, 551.

²²⁷ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, III, 551; Mâtürîdî, *Te’vîlât*, VIII, 466; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, III, 98.

²²⁸ Buhârî, Muhammed b. İsmâil Ebû Abdillâh b. İbrâhim el-Cûfî, *el-Câmiu’l-müsnedü’s-sahîhu’l-muhtesar min ümûri Resûlillâhi sallallâhu aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*, I-IX, thk., Muhammed Zühêr b. Nâsir en-Nâsir, Dâru tavrî’n-necâh, 1422/2002, “Bedü’l-halk”, 71; Mâtürîdî, *Te’vîlât*, VIII, 466.

diğeri de iki omuzu arasında olacak şekilde tuttuğunu görmüştür. Hz. Peygamber (s.a.v) “Sübhânellâh, ben hiç böyle bir varlık görmemiştim.” demiştir. Cebrail de “İsrâfil’i görseydin nasıl olurdun acaba? Onun on iki kanadı var; biri doğu diğeri batıda olup Arş da sırtındadır. Ama bazı zamanlar Allah’ın azametinden küçülerek neredeyse bir serçe haline gelir.”²²⁹ diye mukabelede bulunmuştur.

Beyzâvî ve Ebüssuûd, meleklerin ikişer, üçer, dörder kanatlı olmalarını, çeşitli ve farklı kanatlara sahip olmaları ve o kanatlarla inip yükselmeleri olarak yorumlar. O kanatlarla Allah’ın görev verdiği her yere hızlıca giderler ve onun emrini yerine getirirler.²³⁰ Kuşeyrî ise meleklerin suretleri ve kanatlarının nasıl olduğu, üç veya dört kanatla nasıl uçtukları konusunda kesin bir sonuca varılamayacağından bahseder. Çünkü bu konular aklî delil ile bilinen meseleler olmayıp nakil ve haberle bilinen ve iman edilmesi gereken konulardır.²³¹

Meleklerin kanatlarının zikredildiği ayette “يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ/O yaratmada dilediği kadar artırır.”²³² ifadesi farklı şekillerde yorumlanır. Hasan el-Basrî bundan Allah meleklerin kanatlarını dilediği kadar artırır manasını anlarken,²³³ Ferrâ sadece Cebrail ve Mikâil’in kanatlarının artırılacağı düşüncesindedir.²³⁴ Süddî hem kanatlarının hem de yaratılışlarının artırılmasından bahseder.²³⁵ Zemahşerî ayetteki ifadenin kanat yaratma ve diğer hususlarda hikmetinin gerektirdiği şekilde artırması anlamına geldiğine dikkat çeker. Ona göre aslolan iki kanattır; çünkü onlar iki el mesabesindedir. Üç ve dört kanat ise temele ilavedir. Bu da uçmaya kuvvet verir ve yardımcı olur. Ayrıca çift sayıdan oluşan kanatlara sahip meleklerde her iki tarafta eşit sayıda kanat var iken; üç kanatlı olanlarda üçüncü kanadın iki kanat arasında sırtta bulunup diğerlerini desteklemek için ya da o kanadın uçuş dışında başka bir maksat için kullanıldığını belirtir.²³⁶ Nitekim rivayete göre meleklerden bir sınıfın altı kanadı olup iki kanadıyla bedenlerini sarmışlar diğer iki kanatla da Allah Teâlâ’nın emrettiği yöne doğru uçmuşlardır. Kalan iki kanadı ise Allah’tan hayâ ederek yüzlerine kapatmışlardır.²³⁷ İmam Mâtürîdî de meleklerin kanatlarının sayısının uçmalarına engel olmak bir tarafa güç ve kuvvetlerinin artmasına vesile olduğunu dile getirir. Çünkü onlar iki kanadıyla uçan kuşlar gibi değildir. İnsandaki fazla parmağın faydayı artırması şöyle dursun zarar vermesi ve bazı işleri yapmaya mâni olması gibi kuşlara da bir ya da iki kanat ilave edilse uçmalarına mâni

²²⁹ Abdullah b. el-Mübarek, *ez-Zühed ve’r-rekâik*, s. 74, Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, III, 98-99; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, VIII, 98; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 595-596.

²³⁰ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, IV, 253; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, VII, 141.

²³¹ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, III, 190.

²³² Fâtır, 35/1.

²³³ Mâverîdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, IV, 462.

²³⁴ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, II, 366.

²³⁵ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, X, 3170.

²³⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 595.

²³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 595; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, VII, 141.

olur.²³⁸ Bursevî ise zahirin hakikate hamledilme imkânı varken ondan dönülmesinin caiz olmadığından yola çıkarak, kuşkanatları gibi olmasa da meleklerin kanatlarının olduğunun ispatına delalet eden rivayetlerin birbirini desteklediğinden bahseder. Ona göre melekler ruhani varlıklardır fakat latif cisimleri vardır ve ruhani, nurani kanatlara sahiptirler. Onlar ulvî âleme ait varlıklar olduğu için hallerine uygun olan da uçan varlıklar olmalarıdır. Nitekim Burak, katır suretindedir fakat ulvî âleme ait bir varlık olduğu için kanatlı olduğu sabittir. Bursevî ayrıca müşahede ehli olan kişilerin göz açıp kapayacak kadar bir zamanda gökler ötesi âleme uçabildiklerinden ve hızlarının melekleri aciz ve şaşkın bir hale getirdiğinden söz eder. Ona göre bunun sebebi onların manevi kanatlara sahip olup gayretli, yola koyulmuş, bir halden başka bir hale girmiş kişiler olmalarıdır.²³⁹ Resûlullah'ın (s.a.v) şu sözü de bunu gösterir: “Benim Allah ile bir anım vardır. Ne mukarreb bir melek ne de gönderilmiş bir peygamber bu ana muttali olamaz.”²⁴⁰

Melekler ulaşılması istenen yerlere süratle varan varlıklardır. Bu konuda Cebrail ve meleklerin yere inme ve göğe yükselme sırasında katettikleri mesafe “تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي” /Melekler ve Ruh ona süresi elli bin yıl olan bir günde yükselir.”²⁴¹ ayetinde olduğu gibi “Meâric” olarak nitelenir. “Meâric” hakkında ve elli bin yıllık mesafenin bir günde alınması konusunda tefsir kaynaklarında farklı görüşler ileri sürülmüştür.

İbn Abbas (r.a) “Meâric” kelimesine “Üstünlükler, yücelikler, dereceler”;²⁴² Katâde, “Faziletler ve yarattığı varlıklara verdiği ya da vereceği nimetlerin aşamaları”;²⁴³ Mücâhid “Göğün dereceleri”;²⁴⁴ Mukâtil ise “Gökler ve Arş'ın dereceleri” manalarını verirler.²⁴⁵ İbn Kuteybe (ö.276/889) de “Meâric”in meleklerin yükselme basamakları ve dereceleri anlamına geldiği görüşündedir.²⁴⁶ Bu kelime “Kulların amellerinin ve müminlerin ruhlarının

²³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, VIII, 466; Bursevî ise meleklerin mertebelerine göre değişen farklı sayılarda kanatlara sahip olmalarından söz eder. O kanatlarla gökten yere iner ve yükselirler, gökle yer arasında, yine gökler arasında beş yüz yıllık mesafeyi hızlıca geçerler, bazen de bu mesafeyi bir anda katederler. Kanatlarının çok sayıda olması bazı meleklerin diğerine göre daha mükemmel kabiliyette olduğuna işaret eder. Yine onun Süheylî'den (ö. 581/1185) naklettiğine göre meleklerdeki kanatlardan murat, kuşkanatları gibi bir kanat olmayıp melekî sıfat ve ruhanî kuvvettir. Bunun böyle olması ile her bir kanadın doğu ile batı arasını kaplamasının vasfedilmesi arasında çelişki yoktur. bkz., Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VII, 313.

²³⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VII, 313.

²⁴⁰ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 204.

²⁴¹ Meâric, 70/4.

²⁴² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIII, 600-601; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, X, 3373.

²⁴³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIII, 600-601; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, XVIII, 281; Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, IV, 339.

²⁴⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIII, 600-601.

²⁴⁵ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 389.

²⁴⁶ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 494.

yükseleceği yer” olarak da tanımlanmıştır.²⁴⁷ Vehb b. Münebbih (ö. 114/732) ve Kelbî ise bunu meleklerin mahalleri olan yere yükselmeleri olarak yorumlar.²⁴⁸

Mücâhid yükselme yerlerini, yerin yedi kat altından başlayıp yedi kat göklerin üstüne,²⁴⁹ Arş’a²⁵⁰ hatta Cebrail’in makamı olan Sidretü’l-Müntehâ’ya kadar olan yer olarak tanımlar. Dahhâk (ö. 105/723) da Mücâhid gibi düşünür.²⁵¹ Mukâtil bu mesafenin gökten Arş semasına kadar olan yer olduğu kanaatindedir.²⁵² Melekler ve Ruh Arş’a varıncaya kadar yükselir ve yine oradan emirlerle inerler.²⁵³ Vehb b. Münebbih bu mesafenin ruhun canlılardaki ruh olduğunu varsayanlar için içinde bulunduğumuz yeryüzünden en yüksekteki Arş’a kadar olan mesafe olduğunu ileri sürer.²⁵⁴

Bu derece ve yüceliklere ulaşan Ruh ise Cebrail’dir.²⁵⁵ Cebrail ilgili ayette üstünlüğü vurgulanmak²⁵⁶ ve teşrif edilmek²⁵⁷ maksadıyla müstakil olarak anılmıştır. Onun gökten yere iniş ve göğe çıkışı dünya günü ile bir gündür. Bu bir günün dünyadaki süresi ise bin yıla tekabül eder.²⁵⁸ Meleklerin dışındaki biri bu mesafeyi aşmaya, yükselmeye kalksa elli bin yılda yükseleceği bir miktar anlamındadır.²⁵⁹

Mücâhid ve İkrime el-Berberî (ö. 105/723) melekler ve Cebrail olan Ruh’un bu mesafeyi bir günde alacağına dikkat çeker.²⁶⁰ Cebrail ve onun makamında bulunan melekler elli bin yıl dünya günü olan bu mesafeyi bir günde katederler.²⁶¹ Mukâtil ise melekler ve Cebrail olan Ruh’un bir günde yükseldiği mesafeyi gök ile Arş seması arası olarak belirtir.²⁶²

İbn Abbas (r.a), İkrime, Dahhâk, Katâde ve Abdurrahman b. Zeyd bahsedilen günün kıyamet günü olduğunu ifade etmişlerdir.²⁶³ Beyzâvî farklı bir yaklaşımla yükselme yerleri ve uzunluk miktarı olarak verilen ölçülerin misal vermek ve hayalde canlandırmak maksadıyla verildiği düşüncesindedir.²⁶⁴ Râzî de mekândan ziyade işlerin Allah’ın arzusu istikametinde sona ermesini ifade eden bir kullanımdan söz eder.²⁶⁵

²⁴⁷ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, IV, 336.

²⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 281.

²⁴⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIII, 601; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, X, 3373.

²⁵⁰ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, V, 365.

²⁵¹ Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, III, 594; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VIII, 431.

²⁵² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIII, 601.

²⁵³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 609.

²⁵⁴ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, V, 365.

²⁵⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIII, 601; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 609; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, V, 365.

²⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 609.

²⁵⁷ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, V, 365.

²⁵⁸ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, III, 448.

²⁵⁹ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, III, 184; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIII, 601.

²⁶⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIII, 601.

²⁶¹ Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, III, 594; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VIII, 431.

²⁶² Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, IV, 389.

²⁶³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIII, 601-602.

²⁶⁴ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 244.

²⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXX, 639.

Tefsirlerde meleklerin kanatlarının kuşların kanatlarına benzemediğine yönelik yorumların daha makul olduğunu görmekteyiz. Kanatların sayısı ile ilgili verilen rakamların kesretten kinaye olup görevlerini rahatlıkla icra etmelerinin vasıtası olduğunu düşünmekteyiz. Bunun ihtiyaca göre artırıldığını da ilgili ayetten anlıyoruz. Kanatları fazla olan meleklerin az olanlara göre daha üstün olduğunu dile getiren yorumların ikna edicilikten uzak olduğunu düşünüyoruz. Meleklerin hızları için bir sınır belirlemenin imkânsız olup bu konuda Kur'ân'da verilen bilgilerin Beyzavî'nin dile getirdiği gibi hayalde canlandırmaya matuf olduğunu belirtmek istiyoruz.

1.3. Cebrail'le Güçlü Bağlantısı Olan Büyük Melekler

Meleklerle ilgili genel mahiyetteki açıklamalardan sonra Cebrail ile bağlantısı güçlü olan ve önemli sorumluluklar üstlenen üç büyük melek ile ilgili bilgiler verilecektir. Önde gelen melekler olan Mikâil, İsrâfil ve Azrâil hakkındaki değerlendirmelerden sonra Cebrail ile bağlantılı konulara geçilecektir.²⁶⁶

1.3.1. Mikâil

İleri gelen meleklerden biri olan Mikâil'in kelime kökeni itibarı ile Arapça olmadığı dile getirilmiştir.²⁶⁷ Genel olarak tefsir kaynaklarında da Mikâil'in Arapça olmadığı,²⁶⁸ Süryanice²⁶⁹ veya İbranice'den²⁷⁰ alındığı ifade edilmiştir. İbn Abbas (r.a) "Mikâil" kelimesini oluşturan "Mik" kısmının Arapça olmadığını, Abdullah b. Hâris (ö 84/733) ise sadece "Îl" kısmının İbranice olduğunu söylemiştir.²⁷¹ İbn Abbas (r.a) Mikâil'deki "Mik" ibaresinin "Kul ve köle" anlamına geldiğini belirtmiştir.²⁷²

"Mikâil"deki "Îl" ibaresine ise tefsir kaynakları,²⁷³ İbn Abbas (r.a),²⁷⁴ İkrime²⁷⁵ ve A'meş (ö. 148/765)²⁷⁶ başta olmak üzere müfessirlerin cumhuru²⁷⁷ tarafından genelde "Allah" manası verilmiştir.²⁷⁸

²⁶⁶ Kur'ân'da hafaza melekleri, yazıcı melekler, muakkıbat melekleri, cennet ve cehennem bekçisi melekler, Arş'ın taşıyıcısı olan, Arş'ın çevresinde olan, göğün kıyılarında bulunan vb. meleklerden bahsedilir. Bu meleklerin doğrudan Cebrail konusu ile ilgileri olmadığından buraya alınmamıştır.

²⁶⁷ Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, I, 63.

²⁶⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 169; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 183; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 76; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 509; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 332; Reşîd Rıza, *Tefsîru'l-menâr*, I, 324; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 113.

²⁶⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, I, 240; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 146; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 113; Reşîd Rıza, *Tefsîru'l-menâr*, I, 324.

²⁷⁰ Reşîd Rıza, *Tefsîru'l-menâr*, I, 324; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I, 620

²⁷¹ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, I, 182.

²⁷² İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 183.

²⁷³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 153, II, 390; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, I, 240; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 163; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 183; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III, 611-612; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 113; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 332;

²⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilat*, V, 306.

²⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 391; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 146.

²⁷⁶ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, I, 182.

²⁷⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I, 620.

²⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 391; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, I, 182; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 146; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I, 620.

İbn Abbas (r.a) “Mîk” ve “Îl” ibarelerinin bir araya getirilip Mikâil olarak okunduğunda “Allah’ın kulu” anlamına geldiğine dikkat çekmiştir.²⁷⁹ Mikâil’in “Allah’ın gücü ve kudreti” manasına geldiği de söylenmiştir.²⁸⁰ İbn Abbas (r.a),²⁸¹ Saîd b. Cübeyr,²⁸² Ali b. Hasan,²⁸³ (ö. 215/830) ve Ali b. Hüseyin’in²⁸⁴ (ö. 94/712) “Mikâil Ubeydullah’tır.” dedikleri de nakledilmiştir. Bu anlamlara muhalif olan hiçbir müfessire de rastlanılmamıştır.²⁸⁵

Mikâil Allah Teâlâ’ya manen yakın olan melekler diye tanımlayacağımız Mukarrebûn meleklerinden biri olarak kabul edilir.²⁸⁶ Ebû’l-Âliye (ö. 90/709) de onu Mukarrebûn melekleri arasında zikreder.²⁸⁷ O, Kur’ân’da sözü geçen “عِبَادٌ مُّكْرَمُونَ/İkrama erdirilmiş kullar.”²⁸⁸ dan,²⁸⁹ Allah’ın dilediği kadar artırdığı²⁹⁰ kanatlara sahip olan²⁹¹ ve Zeccâc’ın ifadesiyle resûl olarak görevlendirilen meleklerden biri olarak zikredilir.²⁹² “اللَّهُ يَصْطَفِي مِنْ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا Allah meleklerden resuller seçer.”²⁹³ ayetine göre de Allah tarafından peygambere gönderilecek bir elçi olarak²⁹⁴ seçilmiş meleklerden biri kabul edilir.²⁹⁵ Nitekim Varaka b. Nevfel’in (ö. 610?) bir şiirinde “Cibrîl yanında Mikâil olduğu halde Allah’tan gönüle ferahlık veren vahyi getirerek iner.” denilir.²⁹⁶

Kur’ân’da²⁹⁷ Cebrail’le birlikte özel olarak anılması onun ne kadar da faziletli bir melek olduğunu göstermiştir.²⁹⁸ Özellikle melekler ifadesinden sonra Cebrail’le birlikte isminin geçmesi konumunun yüceliğine,²⁹⁹ Allah Teâlâ tarafından seçkin bir melek sayıldığına³⁰⁰ ve onların diğer meleklerden daha faziletli olduklarına işaret edilmiştir.³⁰¹ Daha

²⁷⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 390; Mâtürîdî, *Te’vilât*, V, 306; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, III, 611-612.

²⁸⁰ Reşid Rıza, *Tefsîru’l-menâr*, I, 324.

²⁸¹ Mâverîdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 163.

²⁸² Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, II, 606.

²⁸³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 391.

²⁸⁴ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, I, 182.

²⁸⁵ Mâverîdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 163.

²⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1, 594-596; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, I, 419; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, II, 331.

²⁸⁷ *Lisânü’l-Arab*, I, 714; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, VI, 61.

²⁸⁸ Enbiyâ, 21/26.

²⁸⁹ Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Yemenî, Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, I-V, 1. bs., Dâru İbn Kesîr, Dâru’l-kelimi’t-tayyib, Beyrut, 1414/1993, V, 104.

²⁹⁰ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, II, 366.

²⁹¹ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, III, 551; Mâtürîdî, *Te’vilât*, VIII, 466; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, III, 98.

²⁹² Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, IV, 261.

²⁹³ Hac, 22/75.

²⁹⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XVIII, 687; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, VII, 34.

²⁹⁵ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, III, 139; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, III, 439; IV, 261; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, II, 471; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, III, 352; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, III, 250; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, III, 265; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, III, 387, 556.

²⁹⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332.

²⁹⁷ Bakara, 2/98.

²⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, III, 613.

²⁹⁹ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, I, 39.

³⁰⁰ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, II, 370.

³⁰¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, III, 613.

genel bir kelime olan melekler yerine özel olarak Cebrail ve Mikâil'in adının anılması onları şerefliendirmek ve üstünlüğünü göstermek içindir.³⁰²

Dahhâk, Nûr suresindeki “*Mübarek, doğuya ve batıya ait olmayan zeytin ağacı.*”³⁰³ nın iki hizmetkârının Cebrail ve Mikâil olduğunu ileri sürmüştür.³⁰⁴ Hz. Âişe (r.a), Hz. Peygamber'in (s.a.v) gece namazını kılmadan önce yapmış olduğu duaya “Ey Cebrail'in, Mikâil'in ve İsrâfil'in Rabbi olan Allah'ım!” sözleriyle başladığına dikkat çekmiştir.³⁰⁵ Bu da Mikâil'in Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından özel olarak ismen zikredilecek kadar büyük bir değere sahip olduğunu göstermektedir. Câbir b. Abdullah (r.a) (ö. 78/697) da Resûlullah'ın (s.a.v) bir gün yanlarına gelerek rüyasında Mikâil'i ayakucunda gördüğünden bahsettiğini haber vermiştir.³⁰⁶

Hz. Ali (r.a) “Sübhâne Rabbiye'l-A'lâ.” diyen ilk meleğin Mikâil olduğunu söylemiştir. Resûlullah (s.a.v) “Sübhâne Rabbiye'l-A'lâ.” diyen bir kulu ölünce her gün Mikâil'in ziyaret ettiğini ve kıyamet günü olunca da kanadında taşıyacağını haber vermiştir. Mikâil o kulu Allah Teâlâ'nın huzuruna getirmiş ve “Ey Rabbim ona şefaet etmem için bana izin ver.” deyince Allah Teâlâ “Sana onun için şefaet etmene izin verdim, onu Cennet'e götür.” buyurmuştur.³⁰⁷

Hz. Peygamber (s.a.v) bir defasında Alak suresini okuyup sonunda secdeye vardığında Ebû Cehil, ensesine basmak için ona doğru koşmuştur. Ona yaklaşıncı da aniden geriye dönmüştür. Cebrail ile Mikâil'in Hz. Peygamber'in (s.a.v) iki omuzunda aslan şeklinde gözükmelelerinden dolayı onun böyle davrandığı ileri sürülmüştür.³⁰⁸

Abdurrahman b. Sâbit, Mikâil'i dünya işlerini çekip çeviren melekler arasında saymış, ona yağmur ve bitkilerle ilgili görevler verildiğinden bahsetmiştir.³⁰⁹ Bu melekler aynı zamanda “Mukassimât/İş bölüştüren” melekler olarak anılmıştır.³¹⁰ Resûlullah (s.a.v) Hz. Ebû

³⁰² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 516; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 184; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, II, 36.

³⁰³ Nûr, 24/35.

³⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XII, 263.

³⁰⁵ Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Hüseyn b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü's-sahîh el-muhtesar binakli'l-adli ani'l-adli ilâ Resûlillâhi sallallâhü aleyhi ve sellem*, I-V, thk., Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., “Salâtü'l-müsâfirîn ve kasrihâ”, 200; Nesâî, Ebî Abdîrrâhmân Ahmed b. Şuayb b. Ali, *el-Müctebâ mine's-Sünen, es-Sünenü's-suğrâ*, I-IX, thk., Abdülfettâh Ebû Gudde, Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmî, Halep, 1406/1986, “Kıyamu'l-Leyl”, 12; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 93; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVI, 458; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XV, 265; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, IV, 60; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 92; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VII, 120.

³⁰⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 61; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, VI, 32; Mâverdî, *en-Nuket ve'l-uyûn*, II, 432.

³⁰⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 182; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 14.

³⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXII, 224.

³⁰⁹ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3397; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 103, III, 542; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 124; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 205; İbnü'l-Cevzî, *Zâdû'l-mesîr*, IV, 394; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 29; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XIX, 194; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IX, 148;

³¹⁰ Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'an*, II, 225; Garîbü'l-Kur'an, I, 363; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, IX, 372; Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, III, 459; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 29.

Bekir'e (ö. 13/634) "Ey Ebû Bekir melekler arasında sana benzeyen Mikâil'dir. O rahmeti indirir."³¹¹ buyurmuştur. Mücâhid Mikâil'in rahmet için görevlendirildiğine dikkat çekerken³¹² Ferrâ merhametle gelen,³¹³ İbn Sâbit ile Kelbî de rızık ve merhamet sahibi bir melek olarak tarif etmiştir.³¹⁴ Mikâil bedenlerin gıdalanmasına sebep olan yağmuru indirdiği gibi³¹⁵ varlık âleminin rızıklarla ilgili Levh-i Mahfûz nüshasının da ona verildiği ifade edilmiştir.³¹⁶ Bu durumda Mikâil rızıklar, yağmur ve bitkilerle görevli olmasının yanında rahmet sahibi bir melek olarak da temayüz etmektedir.³¹⁷

Resûlullah (s.a.v), Mikâil'in de yanında olduğu bir sırada meleklerce zemzem suyunun bulunduğu yere getirilmiş ve Mikâil'in getirmiş olduğu bir tas zemzem suyu ile kalbi yıkanmıştır.³¹⁸ Hz. Peygamber (s.a.v) gök ehlinden iki yardımcısının Cebrail ve Mikâil olduğunu vurgulamıştır.³¹⁹ Cebrail'in sağına Mikâil'in de soluna oturduğu bir sırada Resûlullah (s.a.v), Cebrail'e Kur'ân'ı bir harf üzere okuduktan sonra her defasında Mikâil'in "Onu artırmasını iste." önerisiyle Kur'ân'ı yedi harfe kadar okumuştur.³²⁰ Mescid-i Aksâ'ya yolculuk yaptığı gece Resûlullah (s.a.v) Makâm-ı İbrâhim ile zemzem arasında iken sağında Cebrail solunda ise Mikâil bulunmuştur.³²¹ Yine Medine'ye doğru hicret etmek üzere evinden çıkıp Sevr mağarasında kaldığı gece Hz. Ali (r.a) onun yatağında uyumuş Mikâil de Hz. Ali'nin (r.a) ayaklarının yanında durmuştur.³²²

Mikâil, Bedir Savaşı'nda beş yüz melek içinde³²³ Hz. Ömer (r.a) ve Hz. Ali'nin (r.a) de olduğu sol cenahta erkek insan suretinde, beyaz elbiseli, beyaz sarıklı olarak yer almış ve çevresindeki Müslümanlara huzur ve sükûnet yayarak savaşımıştır.³²⁴ Hz. Ali (r.a) de Mikâil'in kendisinin de içinde yer aldığı Resûlullah'ın (s.a.v) sol tarafına indiğini

³¹¹ Vâkîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Eslemî, el-Medenî, *el-Meğâzî*, I-III, 3. bs., thk., Marsden Jones, Dâru'l-e'lemî, Beyrut, 1409/1989, I, 109; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 10; Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, I-VIII, Dâru'l-fikr, Beyrût, ts., IV, 107.

³¹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 394.

³¹³ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 82.

³¹⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 167; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 361.

³¹⁵ Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, I, 63.

³¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 271. Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VIII, 58.

³¹⁷ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, V, 277; Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, III, 682; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 30.

³¹⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VIII, 7.

³¹⁹ Tirmizî, "Menâkıb" 46; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXII, 44; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, V, 380.

³²⁰ Nesâî, "İftitâh", 9; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 33-34; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 21.

³²¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, V, 72-73; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III, 276.

³²² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, V, 350.

³²³ Mikail'in bin melek ile indiği şeklinde kaydedildiği gibi bkz., Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 8. Cübeyr b. Mutim'in Hz. Ali'den (r.a) yapmış olduğu nakilde Bedir günü rüzgârın üç kez şiddetli estiği ve ikinci kez estiğinde Mikail'in iki bin melek içinde indiği de vurgulanmıştır. bkz., İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 322.

³²⁴ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 102-103; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIII, 417, 423-424; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV, 460; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 26; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, III, 318.

vurgulamıştır.³²⁵ Bu savaşta Mikâil ve yanındaki meleklerin alaca atlar üzerinde olduğu ve sarıklarının uçlarının omuzlarından aşağıya doğru sarktığı da belirtilmiştir.³²⁶ Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a) (ö. 55/675) ise Uhud Savaşı'nda Cebrail ve Mikâil'i Resûlullah'ın (s.a.v) sağında ve solunda, beyaz elbiseli iki adam suretinde gördüğünü, bu savaştan önce ve sonrasında onları hiç görmediğini dile getirmiştir.³²⁷

Hiz. Peygamber (s.a.v) ve Yahudilerin aralarındaki konuşmalarda da Mikâil'in isminin ön planda olduğunu görmekteyiz. Katâde, Yahudilerin Mikâil'i bolluk, sağlık ve bereket getiren bir melek olarak tanımladıklarını ifade etmiştir.³²⁸ Yine onlar Hiz. Ömer'le (r.a) konuşurken Mikâil'den bolluk, bereket, barış ve esenlik getiren bir melek olarak söz etmişlerdir.³²⁹ Şa'bî (ö. 104/722) de Yahudilerin Mikâil'i bereket, rahmet ve kolaylık getiren bir melek olarak nitelediklerini ifade etmiştir.³³⁰ Onlar Mikâil'in kendilerine dost olduğunu iddia etmişlerdir.³³¹ İbn Abbas (r.a) Yahudilerin Hiz. Peygamber'e (s.a.v) "Vahyi sana getirmiş olan yağmuru ve rahmeti indiren Mikâil olsaydı sana tabi olurduk." dediklerini aktarmıştır.³³² Hiz. Peygamber'in (s.a.v) Medine'ye hicret ettiği yıllarda Medine Yahudilerinin önde gelen âlimlerinden biri olan Abdullah b. Sûriyâ Mikâil'i Yahudilerin elçisi, müjde ve bolluk getiren bir melek olarak tanımladığı gibi Hiz. Peygamber'e (s.a.v) melek olarak gelen Mikâil olmuş olsa iman edeceklerinden söz etmiştir.³³³

Yüce Allah insanı yaratacağı zaman Cebrail'i yerden toprak alması için göndermiş o alamadan geri dönünce Mikâil'i göndermiştir. Yer "Benden bir şey eksiltmeden ve beni

³²⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIII, 417.

³²⁶ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 273; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 296.

³²⁷ Müslim, "Fezâil", 47; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 502. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, IV, 234; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 123.

³²⁸ Abdürrezzâk, Ebû Bekir b. Hümâm b. Nâfi el-Humeyrî el-Yemânî, es-Sanânî, *et-Tefsîr*, 1. bs., I-III, thk., Mahmûd Muhammed Abduh, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1419/1998, I, 281.

³²⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 384-385; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 76; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, I, 239; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 145; Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî, *Esbâbü'n-nüzûli'l-Kur'an*, thk., Kemal Besyûnî Zeğlûl, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1411/1990, I, 32-33; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1, 169; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 183; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III, 611; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 96; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, I, 62; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, I, 133; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 188; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 331; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, I, 430-431.

³³⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 382.

³³¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 378.

³³² İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 179-180; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, I, 517; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 145; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, II, 36;

³³³ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), *el-Müsned*, 1. bs., thk., Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşit vd., Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1421/2001, IV, 310-311; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 76; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 163; Vâhidî, *el-Vesît fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, I-IV, thk., eş-Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcûd, eş-Şeyh Ali Ahmed Muavviz, Dr. Ahmed Muhammed Sîra, Dr. Ahmed Abdülganî el-Cemel, Dr. Abdurrahman el-Uveys, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1415/1994, I, 179; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 424; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1, 169; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 183; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III, 610-611; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 95-96; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 113; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, I, 62; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 64-65; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, I, 133; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 187-188; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 331; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, I, 429-430.

kirletmeden Allah’a sığınırım.” deyince Mikâil de bir şey alamadan geri dönmüş ve “Ey Rabbim o Sana sığındı ben de onu esirgedim.” demiştir.³³⁴

Meleklerin Âdem’e (a.s) secde etmesi emredilince Cebrail’dan sonra ilk secde eden melek Mikâil olmuştur.³³⁵ Mücâhid, Âdem’in (a.s) cennetten çıkarılma hazırlıkları aşamasında Mikâil’in Âdem’in (a.s) alnındaki tacı çözerek bir dala astığından bahsetmiştir.³³⁶

Bazı âlimler İbrâhim (a.s) ateşe atılınca Allah Teâlâ tarafından ona yardım etmek üzere gönderilmiş olan meleklerden birinin de Mikâil olduğunu söylemişlerdir.³³⁷ Mikâil Cebrail’le beraber İbrâhim’e (a.s) “Bir ihtiyacın var mı?” diye sorduklarında İbrâhim (a.s) “İkinize ise hayır.” demiştir.³³⁸ İbrâhim’in (a.s) yanına gelip ona selam vererek müjdeler veren³³⁹ onun da ağırlamaya giriştiği misafir³⁴⁰ meleklerden biri olan Mikâil,³⁴¹ İbrâhim’e (a.s) İshak’ın (a.s) doğumunu müjdelemekle görevlendirilmiştir.³⁴² Mikâil ve yanındaki melekler büyük bir heybete sahip güzel gençler³⁴³ ve saçsız sakalsız köse olan³⁴⁴ son derece güzel delikanlılar suretinde gelmişlerdir.³⁴⁵ Süddî arı duru, parlak ve güzel yüzleri olan delikanlı oğlanlar suretinde geldiklerini söylemiştir.³⁴⁶ Lût’u (a.s) ziyaret eden ve Lût’un (a.s) da kendilerini tanınmayan kişiler³⁴⁷ olarak anmış olduğu melek elçilerden birinin Mikâil olduğu ifade edilmiştir.³⁴⁸

³³⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, I, 459; Aynı rivayet Süddî’den de nakledilmiştir. bkz., Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, II, 109; Kurtubî aynı rivayeti, Ebû Sâlih’in İbn Abbas’tan ve Mürre el-Hemedânî’nin İbn Mesud’dan rivayeti olarak nakleder. bkz., Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, I, 280; Hâzin benzer rivayeti Vehb b. Münebbih’ten nakleder. bkz., Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, I, 35-36; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, I, 136; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, I, 99.

³³⁵ Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, I, 87.

³³⁶ İbn Asâkir, Ebû’l-Kâsım Ali b. Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimeşkî eş-Şâfiî, *Târîhu Dimeşk*, I-LXXX, thk., Amr b. Ğarâme el-Amrevî, Dâru’l-fikr, 1415/1995, VII, 409; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, I, 141.

³³⁷ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XI, 304.

³³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 427.

³³⁹ Hûd, 11/69.

³⁴⁰ Zâriyât, 51/24.

³⁴¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XV, 381-382; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VI, 2054; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, IX, 116; Mâverîdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, V, 369; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, II, 456; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 401; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, III, 187; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VII, 392-393; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, V, 177; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 148; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, II, 72, III, 375; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XVIII, 372; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, IX, 62; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhîr*, VI, 179; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, VI, 290.

³⁴² İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, III, 187; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhîr*, VI, 179.

³⁴³ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VII, 392-393.

³⁴⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhîr*, VI, 179.

³⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XVIII, 371.

³⁴⁶ Vâhidî, *el-Vesît*, II, 581; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, II, 456; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, IX, 62; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, IV, 224; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, VI, 290.

³⁴⁷ Hicr, 15, 59/60.

³⁴⁸ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, II, 292; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, III, 367.

Abdullah b. Şeddâd b. el-Hâdî'nin (ö. 82/721) anlattığına göre Mûsâ (a.s) ve İsrailoğullarını takip edenlerin üzerine denizin kapaklandığı³⁴⁹ hadisede Allah Teâlâ firavun ve adamlarının hepsini denize sevk etmek için Mikâil'i göndermiştir.³⁵⁰ Mikâil de kıyıda tek başına bekleyerek hepsi denize girinceye kadar onları teşvik etmiştir.³⁵¹

Dâvûd'un (a.s) kendisine ibadet etmek için tahsis ettiği bir günde Allah Teâlâ ona iki meleği insan suretinde göndermiştir. Onlar içeri girmek istediklerinde muhafızlar mâni olmuşlardır. Onlar da duvardan tırmanarak Dâvûd (a.s) namazda iken önüne gelip oturmuşlardır.³⁵² Bu iki meleğin Cebrail ve Mikâil olduğu da söylenmiştir.³⁵³ Yine Dâvûd (a.s) onlar arasında hüküm verince o iki melekten biri diğerine bakmış ve gülerek göğsüne yükselmiştir. Dâvûd (a.s) bunun üzerine imtihana çekildiğini kavramıştır.³⁵⁴

Yahudi sihirbazlar, Allah Teâlâ'nın Cebrail ve Mikâil'in diliyle Süleyman'a (a.s) sihri indirdiğini iddia ediyorlardı. Allah Teâlâ onların iddialarını yalanladı ve Hz. Peygamber'e (s.a.v) Cebrail ve Mikâil'in asla sihir indirmediklerini haber verdi.³⁵⁵ Böylece Yahudilerin “Allah Cebrail ve Mikâil'i sihir için indirdi.” şeklindeki iddiaları reddedilmiş oldu.³⁵⁶ Zaten Atıyye el-Avfî (ö. 111/729-30) de “وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ”³⁵⁷ ifadesine “Cebrail ve Mikâil'e sihir indirilmedi.” anlamını vermiştir.³⁵⁸

Resûlullah (s.a.v) Mikâil'in Sûr'un sahibinin solunda yer alacağını haber vermiştir.³⁵⁹ Yüce Allah Azrâil'e Mikâil'in canını almasını emredip o da bu görevi ifa ettiğinde Mikâil koca bir dağ gibi devrilmiştir. Cebrail'in ruhu kabzedilince de Mikâil'in üzerine yıkılmıştır.³⁶⁰ İbn Abbas (r.a) da onun Me'vâ cennetine gireceğini beyan etmiştir.³⁶¹

³⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 52, XV, 190; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 1982, VIII, 2776; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, V, 146; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 115; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 254-255.

³⁵⁰ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 141; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîd*, VI, 102.

³⁵¹ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 142

³⁵² Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 61; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XV, 166; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VII, 220.

³⁵³ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 60; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, IV, 35; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VII, 220; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XV, 166.

³⁵⁴ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 61.

³⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 420; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 165; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III, 630; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîd*, I, 527; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, II, 50.

³⁵⁶ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 186.

³⁵⁷ Bakara, 2/102.

³⁵⁸ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 188.

³⁵⁹ Ebû Dâvud es-Sicistânî, Süleyman b. Eşâs b. İshâk, *Sünen*, I-IV, thk., Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, *el-Mektebetü'l-asriyye*, Beyrut, ts., “el-Hurûf ve'l-kırâât”, 31.

³⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 330-331; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 518; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XV, 279-280; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, III, 354.

³⁶¹ Vâhidî, *el-Vesît*, IV, 198; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 306; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, IV, 206; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 96.

1.3.2. İsrâfil

Dört büyük melekten biri olan İsrâfil'in kökeni konusunda İbn Abbas (r.a) “İsrâf” kısmının Arapça olmadığını zikreder.³⁶² Genel olarak tefsir kaynaklarında da İsrâfil'in Arapça olmadığı³⁶³ Süryanice³⁶⁴ veya İbranice'den³⁶⁵ alındığı ifade edilir. Kurtubî (ö. 671/1273) ise İsrâfil'in Arapça olduğu kanaatindedir.³⁶⁶

İbn Abbas (r.a) İsrâfil'deki “İsrâf” kısmının kul ve köle anlamına geldiğini dile getirir.³⁶⁷ Ebû Miclez (ö. 106/725) İsrâfil kelimesindeki “İsraf” kısmı “İl” kısmına eklendiğinde “Allah'ın kulu” anlamına geldiğine dikkat çeker.³⁶⁸ Ali b. Hüseyin (ö. 94/712) de İsrâfil'in “Abdurrahman” manasına geldiğini söyler.³⁶⁹

İsrâfil Sûr'a üfleyecek olan,³⁷⁰ Mukâtil'in ifadesiyle meleklerin efendisi ve Sûr'un sahibi bir melektir.³⁷¹ Abdurrahman b. Sâbit ve Kelbî de İsrâfil'i “Sûr ve Levh'in sahibi bir melek”³⁷² olarak tanımlarken Mücâhid de onun Sûr'a üflemek için görevlendirildiğine dikkat çekmiştir.³⁷³ Abdullah b. Amr b. Âs (r.a) (ö. 65/684-85) bir bedevinin Resûlullah'a (s.a.v) Sûr'un ne olduğunu sorduğunu onun da “İçine üflen bir boynuz.” diye tarif ettiğini aktarmıştır.³⁷⁴ Kur'ân'da “Nâkûr”³⁷⁵ adıyla da geçen Sûr İsrâfil'in üfleyeceği boynuz şeklinde bir alettir.³⁷⁶ İsrâfil'in Sûr'a üfleyişindeki sesin şiddetinden dolayı yer sarsılacaktır.³⁷⁷

Kur'ân'da İsrâfil isim olarak geçmese de icra edeceği faaliyet olan Sûr'a üfleme hadisesi üzerinde durulur. “*Sûr'a üfürüleceği ve Allah'ın dilediği kimselerden başka göklerdeki herkesin, yerdeki herkesin korkuya kapılacağı günü hatırla. Hepsi de boyunlarını bükerek O'na gelirler.*”³⁷⁸ ayeti ile “*Sûr'a üflenir ve Allah'ın dilediği kimseler dışında*

³⁶² İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 183.

³⁶³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 169; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 183; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 76; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 509; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 332; Reşîd Rıza, *Tefsîru'l-menâr*, I, 324; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 113.

³⁶⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, I, 240; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 146; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 113; Reşîd Rıza, *Tefsîru'l-menâr*, I, 324.

³⁶⁵ Reşîd Rıza, *Tefsîru'l-menâr*, I, 324; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I, 620

³⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 37-38.

³⁶⁷ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 183.

³⁶⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIV, 146.

³⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 390.

³⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 279.

³⁷¹ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 777.

³⁷² İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, IV, 167; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 361.

³⁷³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 394.

³⁷⁴ Ebû Dâvud, “Sünnet”, 24; Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 5; “Tefsîru'l-Kur'ân”, 40; Ahmed, *Müsned*, XI, 53, 410.

³⁷⁵ Müddessir, 74/8.

³⁷⁶ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 491.

³⁷⁷ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 789.

³⁷⁸ Neml, 27/87.

*göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür. Sonra ona bir daha üflenir, bir de bakarsın onlar kalkmış bekliyorlar.*³⁷⁹ ayeti bu konuyla ilgili ayetlerdendir.

Ebû Hureyre (r.a) (ö. 58/678) Resûlullah'ın (s.a.v) Allah'ın gökleri ve yeri yarattıktan sonra Sûr'u yaratıp İsrâfil'e verdiğini, onun da Sûr'u ağzına koyarak gözlerini ne zaman emir verilecek diye Arş'a doğru diktiği şeklindeki açıklamasını nakletmiştir. Bu arada Ebû Hureyre (r.a) Sûr'un ne olduğunu sorunca Hz. Peygamber (s.a.v) içine üç defa üflenecek olan büyük bir boynuz olup ilk üfleyişin korku salan, ikincisinin bayıltıp öldüren, üçüncüsünün ise âlemlerin Rabbinin huzurunda hesaba çekilmek için hazır hale getiren bir üfleyiş olduğunu haber vermiştir.³⁸⁰

Ebû Saîd el-Hudrî'nin (r.a) (ö. 74/693-94) bir rivayetinde Resûlullah (s.a.v) “Nasıl rahat olabilirim! Zira Sûr'un sahibi Sûr'u ağzına yapıştırır gibi yaklaştırmış, alnını ona doğru eğmiş, kulağını dikmiş üfleme emrinin verilmesini bekliyor.” buyurmuştur.³⁸¹ Yine Ebû Saîd el-Hudrî'nin (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) “Sûr'un sahibinin yanında Cebrail, solunda ise Mikâil vardır.”³⁸² şeklindeki rivayetine göre İsrâfil Sûr'u üflerken yanında Cebrail ve Mikâil olacaktır. İbn Abbas (r.a) Sûr'a üflendikten sonra İsrâfil'in de yer aldığı dört büyük melek hariç göklerde ve yerde olanların tamamının öleceğine dikkat çekmiştir.³⁸³

Süddî,³⁸⁴ Ka'b el-Ahbâr³⁸⁵ ve çok sayıdaki müfessir³⁸⁶ İsrâfil'in Sûr'a üflendikten sonra korkuya kapılmayacak ve ölmeyecek olanlardan biri olduğunu söylemiştir.³⁸⁷ Zeyd b. Eslem (ö. 136/754) onların Allah Teâlâ'nın istisna kıldığı sekiz kişi olup birinin de İsrâfil olduğuna değinmiştir.³⁸⁸ Bunlar Allah Teâlâ'nın kalplerini güçlendirdiği meleklerdir.³⁸⁹ Azrâil daha sonra İsrâfil'in ve diğer meleklerin de ruhlarını kabzedecektir.³⁹⁰

Mukâtil, “*O davetçinin bilinmedik bir şeye çağırdığı gün.*”³⁹¹ ayetinde zikredilen davetçinin İsrâfil olduğunu belirtir.³⁹² Aynı zamanda Kur'an'da “(Ey Muhammed!)

³⁷⁹ Zümer, 39/68.

³⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 122; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IX, 2928.

³⁸¹ Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 40. Ayrıca bkz., Tirmizî, “Sıfatü'l-Kıyâme”, 5.

³⁸² Ebû Dâvud, “el-Hurûf ve'l-kırâât”, 31; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 279; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 106.

³⁸³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVII, 476.

³⁸⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 330-331; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 135; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, IV, 541; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIV, 574.

³⁸⁵ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IX, 3028.

³⁸⁶ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 318; Mâtürîdî, *Te'vilât*, VIII, 141; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 518; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 386; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VI, 304.

³⁸⁷ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IX, 3028; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 135; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIV, 574.

³⁸⁸ Mücâhid b. Cebr. Ebû'l-Haccâc, el-Mekkî el-Mahzûmî, *et-Tefsîr*, thk. Dr. Muhammed Abdüsselâm Ebû'n-Nîl, *Dâru'l-fikr*, Mısır, 1410/1989, 581.

³⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIV, 574.

³⁹⁰ Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 135; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIV, 574.

³⁹¹ Kamer, 54/6.

³⁹² Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 177-178.

Çağırıcının yakın bir yerden sesleneceği gün, (o sese) kulak ver.”³⁹³ şeklindeki ayette sözü edilen çağırıcının da İsrâfil olduğu söylenir. İsrâfil Beytül-Makdîs taşının üzerinde ayakta durarak “Ey eskimiş kemikler, kopmuş eklemler, çürümüş kemikler, sönmüş kefenler, boşalmış kalpler, bozulmuş bedenler, akmış gözler, âlemlerin Rabbine arz olunmak üzere kalkın.” diye nida eder³⁹⁴ ve bu nida herkese aynı seviyede yakından ulaşır.³⁹⁵ Bu nida İsrâfil’in Sûr’a ikinci üfleyişidir.³⁹⁶

Hibbân b. Ebî Cebele’den (ö. 125/ 743) nakledilip onun da Resûlullah’a (s.a.v) isnat ettiği bir rivayette Allah Teâlâ kıyamet günü kullarını toplar. İlk önce İsrâfil çağrılır. Rabbi ona “Ahdim konusunda ne yaptın, ahdimi tebliğ ettin mi?” diye sorar o da “Evet Rabbim ben onu Cebrail’e tebliğ ettim.” der. Cebrail davet edilir ve ona “İsrâfil sana ahdimi tebliğ etti mi?” diye sorar. O da “Evet Rabbim tebliğ etti.” deyince İsrâfil serbest bırakılır.³⁹⁷

İsrâfil Arş’ın etrafındaki Allah’a yakın meleklerden biridir.³⁹⁸ İsrâfil’in de içinde olduğu dört büyük melek³⁹⁹ Kur’ân’da “Mukassimât”⁴⁰⁰ ve “Müdebbirât”⁴⁰¹ ifadeleriyle iş bölüştüren, işleri düzene sokup planlayan, çekip çeviren melekler olarak da bilinir.⁴⁰² Bununla beraber Kur’ân’da sözü edilen “Gökten yere kadar bütün işleri Allah yürütür.”⁴⁰³ ifadesinin icraya geçmesi kapsamında Abdurrahman b. Sâbit dünya işini çekip çeviren dört büyük melekten biri olan İsrâfil’in diğer üç büyük meleğe Allah’ın emrini bildirmek üzere görevlendirildiğine dikkat çekmiştir.⁴⁰⁴

Bursevî İsrâfil’in fizyolojik olarak Cebrail’den daha büyük olduğunda ittifak edildiğini ifade etmiştir.⁴⁰⁵ İsrâfil, Katâde⁴⁰⁶ ve Mukâtil’in⁴⁰⁷ de bahsettiği gibi Kur’ân’da⁴⁰⁸ ikişer, üçer,

³⁹³ Kâf, 50/41.

³⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVII, 27; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 144.

³⁹⁵ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 144.

³⁹⁶ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, IV, 177-178, 575.

³⁹⁷ Abdullah b. Mübarek, Ebû Abdîrrahmân b. Vâzih el-Hanzalî, el-Mervezî, *ez-Zühûd ve’r-rekâik*, thk., Habîbü’r-Rahmân el-A’zamî, Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, Beyrût, ts. I, 557; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, III, 151-152; Süyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, I, 351; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, VII, 142.

³⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1, 594-596; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, I, 419; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, II, 331.

³⁹⁹ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, IV, 127; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, III, 341.

⁴⁰⁰ Zâriyât, 51/4.

⁴⁰¹ Nâziât, 79/5.

⁴⁰² Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, II, 225; Garîbî’l-Kur’ân, I, 363; Mâtürîdî, *Te’vîlât*, IX, 372; Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, III, 459; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVII, 29.

⁴⁰³ Secde, 32/5.

⁴⁰⁴ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, X, 3397; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, II, 103, III, 542; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, X, 124; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, V, 205; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, IV, 394; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXXI, 29; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XIV, 86, XIX, 194; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, IX, 148;

⁴⁰⁵ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, X, 310.

⁴⁰⁶ Yahyâ b. Sellâm b. ebî Sa’lebe Ebû Zekerîyyâ et-Teymî, Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I-II, thk. Hind Şelebî, Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, Beyrût, 1425/2004, II, 774; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XX, 434; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, X, 3170.

⁴⁰⁷ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, III, 551.

⁴⁰⁸ Fâtır, 35/1.

dörder kanatlı oldukları ve bu kanatların Allah'ın dilemesine göre artıp çoğaldığı belirtilen elçi meleklerdendir.⁴⁰⁹ Zeccâc resûl olan dört büyük melekten birinin İsrâfil olduğuna değinmiştir.⁴¹⁰

Meleklerin kanat sayıları meleklerin mertebelerine göre değişmekte ve farklılık arz etmektedir.⁴¹¹ Ka'b el-Ahbâr, meleklerin Allah'a en yakın olanının İsrâfil olduğunu, sahip olduğu dört kanadın birinin doğuda, birinin batıda, üçüncüsüne sarınıp büründüğünü, dördüncü kanadın ise kendisiyle Levh-i Mahfûz arasında olduğunu ifade etmiştir.⁴¹² Bunun dışındaki bazı rivayetlerde İsrâfil'in altı kanadı olduğu zikredilmiş⁴¹³ olsa da Cebrail Hz. Peygamber'e (s.a.v) İsrâfil'i on iki kanatlı, doğuda ve batıda kanatları olan sırtında da Arş olan ve bazen Allah'ın azametinden dolayı küçülerek neredeyse bir serçe haline gelen bir melek olarak tanımlamıştır.⁴¹⁴ İbn Abbas (r.a) da Cebrail'in Resûlullah'a (s.a.v) İsrâfil'i başı Arş'ın altında, ayaklarının yedinci kattaki yıldızlarda ve sırtının üzerinde Arş'ın olduğu bir melek olarak tarif etmiştir.⁴¹⁵ Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) ve Saîd b. Cübeyr'den nakledildiğine göre ise Cebrail Resûlullah'a (s.a.v) Allah Teâlâ'nın İsrâfil'i altı yüz kanatlı yarattığını ve her bir kanadının kendi kanatlarının tamamının büyüklüğünde olduğunu açıklamıştır.⁴¹⁶ Abdurrahman b. Zeyd, Arş'ın taşıyıcısı olan melekler içinde ismi bilinenin sadece İsrâfil olduğuna dikkat çekmiştir.⁴¹⁷ İbn Abbas'ın (r.a) naklettiği bir rivayette Resûlullah (s.a.v) İsrâfil'in Arş'ın bir kenarını omuzunun üzerinde taşıdığından, ayaklarının yerin en alt tabakasında olup başının ise yedi kat gökleri aştığından bahsetmiştir.⁴¹⁸ Yine İbn Abbas (r.a) İsrâfil'in Arş'ta bir makamı olup gözlerini aşağıya doğru çevirdiğinden, çevresinde değerli sadık yazıcı melekler ve Allah'ın dilediği her bir şeyin içinde yer aldığı Levh-i Mahfûz denilen zümrüitten bir levha olduğundan söz etmiştir.⁴¹⁹

Şa'bî, Hz. Muhammed'in (s.a.v) kırk yaşında peygamberlik görevi almasıyla İsrâfil'in üç yıl boyunca ona arkadaş ve rehber olduğunu daha sonra Cebrail'in ona rehber olup

⁴⁰⁹ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 98.

⁴¹⁰ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, IV, 261.

⁴¹¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VII, 313.

⁴¹² Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I, 50, II, 758, 774-775.

⁴¹³ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 551; Mâtürîdî, *Te'vilât*, VIII, 466; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 98.

⁴¹⁴ Abdullah b. el-Mübarek, *ez-Zühed ve'r-rekâik*, s. 74, Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 98-99; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, VIII, 98; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 595-596;

⁴¹⁵ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 142; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 241.

⁴¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 87.

⁴¹⁷ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3370.

⁴¹⁸ Aclûnî, İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîli'l-ilbas ammeştehera mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, I-II, Abdülhamîd b. Ahmed b. Yûsuf b. Hendâvî, *el-Mektebetü'l-asriyye*, Beyrut, 1420/2000, I, 358; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, VIII, 266.

⁴¹⁹ Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. İsa b. Abdillâh b. Refî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk, Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1423/2002, I, 18.

Kur'ân'ı indirdiğini dile getirmiştir.⁴²⁰ Dahhâk da Kur'ân'ın Levh-i Mahfûz'dan İsrâfil'e, ondan Cebrail'e, ondan da Hz. Peygamber'e (s.a.v) indirildiğini ileri sürmüştür.⁴²¹ Hz. Peygamber'e Cebrail'den önce İsrâfil'in rehber olması ya da Kur'ân'ın önce İsrâfil'e indirildiği gibi rivayetleri destekleyen sahih hadislerle rastlanılmamıştır.

Kur'ân'da “عَبَادُ مُكْرَمُونَ/İkrama erdirilmiş kullar.”⁴²² olarak zikredilerek şeref ve değerinin yüksekliğine dikkat çekilen kullardan birinin de İsrâfil olduğu söylenmiştir.⁴²³ İsrâfil'in çok değerli ve önemli bir melek olduğunun bir göstergesi de Hz. Peygamber'in (s.a.v) İsrâfil'i Cebrail ve Mikâil'le beraber ismen zikrederek dua etmesidir.⁴²⁴

Bedir Savaşı'nda Allah Teâlâ Resûlullah'a (s.a.v) meleklerle yardım ederken İsrâfil'i de bin meleklerle göndermiştir.⁴²⁵ Hz. Ali (r.a) Bedir Savaşı'nda rüzgârın üç kez şiddetli olarak estiğinden ve üçüncü kez estiğinde İsrâfil'in kendisinin de bulunduğu Resûlullah'ın (s.a.v) sol tarafına iki bin meleklerle indiğinden bahsetmiştir.⁴²⁶

Meleklerin Âdem'e (a.s) secde etmesi emredilince Cebrail ve Mikâil'den sonra ona İsrâfil'in secde ettiği ifade edildiği gibi⁴²⁷ Âdem'e (a.s) ilk secde edenin İsrâfil olduğu bu sebeple Allah Teâlâ'nın ödül olarak onun alına Kur'ân'ı yazdığı da rivayet edilmiştir.⁴²⁸

İbn Abbas (r.a) ve Atâ b. Ebû Rebâh İbrâhim'e (a.s) Allah'ın elçisi olarak selam verip ziyaret ederek müjde veren melekler⁴²⁹ arasında İsrâfil'in de yer aldığını söylemiştir.⁴³⁰ Lût'a (a.s) gelen elçi melekler arasında İsrâfil de bulunmaktaydı.⁴³¹ Lût (a.s) onları gördüğünde tanıyamamıştı.⁴³² İsrâfil Lût (a.s) ve ona iman edenleri kurtarmakla görevlendirilmişti.⁴³³

⁴²⁰ Beyhakî, Ebû Bekir, Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ, *Delâilü'n-Nübüvve ve marifetü ahvâli sâhibi's-şerîa*, I-VII, 1. bs., Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, 1405/1984, II, 132; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 177; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, V, 23-24; Bursevî, İsrâfil'in Hz. Muhammed (s.a.v) dışında hiçbir peygambere inmediğini ileri sürer. bkz., Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VII, 312.

⁴²¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXII, 104; Enes b. Mâlik (r.a) Allah'ın zikretmiş olduğu Levh-i Mahfûz'un İsrâfil'in alnında olduğunu söylemiştir. bkz., Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 348; Abdurrahman b. Selman (ö. 171/788) ise Levh-i Mahfûz'un İsrâfil'in iki gözünün arasında olduğunu fakat kendisinin ona bakmasına izin verilmediğinden bahsetmiştir. bkz., İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3414.

⁴²² Enbiyâ, 21/26.

⁴²³ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 104.

⁴²⁴ Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn ve kasrihâ”, 200; Nesâî, “Kıyamü'l-Leyl”, 12; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 93; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXVI, 458; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 265; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, IV, 60; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 92; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VII, 120.

⁴²⁵ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 8.

⁴²⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 322.

⁴²⁷ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, I, 87.

⁴²⁸ Ebü's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed Cafer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî, *el-Azame*, 1. bs., I-V, thk., Rızâullâh Muhammed b. İdrîs el-Mübârekfûrî, Dâru'l-âsime, Riyad 1408, V, 1562.

⁴²⁹ Hûd, 11/69.

⁴³⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 381-382; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 456; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, II, 482; Vâhidî, *el-Vesît*, II, 581; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 409; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 187, V, 177; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 141, V, 148; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 72; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XVIII, 372; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 62; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VI, 290; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, IV, 224; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VI, 290.

⁴³¹ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 292; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 367.

⁴³² Hicr, 15, 59/60.

1.3.3. Azrâil

Kur'ân'da “Melekü'l-mevt/Ölüm meleği”⁴³⁴ olarak isimlendirilen Azrâil, aynı zamanda “Müdebbirât/İşleri çekip çeviren”⁴³⁵ ve “Mukassimât/İşleri düzenleyen”⁴³⁶ ifadesiyle de üzerine yemin edilen meleklerden⁴³⁷ biridir.⁴³⁸ “Gökten yere kadar bütün işleri Allah yürütür.”⁴³⁹ ifadesinin icraya geçmesi kapsamında mahlukatın işlerini düzene sokmakla görevlendirilen dört büyük melekten biridir.⁴⁴⁰ Mücâhid,⁴⁴¹ Abdurrahman b. Sâbit,⁴⁴² Kelbi⁴⁴³ ve Ferrâ⁴⁴⁴ Azrâil'in ruhları kabzetmekten sorumlu tutulduğuna işaret etmişlerdir. Aynı zamanda ona musibetler nüshası verilmiştir.⁴⁴⁵

Azrâil'in ruhları kabzetme ile görevlendirilmesi hakkında bir haberde geçtiği üzere Allah Teâlâ insanı yaratacağı zaman yerden toprak alması için göndermiş olduğu Cebrail ve İsrâfîl'in bu toprağı alamadan dönmeleri sonrası yere Azrâil'i göndermiştir. Yer ondan da sığınınca Azrâil “Ben de geri dönmekten ve Allah'ın emrini yerine getirememekten Allah'a sığınırım.” diyerek yeryüzünün kırmızı, beyaz ve siyah toprağından birer parça alıp onları birbirine karıştırmıştır.⁴⁴⁶ Bu sebeple Âdemoğullarının her biri diğerinden farklı olup Âdem'in (a.s) toprağı, yerin yüzünden alındığı için Âdem olarak adlandırılmıştır. Azrâil bu toprakla yükselince Allah Teâlâ ona “Yer sana yalvardığında ona merhamet etmedin mi? diye sorunca O da “Senin emrinin onun sözünden daha zaruri olduğuna inanmışım.” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ “Sen onun çocuklarının ruhlarını kabzetmeye daha layıksın.” sözüyle onu görevlendirmiştir.⁴⁴⁷

Azrâil'in kendisinin tek bir yerde, insanların ruhlarının ise farklı yerlerde olmasının onun bu ruhları kabzetmesine engel olmadığı ifade edilir. Nasıl ki dünyada yaşayan herkeste

⁴³³ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 187; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 179.

⁴³⁴ Secde, 32/11.

⁴³⁵ Nâziât, 79/5.

⁴³⁶ Zâriyât, 51/4.

⁴³⁷ Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 225; *Garîbü'l-Kur'ân*, I, 363; Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 372; Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, III, 459; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 29.

⁴³⁸ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 127; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 341.

⁴³⁹ Secde, 32/5.

⁴⁴⁰ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 542.

⁴⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 394.

⁴⁴² İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3397; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 103, III, 542; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 124; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 205; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 394; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 29; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 194; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IX, 148;

⁴⁴³ Mâverî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 361.

⁴⁴⁴ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 82.

⁴⁴⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 271; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VIII.58

⁴⁴⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 459; Aynı rivayet Süddî'den de nakledilmiştir. bkz., Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 109; Kurtubî aynı rivayeti, Ebû Sâlih'in İbn Abbas'tan ve Mürre el-Hemedânî'nin İbn Mesud'dan rivayeti olarak nakleder. bkz., Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 280; Hâzin benzer rivayeti Vehb b. Münebbih'ten nakleder. bkz., Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, I, 35-36; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 136; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 99.

⁴⁴⁷ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 41; III, 525; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 280; Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, II, 98; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, III, 4.

şeytanın vesvesesinin olması şeytana özel bir hal ise Azrâil'in de herkesin ruhunu kolayca alabilmesi ona has bir haldir. Nitekim Enes b. Mâlik (r.a) de Cebrail'in Fâris'te bir nehrin kenarında Azrâil ile karşılaştığında ona veba zamanlarında binlerce hatta on binlerce kişinin ruhlarını kabzetmeye gücünün nasıl yettiğini sorduğunu onun da bu soruya yeryüzünün avuçlarının içinde olacak şekilde dürüldüğü ve elleriyle onların ruhlarını kabzettiği cevabını verdiğinden bahsetmiştir.⁴⁴⁸

Enes b. Mâlik'in (r.a) rivayetine göre Resûlullah (s.a.v) “*Sûr'a üflenir ve Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür. Sonra ona bir daha üflenir, bir de bakarsın onlar kalkmış bekliyorlar.*”⁴⁴⁹ ayetini okuyunca kendisine “Ey Allah'ın elçisi Allah'ın istisna ettikleri kimlerdir?” diye sorulmuş O da şöyle cevap vermiştir: “Cebrail, Mikâil ve Azrâil'dir. Yüce Allah mahlukatın ruhlarını kabzedince kendisi daha iyi bildiği halde “Ey Azrâil kim kaldı?” diye sorar. O da “Ey yüce, celal ve ikram sahibi olan şanı büyük Rabbim Cebrail, Mikâil ve Azrâil kaldı.” der. “Ey Azrâil Mikâil'in canını al.” der. O da koca bir dağ gibi devrilir. “Ey Azrâil kim kaldı?” diye sorar. O da “Ey celal ve ikram sahibi olan şanı büyük Rabbim Cebrail ve Azrâil kaldı.” der. “Ey Azrâil öl.” der. O da ölüverir.⁴⁵⁰

Ebû Hureyre'den (r.a) nakledilen bir rivayette ise Cebrail, Mikâil ve Hamele-i Arş melekleri Azrâil'den önce ölmüşler en sonunda ise Azrâil ölmüştür.⁴⁵¹ Bu konuyla ilgili İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: Cebrail, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil hariç bütün göklerde ve yerde olanlar ölür. Daha sonra Yüce Allah Mikâil ve İsrâfil'i de öldürür, geriye Cebrail ile Azrâil kalır. Daha sonra Cebrail'i de öldürür.⁴⁵²

Zeyd b. Eslem, Sûr'a ilk defa üfürüldükten sonra düşüp bayılmayacak olan, Allah Teâlâ'nın istisna kıldığı Azrâil'in de içinde olduğu sekiz kişiden bahseder.⁴⁵³ Zeccâc da İsrâfil'i zikretmeden aynı meleklerle yer verir.⁴⁵⁴ Bu kişiler Yüce Allah'ın kalplerini güçlendirdiği meleklerdir.⁴⁵⁵ Süddî⁴⁵⁶ ve çok sayıda müfessir⁴⁵⁷ bu melekleri Cebrail, Mikâil,

⁴⁴⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VII, 114.

⁴⁴⁹ Zümer, 39/68.

⁴⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 330-331; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 518; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XV, 279-280; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, III, 354.

⁴⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 331-332; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IX, 2930-2931; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, VII, 228. Konuyla ilgili ayrıca bkz., İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, III, 252-254.

⁴⁵² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVII, 476.

⁴⁵³ Mücâhid, *et-Tefsîr*, I, 581.

⁴⁵⁴ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve i'râbüh*, IV, 362.

⁴⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIV, 574.

⁴⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 330-331; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 135; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, IV, 541; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIV, 574.

⁴⁵⁷ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 318; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, VIII, 141; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 518; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 386; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VI, 304.

İsrâfil ve Azrâil olarak sınırlar. Azrâil daha sonra onların da ruhlarını kabzedecektir.⁴⁵⁸ Ka'b el-Ahbâr ise Sûr'a üflendikten sonra korkuya kapılmayacak ve ölmeyecek olanları Cebrail, Mikâil, İsrâfil, sekiz adet Hamele-i Arş melekleri, Azrâil ve Allah Teâlâ olarak sıralar. Yüce Allah Azrâil'e falan kişiyi, Hamele-i Arş meleklerini ve kendisi dışındaki herkesin ruhunu kabzetme emrini verir. En sonunda Allah Teâlâ "Ey Azrâil öl." der o da ölüverir. Ka'b el-Ahbâr daha sonra "*Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacaktır. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zatı baki kalacaktır.*"⁴⁵⁹ ayeti ile "*Onun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca Onundur ve kesinlikle Ona döndürüleceksiniz.*"⁴⁶⁰ ayetinin manası budur." şeklinde açıklamada bulunur.⁴⁶¹

Kur'ân'da "Allah meleklerden de resuller seçer."⁴⁶² ayeti ile meleklerden de elçi olarak görevlendirilenler olduğuna işaret edilmiştir. Onların Cebrail, Mikâil ve Azrâil olduğu ifade edilmiş⁴⁶³ ise de Zeccâc bu üç meleğe İsrâfil'i de ilave etmiştir.⁴⁶⁴ Azrâil Kur'ân'da ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler olarak yaratıldığı ve bu kanatların Allah'ın dilemesine göre arttığı⁴⁶⁵ belirtilen meleklerden biridir.⁴⁶⁶ Bu elçiler kanatlı olan meleklerdir.⁴⁶⁷ Azrâil de kanatları olan ve elçi olarak görevlendirilmiş olan o meleklerden biridir.⁴⁶⁸

Azrâil meleklerin efendileri, en faziletli ve en üstün olanları olarak nitelenen Mukarrebûn meleklerinden biri olarak kabul edilir.⁴⁶⁹ Meleklerin Âdem'e (a.s) secde etmesi emredilince Cebrail, Mikâil ve İsrâfil'den sonra Azrâil ve diğer melekler secde etmiştir.⁴⁷⁰

Enes b. Mâlik'in (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) naklettiği bir hadiste Allah Teâlâ iyi amel sahibi kişiyi veli kul olarak tanımlar ve Azrâil'den onu kendisine getirmesini ister. Azrâil onun ruhunu kabzeder ve o ruhla yükselir.⁴⁷¹

Azrâil'in de yer aldığı⁴⁷² İbrâhim'e (a.s) elçi olarak gelen melekler selâm verip çeşitli müjdeler getirmişlerdir.⁴⁷³ Lût'a (a.s) da gelen elçi melekler⁴⁷⁴ arasında Azrâil'in de bulunduğu dikkat çekilmiştir.⁴⁷⁵

⁴⁵⁸ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 135; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIV, 574.

⁴⁵⁹ Rahmân, 55/26-27.

⁴⁶⁰ Kasas, 28/88.

⁴⁶¹ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IX, 3028.

⁴⁶² Hac, 22/75.

⁴⁶³ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 139; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, III, 439; IV, 261; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 471; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 352; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 250; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, III, 265; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III, 387, 556.

⁴⁶⁴ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, IV, 261.

⁴⁶⁵ Fâtır, 35/1.

⁴⁶⁶ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 551.

⁴⁶⁷ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, II, 774; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 434.

⁴⁶⁸ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 551; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, VIII, 466; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 98.

⁴⁶⁹ Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, I, 453; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, VI, 61.

⁴⁷⁰ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, I, 87.

⁴⁷¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 433-434; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, VIII, 33.

⁴⁷² Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 290-292; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 187.

⁴⁷³ Hûd, 11/69.

⁴⁷⁴ Hûd, 11/77.

⁴⁷⁵ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 292.

Bazı müfessirler Kur'ân'daki "Nâziât, nâşitât, sâbihât ve sâbikât"⁴⁷⁶ ifadelerini ölüm meleklerinin sıfatları olarak zikrederler.⁴⁷⁷ İbn Mesûd (r.a) ve Mesrûk b. Ecdâ "Nâziât" kelimesinin melekler için kullanıldığını⁴⁷⁸ ve onların kafirlerin ruhlarını şiddetle çekip alacaklarından söz eder. Süddî "Nâşitât" meleklerinin müminlerin ruhlarını parmaklardan ve ayaklardan çekip alarak⁴⁷⁹ kolaylıkla kabz edip⁴⁸⁰ bir mekândan başka bir mekâna taşıyacaklarını ifade eder.⁴⁸¹ Sâbihât melekleri ise müminlerin ruhlarını şefkatle alıp bir yüzücünün suya bir şeyi yumuşakça bırakması gibi bırakırlar.⁴⁸² Sâbikât melekleri de müminlerin ruhlarını cennete götürmek için yarışırken⁴⁸³ kâfirlerin ruhlarıyla da ateşe doğru koşarlar.⁴⁸⁴

Melek kavramı ve meleklerin özellikleriyle ilgili tefsir kaynaklarındaki veriler incelendiğinde; kavramlar konusunda, Arap dilinin ve Araplar arasında gelenek haline gelmiş uygulamaların dikkate alındığı görülmektedir. Meleklerin özelliklerine bakıldığında ise öncelikle Kur'ân ve hadis kaynaklarındaki bilgiler değerlendirilmiş, yerine göre sahabe ile başta Mücâhid, İkrime, Hasan el-Basrî, Katâde ve Süddî olmak üzere çok sayıdaki Tâbiûn dönemi âlimlerinin görüşlerine yer verilmiştir. Meleklerin nurdan yaratıldığı, kanatları olup her yere hızlıca ulaştıkları, yeme içme, üreme gibi özellikleri olmadığı, Allah'a itaat, ibadet ve tesbihte bulunmalarının yanında evrendeki düzenin sağlanmasında rol aldıkları dile getirilmiştir.

Cebraîl dışında ileri gelen Mikâîl, İsrâfil ve Azrâîl ile ilgili tefsir kaynaklarındaki yorumlar incelendiğinde ise bu meleklerin varlık âleminde cereyan eden birçok işten sorumlu olup onları icraya geçirdikleri anlaşılmaktadır. Mikâîl ve İsrâfil'in Allah'ın kulu anlamına geldiği ifade edilirken kökenlerinin İbranice olabileceği yönündeki görüşler daha baskın görünmektedir. Mikâîl'in merhamet ile evrendeki tabîî hadiselerin oluşumundaki rolüne dikkat çekilmektedir. Tefsirlerde ise onun ismi çoğunlukla Cebraîl ile anılmaktadır. Bazı peygamberlere insan suretinde geldiği, onlara destek olduğu, Hz. Peygamber'in (s.a.v) bazı savaşlarında bulunduğu ve birçok konuda ona yardımcı olduğu dile getirilmektedir. İsrâfil'in iki veya üç kez Sûr'a üfleyeceği, Azrâîl'in de ruhları kabzedeceği ifade edilmektedir.

⁴⁷⁶ Nâziât,

⁴⁷⁷ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 282.

⁴⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 185; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3397.

⁴⁷⁹ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3397.

⁴⁸⁰ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 541.

⁴⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 188.

⁴⁸² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 188; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 123; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 205.

⁴⁸³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dinî Kur'ân dili*, VIII, 5555.

⁴⁸⁴ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, III, 682.

1.4.Klasik Tefsir Kaynaklarında Cebrail

Bu başlık kapsamında “Cebrail” kelimesinin kökeni, anlamı ve okunuşu ile ilgili açıklamalardan sonra Cebrail’i de nitelediği için “Ruh” ve “Rûhulkudûs” kavramları üzerinde durulacaktır. Aynı zamanda “Ruh” kelimesinin geçtiği ayetler tefsir kaynakları kapsamında değerlendirilecektir.

1.4.1. Cebrail Kelimesinin Kökeni ve Okunuşu

Tefsir kaynaklarında Cebrail daha çok Cibrîl ismiyle geçmektedir. Bu sebeple öncelikle bu kelimenin kökeni, iştikâkı ve anlamı üzerinde durulacaktır. “Cibrîl” kelimesi isim⁴⁸⁵ olup “Cibr” kelimesinin “Îl” kelimesine muzâf olmasıyla oluşmuş⁴⁸⁶ ve “Ceberûtilâh” kelimesinden alınmış,⁴⁸⁷ gayr-i munsarîf⁴⁸⁸ bir kavramdır. Fakat Ebû Hayyân Cibrîl’in izâfet terkiibinden oluşmasını ya da “Ceberûtilâh” ifadesinden alınmasını uzak ihtimalli bir görüş olarak değerlendirir. Zira “Cibr” ve “Îl” kelimeleri arasında izafet olmuş olsaydı Cibrîl’in munsarîf olması gerekirdi. Ayrıca köken itibariyle Arapça olmayan kelimelerin Arapça olan kelimelerden türemesi diye bir kural da yoktur.⁴⁸⁹

İbn Abbas (r.a) Cibrîl kelimesindeki “Cibr” kısmının Arapça olmadığını zikreder.⁴⁹⁰ Genel olarak tefsir kaynaklarında da Cibrîl’in Arapça olmadığı,⁴⁹¹ Süryanice⁴⁹² veya İbranice’den⁴⁹³ alındığı ifade edilir. Bununla birlikte Abdullah b. Hâris Cibrîl’in tamamının değil de sadece “Îl” ifadesinin İbranice olduğunu ileri sürer.⁴⁹⁴ Kurtûbî ise bu görüşlere karşı çıkarak Cibrîl’in Arapça olduğunu dile getirir.⁴⁹⁵

Cibrîl’deki “Cibr” kısmına genelde “Kul”⁴⁹⁶ manası verilirken “Kuvvet”⁴⁹⁷ anlamı da verilmiştir. İbn Abbas (r.a) da “Kul ve köle” anlamına geldiğine değinirken⁴⁹⁸ İkrime,⁴⁹⁹

⁴⁸⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 389; Cevherî, *es-Sihâh*, II, 608; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 163; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 183; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 509; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332.

⁴⁸⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, II, 608.

⁴⁸⁷ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, I, 240.

⁴⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 169; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, I, 76; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, I, 113; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 509; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332;

⁴⁸⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 509.

⁴⁹⁰ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 183.

⁴⁹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 169; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 183; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, I, 76; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 509; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332; Reşid Rıza, *Tefsîru’l-menâr*, I, 324; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, I, 113.

⁴⁹² Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, I, 240; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, I, 146; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, I, 113; Reşid Rıza, *Tefsîru’l-menâr*, I, 324.

⁴⁹³ Reşid Rıza, *Tefsîru’l-menâr*, I, 324; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I, 620.

⁴⁹⁴ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, I, 182.

⁴⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmî’l-Kur’ân*, II, 37-38.

⁴⁹⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 389; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, I, 240; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 163; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, III, 611-612; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, I, 113; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332;

⁴⁹⁷ Reşid Rıza, *Tefsîru’l-menâr*, I, 324; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I, 620.

⁴⁹⁸ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 183.

⁴⁹⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 391; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, I, 146.

A‘meş⁵⁰⁰ ve cumhur⁵⁰¹ da “Kul” manasını verir.⁵⁰² Elmalılı ise Cebrail’in kuvvet anlamına gelen “Cibr” maddesi ile alakasına değinerek onun ilim ve amel yönünden her bir güç ve ruhun üzerinde bir kudrete sahip bir melek olduğuna işaret etmiştir.⁵⁰³

“Cibril” kelimesini oluşturan “Îl” kısmına ise genelde tefsir kaynakları ve ⁵⁰⁴ İbn Abbas (r.a),⁵⁰⁵ İkrime⁵⁰⁶ ve A‘meş⁵⁰⁷ gibi müfessirlerin cumhuru⁵⁰⁸ da Allah manasını verir.⁵⁰⁹ Bunun tersi yani “Cibr” ifadesinin Allah Teâlâ’nın bir ismi, “Îl” kısmının ise “Kul” anlamına geldiği ileri sürülmüş olsa da⁵¹⁰ cumhurun görüşüne muhalif olan ve Ebû Ali el-Fârisî’ye (ö. 377/987) ait olan bu iddia İbraniceye vakıf olan kimselerce uygun görülmemiştir.⁵¹¹

Cibril’deki Îl kısmı için “Îlle” denildiği de olmuştur. Nitekim Hz. Ebû Bekir’in (r.a) yalancı peygamber Secâ’yı işittiği zaman: “Bu söz ‘Îlle’ den çıkmamıştır.” dediği nakledilir.⁵¹² “Cibr” ve “Îl” ifadeleri bir araya getirilip Cibrîl olarak okunduğunda İbn Abbas (r.a) bunun “Allah’ın kulu” anlamına geleceğine işaret eder.⁵¹³ “Allah’ın gücü, kuvveti” manasına geldiğine de dikkat çekilir.⁵¹⁴ İbn Abbas (r.a),⁵¹⁵ Saîd b. Cübeyr,⁵¹⁶ Ali b. Hasan⁵¹⁷ ve Ali b. Hüseyin’in⁵¹⁸ “Cibrîl Abdullah; Mikâil ise Ubeydullah’tır.” dedikleri nakledilir. Bu anlamlara muhalif olan bir müfessir yoktur.⁵¹⁹ İbn Abbas’ın (r.a) mevlası Umeyr’in “‘Cibrîl’ demek Abdullah ve Abdurrahman demek gibidir.” dediği rivayet edilir.⁵²⁰ Abdülaziz b. Umeyr’in (ö. 147/765) ise “Meleklerde Cibrîl ismi Rabbinin hizmetkârı

⁵⁰⁰ İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, I, 182.

⁵⁰¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I, 620.

⁵⁰² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 391; İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, I, 182; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, I, 146; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I, 620.

⁵⁰³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dîni Kur’ân dili*, I, 432.

⁵⁰⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, I, 153, II, 390; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, I, 240; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 163; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 183; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, III, 611-612; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, I, 113; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332.

⁵⁰⁵ Mâtürîdî, *Te’vilât*, V, 306.

⁵⁰⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 391; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, I, 146.

⁵⁰⁷ İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, I, 182.

⁵⁰⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I, 620.

⁵⁰⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 391; İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, I, 182; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, I, 146; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I, 620.

⁵¹⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332.

⁵¹¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I, 620.

⁵¹² İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 183.

⁵¹³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 390; Mâtürîdî, *Te’vilât*, V, 306; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, III, 611-612.

⁵¹⁴ Reşîd Rıza, *Tefsîru’l-menâr*, I, 324.

⁵¹⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 163.

⁵¹⁶ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, II, 606.

⁵¹⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 391.

⁵¹⁸ İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, I, 182.

⁵¹⁹ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 163.

⁵²⁰ İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, I, 182.

demektir.” dediği aktarılır.⁵²¹ Cebrail kendisine özel bir melek ismidir. Kur’ân’ı Resûlullah’a (s.a.v) o indirmiştir.⁵²² Ehl-i Kitap ise Cebrail’i “Nâmûs” olarak isimlendirmiştir.⁵²³

Cebrail’in kökeni ve anlamı hakkında bu bilgilerden sonra şimdi de telaffuz ediliş şekliyle ilgili tespit edilen on altı adet görüşe yer verilecektir:

1- Cebrîl (جَبْرِيل) : Cebrîl⁵²⁴ şeklindeki okuyuşun Hasan el-Basrî,⁵²⁵ kıraat imamı Abdullah b. Kesîr⁵²⁶ (ö. 120/738) ve İbn Muhaysîn’in⁵²⁷ okuyuşları olduğu zikredilir. Taberî bu okuyuşun caiz olmadığını çünkü Arapça’da “فَعْلِيلٌ” diye bir veznin olmadığını belirtir.⁵²⁸ Abdullah b. Kesîr’in ise şöyle dediği rivayet edilir: “Rüyamda Hz. Peygamber’i (s.a.v) Cebrîl ve Mîkâl diye okurken gördüm. Ben de aynı şekilde okumayı sürdürüleceğim.”⁵²⁹

2- Cibrîl (جَبْرِيل) : Hicaz halkının,⁵³⁰ Medine ve Basra’lıların geneli⁵³¹ ile cumhurun⁵³² okuyuşudur. Bu okuyuş Hassan b. Sâbit’in (r.a) (ö. 60/680) bir şiirinde “Allah’ın resûlü Cibrîl aramızdadır. Rûhulkudûs’ün dengi ve benzeri yoktur.” şeklinde geçer.⁵³³ Cibrîl; Nâfi (ö. 169/785),⁵³⁴ İbn Âmir (ö. 118/736), Ebû Amr (ö. 154/771)⁵³⁵ ve Hafs (ö. 180/796) rivayetinde Âsım’ın (ö. 127/745),⁵³⁶ Ebû Recâ (ö. 105/723), Ebû’l-Âliye, Saîd el-Müseyyeb (ö. 94/713) ve Hasan el-Basrî’nin okuyuşudur. Abdullah b. Kesir’in “Resûlullah’ı (s.a.v) rüyamda gördüm o Cibrîl şeklinde okuyordu.” dediği de nakledilir.⁵³⁷ “قَبْرِيلٌ”⁵³⁸ veya “قَطْمِيرٌ”⁵³⁹

⁵²¹ İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, I, 183.

⁵²² Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 509.

⁵²³ Cevherî, *es-Sihâh*, III, 986; “Nâmûs”, hayırlı haberin sahibi anlamına gelir. Cebrail’in bu ismi almasının sebebi Allah’ın peygamberlere vahyi ulaştırmayı ona has kılmasıdır. bkz., Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, IV, 447.

⁵²⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 388-389; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbü’l-h*, I, 179-180; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 169; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 183; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 90-91; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VI, 528; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 37-38; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, I, 96; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 331; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I, 620.

⁵²⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 388-389; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 90-91; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VI, 528; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 37-38; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 509; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 331.

⁵²⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 388-389; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, I, 76; Sa’lebi, *el-Keşf ve’l-beyân*, I, 240. İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 183; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 90-91; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VI, 528; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 37-38; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, I, 96; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 509; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 331; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I, 620.

⁵²⁷ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 90-91; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 509; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332.

⁵²⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 389.

⁵²⁹ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 183.

⁵³⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 388; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 90-91; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 509; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I, 620.

⁵³¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 388.

⁵³² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I, 620.

⁵³³ *Sihâh*, III, 986.

⁵³⁴ Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, I, 76; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 183; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 509; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332.

⁵³⁵ Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, I, 76; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 90-91; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 509; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332.

⁵³⁶ Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, I, 76; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 509; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332.

⁵³⁷ Sa’lebi, *el-Keşf ve’l-beyân*, I, 240.

⁵³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 169; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 183; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, I, 96; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 37; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 509; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332; Reşid Rıza, *Tefsîru’l-menâr*, I, 324-325.

⁵³⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I, 620.

vezninde okunmuştur. Araplar köken itibarıyla Arapça olmayan kelimelerde adetleri olduğu üzere değişiklikler yapabilirler. Bu kelime de değişiklikler yapılmıştır. En fasih⁵⁴⁰ ve en meşhur⁵⁴¹ olanı budur. Varaka b. Nevfel bir şiirinde “Cibrîl yanında Mikâil olduğu halde Allah’tan gönüle ferahlık veren vahyi getirerek iner.” demiştir.⁵⁴²

3- Cebraîl (جَبْرِائِيل) : Temim,⁵⁴³ Kays⁵⁴⁴ ve Kûfeliler⁵⁴⁵ ile Necidliler’in bazısının⁵⁴⁶ okuyuşudur. “قَفَّسِيل”⁵⁴⁷ ve “سَلْسِيل”⁵⁴⁸ gibi okunmuştur. Bunun en iyi okuyuş olduğu belirtilir. A‘meş,⁵⁴⁹ Âsım,⁵⁵⁰ Ebû Bekir (ö. 193/809),⁵⁵¹ Hammâd (ö. 160/766),⁵⁵² Halef (ö. 229/844),⁵⁵³ Hamza (ö. 156/773) ve Kisâî⁵⁵⁴ bu şekilde okumuştur. Meşhur olan bir okuyuşur.⁵⁵⁵

4- Cebrâyîl (جَبْرَائِيل) : Bazı Arap kabilelerinin “Cebrâyîl ve Mîkâyîl” şeklinde okudukları rivayet edilir.⁵⁵⁶ A‘meş⁵⁵⁷ ve Yahya b. Ya‘mer (ö. 89/708) böyle okumuştur. Kisâî de Âsım’dan böyle bir okuyuş rivayet etmiştir.⁵⁵⁸

5- Cebrail (جَبْرِائِيل): Yahya b. Ya‘mer’in kıraatidir.⁵⁵⁹ Âsım’dan naklen Ebân da böyle okumuştur.⁵⁶⁰

6- Cibrîn (جَبْرِين) : Benî Esed böyle okumuş⁵⁶¹ olsa da bu okuyuş şekli uygun görülmemiştir.⁵⁶²

⁵⁴⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332.

⁵⁴¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I, 620.

⁵⁴² Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332.

⁵⁴³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 388-389; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 90-91; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 510; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332.

⁵⁴⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 388-389; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 90-91; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 510; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I, 620.

⁵⁴⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 388-389; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 37-38.

⁵⁴⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 388-389; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 510; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I, 620.

⁵⁴⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 169.

⁵⁴⁸ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, I, 96; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332; Reşîd Rıza, *Tefsîru’l-menâr*, I, 324-325.

⁵⁴⁹ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 90-91; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 510.

⁵⁵⁰ Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, I, 76; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 183; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 510; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332.

⁵⁵¹ Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, I, 76; Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, I, 239; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 510; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332.

⁵⁵² Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 510; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332.

⁵⁵³ Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, I, 239; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 510.

⁵⁵⁴ Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, I, 76; Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, I, 239; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 183; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 90-91; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, I, 96; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 510; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332; Reşîd Rıza, *Tefsîru’l-menâr*, I, 324-325; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I, 620.

⁵⁵⁵ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, I, 96.

⁵⁵⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 389; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VI, 528.

⁵⁵⁷ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 183; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332.

⁵⁵⁸ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332.

⁵⁵⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 389; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 90-91; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VI, 528; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 37; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 510; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332.

⁵⁶⁰ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 90-91; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 510; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332.

⁵⁶¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 389; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VI, 528; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 37; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 510; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 332.

⁵⁶² İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 183.

7- Cebrâil (جَبْرَائِيلُ) : İbn Abbas (r.a), Alkame (ö. 62/682), İbn Vessâb⁵⁶³ ve İkrime'nin⁵⁶⁴ okuyuşudur.

8- Cebrâil (جَبْرَائِلُ) : Talha b. Mûsârrıf (ö. 112/731),⁵⁶⁵ İbn Abbas (r.a)⁵⁶⁶ ve İkrime⁵⁶⁷ böyle okumuştur.

9- Cebrayîl (جَبْرَيْيلُ) : A'meş'in ve Yahya b. Ya'mer'in bir diğer okuyuş şeklidir.⁵⁶⁸

10- Cebrâil (جَبْرَالُ) : Yahya b. Ya'mer, İsa b. Ömer (ö. 149/766) ve A'meş böyle okumuştur.⁵⁶⁹

11- Cebrail (جَبْرَائِلُ) : Yahya b. Âdem'in (ö. 203/818),⁵⁷⁰ Âsım'ın⁵⁷¹ ve Âsım'dan nakille Ebû Bekir'in⁵⁷² okuyuşudur. Yahya b. Ya'mer'den de rivayet edilmiştir.⁵⁷³ Cahmeriş gibi okunur.⁵⁷⁴

12- Cebrayil (جَبْرَيْيلُ) : Abdullah b. Kesîr, Hasan el-Basrî, İbn Muhaysın⁵⁷⁵ ve Talha b. Mûsârrıf'ın⁵⁷⁶ kıraatidir.

13- Cebraîn.⁵⁷⁷ (جَبْرَائِنُ)

14- Cebrâyin.⁵⁷⁸ (جَبْرَائِيْنُ)

15- Cebrâl.⁵⁷⁹ (جَبْرَالُ)

16- Cebrîn (جَبْرَيْنُ) : Beni Esed'in okuyuşudur.⁵⁸⁰ Bu okuyuş Kur'ân'da caiz değildir. Çünkü Mushaf'a aykırıdır.⁵⁸¹

Sonuç olarak “Cibrîl” kavramıyla ilgili tefsirlerdeki açıklamalar onun Allah'ın kulu anlamının yanında kuvvet mefhumunu da kapsadığını göstermektedir. Cebrail'in kökeninin Süryanice, İbranice ya da Arapça olabileceği yönündeki yorumlara bakıldığında ise bu konuda kesinleşmiş bir fikir birliğinin oluşmadığı gözlenmektedir. Cebrail'in on altı türdeki

⁵⁶³ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, I, 240; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 510.

⁵⁶⁴ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 183; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 510.

⁵⁶⁵ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, I, 240.

⁵⁶⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 510; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 332.

⁵⁶⁷ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 183; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 37; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 510; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 332.

⁵⁶⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 37; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 510.

⁵⁶⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, I, 240; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 169.

⁵⁷⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, I, 240; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 510; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 332.

⁵⁷¹ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 183; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 510; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 332.

⁵⁷² Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 37; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 96; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 510; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 332; Reşîd Rıza, *Tefsîru'l-menâr*, I, 324-325; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I, 620.

⁵⁷³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 510; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 332.

⁵⁷⁴ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 96; Reşîd Rıza, *Tefsîru'l-menâr*, I, 324-325.

⁵⁷⁵ Reşîd Rıza, *Tefsîru'l-menâr*, I, 324-325.

⁵⁷⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 510; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 332.

⁵⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 37; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 510.

⁵⁷⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 332.

⁵⁷⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 510; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 332.

⁵⁸⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 510.

⁵⁸¹ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, I, 179-180.

okunuşundan günümüzde sadece “Cibrîl” ve “Cebrail” olarak iki çeşit okunuşun yaygınlaştığı görülmektedir.

1.5. Klasik Tefsir Kaynaklarında Ruh ve Cebrail

Cebrail Kur’ân’da ve tefsir kaynaklarında hem “Ruh” hem de “Rûhulkudûs” olarak geçer. “Ruh” ve “Rûhulkudûs” kavramları konusunda birbirine yakın ve uzak farklı görüşler de ileri sürülür. Bu konuda ayrıntıya girilmeden öncelikle “Ruh” kavramı üzerinde durulduktan sonra Kur’ân’da geçen “Ruh” ifadeleriyle ilgili tefsirlerde ağırlıklı olarak zikredilen görüşlere değinilecektir. “Rûhulkudûs” kavramı ise daha sonra ele alınacaktır.

Ruh’un sözlükte “Revh” kökeninden geldiği hatta her ikisinin de köken olarak aynı olduğu ifade edilir.⁵⁸² Ruh hem müzekker hem de müennes olarak kullanılır. Çoğulu “Ervâh” tır.⁵⁸³ “Revh” kelimesine “Rüzgârın serin esmesi, kurtuluş, kalbin gam ve kederden kurtulup ferah bulması, istirahat, ferahlama” gibi anlamlar verilirken “Ruh”a da “Rüzgâr, esen hava ve nefis” manası verilir.⁵⁸⁴ Ayrıca ruhun insanın hava alma yollarında gidip gelen hava ve rüzgâr olduğu da belirtilir.⁵⁸⁵ Nefsin ruhun bir bölümü, bir kısmı olması dolayısıyla nefse de ruh isminin verildiğine işaret edilir. Yani ruhun kendisiyle hayatın, hareketin, faydaları elde etme ve zararları defetmenin hâsıl olduğu cüz olan nefse isim olduğuna dikkat çekilir.⁵⁸⁶

“Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman.”⁵⁸⁷ ayetinde de beyan edildiği gibi ruh şekillenen bir bedene üflenmiştir. Râzî bu üflelişin mahiyetini sadece Allah’ın bilebileceğini ifade ederken ruhun cevherinin şeffaf, nûranî; elementinin ulvî ve cevherinin kudsî birtakım maddelerden ibaret olup bu bedende, ışığın havada, ateşin de kömürde nüfuz ve hareket etmesi gibi hareket edip ona sirayet ettiğinden söz etmiştir.⁵⁸⁸

“Ruh” bazı farklılıklar olsa da genellikle “Ana rahminde oluşması sırasında melek tarafından insanın bedenine üflenene ve ölümü anında insan bedeninden çıkarılan idrak edici ve bilici hakikat.” olarak tarif edilir.⁵⁸⁹ Katâde,⁵⁹⁰ Atiyye el-Avfî (ö. 111/729-30) ve Muhammed b. Ka’b el-Kurazî (ö. 108/726)⁵⁹¹ ruh konusunun İbn Abbas’ın (r.a) açıklama yapmayıp gizlediği konulardan biri olduğuna değinirler.

⁵⁸² Müfredât, I, 369.

⁵⁸³ Cevherî, *es-Sihâh*, I, 367; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, II, 455:

⁵⁸⁴ Ezherî, *Tehzîbü’l-lüga*, V, 139; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, II, 455, 459.

⁵⁸⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, III, 596; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhîr*, I, 481-482.

⁵⁸⁶ Müfredât, I, 369.

⁵⁸⁷ Sâd, 38/72-73.

⁵⁸⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXVI, 410.

⁵⁸⁹ Yavuz, Yûsuf Şevki, “Ruh”, *DİA*, İstanbul, 2018, XXXV, 187-192.

⁵⁹⁰ Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, II, 313; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIV, 177; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, II, 327; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, X, 120; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, III, 481; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, X, 323; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, V, 106.

⁵⁹¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XIX, 186-187; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, V, 447.

Eşyanın hakikat ve mahiyetlerinin çoğunun bilinemediğinden yola çıkan Râzî, ruhun da hakikatinin bilinemediğini fakat bu durumun onu inkâr etmeyi gerektirmediğini vurgular.⁵⁹² Kurtubî Allah'ın ruhu yarattığını ve insanın onun varlığını bilmesine rağmen hakikatini kavramada aciz kaldığını anlaması için ne olduğunu müphem bıraktığından söz eder. Ona göre insan nefsini tanımada böyle aciz olursa Hakkın hakikatini idrak etme konusunda daha da acizdir. Bunun hikmeti ise aklın kendine yakın bir varlığı tanımayı idrakten aciz olduğudur. Bu da yaratıcısını idrak etmekten daha aciz olduğunu gösterir.⁵⁹³ Nesefî (ö. 710/1310) de ruhun “Her canlıda bulunan ince, hevâî bir cisimdir.” şeklindeki tanımını reddederek; öncekilerin ruhun ne olduğu konusuna dalıp ömürlerini harcadıklarına fakat onun şeklini idrak etmekten aciz kaldıklarına dikkat çeker.⁵⁹⁴

Râzî ruhun bölünüp parçalanmayan, melekler ve gökler âlemine ait varlıkların cevherinden tertemiz bir cevher olduğunu düşünür. O ruhun bedene tamamen kendini verdiğinde kuvvetinin zaafa uğrayacağını ama marifetullah ve muhabbetullah yolunda aşama kaydettiğinde göklere ve Arş'a ait mukaddes ruhların nurlarının üzerinde parlayarak bu ruha nüfûz edeceğini ve böylece bu âlemin maddelerine tasarrufta bulunma gücüne erişeceğini bahseder. Ayrıca beşerî ruhlar içinde kuvvetli, zayıf, nuranî, bulanık, değerli ve değersiz olanlar olduğu gibi felekî ruhlarda da aynı durumun söz konusu olduğuna değinir.⁵⁹⁵ Aynı zamanda ruhun dört unsur ve çeşitli karışımların bir araya gelmesinden meydana gelen beden ve âraz (sıfat) lardan başka bir şey olup basit (tek), mücerret (soyut) bir cevher olduğunu ve bedeninin canlılığını sağladığını düşünür.⁵⁹⁶ Elmalılı ise ruh denilince bizzat hareket eden, hayat sahibi ve idrak eden bir varlığın, şuur, idrak gibi özelliklerle beraber irade, kudret gibi vasıfları taşıyan bir cevherin anlaşılması gerektiğine dikkat çeker.⁵⁹⁷

Râzî insanın görünen cisim ve bünyesi dışında aynı zamanda bir ruh olduğunu ileri sürer. O, bu görüşüne delil olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v) insan olarak hakikati, aslı olmayıp şekli ve kalıbı ile Cebrail'i Dihyetü'l-Kelbî (ö. 50/670), İblis'i de Necid'li bir ihtiyar insan suretinde görmesini gösterir.⁵⁹⁸

İbn Abbas (r.a) Yahudilerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) “Ruh nedir? Ruh Allah'tan olduğu halde bedendeki ruh nasıl azap görür?” gibi soruları sonrası “*De ki: 'Ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size pek az ilim verilmiştir.'*”⁵⁹⁹ ayetinin nazil olması üzerine Yahudilerin

⁵⁹² Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXI, 392-393.

⁵⁹³ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, X, 324.

⁵⁹⁴ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 274.

⁵⁹⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXI, 436.

⁵⁹⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXI, 392-393.

⁵⁹⁷ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, I, 408.

⁵⁹⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXI, 396.

⁵⁹⁹ İsrâ, 17/85.

“Bu bizde olanın aynısıdır.” diye itirafta bulunduklarından bahseder.⁶⁰⁰ Yine Yahudiler Kureyşliler’e: “Muhammed’e (s.a.v) Ashâb-ı Kehf, Zülkarneyn ve ruhun ne olduğunu sorun. Eğer hepsine cevap verir veya hiç cevap veremezse peygamber değildir. Eğer bazılarına cevap verip bir kısmını cevaplamazsa o zaman peygamberdir.” demişlerdir. Sorular sorulunca Hz. Peygamber (s.a.v) onlara Ashâb-ı Kehf ve Zülkarneyn kıssasını anlatmış, fakat ruh konusunu kapalı bırakmıştır. Bu konu Tevrat’ta da kapalı olduğu için sorduklarına pişman olmuşlardır.⁶⁰¹

Mücâhid ruh ile, yaratılmış olan varlıkların ruhlarının anlaşıldığından söz eder.⁶⁰² İbn Cüreyc (ö. 150/767) ruhu insan gibi kendisine mahsus bir şekle sahip olan bir varlık olup Cebrail’in yanında bu ruh olmadan asla inmediğinden bahseder.⁶⁰³ İbn Abbas (r.a)⁶⁰⁴ ve Mücâhid⁶⁰⁵ de her bir meleğin gökten inerken yanında bir ruh ile indiğine işaret ederler. Beyzâvî ruhun, ruhlara ya da onun cinsinden olanlara görevlendirilmiş ve onlardan sorumlu bir melek olduğunu söyler.⁶⁰⁶ Ruhun, melekleri gören fakat kendilerinin onlara görünmediği bir melek topluluğu olduğu da ifade edilir.⁶⁰⁷

İsmail Hakkı Bursevî ruhun meleklerin cinsinden fakat yaratılış, rütbe ve şerefçe meleklerden ve kendisine bağlı kuvvetlerden daha büyük olup idarecileri, ordusu ve bağluları olan sultana benzediği düşüncesindedir. Ayrıca ruhun insânî ruha, meleklerin ise ruhânî kuvvetlere karşılık geldiğini belirtir.⁶⁰⁸

Ruhun gökte olup insana benzer bir yaratılışa sahip,⁶⁰⁹ meleklerden daha büyük, onlardan daha değerli ve Allah’a daha yakın büyük ruhânî bir varlık olduğu kanaatinde olanlar da olmuştur.⁶¹⁰ Mesela Mukâtil ruhu Arş’ın dışında yaratılan her bir şeyden daha büyük olup meleklerin koruyucusu, insan suretinde büyük bir melek olarak niteler.⁶¹¹ Süddî de benzer ifadelerle ruhu Arş’ın altında, yedinci kat semada, yüzü insan, bedeni meleklerin suretinde, meleklerin muhafızı olup bütün varlıklardan daha büyük bir melek olarak tarif eder. Ayrıca “*Ruhun ve meleklerin saf tutacağı gün.*”⁶¹² ayetindeki ruhun bu melek olduğundan ve

⁶⁰⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XVII, 543; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, V, 105-106; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, V, 331.

⁶⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 690.

⁶⁰² Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, X, 67; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 504.

⁶⁰³ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, III, 378.

⁶⁰⁴ Sa’lebi, *el-Keşf ve’l-beyân*, X, 120; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, X, 67, XIX, 186-187; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 504; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, V, 447.

⁶⁰⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, X, 67; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 504.

⁶⁰⁶ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 281.

⁶⁰⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, V, 106.

⁶⁰⁸ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, X, 310.

⁶⁰⁹ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, III, 258.

⁶¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 690, IV, 691.

⁶¹¹ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, II, 547.

⁶¹² Nebe, 78/38.

Arş'ın sağ tarafında kendisinin tek saf, diğer meleklerin de başka bir saf halinde durduğundan söz eder. Yine “*Sana Ruh'dan soruyorlar.*”⁶¹³ ayetinde geçen ruhun bu ruh olup ilmin onu kavrayamadığını belirtir.⁶¹⁴ Mücâhid de ruhu meleklerden olmayıp elleri, ayakları⁶¹⁵ ve başları olan,⁶¹⁶ insan suretinde⁶¹⁷ fakat insan olmayan,⁶¹⁸ yiyip içen⁶¹⁹ bir varlık⁶²⁰ olarak tanımlar. İbn Abbas (r.a) Allah'ın insan suretinde yarattığı bir varlık;⁶²¹ Ebû Sâlih (ö. 101/719-20)⁶²² elleri ve ayakları olan,⁶²³ insan suretinde ama insan olmayan bir varlık;⁶²⁴ A'meş meleklerden kat kat büyük,⁶²⁵ elleri ve ayakları olan bir varlık;⁶²⁶ Zeccâc ise insan olmayıp insan gibi bir varlık⁶²⁷ olarak vassfeder. Atâ b. Ebû Rebâh da İbn Abbas'ın (r.a) ruhu on bir bin kanadı, bin yüzü olup kıyamete kadar Allah'ı tesbih eden bir melek olarak tanımladığını belirtir.⁶²⁸ Hz. Ali'nin (r.a) de ruhu şöyle tarif ettiği aktarılır: “Ruh yetmiş bin yüzü olan bir melektir. Her bir yüzün yetmiş bin dili vardır. Her bir dilin yetmiş bin lügati vardır. Bu lügatlerin her biriyle Allah'ı tesbih eder. Her bir tesbihten kıyamete kadar meleklerle uçacak bir melek yaratılır.”⁶²⁹ İbn Atiyye ise bu ifadelerin Hz. Ali'ye (r.a) aidiyetinin sahih olmadığına işaret eder.⁶³⁰ Râzî'nin de ifade ettiği gibi Kur'an ve sahih haberlerde bu görüşü ispat edebilecek bir delil bulma imkânı neredeyse bulunmamaktadır.⁶³¹

Ruh ile ilgili dile getirilen görüşler değerlendirildiğinde tefsirlerde ruhun mahiyetine dair çeşitli düşünceler ileri sürülmüş olsa da konunun hala kapalı kalmaya devam ettiği görülmektedir. Ruhun hava ve rüzgâr gibi hafif, canlılık ve hareket kaynağı olduğu konusunda görüş birliği olsa da onun herhangi bir varlığa benzetilmesinde kullanılan ifadeler

⁶¹³ İsrâ, 17/85.

⁶¹⁴ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I/160.

⁶¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 177; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 327; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXI, 394.

⁶¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 177; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXI, 394.

⁶¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 177; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 428-429; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 120; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 392; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 25; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XIX, 186-187; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 447.

⁶¹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 25; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XIX, 186-187; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 447.

⁶¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 177; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 428-429; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 120; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 392; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 25.

⁶²⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 177; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXI, 394.

⁶²¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 120; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, X, 67, XIX, 186-187; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, VI, 504; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 447.

⁶²² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 177.

⁶²³ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, X, 324.

⁶²⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 177; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 120; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, VI, 90, 190; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXI, 394; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, X, 324, XVIII, 281, XIX, 186-187; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 447.

⁶²⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 177.

⁶²⁶ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I/161; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 177.

⁶²⁷ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve i'râbüh*, V, 275.

⁶²⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, X, 324.

⁶²⁹ Câmiü'l-beyân, XVII, 540; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, III, 269; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, X, 323; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm*, V, 106.

⁶³⁰ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 481.

⁶³¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXI, 394.

sahih kaynaklara dayanmadığı gibi aklen de izahı zor gözükmektedir. Hatta mantiki açıklamalar bir tarafa onun efsanevi bir varlık gibi gösterilmesi ise İslam'ın ruhu ile bağdaşmamaktadır. İbn Atiyye ve Râzî gibi müfessirler de bu tür görüşleri delillendirmenin imkânsızlığından bahsetmişlerdir.

1.5.1. Ayetler Bağlamında Ruh ve Cebrail

Kur'ân ayetlerinde geçen ruh ile ilgili tefsir kaynaklarında yer alan açıklamalar ruhun ayette kullanılış biçimi siyak ve sibakına göre farklılık arz etmektedir. Bu sebeple diğer görüşlerin yanında bazı müfessirlerin Cebrail olarak da yorumladıkları “Ruh” kelimesinin geçtiği ayetlere bu açıdan göz gezdirilecektir.

1- *وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ* / *Sana Ruh 'dan soruyorlar.*”⁶³²

İbn Abbas (r.a),⁶³³ Hasan el-Basrî⁶³⁴ ve Katâde⁶³⁵ bu ayetteki ruhun Cebrail olduğunu ifade ederler. Delilleri ise *نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ* / *Onu güvenilir ruh indirmiştir.*”⁶³⁶ ayeti ile *فَأَرْسَلْنَا* / *Biz, ona ruhumuzu göndermiştik.*”⁶³⁷ ayetinde Cebrail'e “Ruh” adının verilmesidir. Onlar bu düşüncelerini *فَلِ الرُّوحِ مِنْ أَمْرِ رَبِّي* / *De ki Ruh Rabbimin emrindedir.*”⁶³⁸ ayetinin de desteklediğini belirtirler. Zira Allah Teâlâ Cebrail'in *وَمَا نَنْزِلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ* / *Biz ancak Rabbinin emriyle ineriz.*”⁶³⁹ dediğini nakleder.⁶⁴⁰

Zeccâc *فَلِ الرُّوحِ مِنْ أَمْرِ رَبِّي* / *Ruh Rabbimin emrindedir.*”⁶⁴¹ ayetindeki “Ruh”u, Kur'ân'ın kalplere hayat vermesi ve Allah katında hayır olan işlere sevk ederek nefse hayat olması şeklinde tefsir edilmesini de gerekçe göstererek “Kur'ân” olarak isimlendirir.⁶⁴² İbn Atiyye de bu görüşün en güzel görüş olup teşbih yoluyla fiiller ve ibadetlerdeki emirlerin bedendeki ruha benzetildiğine işaret eder.⁶⁴³ Zemahşerî aynı şekilde Allah Teâlâ'nın vahyi ve kelâmı olarak tefsir eder.⁶⁴⁴ Râzî ise bu ifadenin “Ruh Rabbimin işleri kapsamındadır.” anlamına geldiğine dikkat çektikten sonra ruhların, ilk başta fitratlarında herhangi bir ilme

⁶³² İsrâ, 17/85.

⁶³³ Mâverdî, *en-Nüket ve l-uyûn*, III, 269; Begavî, *Meâlimü t-tenzîl*, III, 159.

⁶³⁴ Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, II, 313; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 327; Begavî, *Meâlimü t-tenzîl*, III, 159; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXI, 394.

⁶³⁵ Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, II, 313; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 327; Begavî, *Meâlimü t-tenzîl*, III, 159; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 690; *el-Muharreru'l-Veciz*, III, 481; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXI, 394; Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 323.

⁶³⁶ Şuarâ, 26/193.

⁶³⁷ Meryem, 19/16.

⁶³⁸ İsrâ, 17/85.

⁶³⁹ Meryem, 19/64.

⁶⁴⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXI, 394.

⁶⁴¹ İsrâ, 17/85.

⁶⁴² Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, III, 258; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-veciz*, III, 378.

⁶⁴³ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-veciz*, III, 378; Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 67; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, VI, 504.

⁶⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 690.

sahip olmadıklarını ve bu bilgilerin sonradan meydana geldiğini söyler. Zira o ruhlar devamlı bir halden başka bir hale geçmiş ve yavaş yavaş eksik yönlerini atarak tekâmül etmiştir. İşte bu değişim ve ilerleme onun sonradan olduğunu gösteren bir alamettir.⁶⁴⁵

Bu ruhun Îsâ (a.s) olduğunu ileri sürenler de olmuştur. Cumhur ise onun canlı varlıklarda ve insanda bulunan ruh olup⁶⁴⁶ “Rîh” kelimesinden müştak⁶⁴⁷ bir cins isim⁶⁴⁸ olduğuna dikkat çeker ki bunun en açık ve en doğru görüş olduğu zikredilir.⁶⁴⁹

2- *يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ* “O, kendi emriyle kullarından kimi dilerse ona ruh ile melekleri indirir.”⁶⁵⁰

İbn Abbas (r.a)⁶⁵¹ ve Mücâhid⁶⁵² bu ayetteki ruhun nübüvvet; Hasan el-Basrî⁶⁵³ ve Katâde⁶⁵⁴ rahmet; Ebû Ubeyde Cebrail olduğu düşüncesindedir.⁶⁵⁵ Bu ruhu İbn Abbas (r.a) diğer bir görüşünde,⁶⁵⁶ Süddî,⁶⁵⁷ Katâde,⁶⁵⁸ Mukâtil⁶⁵⁹ ve Râzî⁶⁶⁰ vahiy; Ebüssuûd ise Kur’ân’ı da dâhil ederek yine vahiy olarak⁶⁶¹ değerlendirirler. Rebi‘ b. Enes (ö. 139/757) “İşte sana da emrimizle, bir ruh vahyettik. *وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا*”⁶⁶² ayetini de şahit getirerek “Allah’ın her keliması ruhtur.” diye genellemede bulunur.⁶⁶³ İmam Mâtürîdî bu ayeti işaret ederek ruhtan maksadın gökten indirilen kitaplar olmasının mümkün olduğunu ve bu kitapların hakkını vermeyen ve onlara ilgi göstermeyen kişilere karşı davacı olacağına, hakkını verip muhtevasıyla amel edenler için de şefaathçi olacağına dikkat çeker.⁶⁶⁴

Râzî, “Ruh ile Kur’ân kastedilmiştir.” diyenlerin “İşte sana da emrimizle, bir ruh vahyettik.”⁶⁶⁵ ve “O, kendi emriyle kullarından kimi dilerse ona ruh ile melekleri indirir.”⁶⁶⁶

⁶⁴⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXI, 393.

⁶⁴⁶ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, III, 269; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 690; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, III, 481; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, X, 324.

⁶⁴⁷ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, III, 269.

⁶⁴⁸ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, III, 481.

⁶⁴⁹ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, III, 481; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXI, 391.

⁶⁵⁰ Nahl, 16/2.

⁶⁵¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, X, 67; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 504.

⁶⁵² İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, III, 378.

⁶⁵³ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, X, 67; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 504.

⁶⁵⁴ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr* I, 50; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, III, 378; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, X, 67; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 504.

⁶⁵⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XIX, 169; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, X, 67; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 504.

⁶⁵⁶ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, III, 378.

⁶⁵⁷ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I, 50.

⁶⁵⁸ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr* I, 50; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, III, 378.

⁶⁵⁹ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, II, 459.

⁶⁶⁰ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XIX, 169-170.

⁶⁶¹ Ebüssuûd, *İrşâdû’l-akli’s-selîm*, V, 95.

⁶⁶² Şûrâ, 42/52.

⁶⁶³ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, III, 378; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, X, 67; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 504.

⁶⁶⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, X, 400.

⁶⁶⁵ Şûrâ, 42/52.

⁶⁶⁶ Nahl, 16/2.

gibi ayetlerde yüce Allah'ın Kur'an'a ruh adını verdiğine işaret ettiklerine değinir. Aynı zamanda Kur'an'la ruh ve akılların hayat bulup marifetullâhı, melekleri, kitapları ve peygamberleri tanıma ve bilmenin mümkün olduğunu düşünür. Ayrıca ruhların da sadece bu bilgilerle hayat bulacağını belirtir.⁶⁶⁷

3- يُنْفِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ “İrâdesiyle ilgili ruhu kullarından dilediğine indirir.”⁶⁶⁸

Katâde bu ayetteki ruhu vahiy;⁶⁶⁹ Süddî nübüvvet;⁶⁷⁰ İbrâhim el-Cüvenî rahmet; İbn Abbas (r.a),⁶⁷¹ Dahhâk ve Abdurrahman b. Zeyd Kur'an olarak tefsir ederken Abdurrahman b. Zeyd “Kur'an ruhtur. Allah onu Cebrail'e vahyetmiştir.” der.⁶⁷² Dahhâk bir diğer görüşünde bu ruhu Cebrail olarak açıklar.⁶⁷³ Abdurrahman b. Zeyd de “Cebrail ruhtur. Kur'an'ı Hz. Peygamber'e (s.a.v) indirmiştir.” der.⁶⁷⁴ Mücâhid ise bu ruhu insanların ruhları olarak tevil ederken her bir meleğin yanında bir ruhla indiğinden söz eder.⁶⁷⁵

4- وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا “İşte sana da emrimizle, bir ruh vahyettik.”⁶⁷⁶

Bu ayetteki ruhu, İbn Abbas (r.a) nübüvvet;⁶⁷⁷ Hasan el-Basrî⁶⁷⁸ ve Katâde⁶⁷⁹ rahmet; Süddî⁶⁸⁰ ve Mukâtil⁶⁸¹ vahiy; Kelbî kitap; Rebî b. Enes (ö. 139/757) Cebrail;⁶⁸² Dahhâk⁶⁸³ ve Mâlik b. Dinâr (ö. 131/748'den önce)⁶⁸⁴ Kur'an olarak tevil ederler. Ayrıca Mâlik b. Dinâr “Nasıl ki yağmur, otun ve toprağın baharı ise Kur'an da kalplerin baharıdır.” ifadesini kullanır.⁶⁸⁵ Ebû Hayyân da Kur'an'la cehaletten hayata dönüldüğü için Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e (s.a.v) vahyettiğine ruh ismini verdiğini dile getirir.⁶⁸⁶ Hasan el-Basrî gibi ruh ile Kur'an'ın kastedildiğini⁶⁸⁷ düşünenler bu ayeti delil olarak ileri sürerler.⁶⁸⁸ Bu da uhrevî

⁶⁶⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXI, 393.

⁶⁶⁸ Mümin, 40/15.

⁶⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 363; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 148; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 32.

⁶⁷⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 363-364; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 148; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 32.

⁶⁷¹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 148; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 32.

⁶⁷² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 363-364.

⁶⁷³ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 148; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 32.

⁶⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 363-364.

⁶⁷⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 148; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 32.

⁶⁷⁶ Şûrâ, 42/52.

⁶⁷⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, VIII, 326; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 153; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 593; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, IX, 351.

⁶⁷⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, VIII, 326; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 153; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 593.

⁶⁷⁹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 212; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 593; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, IX, 351.

⁶⁸⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, VIII, 326; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 212; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 153; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 593; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, IX, 351.

⁶⁸¹ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 153.

⁶⁸² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, VIII, 326; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 153; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 593; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, IX, 351.

⁶⁸³ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 212; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XVI, 53.

⁶⁸⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, VIII, 326; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 153; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, IX, 351.

⁶⁸⁵ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, VIII, 326; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, IX, 351.

⁶⁸⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, IX, 351.

⁶⁸⁷ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I/161; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, III, 269; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 481; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, X, 323.

⁶⁸⁸ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve i'râbüh*, III, 258.

hayatı elde etmenin sebebinin Kur'ân olmasından kaynaklanır.⁶⁸⁹ Übey b. Ka'b (ö. 33/654)⁶⁹⁰ ve Zeyd b. Eslem⁶⁹¹ de bu ayeti okuyarak ruhun Kur'ân olduğunu söylerken Zeyd b. Eslem'in oğlu Abdurrahman b. Zeyd de "Babam onun Kur'ân olduğunu söylerdi." derken aynı ayeti delil getirir.⁶⁹²

5- *يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا* / *Ruh'un ve meleklerin saf duracakları gün.*⁶⁹³

Bu ayetteki "Ruh" kelimesini, İbn Abbas (r.a),⁶⁹⁴ Katâde⁶⁹⁵ ve Hasan el-Basrî⁶⁹⁶ cins isim kabul edip onunla insanların ruhlarının kastedildiğini düşünerek ayete "Ahiretteki canlanma ve dirilişin ardından bedenlerdeki ruhun saf duracağı gün." anlamını verirler.⁶⁹⁷ Aynı zamanda İbn Abbas (r.a)⁶⁹⁸ ve Atiyye el-Avfî⁶⁹⁹ bu ruhu, bedenlere iade edilmeden önce iki üfleme arasında meleklerle beraber ayağa kalkarak saf duracak olan insanların ruhları olarak tefsir ederler.

İbn Abbas (r.a) Yahudilerden bir grubun Hz. Peygamber'e (s.a.v) ruh hakkında soru sormaları üzerine Resûlullah'ın (s.a.v) ruhu Allah Teâlâ'nın meleklerden oluşmayan, başları, elleri, ayakları olup yemek yiyen ordularından bir ordu olarak tarif ettiğini anlatmış ve sonrasında da bu ayeti⁷⁰⁰ okuduğunu zikretmiştir.⁷⁰¹ İbn Mesûd (r.a)⁷⁰² ve diğer bir görüşünde

⁶⁸⁹ Müfredât, I, 369.

⁶⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 177.

⁶⁹¹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, VI, 190; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 392; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 186-187; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 447.

⁶⁹² İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 429.

⁶⁹³ Nebe, 78/38.

⁶⁹⁴ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 429; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 25.

⁶⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 177; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 120; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, VI, 190; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 392; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 25; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 186-187; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 447.

⁶⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 177; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 120; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 392; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 25; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 186-187; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 447.

⁶⁹⁷ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 429.

⁶⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 177; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 392.

⁶⁹⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 120; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 186-187; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 447.

⁷⁰⁰ Nebe, 78/38.

⁷⁰¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 119; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 391; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 186-187; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 447; İbn Mesûd (r.a) bu ruhun dördüncü kat semada, yedi kat gökler, yedi kat yerler ve dağlardan daha büyük bir melek olup her gün on iki bin tesbih çektiğini, Allah'ın her tesbihten bir melek yarattığını, kıyamet günü onun tek başına bir saf, diğer meleklerin de ayrı bir saf olduğuna dikkat çeker. bkz., Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 175; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 119; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 202-203; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 25; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 186-187; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 447; İbn Abbas (r.a) da Allah'ın Arş'tan sonra yarattığı en büyük varlık olup kıyamet günü onun tek başına bir saf, meleklerin tamamının da ayrı bir saf olacağını ve onun büyüklüğünün diğer meleklerin saflarının büyüklüğünde olacağını haber verir. bkz., Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 202-203; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 392; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 186-187; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 447.

⁷⁰² İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 428-429.

İbn Abbas (r.a)⁷⁰³ bu ruhun yaratılışça meleklerin en büyüğü ve değerli bir melek olduğu üzerinde durdukları gibi İbn Abbas (r.a) onun melekleri muhafaza eden bir melek topluluğu olduğunu da belirtir.⁷⁰⁴ İbn Ebî Nuceyh (ö. 131/749) ise onun melekleri muhafaza eden hafaza melekleri olduklarını düşünür.⁷⁰⁵ Bu ruhun aynı zamanda güç ve kuvvet bakımından da meleklerin en büyüğü olan gök meleklerinden bir melek olduğu ifade edildiği gibi⁷⁰⁶ meleklerin en şerefliyelerinin de ruhlar olarak isimlendirildiğine bu ayet delil olarak getirilir.⁷⁰⁷

Saîd b. Cübeyr,⁷⁰⁸ Şa'bî⁷⁰⁹ ve Dahhâk⁷¹⁰ saf halinde kıyamda olan ruhun Cebrail olduğu kanaatindedir. Râzî de Kâdî Abdülcebbar'ın (ö. 415/1025) Cebrail'in "Kıyam" vasfının sabit olmasından yola çıkarak ayetteki ruh ile Cebrail haricinde bilinmeyen bir varlığın veya kıyam vasfı olmayan Kur'ân'ın kastedilmesinin doğru olmadığını düşündüğünü aktarır.⁷¹¹

6- تَنْزِيلُ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ / *Melekler ve Ruh o gecede, Rablerinin izniyle her türlü iş için iner de iner.*⁷¹²

Kadir gecesinin bin aydan daha hayırlı olduğu zikredilmiş ve o gece meleklerle inen ruh ile kastedilenin ne olduğu konusu da merak edilmiş ve tefsir kaynaklarında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür: Ebû Hureyre (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) Kadir gecesinin yirmi yedinci veya yirmi dokuzuncu gece olup o gece yerdeki meleklerin yerdeki çakıl taşlarının sayısından daha fazla olduğunu⁷¹³ söylediğini nakleder. Bu gecenin çok bereketli olmasından dolayı melekler

⁷⁰³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 175-176; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 119; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, VI, 190.

⁷⁰⁴ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, VI, 190.

⁷⁰⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, VI, 190; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 186-187; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 447.

⁷⁰⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXI, 393; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 391.

⁷⁰⁷ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, VI, 190; Müfredât, I, 369; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 392; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 186-187; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 447.

⁷⁰⁸ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, VI, 190; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 392; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 186-187; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 447.

⁷⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 176; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 119; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 202; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 428; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 392; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 25; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 186-187; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 447.

⁷¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 176; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 119; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 202; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 428; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 392; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 25; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 186-187; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 447.

⁷¹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 25; Bazı müfessirler de meleklerin arasından özellikle Cebrail'in ruh olarak anılmasını onu teşrif için olduğunu ifade etmişlerdir. bkz., Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 202; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 428; Molla Gürânî, Ahmed b. İsmail b. Osman, Şihâbüddîn (893/1488), *Gâyetü'l-emânî min tefsiri kelâmi'r-Rabbânî*, thk., Muhammed Mustafa Göksu, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 1428/2007, I, 40; Vehb b. Münebbih de saf halinde duracak olan ruhu Cebrail şeklinde tevil ederek şöyle der: "Cebrail Allah Teâlâ'nın huzurunda titreyerek durur. Allah Teâlâ onun her bir titreyişinden yüz bin melek yaratır. Melekler de Allah'ın huzurunda başları öne eğilmiş halde saf tutarlar. Allah onlara konuşma izni verince de 'Senden başka ilah yoktur.' derler." bkz., Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 186-187; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 447; Bursevî ise ruhun Cebrail olarak tefsir edilmesini zayıf görerek Cebrail'in ruh olmayıp ruhu üfleyen ve vahyin taşıyıcısı bir melek olduğuna işaret eder. bkz., Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, X, 310.

⁷¹² Kadir, 97/4.

⁷¹³ Tayâlsî, Ebû Dâvud, Süleyman b. Dâvud b. Cârûd, thk., Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, *el-Müsned*, I-IV, Dâru hicr, Mısır, 1419/1998, IV, 277.

iner de iner. Kur'ân tilaveti esnasında indikleri gibi rahmet ve bereketin inmesiyle de melekler iner.⁷¹⁴ Melekler göğün her katından ve Cebrail'in de mekânı kabul edilen Sidretü'l-Müntehâ'dan yeryüzüne inerek tan yeri ağarana kadar insanların dualarına “Âmin.” derler.⁷¹⁵ Kelbî Cebrail ve meleklerin o gece yeryüzüne inerek her bir Müslümana selam vereceklerinden söz eder.⁷¹⁶

Kadir gecesi, “Melekler için görevlendirilen varlıklar” anlamında da anlaşılan “Ruh”un indiği ifade edilir.⁷¹⁷ Onun bir melek ya da melek topluluğu olup zahit kimselerin sadece bayram günleri görülmesi gibi diğer meleklerin kendisini sadece bu gece gördüğünden söz edilir.⁷¹⁸ Yedi kat gökleri ve yerleri yutmak istese tek lokmada yutabilecek kadar büyük bir melek⁷¹⁹ ya da melek ve insan olmayıp yiyen ve giyinen varlıklar hatta cennetliklerin hizmetçileri veya “Ruhullah” lakabı sebebiyle o gece ümmet-i Muhammed'i tanımak için meleklerle inen İsmâ'nın (a.s) da olabileceği ihtimalinden bahsedilir.⁷²⁰

Bu ruhun meleklerden bir tür, bir grup,⁷²¹ meleklerin en şerefli ve en değerli olanları⁷²² hatta hafaza ve kirâmen kâtibin meleklerinden bir sınıf⁷²³ olmasının da mümkün olduğu vurgulanır. Meleklerin o gece bereketlerle rahmeti de indirmesinden⁷²⁴ yola çıkılarak bu ruhun rahmet olabileceği de ileri sürülür.⁷²⁵ Ayrıca “وَلَا تَأْتِسُوا مِنْ رُوحِ اللَّهِ”⁷²⁶ ayetindeki “رُوح” kelimesi “رُوحِ اللَّهِ” “Allah'ın ruhundan, yani rahmetinden ümidinizi kesmeyin.” diye okunmak suretiyle sanki yüce Allah'ın “Melekler iner, peşinden rahmetim de iner.” dediği belirtilir.⁷²⁷

Tefsir kaynaklarında Kadir gecesinde inen ruhun Cebrail olduğu görüşü diğer görüşlere nazaran daha ağırlık kazanmıştır.⁷²⁸ İbn Kesîr hâs bir kelimenin âm bir kelimeye atfı kabilinden burada ruh ile Cebrail kastedildiğini dile getirir.⁷²⁹ Râzî de bu ruhun Cebrail olmasını en doğru görüş kabul ederek Cebrail'in özel olarak zikredilişini son derece şerefli

⁷¹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 427.

⁷¹⁵ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 602; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 133.

⁷¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 134.

⁷¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 585.

⁷¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 781; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXXII, 234.

⁷¹⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, V, 106.

⁷²⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXXII, 234.

⁷²¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 427.

⁷²² Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXXII, 234.

⁷²³ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 505.

⁷²⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 585-586.

⁷²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 585-586; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXXII, 234.

⁷²⁶ Yûsuf, 12/87.

⁷²⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXXII, 234.

⁷²⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 585; Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, III, 360; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 781; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 505.

⁷²⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 427.

olmasına bağlayarak sanki yüce Allah'ın, "Melekler bir kefedede Cebrail bir kefededir." dediğine işaret eder.⁷³⁰

7- *لَئِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْفِيهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ.* - *Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendisinden bir ruhtur.*"⁷³¹

Bu ruh, Hz. Meryem'e üflenene ruh olarak anlaşılmış ve bu konuda tefsir kaynaklarında şu görüşler ileri sürülmüştür: Bu ruh Allah'tan bir esinti olup ruh adını almıştır. Arapça'da ruh üflemek demektir. O Ruh'tan çıkan bir rüzgârdır. Ruh ve rüzgâr birbirine yakın iki kelimedir. Çünkü o, Cebrail'in sadece Allah'ın emriyle Hz. Meryem'in gömleğinin içine doğru üflemesiyle olmuştur. Ruh kelimesinin nekre olması yüceltme ifade ettiği için büyük, kıymetli ve değerli ruhlardan bir ruh anlamına gelir. Onun emriyle İsa (a.s) "Ruhullah" olmuştur.⁷³² Allah'a nisbet edilmesi ona şeref ve yücelik vermek içindir.⁷³³

"*وَرُوحٌ مِنْهُ* / *Ondan bir ruhtur.*"⁷³⁴ ifadesi aynı zamanda "Ondan bir hayattır." anlamındadır. Çünkü Allah'ın kendisine ol diyerek can vermesiyle insan olmuştur.⁷³⁵ Bu ifade "Ondan bir rahmettir." anlamına da gelir.⁷³⁶ Çünkü İsa (a.s) kendisine iman edip tabi olan için bir rahmettir.⁷³⁷ Onun bizzat İsa'nın (a.s) kendisi olduğuna da dikkat çekilir. Çünkü İsa (a.s) Allah Teâlâ'nın Cebrail'le gönderdiği bir ruhtur.⁷³⁸ O da diğer ruhlar gibi bir ruhtur.⁷³⁹ Zira o Allah'ın emriyle Cebrail'in Hz. Meryem'in gömleğine üflemesiyle oluşmuştur.⁷⁴⁰ İnsanlar ruhlarla canlandıkları gibi kendisinde ölüleri diriltme özelliğinden dolayı onunla dirilmişlerdir. Bu sebeple kendisi ruh olarak isimlendirilmiştir.⁷⁴¹ Çünkü İsa (a.s) insanların dinlerinde hayat bulmalarının sebebidir. İşte böyle olan bir kişi ruh sıfatını almıştır.⁷⁴² İnsanlar bir şeyi son derece temiz ve nezih olarak nitelediklerinde genellikle "O bir ruhtur." derler. İsa (a.s) da babanın nutfesiyle meydana gelmeyip Cebrail'in üflemesiyle meydana geldiği için ruh diye nitelenmiştir.⁷⁴³

⁷³⁰ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXXII, 234.

⁷³¹ Nisâ, 4/171.

⁷³² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 419; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 724-725; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 501-502; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XI, 271.

⁷³³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 419; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 724; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 501-502; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XI, 271; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, III, 199-200.

⁷³⁴ Nisâ, 4/171.

⁷³⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 421; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 502.

⁷³⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 421; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 502; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XI, 271.

⁷³⁷ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 725.

⁷³⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, II, 425.

⁷³⁹ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 724.

⁷⁴⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, III, 199-200.

⁷⁴¹ Müfredât, I, 369; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, III, 199-200.

⁷⁴² Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XI, 271.

⁷⁴³ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XI, 271; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, III, 200.

Bu ruhun Îsâ'nın (a.s) ruhu olduğu da ileri sürülür. Übey b. Ka'b (r.a) “/Hani Rabbin Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almıştı.”⁷⁴⁴ ayetinde geçen “أَخَذَ” ifadesinin “Onları ruhlar haline getirdi.” anlamına geldiğine dikkat çeker. Îsâ'nın ruhu da kendisinden ahd ve mîsak alınan ruhlardandır. Yüce Allah bu ruhu Hz. Meryem'e gönderdi o da onun ağzından içeri girince hamile kaldı. İşte o, Îsâ'nın (a.s) ruhudur.⁷⁴⁵

Bu ruhun bir sır olduğu da ifade edilir. Îsâ (a.s) da Allah'ın sırlarından bir sır ve O'nun ayetlerinden bir ayettir.⁷⁴⁶ Ruh aynı zamanda nurânî latif bir cevher olmasından dolayı insan nefesine atfedilen duyularla idrak edilemez.⁷⁴⁷ “Bu ruh aynı zamanda Allah'ın ruhudur. Bu, Allah'ın kendisini yaratıp şekil vererek Hz. Meryem'e gönderdiği ve Hz. Meryem'in ağzından içeri giren Allah'ın bir ruhudur. Allah Teâlâ onu Îsâ'nın (a.s) ruhu haline getirmiştir.” diyenler de olmuştur.⁷⁴⁸ Bu ruhu vahiy ve ilham olarak tefsir edenler Hz. Meryem'e müjde, Cebrail'e onun gömleğine üfleme ve Îsâ'ya (a.s) “Ol” denilince oluverme gibi hadiselerin vahiy ve ilhamla gerçekleştiğini düşünürler.⁷⁴⁹ Bu ruhun iman olduğu da ifade edilir.⁷⁵⁰ Süddî bu görüşte⁷⁵¹ olup “وَرُوحٌ مِنْهُ/Ondan bir ruhtur.”⁷⁵² ifadesindeki zamirin imana ait olduğuna dikkat çeker.⁷⁵³ O zaman “İmandan bir ruhtur.” anlamına gelir.⁷⁵⁴ Süddî buna delil olarak da “İşte sana da emrimizle bir ruh vahyettik.”⁷⁵⁵ ayetini gösterir.⁷⁵⁶

Bu ruhu Cebrail olarak değerlendirenler de olmuştur.⁷⁵⁷ Zira o Îsâ'yı (a.s) desteklemiş ve vahiy getirmiştir.⁷⁵⁸ Bu görüşte olanlara göre Hz. Meryem'e bir kelime verilmiştir. Onu da Allah'tan bir ruh vermiştir. Ruh ise verme ifadesine matuftur. Bu durumda anlam Hz. Meryem'e kelimenin verilmesi Allah'tandır. Sonra Cebrail'dendir şeklinde olur.⁷⁵⁹ Aynı şekilde Cebrail Îsâ'yı (a.s) doğumu sırasında iki kanadıyla kovulmuş şeytandan korunması için meshetmiş⁷⁶⁰ ve bereketle meshettiği için Mesîh olarak da adlandırılmıştır.⁷⁶¹

⁷⁴⁴ Â'râf, 7/172.

⁷⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 421-422.

⁷⁴⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, III, 199-200.

⁷⁴⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I, 595.

⁷⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 421.

⁷⁴⁹ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 725; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 502; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, III, 199-200.

⁷⁵⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 265; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 50; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 252; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXIX, 500; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 308; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 231.

⁷⁵¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 265; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 50; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 252; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXIX, 500; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 231.

⁷⁵² Nisâ, 4/171.

⁷⁵³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXIX, 500; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, X, 131; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, IX, 29; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIV, 230.

⁷⁵⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 497; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 197; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 453.

⁷⁵⁵ Şûrâ, 42/52.

⁷⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXIX, 500.

⁷⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 422; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 725; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 502; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, III, 199-200.

⁷⁵⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I, 596.

⁷⁵⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 422.

⁷⁶⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, II, 155.

⁷⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, III, 409.

8- وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ”/Onları kendi katından bir ruh ile desteklemiştir.”⁷⁶²

Bedir Savaşı’nda Müslümanlara yardım edilip destek verildiğine bu ayetle işaret edilmiştir. Böyle olunca da bu ayetteki ruhun ne olduğu konusunda tefsir kaynaklarında aşağıda sıralanan çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır:

İbn Abbas (r.a)⁷⁶³ ve Hasan el-Basrî⁷⁶⁴ bu ruhun Allah katından bir zafer ve yardım olduğunu ifade ederler. Zira Allah yardım ve zafer ile onları desteklemiş,⁷⁶⁵ düşmana karşı onlara yardım etmiştir. Bu yönüyle bu ruha “Düşmana karşı bir yardım” da denilebilir.⁷⁶⁶ Bu ruh Cebrail olarak da açıklanmıştır.⁷⁶⁷ Çünkü Allah Teâlâ Bedir günü Cebrail ile onlara güç vermiştir.⁷⁶⁸ “Allah katından bir nur” diye de tefsir edilmiştir.⁷⁶⁹

Bu nur Kur’ân’ın,⁷⁷⁰ kalbin⁷⁷¹ veya imanın nurudur.⁷⁷² Âlûsî de bu ruhu “Allah Teâlâ’nın kullarından dilediğinin kalbine bıraktığı bir nur” olarak değerlendirir. Ona göre itminana ulaşmak ve hakikat basamaklarına yükselmek onunla elde edilir. Kendisine ruh adının verilmesi mecâz-ı mürseldir. Çünkü ebedi, güzel ve hoş bir hayatın sebebi odur. Onun istiâre olması da caizdir. Büyüklerden biri şöyle demiştir: “Doktorlar kalbin nuruna ruh adını vermişler. O kalpte oluşan latif şuaların ta kendisidir.”⁷⁷³

Bu ruh “Allah katından bir hidâyet,⁷⁷⁴ burhan,⁷⁷⁵ rahmet⁷⁷⁶ ve lütuf” olarak da yorumlanır.⁷⁷⁷ Onunla kalplerine hayat vermiştir. Haddi zatında o kalplerin kendisiyle hayat

⁷⁶² Mücadele, 58/22.

⁷⁶³ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, IV, 252; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXXIX, 500.

⁷⁶⁴ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, IX, 265; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, V, 50; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVII, 308.

⁷⁶⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, V, 496; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, IV, 265.

⁷⁶⁶ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 197; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, VIII, 224; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, IX, 413; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, V, 231.

⁷⁶⁷ Nehhâs, *İrabu’l-Kur’ân*, IV, 255; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, V, 50; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, V, 282; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVII, 308; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, IV, 265; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, X, 131; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, V, 231.

⁷⁶⁸ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, V, 496; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, XIV, 230.

⁷⁶⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIII, 258; Nehhâs, *İrabu’l-Kur’ân*, IV, 255; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, V, 496; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, V, 282; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVII, 308; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, X, 131.

⁷⁷⁰ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 197; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, VIII, 224; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, IX, 413.

⁷⁷¹ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 197; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, VIII, 224; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, IX, 413; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, XIV, 230.

⁷⁷² Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbü’l*, V, 142; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, III, 420-421.

⁷⁷³ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, XIV, 230.

⁷⁷⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIII, 258; Nehhâs, *İrabu’l-Kur’ân*, IV, 255; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, V, 496; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, V, 282; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVII, 308; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, X, 131.

⁷⁷⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIII, 258; Nehhâs, *İrabu’l-Kur’ân*, IV, 255; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, V, 496; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVII, 308.

⁷⁷⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, IX, 578; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, V, 50; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XI, 271; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVII, 308; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, IV, 265; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, V, 231.

⁷⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 497; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, V, 282; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 197; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, III, 453; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, X, 131.

bulması açısından bir ruhtur.⁷⁷⁸ Bu ruh “İnsan nefsindeki ruh” olarak da tevil edilir. Mümin onunla hayat bulur.⁷⁷⁹ Onunla imanın canlanması, diriltilmesi⁷⁸⁰ ve kalplerde sabit hale getirilmesi anlaşıldığı gibi⁷⁸¹ Kur’ân olarak da düşünülmüştür.⁷⁸² Çünkü Kur’ân bir ruhtur⁷⁸³ ve Allah’ın insanlara hayat olarak indirdiği kitaptır.⁷⁸⁴ Bu ruh aynı zamanda Kur’an’ın aydınlığıyla elde edilen ilâhî muvaffakiyettir.⁷⁸⁵ Allah onların Kur’an’a olan arzularını artırmıştır.⁷⁸⁶ Rebî b. Enes de bu ruhun Kur’ân olduğunu ileri sürerken “*İşte sana da emrimizle bir ruh vahyettik.*”⁷⁸⁷ ayetini delil olarak ileri sürmüştür.⁷⁸⁸

9- *تَعْرِجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ* / *Melekler ve ruh ona süresi elli bin yıl olan bir günde yükselir.*⁷⁸⁹

Meleklerin yücelere, gökler âlemine ya da Allah katına yükselişi bu ayet ile anlatılır. Burada geçen ruh konusunda da tefsir kaynaklarında birbirine benzer veya farklı şekilde yapılmış yorumlar ise şöyledir:

Bazı müfessirler bu ayetteki “Ruh” kelimesinin cins isim olup canlılarda bulunan ruh olduğu kanaatindedir.⁷⁹⁰ Kabîsa b. Züeyb (ö. 86/105) de kabzedildiği andaki ölünün ruhunun bu ruh olduğundan söz eder.⁷⁹¹ Çünkü o ruh kabzedildiğinde göğe yükseltilir.⁷⁹²

Bu ruhun meleklerin insanları muhafaza etmesi gibi melekleri koruyan;⁷⁹³ Mücâhid’in bahsettiği gibi insanların göremediği hafaza melekleri gibi meleklerin de kendilerini göremediği hafaza melekleri⁷⁹⁴ ya da meleklerden daha büyük varlıklar⁷⁹⁵ veya yaratılış itibarıyla büyük olan başka bir melek olduğu da dile getirilmiştir.⁷⁹⁶ Ayrıca meleklerin en şerefliyelerinin ruhlar olarak isimlendirildiğini ileri sürenlerin delillerinden birisi de bu ayettir.⁷⁹⁷

⁷⁷⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 497; Beyzâvî, *Envâru’l-tenzîl*, V, 197; Nesefî, *Medârikü’l-tenzîl*, III, 453.

⁷⁷⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, X, 131.

⁷⁸⁰ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbü’l*, V, 142; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, III, 420-421.

⁷⁸¹ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, IX, 578.

⁷⁸² İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, V, 282; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, IV, 265; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, X, 131; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, XIV, 230.

⁷⁸³ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, V, 282.

⁷⁸⁴ Nesefî, *Medârikü’l-tenzîl*, III, 453.

⁷⁸⁵ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, V, 282.

⁷⁸⁶ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, V, 496.

⁷⁸⁷ Şûrâ, 42/52.

⁷⁸⁸ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, IX, 265; Begavî, *Meâlimü’l-tenzîl*, V, 50; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVII, 308-309; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, V, 231.

⁷⁸⁹ Meâric, 70/4.

⁷⁹⁰ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, V, 365; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VIII, 235.

⁷⁹¹ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, VI, 90; İbnü’l-Cevzî, *Zâdû’l-mesîr*, IV, 336; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 281.

⁷⁹² İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VIII, 235.

⁷⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 609; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, IX, 29.

⁷⁹⁴ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, V, 365.

⁷⁹⁵ Beyzâvî, *Envâru’l-tenzîl*, V, 244; Nesefî, *Medârikü’l-tenzîl*, III, 536.

⁷⁹⁶ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 281.

⁷⁹⁷ *Müfredât*, I, 369.

Bahse konu ayetteki ruhun Cebrail olduğu daha çok tercih edilen ve kuvvetle vurgulanan görüştür.⁷⁹⁸ İbn Abbas (r.a),⁷⁹⁹ Mücâhid⁸⁰⁰ ve Dahhâk⁸⁰¹ da aynı kanaati ifade ederken İbn Abbas (r.a) “*Onu güvenilir ruh indirmiştir.*”⁸⁰² ayetini delil olarak göstermiştir.⁸⁰³ Müfessirlerin cumhuruna ve kelimcilerin görüşlerinin zahirine göre de Cebrail’dır.⁸⁰⁴ İbn Kesîr ise hâs bir kelimenin âm bir kelime üzerine atfı kabilinden bu ruhun Cebrail olma ihtimalinden bahseder.⁸⁰⁵ Cebrail bu ayette şerefi sebebiyle özel ve tek olarak anılmıştır.⁸⁰⁶

Râzî bu ayette “Urûc/yükselme” tabiri kullanılırken önce meleklerin sonra ruhun; “*Ruhun ve meleklerin saf halinde durduğu gün.*”⁸⁰⁷ ayetinde ise “Kıyam” tabiri sonrası, önce ruhun sonra meleklerin zikredilmesinden yola çıkarak ruhun inişte ilk, çıkışta ise ikinci sırada olması gerektiğinden söz eder. Ayrıca Kur’ân’da konunun önemine göre meleklerden bahsedildiği her yerde ruhun (Cebrail) da zikredilmesini, onun diğer meleklerden daha üstün olmasının delili kabul eder.⁸⁰⁸

Ayetler bağlamında ruh ile ilgili tefsirlerde dile getirilen düşünceler değerlendirildiğinde ruh ifadesinin sadece bir kavramı ya da bir varlığı ifade etmek için kullanılmadığı görülür. “Ruh” kelimesinin ayetlerdeki siyak ve sibakı dikkate alınarak ona Cebrail, Cebrail dışında bir melek, en şerefli melekler, vahiy, iman, hidâyet, rahmet, Kur’ân, Îsâ (a.s), Îsâ’nın (a.s) ruhu, Hz. Meryem’e üflenen esinti, Allah’ın yardım ve desteği, insana canlılık veren ruh gibi çok geniş bir yelpazede manalar takdir edilmiştir.

1.5.2. Rûhulkudûs Olarak Cebrail

Kur’ân ve tefsirlerde Cebrail Rûhulkudûs olarak da zikredilir. Bu sebeple öncelikle bu Rûhulkudûs terkindeki “Kudûs” kavramının okunuşu ve anlamı üzerinde durulacaktır. “Kudûs” kelimesi “Kudûs, kuddûs⁸⁰⁹ ve kuds” şeklinde okunabilir.⁸¹⁰ Kıraat imamı Abdullah

⁷⁹⁸ Mukâtil, *et-Tefsîru l-kebîr*, IV, 435; Taberî, *Câmiu l-beyân*, XXIII, 604; Semerkandî, *Bahru l-ulûm*, III, 494; Sa’lebî, *el-Keşf ve l-beyân*, X, 36; Mâverîdî, *en-Nüket ve l-uyûn*, VI, 90; Kuşeyrî, *Letâifü l-işârât*, III, 629; Begavî, *Meâlimü t-tenzîl*, V, 151; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 609; İbn Atiyye, *el-Muharreru l-vecîz*, V, 365; İbnü l-Cevzî, *Zâdü l-mesîr*, IV, 336; Hâzin, *Lübâbü t-te’vîl*, IV, 339; Beyzâvî, *Envâru t-tenzîl*, V, 244; Neseî, *Medârikü t-tenzîl*, III, 536; Ebüssuûd, *İrşâdü l-akli s-selîm*, IX, 29.

⁷⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi l-Kur’ân*, XVIII, 281.

⁸⁰⁰ Taberî, *Câmiu l-beyân*, XXIII, 601; Begavî, *Meâlimü t-tenzîl*, III, 594; Ebû Hayyân, *el-Bahru l-muhît*, VIII, 431.

⁸⁰¹ Begavî, *Meâlimü t-tenzîl*, III, 594; Ebû Hayyân, *el-Bahru l-muhît*, VIII, 431.

⁸⁰² Şuarâ, 26/193.

⁸⁰³ Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmi l-Kur’ân*, XVIII, 281.

⁸⁰⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur’ân dili*, VIII, 5353-5354.

⁸⁰⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru l-Kur’ân l-azîm*, VIII, 235.

⁸⁰⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 609; İbn Atiyye, *el-Muharreru l-vecîz*, V, 365; Beyzâvî, *Envâru t-tenzîl*, V, 244; Neseî, *Medârikü t-tenzîl*, III, 536; Ebüssuûd, *İrşâdü l-akli s-selîm*, IX, 29.

⁸⁰⁷ Nebe, 78/38.

⁸⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu l-gayb*, XXX, 638.

⁸⁰⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve t-tenvîr*, I, 595.

⁸¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 634-635.

b. Kesîr “Kuds”, Ebû Hayve (ö. 203/818) “Kuddûs” diye okumuştur.⁸¹¹ Hicazlılar, “Kuddûs” şeklinde şeddeli, Benî Temîm ise “Kudûs” diye şeddesiz okumuştur.⁸¹² Abdurrahman b. Zeyd, kudûs ve kuddûs arasında bir fark bulunmadığını belirtir.⁸¹³

Kudûs’ün kelime yapısı itibarıyla isim,⁸¹⁴ masdar⁸¹⁵ veya masdar ismi⁸¹⁶ olduğu ifade edilir. Aslı “Kuddûs” olup kolaylık olması maksadıyla “Vav” harfi atılmıştır.⁸¹⁷ “Kuds” ve “Kudûs” kelimeleri “Temizlik,⁸¹⁸ nezâhet ve bereket”⁸¹⁹ anlamlarına gelir. Temizlik manası İbn Abbas’tan (r.a)⁸²⁰ bereket manası ise Süddî’den⁸²¹ nakledilir.⁸²² Kuddûs ismi daha açık ve belirgin bir şekilde öne çıkar ve günahlardan temizlenmeye işaret eder.⁸²³ Mücâhid,⁸²⁴ Hasan el-Basrî,⁸²⁵ Rebî b. Enes⁸²⁶ ve Abdurrahman b. Zeyd⁸²⁷ “Kudûs”ü “Kuddûs” gibi Allah’ın bir ismi olarak kabul ederler.⁸²⁸

“Ruh” kelimesi “Hâtemü’l-cûd”, “Zeydü’l-hayr” ifadeleri gibi temizlik anlamına gelen kudûs’e izafe edilip Rûhulkudûs denilerek⁸²⁹ mevsufun sıfata izafeti kabilinden bir ifade kabul edilir.⁸³⁰ Bununla “Mukaddes ruh” kastedilir.⁸³¹ “Mukaddes” ise “Günahlardan

⁸¹¹ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 317.

⁸¹² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VI, 528.

⁸¹³ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 156.

⁸¹⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, III, 960.

⁸¹⁵ Cevherî, *es-Sihâh*, III, 960; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I, 595.

⁸¹⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I, 595.

⁸¹⁷ Mâtürîdî, *Te’vilât*, I/87.

⁸¹⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, III, 960; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 322; Zeccâc, *Meânî’l-Kur’ân ve i’râbüh*, I, 168; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, IV, 1238; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, I, 141; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 176; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 24; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, II, 234; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 317; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, I, 595; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur’ân dili*, I, 411-413.

⁸¹⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 322; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, IV, 1238; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 156; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 176; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 481; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 317; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur’ân dili*, I, 411-413.

⁸²⁰ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, IV, 1238.

⁸²¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 322; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, IV, 1238; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 156; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 481.

⁸²² İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, IV, 1238.

⁸²³ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 156.

⁸²⁴ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, IV, 1238; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 176; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 24; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 481; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 317.

⁸²⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 156; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, I, 141; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VI, 528; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 24.

⁸²⁶ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 156; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 176; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 481; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 317.

⁸²⁷ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 156.

⁸²⁸ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 176; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 481; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, I, 177; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 317.

⁸²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 634; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, III, 596; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, V, 141; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, V, 81.

⁸³⁰ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, I, 177; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, I, 129; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 317.

⁸³¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 634; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, III, 596; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, I, 93; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, I, 177; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur’ân dili*, I, 411-413.

temizlenmiş,⁸³² beşerî kirlere arınmış” demektir.⁸³³ Böylece Rûhulkudûs’e “Mukaddes, temiz, parlak, nurlu ve yüce olan bir ruh” anlamı verilir.⁸³⁴

Rûhulkudûs’teki kudûs’ün Allah, ruhun ise Cebrail olduğu da dile getirilir.⁸³⁵ Bu ifade “Allah’ın evi”, “Allah’ın devesi” denilmesi gibi⁸³⁶ mülkün malike izafesi kabilindendir. Çünkü Cebrail yüce Allah’ın kullarındandır.⁸³⁷ Yüce Allah sanki Cebrail’i yüceltmek için onu kendisine izâfe etmiştir.⁸³⁸ Rûhulkudûs olarak zikredilen Cebrail “*Biz ona ruhumuzu gönderdik.*”⁸³⁹ ayetiyle de Rûhullah olarak anılmıştır.⁸⁴⁰

Tefsir kaynaklarında “Rûhulkudûs” ifadesi genel anlamda Cebrail olarak yorumlanmıştır.⁸⁴¹ İbn Mesûd,⁸⁴² İbn Abbas (r.a),⁸⁴³ Dahhâk,⁸⁴⁴ Hasan el-Basrî,⁸⁴⁵ Katâde,⁸⁴⁶ Süddî,⁸⁴⁷ Rebî b. Enes,⁸⁴⁸ Muhammed b. Ka’b el-Kurazî, Atiyye el-Avfî ve İsmail b. Ebî Hâlid (ö. 146/764)⁸⁴⁹ bu görüştedir. Nitekim “*نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ/Onu Rûhulkudûs indirdi.*”⁸⁵⁰ ifadesiyle Resûlullah’ın (s.a.v) “Allah’ım! Peygamberini müdafaa ettiğin gibi Hassân’ı da Rûhulkudûs ile teyit et.”⁸⁵¹ buyurması da bunu gösterir. Ayrıca Resûlullah (s.a.v) Hassân b.

⁸³² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 634-635; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, I, 177.

⁸³³ Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, V, 141; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, V, 81.

⁸³⁴ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, IV, 54.

⁸³⁵ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I, 90; Mâtürîdî, *Te’vilât*, III, 647; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XII, 459.

⁸³⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, III, 596.

⁸³⁷ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 176.

⁸³⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XII, 459.

⁸³⁹ Meryem, 19/17.

⁸⁴⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur’ân dili*, I, 411-413.

⁸⁴¹ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, I, 515, II, 487; Cevherî, *es-Sihâh*, III, 960; Mâtürîdî, *Te’vilât*, I/87; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, II, 292; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, II, 79; Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, III, 360; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, III, 96; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 634; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XII, 459; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 24, X, 176-177; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, I, 93; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, II, 234; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, I, 214, III, 200, IV, 518; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, V, 141; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, V, 81, IX, 458; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, III, 208, IV, 54.

⁸⁴² İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, I, 214.

⁸⁴³ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, I, 168, IV, 1238; Vâhidî, *el-Vesît*, I, 171; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 24; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhîr*, I, 481; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, I, 214.

⁸⁴⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 320; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 156; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, I, 141; Vâhidî, *el-Vesît*, I, 171; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 176; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhîr*, I, 481.

⁸⁴⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 156; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VI, 528; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 24.

⁸⁴⁶ Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, I, 279, 304; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 320; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, I, 168, IV, 1238; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 156; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, I, 141; Vâhidî, *el-Vesît*, I, 171; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 176; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 24; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhîr*, I, 481; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, I, 214.

⁸⁴⁷ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I, 90; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 320; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, I, 168, IV, 1238; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 156; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, I, 141; Vâhidî, *el-Vesît*, I, 171; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 176; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhîr*, I, 481; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, I, 214.

⁸⁴⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 320; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, I, 168, IV, 1238; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 156; Vâhidî, *el-Vesît*, I, 171; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 176; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhîr*, I, 481; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, I, 214.

⁸⁴⁹ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, I, 168, IV, 1238; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, I, 214.

⁸⁵⁰ Nahl, 16/102.

⁸⁵¹ Buhârî, “Salât”, 68, “Bedü’l-Halk”, 6; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, I, 213.

Sâbit'e (r.a) (ö. 60/680) "Müşrikleri hicvet çünkü Cebrail seninle beraberdir."⁸⁵² Bir başka rivayette "Müşrikleri hicvet çünkü Rûhulkudûs seninle beraberdir."⁸⁵³ buyurmuştur.

Şehr b. Havşeb el-Eşârî'den (ö. 99-100/718) nakledildiğine göre Yahudilerden bir grup Resûlullah'a (s.a.v) gelerek ruhun ne olduğunu bize haber verebilir misin?" derler. Resûlullah (s.a.v) da "Size Allah'ı ve İsrailoğulları nezdinde onun günlerini şahit gösteririm ki onun bana gelen Cebrail olduğunu biliyorsunuz değil mi?" diye sorar. Bunun üzerine onlar da "Evet" derler.⁸⁵⁴ Resûlullah (s.a.v) da "Rûhulkudûs kalbime şunu üfledi 'Hiçbir nefis rızkını ve ecelini tamamlamadan asla ölmez.' Öyleyse Allah'tan sakının ve isteğinizi güzel isteyin."⁸⁵⁵ buyurur.

Rûhulkudûs olan Cebrail Kur'an'ın tamamını indirmiştir.⁸⁵⁶ Elmalılı da Kur'an'ı indiren Cebrail iken "Onu Rûhulkudûs indirdi."⁸⁵⁷ denilmesinden yola çıkarak Rûhulkudûs'ün Cebrail, Cebrail'in de Rûhulkudûs olduğundan söz etmiş ve kuvveti sebebiyle Cebrail, temizliği ve ismeti açısından ise Rûhulkudûs olduğunu belirterek farkı ortaya koymaya çalışmıştır.⁸⁵⁸ İbn Atiyye, Kur'an'ı Hz. Peygamber'e (s.a.v) Rûhulkudûs olduğunda ihtilaf olmayan Cebrail'in indirmesi ve kudûs'ün anlamının da tertemiz olması sebebiyle Cebrail'in tertemiz bir göreve izafe edildiğinden söz eder.⁸⁵⁹

Cebrail yaratılışı ve cismindeki ruhaniyet ve letafet sebebiyle Rûhulkudûs ismini almıştır.⁸⁶⁰ Allah katındaki derecesinin gösterilmesi ve teşrif edilmesi maksadıyla bu sıfatla nitelenerek⁸⁶¹ özel bir melek haline getirilmiştir.⁸⁶² Cebrail ve ruh arasında çok sağlıklı, doğru ve kapsamlı bir benzerlik olması sebebiyle de bu vasıf en mükemmel şekliyle Cebrail'de tezahür etmiş ve Rûhulkudûs olarak anılması çok isabetli olmuştur.⁸⁶³

Ruhun cismani hayatın, Cebrail'in de ilimlerle manevi hayatın sebebi olmasından dolayı teşbih yoluyla Cebrail'e ruh denilmiştir.⁸⁶⁴ O bedenler için ruh seviyesinde olup beden ruhla can bulduğu gibi din de onunla ihya olmuştur. Cebrail Allah Teâlâ'dan aldıklarıyla

⁸⁵² İbn Ebî Şeybe, *el-Mûsânnef*, V, 273; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, III, 335; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 481; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VI, 336; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VI, 317.

⁸⁵³ İbn Ebî Şeybe, *el-Mûsânnef*, V, 273; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 481; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VI, 336.

⁸⁵⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 214.

⁸⁵⁵ Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, II, 406, XIII, 19; Begavî, *Şerhu's-sünne*, I-XV, 2. bs., thk., Şuayb el-Arnaût, Muhammed Zühayr eş-Şâviş, *el-Mektebü'l-İslâmî*, Beyrut, 1403/1983, XIV, 304.

⁸⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, X, 177.

⁸⁵⁷ Nahl, 16/102.

⁸⁵⁸ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, I, 411-413.

⁸⁵⁹ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 421.

⁸⁶⁰ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 156; Vâhidî, *el-Vesît* I, 171; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 421. Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 141; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III, 596; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 481.

⁸⁶¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III, 596.

⁸⁶² Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 156; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 421.

⁸⁶³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III, 596; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 481-482.

⁸⁶⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 317.

Rûhulkudûs olarak bedenleri diriltmiştir.⁸⁶⁵ Çünkü peygamberlere, kalplere can veren vahyi indirmekle o görevlendirilmiş ve onun bu görevi icra etmesi sayesinde mükellef olan kişiler dinini ihya etmiştir.⁸⁶⁶

Taberî Cebrail'in yüce Allah'ın katından bir ruh ile meydana gelmesi sebebiyle Allah Teâlâ'nın onu ruh olarak isimlendirip temiz anlamına gelen kudûs'ü de bu ruha ilave ettiğini dile getirir. Taberî bu durumu Hz. Meryem'in oğlu İsmâ'yı (a.s) bir babanın oğlu olmaksızın Yüce Allah'ın kendi katından bir ruh ile meydana getirerek "Rûhullah" diye isimlendirmesine benzetir.⁸⁶⁷

Rûhulkudûs'ün üç yerde İsmâ'yı (a.s) desteklediği vurgulanır.⁸⁶⁸ Yahudilerin İsmâ (a.s) ve annesinin iffetleriyle ilgili olumsuz sözlerinden dolayı onları tenzih etmek için temizliğe delalet eden Rûhulkudûs ismi tercih edilmiştir.⁸⁶⁹ Râzî Hz. Peygamber'in (s.a.v) "Ruhlar bir araya getirilmiş ordulardır."⁸⁷⁰ sözünden hareketle ruhların temiz, nûranî, aydınlık, seçkin olanları olduğu gibi; pis, karanlık, bulanık ve değersiz olanlarının da olduğundan söz etmiş ve İsmâ'ya (a.s) temiz, nurani, parlak, yüce ve seçkin bir ruhun yani Rûhulkudûs Cebrail'in tahsis edildiğine işaret etmiştir.⁸⁷¹

İsmâ'yı (a.s) destekleyen Rûhulkudûs'ün Cebrail olduğunda ihtilaf olmadığı⁸⁷² ve bu desteklemenin güçlendirme ve yardım etme anlamına geldiği ifade edilir.⁸⁷³ Allah Teâlâ'nın İsmâ'yı (a.s) ruhla teyit etmesinin sebebi, hüccetini ve dinin emrini göstermek içindir.⁸⁷⁴ Cebrail her konuda İsmâ'ya (a.s) yardımcı olmak suretiyle onu teyit etmiştir.⁸⁷⁵ Rûhulkudûs Cebrail'in İsmâ'ya (a.s) üç aşamalı bir yardımından söz edilir. İlk aşamanın delili "*Bizim de kendisine ruhumuzdan üflediğimiz.*"⁸⁷⁶ ayetidir. İkinci aşamada Cebrail ona ilimleri öğretmiş ve düşmanlarından korumuştur. Son aşamada ise Yahudiler onu öldürmek istediklerinde Cebrail ona yardım etmiş ve göğe yükseltmiştir.⁸⁷⁷

Rûhulkudûs'ün Cebrail olduğu en doğru,⁸⁷⁸ en belirgin ve en çok kabul gören görüştür.⁸⁷⁹ Onun Cebrail dışında ne ve kim olduğu ile alakalı ileri sürülen bazı görüşler ve

⁸⁶⁵ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 156; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 141; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 481.

⁸⁶⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, III, 596; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 481; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 177.

⁸⁶⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 322.

⁸⁶⁸ Bakara, 2/87, 253; Mâide, 5/110.

⁸⁶⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dinî Kur'an dili*, I, 411-413.

⁸⁷⁰ Müslim, "el-Birr ve's-sıla ve'l-âdâb", 159.

⁸⁷¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XII, 459.

⁸⁷² Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 594.

⁸⁷³ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 317.

⁸⁷⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 481.

⁸⁷⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 481.

⁸⁷⁶ Tahrim, 66/12.

⁸⁷⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, VI, 528; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 395.

⁸⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 321; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 176; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, I, 481.

⁸⁷⁹ el-Mâverdî, Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 156; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, III, 596.

yorumlar olsa da bunların doğrudan tez konusu ile bir ilgisi olmadığı için burada zikredilmemiştir.

Rûhulkudûs ile ilgili tefsir kaynaklarındaki yorumlar değerlendirildiğinde bu kavramı oluşturan “Kudûs” ifadesinin “Kuds, kudûs ve kuddûs” olarak da okunabileceği; “Temizlik, incelik, nezâhet, parlak, bereket” gibi anlamları ihtiva ettiği aynı zamanda “Allah” manasına da geldiği belirtilmiştir. Rûhulkudûs ifadesiyle Cebrail’in kastedildiği, onun bu vasıfla Kur’ân’ı indirdiği, Hz. Peygamber’in (s.a.v) de Cebrail’i Rûhulkudûs olarak zikrettiği görülmüştür. Ayrıca kuvvetinden bahsedilirken Cebrail isminin, temizlik ve şerefi söz konusu olduğunda Rûhulkudûs isminin öne çıktığı dile getirilmiştir. Cebrail’in bu ismiyle dinin ihyasına vesile olduğu üzerinde durulmuştur.

1.6. Cebrail’e Ait Özel Vasıflar

Kur’ân’da Cebrail bizzat özel vasıflarla zikredilmiştir. Onun Resûl, Kerîm, Emîn, Rûhulemîn, Zû kuvve, Zû mirra, Şedîdü’l-kuvâ, Mekîn ve Mutâ‘ gibi sıfatlara sahip olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Kur’ân’da kime ait olduğu mübhem bırakılan bazı sıfatlar da müfessirler tarafından Cebrail ile irtibatlandırılmıştır. Bu sebeple burada ona ait olan ve onunla bağlantısı kurulan vasıflarla ilgili bilgiler verilecektir.

1.6.1. Kerîm ve Allah’ın Ayetlerini Okuyan Bir Resûl Olması

Kur’ân’da Cebrail için kullanılan kavramlardan biri olan “Resûl”⁸⁸⁰ kelimesi köken olarak yavaşça, acele etmeden, teenni ile hareket etmek, bir yere doğru kolayca akıp gitmek, yollamak, salıvermek, toplu halde peş peşe göndermek anlamındaki “Risî” masdarından türemiş olup “Gönderilmiş, elçi” manasına gelir. “Resûl” hem müfret hem de çoğul olarak kullanılır. Çoğulu “Rusûl”dür. Kur’ân’da resûl ile peygamberler, yerine göre de melekler kastedilir.⁸⁸¹ Resûl aynı zamanda bir mesaj ve bildiri ile gönderilen, mesaj ve bildiri ile gelen demektir.⁸⁸² “Mürsel” ve çoğulu “Mürselât” da aynı anlamda kullanılır.⁸⁸³

Kur’ân’da Cebrail için kullanılan “Resûl” ifadesinin bir sıfatı olarak yer alan “Kerîm” kavramı ise köken olarak “İyilik etmek, ihsanda bulunmak” anlamındaki “Kerem” kelimesinden gelir. Övülen takdir edilen huy, ahlak ve fiiller için kullanılır. Kendi alanında değer ve şeref taşıyan her bir şey kerem vasfı ile anılır. En değerli, en şerefli fiillerin failleri

⁸⁸⁰ Tekvîr, 81/19.

⁸⁸¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 352-353; Zemahşerî, *Esasü’l-belâga*, I-II, thk., Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, Beyrut, 1419/1998, I, 353; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XI, 282-283.

⁸⁸² Ezherî, *Tehzibü’l-luga*, XII, 272; Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1709.

⁸⁸³ Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1709.

kerîm diye nitelenir.⁸⁸⁴ Kerîm resûl; “Allah Teâlâ katında mükerrerem ve muazzez bir resûl demektir.”⁸⁸⁵

Allah’ın melekler ve insanlardan elçiler seçtiğini belirten ayet,⁸⁸⁶ Velid b. Muğîre (ö. 1/622)’nin “*İçimizden birine mi bu zikir indirildi?*”⁸⁸⁷ demesi üzerine nazil olmuştur.⁸⁸⁸ İlgili ayette elçi melekler Allah ile insan olan elçiler arasında vasıta olma görevleri dolayısıyla insan olan elçilerden önce zikredilmiştir.⁸⁸⁹ Böylece insanların resûl olamayacağını iddia edenlerin bu görüşü reddedilmiş ve hem melekten hem de insandan resûl seçildiği beyan edilmiştir.⁸⁹⁰ Bu ayet Cebrail ve Mikâil gibi meleklerin peygamberlere gönderilecek elçiler seçildiğine işaret eder.⁸⁹¹ Aynı şekilde Azrâil,⁸⁹² insanların amellerini yazan hafaza melekleri⁸⁹³ ve bunların dışındaki⁸⁹⁴ bazı melekler de elçi olarak seçilmiş ve Allah ile peygamberleri arasında vasıta olmuşlardır.⁸⁹⁵

Cebrail, bu yüce risâlet için seçilmiş, önemine dikkat çekilmiş, ileri gelen şerefli bir melektir.⁸⁹⁶ Cebrail’in risalet görevini kuşanmış Allah’ın bir resûlü olarak peygamberlere gönderildiği şüpheden ari olup bütün peygamberler de onun bir ümmetidir. En değerli hediye olan mârifetullah, hidâyet ve irşadı getirip vermesi, onun kerîm oluşuna bağlıdır.⁸⁹⁷ Onun kerîm olması kınanmasını ortadan kaldıran, şeref ve değer veren bir vasıftır.⁸⁹⁸ “*إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ*”⁸⁹⁹ ayeti de bu durumu net bir şekilde ortaya koymuş ve resûl sözüyle Cebrail kastedilmiştir.⁹⁰⁰ Bu ayette “O” zamirinin Kur’an’a ait⁹⁰¹ olması, onu da Cebrail’in getirmesi sebebiyle Kur’ân kendisine izafe edilmek suretiyle⁹⁰² ilgili ayete “Kur’ân’ı Cebrail indirmiştir.” anlamı⁹⁰³ verilmiştir. Böylece Allah Teâlâ kendisine ait olan sözü vahyinde emîn olan Cebrail’e nisbet etmiştir. Kur’ân hakikatte

⁸⁸⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 707.

⁸⁸⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dinî Kur’ân dili*, VIII, 5619-5620.

⁸⁸⁶ Hac, 22/75.

⁸⁸⁷ Sâd, 38/8.

⁸⁸⁸ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, IV, 134; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmî’l-Kur’ân*, XII, 95; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, IX, 197.

⁸⁸⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, IX, 197.

⁸⁹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 172.

⁸⁹¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XVIII, 687; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, VII, 34.

⁸⁹² Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, III, 139; Zeccâc, *Meânî’l-Kur’ân ve i’râbüh*, III, 439; IV, 261; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, II, 471; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, III, 352; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, III, 250; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, III, 265; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, III, 387, 556.

⁸⁹³ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, III, 139; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, II, 471.

⁸⁹⁴ Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, III, 352; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, II, 455; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, III, 265;

⁸⁹⁵ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, IV, 80; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, VI, 121; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, IX, 197.

⁸⁹⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, VIII, 337.

⁸⁹⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXXI, 69.

⁸⁹⁸ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, V, 444.

⁸⁹⁹ Tekvîr, 81/19.

⁹⁰⁰ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, X, 350-351.

⁹⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 710-711; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 242.

⁹⁰² Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, III, 607.

⁹⁰³ Zeccâc, *Meânî’l-Kur’ân ve i’râbüh*, V, 292.

Allah'ın sözüdür ve Cebrail'e atfedilmesi onu Allah katından getirmesi sebebiyledir.⁹⁰⁴ Cebrail'den “Resûl” olarak bahsedilmesinde onun tebliğ etmiş olduğu sözün Allah'ın mesajı olduğuna ve Cebrail'in de bunu tebliğ etmekle görevlendirilmiş olduğuna dair bir ima da vardır.⁹⁰⁵ O Resûl'dür. Allah katından peygamberlere gönderilmiştir. O Kerîm'dir. Allah katında ve insanların nezdinde yüce ve büyüktür.⁹⁰⁶

Beyzâvî de resûlün Kur'ân'ı, kendi nefsinden değil de Allah katından alarak tebliğ ettiğini ve onun Allah katında “Kerîm” olduğunu söylemiştir.⁹⁰⁷ Cebrail'in “Resûl” olarak vasfedilmesi Allah tarafından Hz. Peygamber'e (s.a.v) Kur'ân ile gönderilmesi sebebiyledir.⁹⁰⁸ Resûlullah (s.a.v) Allah katında “Kerîm bir resûl” olan Cebrail'in getirdiği sözleri almıştır. Kur'ân'ın Allah katından getirilmesi dikkate alınarak “Kerîm resûl” ile Resûlullah'ın (s.a.v) kastedilmesinin caiz olduğu ifade edilse de⁹⁰⁹ Cebrail olduğu görüşü daha doğru⁹¹⁰ ve yaygın bir kanaattir.⁹¹¹ Başta Dahhâk,⁹¹² Hasan el-Basrî⁹¹³ ve Katâde⁹¹⁴ olmak üzere müfessirlerin cumhuru⁹¹⁵ bu görüştedir.

“إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ” /O, kerîm bir resûlün getirdiği sözdür.”⁹¹⁶ ayetindeki “قَوْل/Söz” kelimesinin “Resûl” kelimesine izâfe edilmesi, o sözün Cebrail'e ait olmasından değildir. Cebrail'in Kur'ân'ın lafızlarını Allah'ın emrettiği gibi anlatarak Hz. Peygamber'e (s.a.v) tebliğ ederken sözü söyleyenin kendisi olması ya da lafızların kendisinden sâdır olması ve işitilmesi dolayısıyladır.⁹¹⁷ Çünkü Kur'ân'da “O, kerîm bir resûlün getirdiği sözdür.”⁹¹⁸ yerine doğrudan “Allah'ın kalamıdır.”⁹¹⁹ ifadesinin kullanıldığı da görülmektedir.⁹²⁰

⁹⁰⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, X, 350-351.

⁹⁰⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXX, 155.

⁹⁰⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, X, 350-351.

⁹⁰⁷ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 242.

⁹⁰⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXX, 154.

⁹⁰⁹ İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed b. el- Hasen el-İsfahânî, en-Nisâbûrî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk., Alâl Abdülkâdir Bendevîş, Âtîf b. Kâmil b. Sâlih Buhârî, Sehîme b. Muhammed Saîd Muhammed Ahmed Buhârî, *Câmiatü ümmi'l-kurâ*, Suûdi Arabistan, 1430/2009, III, 162.

⁹¹⁰ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 444.

⁹¹¹ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 425; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 142; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 217; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 606, 710-711; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 69; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 290; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 607; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IX, 214; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'ân dili*, VIII, 5619-5620.

⁹¹² Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, VI, 218.

⁹¹³ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, VI, 218; İbn Fûrek, *Tefsîru'l-Kur'ân*, III, 162.

⁹¹⁴ Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 399; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 258; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, VI, 218; İbn Fûrek, *Tefsîru'l-Kur'ân*, III, 162.

⁹¹⁵ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 444.

⁹¹⁶ Tekvîr, 81/19.

⁹¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 435; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXX, 155.

⁹¹⁸ Tekvîr, 81/19-21.

⁹¹⁹ Tevbe, 9/6.

⁹²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 435.

Cebrail “Kerîm resûl” olarak vasfedildiği gibi onun görevini sıdk ile yani sadakatle yaparak Kur’ân’ı getirdiği ve Allah'a karşı gelmekten sakınan bir melek⁹²¹ olduğu da ifade edilmiştir. Süddî⁹²² de “وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ/Sıdk ile gelen”in Kur’ân ile gelen Cebrail olduğunu dile getirir.⁹²³ Cebrail’in ismi ilgili ayette açıkça zikredilmediğinden müfessirler “Sıdk ile gelen” konusunda ihtilaf etse de Cebrail ya da Hz. Peygamber’in (s.a.v) getirdiğinin “Tevhîd” olduğunda ittifak etmişlerdir.⁹²⁴

Râzî nakli delillerin Cebrail’i hakikati konuşan, doğruyla yanlışı birbirine karıştırmayan ve şeytanın hoşuna gidecek fiilleri işlemeyen dosdoğru bir melek olarak gösterdiğine dikkat çeker. Ona göre bu durum Resûlullah’ın (s.a.v) ve Kur’ân’ın doğru olup korunduğunu ve şeytanın bu işe müdahale edemediğini vurgular.⁹²⁵ Aynı zamanda Kur’ân’ı işitenlere; diledikleri sözün kerîm bir resûlün Allah katından aldığı söz olduğu hatırlatılarak şeytanlar ve diğer düşmanların ona bir şey karıştıramayacağına dair teminat verilmek istenmiştir.⁹²⁶

Tekvîr suresindeki “Kerîm resûl”ün⁹²⁷ Cebrail olduğunda müfessirler ittifak ederken Hâkka suresindeki “Kerîm resûl”ün⁹²⁸ Cebrail ya da Hz. Peygamber (s.a.v) olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hasan el-Basrî, Kelbî ve Mukâtil “O (Kur’an), şüphesiz değerli, güçlü ve arşın sahibi katında itibarlı, orada itaat edilen, güvenilir bir elçinin getirdiği sözdür.”⁹²⁹ ayetlerini delil getirerek Hâkka suresindeki “Kerîm resûl”ün de Cebrail olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁹³⁰

Beyzâvî ve Nesefî Hâkka suresindeki “Kerîm resûl”ün Hz. Peygamber (s.a.v) veya Cebrail’den her birinin olmasının muhtemel olduğunu ifade ederler.⁹³¹ İmam Mâtürîdî de inkârcıların Cebrail hakkında olumsuz bir iddiada bulunmayıp Hz. Peygamber’in (s.a.v) elçiliğini inkâr ettikleri için Hâkka suresinde geçen “Kerîm resûl”ün Hz. Peygamber (s.a.v) olmasının daha belirgin ve tutarlı olduğunu ifade eder.⁹³² Zemahşerî “إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ/O,

⁹²¹ Zümer, 39/33.

⁹²² İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, X, 3251; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, V, 126; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, IV, 89; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, IV, 18; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XV, 256.

⁹²³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXI, 290; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, IV, 354; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, X, 3251; Mâtürîdî, *Te’vîlât*, VIII, 681; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, V, 126; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, IV, 89; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, IV, 531; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, IV, 18; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XV, 256; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, IV, 58; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhîd*, IX, 203; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VII, 99; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, XII, 258.

⁹²⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, VIII, 681.

⁹²⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XIX, 170.

⁹²⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, X, 189.

⁹²⁷ Tekvîr, 81/19-21.

⁹²⁸ Hâkka, 69/38-40.

⁹²⁹ Tekvîr, 81/19-21.

⁹³⁰ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 274.

⁹³¹ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 242; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, III, 533.

⁹³² Mâtürîdî, *Te’vîlât*, X, 189.

*kerîm bir resûlün getirdiği sözdür.*⁹³³ ayetinden sonra gelen *وَمَا هُوَ بِقَوْلٍ شَاعِرٍ/O bir şair sözü değildir.*⁹³⁴ ayetinin “Kerîm resûl”ün Hz. Peygamber (s.a.v) olduğuna delalet edip onun şair ve kâhin olmayan bir resûl olduğunu ispat ettiğini dile getirmiştir.⁹³⁵ Hâzin ise inkârcıların şiir ve kehanetle Cebrail’i değil de Hz. Peygamber’i (s.a.v) nitelediklerini bu sebeple Hâkka suresindeki “Kerîm resûl”ün Hz. Peygamber (s.a.v) olduğu görüşünün daha doğru olduğuna işaret etmiştir.⁹³⁶ Râzî de âlimlerin çoğunun Mekke müşriklerinin Cebrail’i değil de Hz. Peygamber’i (s.a.v) şair ve kâhin olarak nitelemelerinden yola çıkarak Hâkka suresindeki “Kerîm resûl” ifadesiyle Hz. Peygamber’in (s.a.v), Tekvîr suresindeki kerîm resûl ifadesiyle de Cebrail’in kastedildiği kanaatinde olduklarını söylemiştir. Râzî bu durumda Kur’ân’ın, Allah’ın kelamı olduğunda ümmetin ittifakı olup onun Allah, Cebrail ve Hz. Peygamber’in (s.a.v) her birine ait bir söz olamayacağını belirtir ve bu meseleyi şöyle çözer: Kur’ân, Levh-i Mahfûz’dan ortaya çıkardığı için Allah’ın kelamı, gökten yere indirdiği için Cebrail’in kelamıdır. İnsanlara açıklaması, ona imana çağırması ve onu peygamberliğinin delili kılması sebebiyle de Hz. Peygamber’in (s.a.v) kelamıdır.⁹³⁷

Cebrail Kur’ân’da *يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مُبَيِّنَاتٍ/Allah’ın apaçık ayetlerini okuyan bir resûl.*⁹³⁸ olarak da vasfedilmiştir. Bu ayetin hemen öncesindeki ayette *فَإِنْ أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الذِّكْرَ/Allah size bir zikir indirdi.*⁹³⁹ bulunan “Zikir” kelimesi ile Kur’ân’ın kastedildiği⁹⁴⁰ görüşü Süddî’ye atfedilmiş, Abdurrahman b. Zeyd de onu “Allah’tan bir ruh olan Kur’ân.” olarak izah etmiştir.⁹⁴¹ Ayrıca “Zikir”in şeref anlamına geldiği de ifade edilmiştir.⁹⁴² “Zikir” kelimesinin devamındaki “Resûl” kelimesi ile de Cebrail ya da Hz. Peygamber’in (s.a.v) kastedildiği dile getirilmiştir.⁹⁴³ Kelbî onun Cebrail olduğunu belirtmiş⁹⁴⁴ Zeccâc da söz konusu iki ayetteki ilgili bölümlere “Allah size Allah’ın apaçık ayetlerini okuyan zikir sahibi bir resûl indirdi.” anlamını vermiştir.⁹⁴⁵ Bu anlama göre “Resûl” kelimesi “Zikir” kelimesinden bedel olmuş olmuştur. Bu durumda “Resûl” ile Cebrail kastedilerek⁹⁴⁶ *نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ/Onu güvenilir ruh indirmiştir.*⁹⁴⁷ ayeti de delil gösterilmiştir.⁹⁴⁸ Çünkü Cebrail

⁹³³ Hakka, 69/40.

⁹³⁴ Hakka, 69/41.

⁹³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 606.

⁹³⁶ Hâzin, *Lübâbü’l-te’vîl*, IV, 337.

⁹³⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXX, 633.

⁹³⁸ Talak, 65/11.

⁹³⁹ Talak, 65/10.

⁹⁴⁰ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, VI, 36; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, V, 114; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 222.

⁹⁴¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIII, 468.

⁹⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 560.

⁹⁴³ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 222; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, III, 502.

⁹⁴⁴ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, VI, 36; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 174.

⁹⁴⁵ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, V, 188.

⁹⁴⁶ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, V, 188; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 560.

⁹⁴⁷ Suarâ, 26/193.

⁹⁴⁸ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, V, 188.

Allah'ın ayetlerini okur ve onun inişi zikrin inişi anlamına gelir. Bu sebeple “Resûl”ün “Zikir”den bedel olması doğrudur.⁹⁴⁹ Beyzâvî ise zikrinin çok olması, ya da zikri, yani Kur’ân’ı indirmesi veya göklerde zikredilen olması ya da zikir yani şeref sahibi olması dolayısıyla “Resûl”ün Cebrail olduğu kanaatini taşıırken⁹⁵⁰ Ebüssuûd da zikri çok olması ya da Kur’ân’ın kendisi olan zikri indirmesi sebebiyle Cebrail’in hem “Resûl” hem de “Zikir” olarak anıldığı düşüncesindedir.⁹⁵¹

Ayette geçen “Resûl” ile Hz. Peygamber’in (s.a.v) kastedildiği⁹⁵² düşüncesi Süddî’ye atfedilir.⁹⁵³ Buna delil olarak da Hz. Peygamber’in (s.a.v) Kur’ân’ı sürekli okuması, tebliğ etmesi ve vahyin kendisine inmesi gösterilir.⁹⁵⁴ Bu görüşe göre “قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ ذِكْرًا رَسُولًا”⁹⁵⁵ ifadesine “Allah size zikri indirdi ve size resûl gönderdi.” manası verilir.⁹⁵⁶

Râzî “Kim Allah'a ve Resûlüne karşı gelirse, şüphesiz onlar için, içinde ebedi kalacakları cehennem ateşi vardır.”⁹⁵⁷ ayetinde geçen “Resûl” kelimesiyle de Cebrail’in kastedildiğini düşünür. Ayrıca ayette geçen “Resûl’e karşı gelme” ifadesini de “Cebrail’in risaletini tebliğ etmek ve vahyini eda etmek konusunda Allah’a isyan etmek” olarak tefsir eder.⁹⁵⁸

“Resûl” kelimesi ile ilgili tefsir kaynaklarındaki görüşler değerlendirildiğinde bu kavramın lugatta “Elçi ve gönderilmiş kişi” anlamına geldiği anlaşılmış olup bir bildiri, bir ileti ve mesajla gelen hem peygamberler hem de melekler için kullanıldığı görülmüştür. “Kerîm” ifadesi ise “Değer, şeref ve iyilikte bulunma” anlamlarına sahiptir. “Kerim resûl” ifadesiyle de Allah’ın mesajını tebliğ etmekle görevli Cebrail kastedilmiş olup Allah’a ait olan lafızların Cebrail’den sadır olması sebebiyle “Elbette ki O (Kur’ân) Kerim Resûlün sözüdür.” cümlesiyle de teşrif edilmiştir. Cebrail’den aynı zamanda zikri çok olması ve Kur’ân’ı indirmesinden dolayı da “Allah’ın ayetlerini okuyan resûl” diye de bahsedilmiştir.

⁹⁴⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 560; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXX, 565.

⁹⁵⁰ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 222.

⁹⁵¹ Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, VIII, 264.

⁹⁵² Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, VI, 36; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 174.

⁹⁵³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIII, 468.

⁹⁵⁴ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 222.

⁹⁵⁵ Talak, 65/10-11.

⁹⁵⁶ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, VI, 36.

⁹⁵⁷ Cin, 72/23.

⁹⁵⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXX, 676.

1.6.2. Zû Kuvve-Şedîdü'l-Kuvâ ve Zû Mirra Olması

Kur'an'da "Kerîm resûl"ün "Zû kuvve"⁹⁵⁹ olduğu belirtildiği gibi "عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَى" ifadesinin de "Cebrail Kur'an'ı Hz. Peygamber'e (s.a.v) öğretti"⁹⁶¹ diye tefsir edilmesinden dolayı "Zû kuvve, Şedîdü'l-kuvâ ve Zû mirra" tabirleri açıklanacaktır.

"Kuvvet" kelimesi zaaf ve acizliğin zıddı ve köken olarak ipin kuvvetli olmasından türemiş olup çoğulu "Kıvâ ve kuvâ" dır.⁹⁶² Bu kelime "Güç, derman, takat, hazır hale gelme gücü, beden ve kalbin güçlü olması, dış destek, harici yardım ve ilahi kudret" gibi anlamlara gelir. "Zû kuvve" ise "Güçlü ve kuvvetli" demektir ki Cebrail bu vasıfla nitelenmiştir.⁹⁶³ Râzî "Zû kuvve" sıfatına "Şiddet" anlamı verilmesinin yanı sıra "Hayat boyu Allah'a itaat etme ve isyandan kaçınma kuvveti" ile "Mârifetullahı idrak edebilme kuvveti" manası verildiğine de dikkat çeker.⁹⁶⁴

Cebrail'in "Zû kuvve" olması⁹⁶⁵ Allah katındaki konum ve ayrıcalığının büyüklüğünü,⁹⁶⁶ zayıf ve aciz bir melek olmadığını gösterir.⁹⁶⁷ Bu Allah'ın melekler içinde sadece ona verdiği bir vasıftır.⁹⁶⁸ Cebrail görevli ve sorumlu olduğu konularda kuvvet sahibidir.⁹⁶⁹ Müminlere karşı çok merhametli ve lütfkâr; düşmanlara karşı kahredici bir melektir.⁹⁷⁰ "Zû kuvve" olan Cebrail, Elmalılı'nın ifadesiyle "Pek kuvvetli, taşıdığı risâlet görevini, emredilen emri ifa etmede zaafı olmayan, kendisine mukavemet edilemeyen, şüphe götürmez büyük bir kuvveti olan şiddetli bir resûldür."⁹⁷¹

İmam Mâtürîdî Cebrail'in kuvvetini bilmeye değil bu kuvvetin zikredilmesindeki mana ve hikmeti anlamaya ihtiyaç olduğunu dile getirir. Ona göre Cebrail "Zû kuvve" diye vafedilerek Kur'an'ın cin, şeytan ve insan düşmanları tarafından değiştirilemeyeceğine dair bir güvence verilmiştir. Cebrail kuvvetiyle buna engel olacağından onlar bunu başarabilme kudretine sahip olamayacaklardır ki değiştirme fırsatı bulabilsinler. Yine İmam Mâtürîdî Cebrail'in "Zû kuvve" olarak vafedilmesinin sebebini Hz. Peygamber'e (s.a.v) düşmanlık

⁹⁵⁹ Tekvîr, 81/20.

⁹⁶⁰ Necm, 53/5-6.

⁹⁶¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 498; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 301.

⁹⁶² Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2469; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XV, 207.

⁹⁶³ *el-Müfredat*, s. 693-694.

⁹⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 69-70.

⁹⁶⁵ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 217; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 69-70; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XVIII, 37; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 290; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IX, 214.

⁹⁶⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 710-711.

⁹⁶⁷ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 607; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 337; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, X, 350-351.

⁹⁶⁸ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 444.

⁹⁶⁹ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 607; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, X, 350-351.

⁹⁷⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, X, 350-351.

⁹⁷¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, VIII, 5619-5620.

yapanları korkutmak ve sakındırmak olarak açıklar. Çünkü ona yönelen her türlü kötülüğü ve tuzacı Cebrail önleyecektir.⁹⁷²

“شَدِيدُ الْقُوَى/Şedîdü'l-kuvâ” tabirindeki “Şedîd” kelimesi köken olarak “Bir şeyi güçlü hale getirmek, düğümü güçlü atmak” anlamındaki “Şedd ve şiddet” masdarından gelen “Çok kuvvetli, çok güçlü, çok çetin” gibi anlamlara gelen bir kelimedir. Düğümün, bedenın ve bunun gibi bazı hallerin çok kuvvetli olduğunu ifade etmek için kullanıldığı gibi rüzgârın çok sert esmesini ve azabın çok yakıcı olduğunu belirtmek için de kullanılır.⁹⁷³ “Kuvâ” ise köken olarak “İpin kavi, sağlam olması, zorlu ve sağlam yapılı olmak, güç, takat ve dayanıklı olmak” anlamındaki⁹⁷⁴ “Kuvve” kelimesinin çoğuludur.⁹⁷⁵ “Kuvve” kelimesi ise dağın kuvvetinden alınma mecaz bir ifadedir.⁹⁷⁶

“Şedîdü'l-kuvâ” ifadesi, “Sebepleri şiddetli”,⁹⁷⁷ “Kuvveleri şiddetli, üstün güçlere sahip olan”,⁹⁷⁸ “İlmî ve amelî kuvveleri son derece güçlü olması dolayısıyla bilen ve amel eden melek” demektir.⁹⁷⁹ Bununla da kastedilen Allah'ın emrettiği aklî ve cismânî büyük işleri infaz etme gücüne sahip peygamberlere tebliğde bulunan bir melektir.⁹⁸⁰ Bu özellikler sebebiyle “Şedîdü'l-kuvâ” diye nitelenen melek ise Cebrail'dir.⁹⁸¹ Bu başta İbn Abbas (r.a),⁹⁸² Katâde⁹⁸³ ve Rebî⁹⁸⁴ olmak üzere cumhurun görüşüdür.⁹⁸⁵ Hasan el-Basrî “Şedîdü'l-kuvâ” nın “Allah Teâlâ” olduğu düşüncesinde iken⁹⁸⁶ İmam Mâtürîdî Allah'ın “Şedîdü'l-kuvâ” ile donanmış olmakla vafedilemeyeceğini belirtir.⁹⁸⁷

⁹⁷² Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 435-436.

⁹⁷³ *el-Müfredat*, s. 447.

⁹⁷⁴ İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, I, 369.

⁹⁷⁵ İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, I, 369; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 498; Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 418; Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, IX, 274; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 301; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 196; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XV, 207.

⁹⁷⁶ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 458.

⁹⁷⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 498.

⁹⁷⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 418; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 157; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 389; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VIII, 155; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IX, 214; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXVII, 95.

⁹⁷⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVIII, 237.

⁹⁸⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXVII, 95.

⁹⁸¹ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 95; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, I, 369; Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 417; Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, IX, 274; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 458; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 136; Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, III, 481; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 418; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 196; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVIII, 237; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 85; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 157; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XV, 207; Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, IV, 203; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VIII, 155; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IX, 214; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIV, 47.

⁹⁸² İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 196; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIV, 47.

⁹⁸³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 498; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 196; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIV, 47.

⁹⁸⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 498; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3318; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 196; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIV, 47.

⁹⁸⁵ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 389.

⁹⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 85.

⁹⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 417.

İmam Mâtürîdî Kur'ân'da “*Ona Şedîdü'l-kuvâ öğretti.*”⁹⁸⁸ ifadesinden yola çıkarak Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'in (s.a.v) vahyi Cebrail'den işitmesi ve alması sebebiyle öğretmeyi Cebrail'e nisbet ettiğini dile getirir. Aynı zamanda Cebrail'i ona göndermesi, öğretmeyi emretmesi ve Cebrail'de öğretme fiilini yaratmış olması sebebiyle de öğretmeyi kendi nefesine nisbet ettiğini vurgular.⁹⁸⁹

Râzî'ye göre Kur'ân'da “Ona Cebrail öğretti.” denilmeden “*Ona Şedîdü'l-kuvâ öğretti.*”⁹⁹⁰ şeklindeki daha etkili bir ifadeyle Hz. Peygamber'in (s.a.v) fazileti çok daha açık ortaya konmuştur. Çünkü öğreten olarak Cebrail'i övmek, öğrenen olan Hz. Peygamber'i (s.a.v) övmektir. Ayrıca “*Ona bir beşer öğretiyor.*”⁹⁹¹ diye iftira atanların bu iddiaları reddedilmiş ve onun mualliminin Cebrail olduğu hatırlatılmıştır. Aynı zamanda “*Ona Şedîdü'l-kuvâ öğretti.*”⁹⁹² ifadesiyle idrak, hafıza ve emanet kuvveti gibi Cebrail'in güven veren sıfatlarına atıf yapılarak onun aldığı sözü unutmayan, tahrif etmeyen ve değiştirmeyen bir melek olduğuna işaret edilmiştir. Bu söylenenlere ilave olarak bu ifadeyle Hz. Peygamber (s.a.v) teselli edilmiştir. Çünkü Cebrail öğreten olunca Hz. Peygamber'in (s.a.v) derecesi Cebrail'den düşük gibi algılandığı için Yüce Allah, onun Mûsâ (a.s) gibi bayılıp yere düşmeden kendisi ile konuşmaya dayanabildiğini ima ederek bu şekildeki bir düşüncenin hatalı olduğuna dikkat çekmiştir. Buna göre Yüce Allah sanki, Hz. Peygamber'e (s.a.v) ilk önce, vasıta ile öğrettiğini, daha sonra da vasıtasız öğrettiğini söylemek istemiştir. Ayrıca mekândan münezzehe olduğu için Allah'ın Cebrail'e olan nisbeti, Hz. Peygamber'e (s.a.v) olan nisbeti gibidir.⁹⁹³

Ferrâ, “*زُوْ /Zû mirra*”⁹⁹⁴ tabirini “Şedîdü'l-kuvâ”nın bir sıfatı olarak kabul eder.⁹⁹⁵ “Mirra”, “Bükme”⁹⁹⁶ ve “Hem iplerin kuvvetli olması”⁹⁹⁷ hem de bükümünün sağlam olması” manasına gelir.⁹⁹⁸ Bükme devam ettikçe çözmek gittikçe zorlaşır.⁹⁹⁹ Bükülmüş, kuvvetlendirilmiş ip anlamında “Merîr ve mümer” denilir.¹⁰⁰⁰ “Mirra”, “Hem kuvvet hem de aklın sağlam olması”,¹⁰⁰¹ “Organların düzgün ve engelsiz olması” anlamlarına da gelir.¹⁰⁰²

⁹⁸⁸ Necm, 53/5.

⁹⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 417.

⁹⁹⁰ Necm, 53/5.

⁹⁹¹ Nahl, 16/103.

⁹⁹² Necm, 53/

⁹⁹³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVIII, 237-238.

⁹⁹⁴ Necm, 53/6.

⁹⁹⁵ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 95.

⁹⁹⁶ İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'ân*, I, 369; Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 418; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 359.

⁹⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 418; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, X, 6.

⁹⁹⁸ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, XV, 142; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 196-197; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 85.

⁹⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 85.

¹⁰⁰⁰ Ebû Ubeyde, Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 236; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, I, 763.

¹⁰⁰¹ Cevherî, *es-Sihâh*, II, 814; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 168.

¹⁰⁰² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 168.

Aynı zamanda yaratılışça güçlü ve sağlam olmaktadır.¹⁰⁰³ Onunla kuvvet kastedilir ve kuvvet yorumu da yapılır.¹⁰⁰⁴ Elmalılı'nın ifadesi ile "Öd, akıl, kuvvet, kat, sağlamlık" gibi manaları ihtiva eder.¹⁰⁰⁵ Çoğulu "Mirer" ve emrâr"dır.¹⁰⁰⁶

"Zû mirra" ise "Şiddetli, işini sağlam yapan, pekiştiren";¹⁰⁰⁷ "Akıllı metin ve sağlam olan";¹⁰⁰⁸ "Takat ve gücü yerinde olan";¹⁰⁰⁹ demektir. Birisi için "Zû mirra" denildiğinde "Kuvvetli, güçlü olduğu"¹⁰¹⁰ sanki sıkı bükülmüş ip gibi sağlam" olduğu kastedilir.¹⁰¹¹ Elmalılı'nın diliyle "Müessir ve nâfiz, ödlü, yani ödeğin zıddı olarak kavi ruhlu, akıllı, kuvvetli, sağlam vücutlu" demektir.¹⁰¹² Ebû Hayyân'ın Kutrub'tan (ö. 210/825) nakline bakıldığında Araplar'ın görüşleri tutarlı, akıllı kâmil ve sağlam olanlar için "O mirra sahibidir." ifadesini kullandıkları görülür.¹⁰¹³

"Zû mirra" tabirine tefsir kaynaklarında da genel olarak "Güçlü ve kuvvetli" anlamı verilir.¹⁰¹⁴ Bu mana da daha çok Mücâhid,¹⁰¹⁵ Hasan el-Basrî,¹⁰¹⁶ Katâde,¹⁰¹⁷ Rebî b. Enes¹⁰¹⁸ ve Abdurrahman b. Zeyd'e¹⁰¹⁹ atfedilir. Hasan el-Basrî, "Zû mirra"yı, "Muhtaç olmayan, imkân sahibi"¹⁰²⁰ ve sözün tam olması";¹⁰²¹ Taberî "Sıkıntılardan, afetlerden ve hastalıklardan uzak sağlıklı bir vücuda sahip olan";¹⁰²² İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940) ise "Akıl sahibi"¹⁰²³

¹⁰⁰³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 168; Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsu'l-muhît*, 8. bs., thk., Mektebü tahkiki't-türâs, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1426/2005, I, 474.

¹⁰⁰⁴ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 359.

¹⁰⁰⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, VII, 4573.

¹⁰⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 168; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, I, 474.

¹⁰⁰⁷ Ebû Ubeyde, Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'an*, II, 236; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 197.

¹⁰⁰⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXVII, 95.

¹⁰⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 418.

¹⁰¹⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, II, 814; Zemahşerî, *Esâsü'l-belâga*, II, 205.

¹⁰¹¹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, I, 763

¹⁰¹² Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, VII, 4573.

¹⁰¹³ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, X, 6.

¹⁰¹⁴ Mücâhid, *et-Tefsîr*, I, 625; İbn Kuteybe, *Garîbü'l-Kur'an*, I, 369; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve i'râbüh*, V, 70; Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 418; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 359; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 136-137; Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, III, 481; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 301; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 86; Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, IV, 203; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 444; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXVII, 95.

¹⁰¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 499; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 391; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 86; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 444.

¹⁰¹⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 85; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 444.

¹⁰¹⁷ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 391.

¹⁰¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 499; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 86;

¹⁰¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 499; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 86; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 444.

¹⁰²⁰ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 391.

¹⁰²¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 85.

¹⁰²² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 499; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 391; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 86; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 444.

¹⁰²³ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 391.

olarak izah eder. İbn Abbas (r.a), “Güzel yaratılış ve görünüş sahibi”;¹⁰²⁴ Katâde ise “Uzun ve güzel yaratılışlı” anlamını verir.¹⁰²⁵ Görüldüğü üzere “Zû mirra” ifadesine hem güzel şekle sahip hem de uzun güzel beden sahibi manası verilmiştir.¹⁰²⁶ Bu iki görüş arasında bir çelişki bulunmamaktadır. Zira Cebrail hem güzel bir görünüşe hem de güçlü bir kuvvete sahip¹⁰²⁷ bir melek olarak “Zû mirra”dır,¹⁰²⁸ yani aklında ve fikrinde çok sağlam, dininde metindir.¹⁰²⁹ “Zengine sadaka helal değildir. ‘Sağlam, düzgün bir akla, fikir ve beden sağlığı yerinde olana (Zû mirra)’ da helal değildir.”¹⁰³⁰ hadisi de bunu teyit etmektedir.

Zemahşerî, “Zû mirra” yı “Hasâfet sahibi” yani akli ve görüşü kâmil ve sağlam, dininde metânet sahibi olarak açıklarken¹⁰³¹ Ebüssuûd ve İsmail Hakkı Bursevî de aynı ifadeleri kullanır.¹⁰³² Beyzâvî, “Akli kâmil, fikri tutarlı olan”,¹⁰³³ Râzî ise “Kuvvetli, akıl ve din yönüyle kâmil olan, güzel bir görünüş, büyük bir heybet ve güzel bir ahlaka sahip olan” diye tefsir eder.¹⁰³⁴ İbn Âşûr (ö. 1284/1868) bu vasfın tahsis edilmesiyle Cebrail’in peygamberlere hikmet feyizleriyle inen bir melek hissinin verildiğinden bahseder.¹⁰³⁵ Râzî, “Şedîdü’l-kuvâ” ifadesi ile Cebrail’in ilimdeki, “Zû mirra” ile de bedendeki kuvvetine işaret edilip ilimdeki kuvvetin bedendeki kuvvetin önüne geçtiğinin görüldüğüne dikkat çeker. Ayrıca “Şüphesiz Allah onu sizin üzerinize (hükümdar) seçti, onun bilgisini ve gücünü artırdı.”¹⁰³⁶ ayetinde de ilmin, güç ve kuvvetten önce geldiğini belirtir.¹⁰³⁷

Cebrail’in Zû kuvve, Şedîdü’l-kuvâ ve Zû mirra sıfatlarıyla ilgili yapılan yorumlar değerlendirildiğinde bunların her birinin Cebrail’in kuvvetinin mahiyetini tam olarak kavrama imkânı olmasa da biraz olsun hayalde canlandırmaya vesile olan sıfatlar olduğu görülmektedir. Zû kuvve, kuvvetli olmasını; Şedîdü’l-kuvâ, her yönüyle güçlü olmasını; Zû mirra ise görünüşe güzel, akli ve fikri melekeleri son derece ileri seviyede, azaları tam ve kusursuz, hastalıktan azade, icra edeceği faaliyetlerde hiçbir şeye ihtiyacı olmayan manalarını ihtiva eden sıfatlar olarak tebarüz etmektedir. Kanaatimizce Cebrail’in kuvvet bildiren ve

¹⁰²⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXII, 499; Mâverî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, V, 391; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, IV, 301; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVII, 86; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, III, 390; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, VII, 444.

¹⁰²⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXII, 499; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, IV, 301; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVII, 86; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, VII, 444.

¹⁰²⁶ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, V, 197.

¹⁰²⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, VII, 444.

¹⁰²⁸ Mücâhid, *et-Tefsîr*, I, 625; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, V, 70; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, IV, 301; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, VII, 444; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, IX, 214.

¹⁰²⁹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, IX, 214.

¹⁰³⁰ İbn Mâce, “Zekât”, 26; Ebû Dâvud, “Zekât”, 23; Tirmizî, “Zekât”, 23.

¹⁰³¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 419.

¹⁰³² Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, VIII, 155; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, IX, 214.

¹⁰³³ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 157.

¹⁰³⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXVIII, 238.

¹⁰³⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, XXVII, 95-96.

¹⁰³⁶ Bakara, 2/247.

¹⁰³⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXVIII, 238.

güven veren sıfatlarının Kur'an ekseninde ifade edilmesi onun bu konu için özel olarak seçilmiş ve üstün sıfatlarla donanmış bir melek olduğunu gösterdiği gibi Kur'an'ın vahyinin çok güçlü temellere dayandığını, ona müdahale edilemeyeceğini, çok sağlam ve hatadan uzak bir şekilde Hz. Peygamber'in (s.a.v) kalbine ilka edileceğini ispat etmektedir.

1.6.3. Mekân ve Mutâ' Olması

Cebraîl عِنْدَ ذِي الْعَرْشِ مَكِينٍ / *Arş'in sahibi katında Mekîndir.*¹⁰³⁸ ayetinde "Mekân" olarak vasfedilir. "Mekân"; "Değer, itibar, şeref ve konum sahibi" anlamına gelir.¹⁰³⁹ Kisâî, "Birinin bir başka kişinin yanında istediklerinin kendisine verildiği bir makama sahip olması";¹⁰⁴⁰ Ebû Zeyd (ö. 215/830) "Yeri ve konumu belli olan";¹⁰⁴¹ İmam Mâtürîdî de "İmtiyazlı, kudret ve makam sahibi" manasını verir.¹⁰⁴² Çünkü "Mekân" ve "Mekâne" kelimeleri "Yer",¹⁰⁴³ "Bir şeyi çevreleyip kuşatan mekân" demektir.¹⁰⁴⁴

Râzî bahse konu ayette geçen "عِنْدَ" zarfının mekân ve yön bildiren olmayıp değer verme, şerefendirme ve yüceltme manasına geldiğine işaret eder.¹⁰⁴⁵ Cebraîl'in "Mekân" olması Allah katındaki konumunun ve ayrıcalığının büyük,¹⁰⁴⁶ güçlü¹⁰⁴⁷ ve itibarlı olmasıdır.¹⁰⁴⁸ Cebraîl bu ayete göre büyük bir şeref ve haysiyeti haiz,¹⁰⁴⁹ yüce ve şerefli bir konuma,¹⁰⁵⁰ özel bir makam ve ululuğa sahip¹⁰⁵¹ bir melektir.

Cebraîl'in Allah katında imtiyazlı olmasıyla ilgili Ebû Sâlih "Cebraîl izin almaksızın nurdan yetmiş perdenin içine girer." ifadesini kullanır.¹⁰⁵² Vehb b. Münebbih ise Cebraîl'in Allah kelamını alan melek olması sebebiyle Allah'a yakınlık ve fazilet yönüyle Allah katındaki meleklerden hiçbirine nasip olmayan bir konuma sahip olduğundan bahseder.¹⁰⁵³

Cebraîl'in tavsif edildiği bir başka sıfat ise "مُطَاعٌ / İtaat edilen" dır. Muta' kelimesi; "Bir emir verdiğinde kendisine itaat edilen, boyun eğilen, uygun gördükleri hoş karşılanıp yerine getirilen";¹⁰⁵⁴ "Saygınlığı olan, sözü dinlenip"¹⁰⁵⁵ kabul ve tasdik edilen" demektir.¹⁰⁵⁶

¹⁰³⁸ Tekvîr, 80/20.

¹⁰³⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 773.

¹⁰⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 70.

¹⁰⁴¹ Ezherî, *Tehzîbü'l-Luga*, X, 161.

¹⁰⁴² Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 436.

¹⁰⁴³ Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2191.

¹⁰⁴⁴ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 773.

¹⁰⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 70.

¹⁰⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 710-711; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 607.

¹⁰⁴⁷ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, III, 694.

¹⁰⁴⁸ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 290; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 70.

¹⁰⁴⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, VIII, 5619-5620.

¹⁰⁵⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 264.

¹⁰⁵¹ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 444.

¹⁰⁵² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 337.

¹⁰⁵³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 483; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXII, 171.

¹⁰⁵⁴ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, III, 66; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 529; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VIII, 240.

¹⁰⁵⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 337.

¹⁰⁵⁶ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 444.

İbn Abbas (r.a),¹⁰⁵⁷ Dahhâk,¹⁰⁵⁸ Hasan el-Basrî¹⁰⁵⁹ ve Katâde¹⁰⁶⁰ Kur'ân'da “مُطَاعْ /İtaat edilen”¹⁰⁶¹ olarak geçen meleğin Cebrail olduğunu belirtirler. Allah'ın melekleri¹⁰⁶² denilen gökler âlemindeki melekler ona itaat halindedir.¹⁰⁶³ En yüce topluluklar arasında Cebrail'e itaat edilir.¹⁰⁶⁴

Cebrail'e Allah katında itaat edilmesi, Allah'ın mukarreb meleklerinin kendisine itaat etmelerine,¹⁰⁶⁵ görüşünü sormalarına,¹⁰⁶⁶ ondan emir alıp ona başvurmalarına¹⁰⁶⁷ onun emriyle yola çıkıp onun fikrine göre geri dönmelerine işaret eder.¹⁰⁶⁸ Bu itaatleri sebebiyle göklerdeki melekler ona miraç gecesi göklerin kapılarını, cennetin bekçileri olan melekler de cennetin kapılarını açmışlardır. Onun Arş'ın yanında makamı vardır.¹⁰⁶⁹

İmam Mâtürîdî Cebrail'in insanlara gönderilen resûl olduğu gibi meleklerin de resûlü olduğunun dile getirildiğine dikkat çeker. Aynı zamanda “مُطَاعْ /İtaat edilen”¹⁰⁷⁰ ifadesinin bazı kâfirlerin tapmaya devam ettikleri meleklerin Cebrail'in emir ve yasaklarına itaat ettiklerini haber verdiğini vurgular. İmam Mâtürîdî daha sonra “O halde onlara ne oluyor da Cebrail'e itaati terk ediyorlar ve emrine uymuyorlar?” diyerek hayretini ifade eder.¹⁰⁷¹

Râzî de semavî ruhların birbirinden farklı olup içlerinde nur alan ve nur verenlerin de olduğuna ve Cebrail için “مُطَاعْ /İtaat edilen”¹⁰⁷² buyurulduğuna dikkat çeker. Bu sebeple kendisine itaat eden meleklerin aynı zamanda Cebrail'in emrine bağlı olmaları gerektiğinden yola çıkarak Cebrail'in nur veren bir melek olarak nur olmaya, nuru alan meleklerden daha layık olduğuna değinir.¹⁰⁷³

Tefsirlerde Cebrail'in Mekîn sıfatı açıklanırken onun Allah katında büyük bir itibar ve şeref sahibi olduğuna temas edilerek bu sıfatın onun faziletini gösterdiğine işaret edildiği görülmektedir. Cebrail'in itaat edilen anlamındaki Mutâ' sıfatı ise gökler âlemindeki etkinliğini, melekler arasındaki seçkinliğini ve onlara önder olduğunu göstermektedir.

¹⁰⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 259.

¹⁰⁵⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 259; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 240.

¹⁰⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 240.

¹⁰⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 259; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 240; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 337.

¹⁰⁶¹ Tekvîr, 81/21.

¹⁰⁶² Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, VI, 218; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 290.

¹⁰⁶³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 258; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 142; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 217; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 337.

¹⁰⁶⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 337.

¹⁰⁶⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 710-711.

¹⁰⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 70.

¹⁰⁶⁷ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'ân dili*, VIII, 5619-5620.

¹⁰⁶⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 710-711; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 70; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'ân dili*, VIII, 5619-5620.

¹⁰⁶⁹ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 217.

¹⁰⁷⁰ Tekvir, 81/21.

¹⁰⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 436.

¹⁰⁷² Tekvir, 81/21.

¹⁰⁷³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIII, 383.

Dolayısıyla o icra ettiği faaliyetlere son derece hâkim olup bütün melekler de onun emri altında bulunan birer nefer mesabesindedir.

1.6.4. Emîn ve Rûhulemîn Olması

Kur'an'da Cebrail'in hem "Emîn"¹⁰⁷⁴ hem de "Rûhulemîn"¹⁰⁷⁵ olarak Kur'an'ı indirdiğine dikkat çekilir. Emîn kelimesinin kökeni, nefsin selamet bulması, itminana ermesi, korkunun kaybolması, güven ve emniyet içinde olmak anlamlarına gelen "Emn, emânet ve emân" masdarları olup kendisine inanılan güvenilir olan manasına gelir.¹⁰⁷⁶

Elmalılı ise "Her veçhile itimada şayan, vahyü risalette gayet emniyetli, vazifesini gereği gibi yerine getiren, getirmiş olduğu vahiyde kusuru, hatası, hıyaneti asla düşünilemeyen",¹⁰⁷⁷ "Gadru hıyanetten ârî, kendisine bırakılan şeyi iyi hıfzedici, emniyetli" diye tarif eder.¹⁰⁷⁸

Cebrail'in emanete dair "Emîn" sıfatının olması son derece büyük bir öneme haizdir. Zira Allah Teâlâ kulu ve melek elçisi Cebrail'i, kulu ve insan olan elçisi Hz. Peygamber'i (s.a.v) tezkiye ettiği gibi tezkiye etmektedir.¹⁰⁷⁹

Cebrail Allah'ın vahyi, elçiliği ve bunların dışında kendisine emanet edilen konularda emîn bir elçi,¹⁰⁸⁰ vahiy konusunda itimat edilen bir melektir.¹⁰⁸¹ Emîn olması, gönderilen ve görev verilen konularda kendisine güvenilmesi, vahyin gereğini yapması ve emre uymasından kaynaklanır.¹⁰⁸² Hayat kaynağı olan vahyi peygamberlere ulaştırma ve risâlet konusunda Allah'ın kendisinden emîn olduğu melek Cebrail'dir.¹⁰⁸³ Allah onu hainlikten ve hatalardan korumuştur.¹⁰⁸⁴ Cebrail'in özünde emanet sıfatıyla vafedilmesi, onun açısından insanlara güven vermek içindir.¹⁰⁸⁵ Allah Kur'an'ı Cebrail'e indirmiştir. O Allah ve peygamberleri arasında, onlara ileteceği risalette ve kendisine emanet edeceği konularda emîn bir melektir.¹⁰⁸⁶

¹⁰⁷⁴ Tekvîr, 81/21.

¹⁰⁷⁵ Şuara, 26/192-194.

¹⁰⁷⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 90-92.

¹⁰⁷⁷ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, VIII, 5619-5620.

¹⁰⁷⁸ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, VIII, 5933.

¹⁰⁷⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, VIII, 337.

¹⁰⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 258.

¹⁰⁸¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 142; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 290.

¹⁰⁸² İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 444.

¹⁰⁸³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIV, 530; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 149; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 581; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VI, 264; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VI, 305-306.

İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XIX, 189.

¹⁰⁸⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 70; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 149; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 581; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VI, 264; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VI, 305-306; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XIX, 189.

¹⁰⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 435-436.

¹⁰⁸⁶ Vâhidî, *el-Vesît*, III, 362.

İmam Mâtürîdî Cebrail'in "Emîn" olduğunu ve inkârcıların bunu kabul edip kendilerine getirdiği ilahi buyruklarla ilgili ona ithamda bulunamadıklarını ifade eder. Böyle olduğu halde Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) getirmekte olduğu vahiyde onu yalancılıkla itham etmelerini tutarsızlık olarak açıklar.¹⁰⁸⁷

Zemahşerî ve Râzî, Cebrail'in emanet konusunda yüceltilmesini, bahse konu olan "Kerîm, Zû kuvve, Mekîn" gibi sıfatlar içinde en üstün olanının "Emîn" sıfatı olduğunu vurgulamaya bağlarlar.¹⁰⁸⁸

İbn Abbas (r.a),¹⁰⁸⁹ Hasan el-Basrî,¹⁰⁹⁰ Katâde,¹⁰⁹¹ İbn Cüreyc,¹⁰⁹² Dahhâk,¹⁰⁹³ Muhammed b. Ka'b el-Kurazî, Atıyye el-Avfî, Süddî ve İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742)¹⁰⁹⁴ "Onu Rûhulemîn senin kalbine indirmiştir."¹⁰⁹⁵ ayetinde geçen "Rûhulemîn" ile kastedilenin Cebrail olduğunu beyan ederler. Tefsir kaynakları da onun Cebrail olduğu konusunda ittifak halindedir.¹⁰⁹⁶ Elmalılı da "Allah Teâlâ'nın emanetini hâiz olan kemali emniyetle vahyini enbiyasına îsal eyleyen emîn rûh Cibril-i emîndir." diye düşüncesini ifade eder.¹⁰⁹⁷

Cebrail'in indirdiği bereketli şeylerle ruhların dirilmesi, ruhani bir inceliğe bürünmüş cisme sahip olması ve hayat vasfının daha baskın olup sanki tamamen ruhtan ibaret olması sebebiyle de "Ruh" ismini aldığı belirtilir.¹⁰⁹⁸ Cebrail, kalplerin marifet ve taat nuruyla canlanmasına, vahye vasıta olduğu için cehaletten kaynaklı ölümden kurtuluşa ve dirilmenin yaşanmasına sebep olmuş ve "Ruh" adını almıştır. Başta Cebrail olmak üzere melekler bir tür hava olan ruhtan yaratılmış, ruhânî latif cisimler olmaları sebebiyle ruhlar olarak adlandırılmışlardır. Tıpkı Resûlullah'ın (s.a.v) ümmetin bir ferdi olarak öne çıkması gibi Cebrail de bir melek olarak "Ruh" ismiyle öne çıkmıştır.¹⁰⁹⁹

Melekler ruhânî âleme ait mücerret varlıklar olduğu için Cebrail de bir melek olarak Ruh; sıfatı da "Emîn" olduğu için Cebrail'in Kur'an'daki lakabı "Rûhulemîn" olmuş ve böyle

¹⁰⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 436.

¹⁰⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 710-711; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 70.

¹⁰⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX 396, XXIV, 259; İbn Fûrek, *Tefsîru'l-Kur'an*, I, 266; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 146.

¹⁰⁹⁰ İbn Fûrek, *Tefsîru'l-Kur'an*, I, 266; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XIX, 240.

¹⁰⁹¹ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, II, 523; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX 396, XXIV, 259; İbn Fûrek, *Tefsîru'l-Kur'an*, I, 266; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XIX, 240; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 146.

¹⁰⁹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX 396; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 146.

¹⁰⁹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX 396, XXIV, 259; İbn Fûrek, *Tefsîru'l-Kur'an*, III, 133; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XIX, 240; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 146.

¹⁰⁹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 146.

¹⁰⁹⁵ Şuara, 26/192-194.

¹⁰⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX 396; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve i'râbüh*, IV, 100; İbn Fûrek, *Tefsîru'l-Kur'an*, I, 266; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 187; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, IV, 242; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIV, 530; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 149; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 581. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 146; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VI, 305-306; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XIX, 189.

¹⁰⁹⁷ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, V, 3644.

¹⁰⁹⁸ İbn Fûrek, *Tefsîru'l-Kur'an*, I, 266.

¹⁰⁹⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VI, 305-306.

isimlendirilmiştir.¹¹⁰⁰ Zaten “Ruh”un Cebrail olduğunu ileri sürenler “نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ/Onu Rûhulemîn indirmiştir.”¹¹⁰¹ ayetini delil olarak gösterirler¹¹⁰² ve bu ayetin “Cebrail Kur’an’ı Hz. Peygamber’e (s.a.v) indirmiştir.” anlamına geldiğine dikkat çekmişlerdir.¹¹⁰³

Rûhulemîn Kur’an’ı Hz. Peygamber’e (s.a.v) indirendir. Cebrail Hz. Peygamber’e (s.a.v) Kur’an’ı indirdiği zaman sadece Allah’ın emrini indirmek için inmiş ve Kur’an’ı Hz. Peygamber’in (s.a.v) kalbine iyice yerleştirene kadar okumuştur.¹¹⁰⁴ Rûhulemîn olan Cebrail Allah’ın kendisine tevdi eylediği elçilik görevini peygamberlere iletmiş ve Kur’an’ı bizzat Hz. Peygamber’in (s.a.v) kalbine indirmiştir.¹¹⁰⁵

Rûhulemîn’in Kur’an’ı Hz. Peygamber’in (s.a.v) kalbine indirmesi, Hz. Peygamber’in (s.a.v) kalbinin onu iyice kavraması, nakşolur gibi kalbine sabitlenmesi ve Kur’an’dan hiçbir şeyi unutmaması manasına gelir.¹¹⁰⁶ Cebrail’in Hz. Peygamber’in (s.a.v) kalbine nüzul etmesi ise Cebrail’in lafızlarıyla vahyedilen ilahi vahyi alması için Hz. Peygamber’in (s.a.v) idrak ve kavrama kabiliyetiyle bağlantı kurmasıdır.¹¹⁰⁷ Gerçekten de Cebrail Kur’an’dan indirmiş olduğunu onun kalbine indiriyor onun kalbinden hiçbir ayeti engellemiyor böylece bir tek ayet bile kaybolmuyordu. Adeta Hz. Peygamber’e (s.a.v) Allah ayetleri senin kalbinde bir araya getirecek, senin kalbine sabitleyecek, onun son varacağı yer senin kalbin olacak ve en mükemmel şekilde orada hıfzedilecek ve vahiy tohumu senin kalbine atılmış gibi olacak deniyordu.¹¹⁰⁸ Böylece Hz. Peygamber’in (s.a.v) kalbinde ayetlerin değişmeyecek ve değiştirilemeyecek hale geldiği teyit ediliyordu.¹¹⁰⁹

Beyzâvî Kur’an’ın icazına ve Resûlullah’ın (s.a.v) peygamberliğine dikkat çekmek ve öğrenmediği bir şeyi haber vermenin sadece Allah Teâlâ’nın vahyi ile mümkün olduğunu vurgulamak için kalpten söz edildiğine işaret eder. Ona göre kalp ile ruh kastedilmişse anlam zaten açıktır. Bir organ kastedilmiş ise bu organ da zaten ona tahsis edilmiştir. Çünkü ruhani anlamlar öncelikle ruha iner. Aralarındaki bağ sebebiyle oradan da kalbe geçer. Derken beyne yükselerek hayali bir levha onları resmeder.¹¹¹⁰

Zührî, Allah Teâlâ’nın dilediği meleklerle gönderdiklerini meleklerin de peygamberlerin kalplerine vahyetmelerini vahiy olarak tarif eder. Ayrıca “Onu Rûhulemîn

¹¹⁰⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, XIX, 189.

¹¹⁰¹ Şuarâ, 26/193.

¹¹⁰² Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, III, 258.

¹¹⁰³ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, IV, 187.

¹¹⁰⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIX 396.

¹¹⁰⁵ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, III, 280.

¹¹⁰⁶ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, IV, 100; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXIV, 530.

¹¹⁰⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, XIX, 189.

¹¹⁰⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, VIII, 84;

¹¹⁰⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXIV, 530.

¹¹¹⁰ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, IV, 149.

senin kalbine indirmiştir.”¹¹¹¹ ifadesini, Allah’ın Cebrail’i Hz. Peygamber’e (s.a.v) gönderdiğini ispat eden bir delil olarak gösterir. ¹¹¹²

Kur’an Allah’ın kalamı iken Arapça harfler onun lafızları olmuş, Cebrail’e indirilmiş Cebrail de onda bir tasarrufta bulunmasın diye “Emîn” kılınmış o da eksiksiz olarak Hz. Peygamber’in (s.a.v) kalbine indirmiştir.¹¹¹³ Kur’ân dili Arapça gönüllerde ve mushaflarda sabit olan anlamlara sahip olup¹¹¹⁴ Cebrail’in diliyle indirilmiş¹¹¹⁵ Hz. Peygamber (s.a.v) de onu Cebrail’den Arapça harflerle işitmiştir.¹¹¹⁶ Ayrıca Kelbî, bütün kitapların Cebrail’e Arapça olarak iletildiğinden söz etmiştir.¹¹¹⁷

İnsan bedeninde kalp dışında feyiz kaynağı başka bir yer olmaması, ayrıca şuur, his, vahiy ve ilhamın yeri olmasından dolayı kalp özel olarak anılmıştır. Diğer kitapların peygamberlerin kalplerine değil suretlerine tek bir defada levha ve sahifeler halinde indirilmesinden dolayı Resûlullah (s.a.v) onlara göre şeref ve rütbece daha imtiyazlı hale gelmiştir.¹¹¹⁸

Râzî, sözün ve o söze ruhen inanmış olan birinin ağzından çıkmasının diğer ruhlarda güçlü bir tesir icra edeceğinden bahseder. Buna “*Rablerinden korkanların tüyleri ondan dolayı ürperir.*”¹¹¹⁹ ayetini şahit getirerek Kur’ân’daki lafızların Allah’a ait olmasının söze kuvvet verdiğine, o lafızları ifade eden Cebrail’in ve onları kalbinden alıp tebliğ eden Hz. Peygamber’in (s.a.v) rûhî kuvvetine ve icra eylediği tesirin büyüklüğüne işaret eder.¹¹²⁰

Tefsirlerin hem Emîn hem de Rûhulemîn kavramına bakışları değerlendirildiğinde bu sıfatın Cebrail’e ait olduğunda ittifak edildiği görülmektedir. Zemahşerî ve Râzî’nin Cebrail’in sıfatları içinde en önemli sıfat olarak “Emîn” sıfatını dile getirmeleri son derece isabetli olmuştur. Çünkü Cebrail’e insanlığın kurtuluşuna vesile olacak en önemli ilâhî kitap emanet edilmiştir. Cebrail’in Kur’ân’ı Hz. Peygamber’in (s.a.v) kalbine indirdiği belirtilirken açık ismi yerine “Rûhulemîn” ifadesinin kullanılması onun güvenilir olduğunu gösterdiği gibi Kur’ân’ın da her türlü şüpheden uzak olduğunu ispat etmektedir.

Cebrail’in Kur’an’da açıkça ifade edilen sıfatlarından sonra müfessirlerce onunla bağlantısı olduğu düşünülen diğer sıfatlarına geçilecektir.

¹¹¹¹ Şuara, 26/193-194.

¹¹¹² İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, IX, 2918.

¹¹¹³ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, VI, 305-306.

¹¹¹⁴ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, IV, 242.

¹¹¹⁵ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, V, 243.

¹¹¹⁶ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, IV, 243.

¹¹¹⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, VI, 408.

¹¹¹⁸ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, VI, 305-306.

¹¹¹⁹ Zümer, 39/23.

¹¹²⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXVI, 447.

1.6.5. Cebrail'in Diğer Özel Vasıfları

Cebrail'in Kur'an'da açıkça zikredilen vasıflarından sonra şimdi de Kur'an'da müphem bırakılan bazı ifadelerin tefsirlerde Cebrail'e işaret ettiği ya da onu nitelediği şeklinde yorumlanan bazı özel sıfatlarına değinilecektir.

Tefsirlerde bazı Hurûf-u Mukattaa'nın Cebrail'i işaret ettiğine dikkat çekilir. Bakara suresinin ilk ayetleri olan “Elif”, “Lâm”, “Mîm”¹¹²¹ harflerinin sırasıyla Allah'a, Cebrail'e ve Hz. Peygamber'e (s.a.v) işaret ettiği ¹¹²² görüşü İbn Abbas (r.a)¹¹²³ ve Dahhâk'a¹¹²⁴ atfedilir. Buna istinaden bu harflere “Allah kitabı Cebrail'in dili ve vasıtası ile Hz. Peygamber'e (s.a.v) indirmiştir.” anlamı verilir.¹¹²⁵ Mâverdî, bu harflerin “Ziyaret” manasına gelen “الْمَاء” olarak da okunabilmesinden yola çıkarak “Bu kitap sizi ziyaret etti.” manasının oluştuğunu böylece Cebrail'in bir ziyaretçinin konuk olması gibi bu kitapla konuk olduğundan söz eder.¹¹²⁶

Âlûsî ise Yûnus suresinin ilk ayetinin başında bulunan¹¹²⁷ “Elif” harfinin ilk mevcut olan zata, “Lâm” harfinin varlık âleminin en merkezinde yer alan ve Cebrail olarak isimlendirilen akla, “Râ” harfinin ise zât-ı Muhammediye'den ibaret olan rahmete işaret ettiğine değinir.¹¹²⁸

Cebrail tefsirlerde Allah katından bir “Şâhid” olarak vasedilir. Bu konuda Kur'an'da Rabbi katından açık bir delile dayanan kimsenin sadece dünyalık isteyen kimse gibi olmadığını delillerinden biri “*Rabbinden bir şâhid.*”¹¹²⁹ diye müphem bırakılır. Hz. Ali (r.a),¹¹³⁰ İbn Abbas (r.a),¹¹³¹ Alkame,¹¹³² Ebû'l-Âliye,¹¹³³ Saîd b. Cübeyr,¹¹³⁴ İbrâhim en-Nehaî (ö. 96/714),¹¹³⁵ Ebû Sâlih,¹¹³⁶ Mücâhid,¹¹³⁷ İkrime,¹¹³⁸ Dahhâk,¹¹³⁹ Katâde,¹¹⁴⁰

¹¹²¹ Bakara, 2/1.

¹¹²² Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 370; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 21; Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, I, 29, 53; Ebüssuûd, *İrşâdû'l-akli's-selîm*, I, 21; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 106.

¹¹²³ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 25; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, I, 140.

¹¹²⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, II, 253.

¹¹²⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, II, 253; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 34; Ebüssuûd, *İrşâdû'l-akli's-selîm*, I, 21.

¹¹²⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, II, 254.

¹¹²⁷ Yûnus, 10/1.

¹¹²⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VI, 85.

¹¹²⁹ Hûd, 11/17.

¹¹³⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 273; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 2014.

¹¹³¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 273; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 2014; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 142; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, II, 461; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 157; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, V, 161; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 443; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 477-478; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, IX, 16; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 270; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VI, 228.

¹¹³² Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 443; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 477-478.

¹¹³³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 274; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 142; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 270.

¹¹³⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VI, 228.

¹¹³⁵ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 142; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, II, 461; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 157; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, V, 161; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 443; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 477-478; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, IX, 16; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 270; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VI, 228.

¹¹³⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 274; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 157; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, V, 161; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VI, 228.

¹¹³⁷ Sevrî, Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk el-Kûfî, *et-Tefsîr*, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrût, 1403/1983, I, 129; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 142; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 157; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, V, 161; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 443; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 477-478; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, IX, 16; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 270; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VI, 228.

¹¹³⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 273; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 2014; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, II, 461; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 157; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, V, 161; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 443; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 477-478; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 270; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VI, 228.

Süddî,¹¹⁴¹ Kelbî,¹¹⁴² Taberî ve Zeccâc¹¹⁴³ başta olmak üzere müfessirlerin çoğu o şâhidin Cebrail¹¹⁴⁴ olduğu kanaatini taşırlar.

Mücâhid, Cebrail'in Tevrat'ı, İncil'i ve Kur'an'ı okumasını,¹¹⁴⁵ İbn Abbas (r.a) ise Allah'tan alıp Hz. Peygamber'e (s.a.v) indirdiğini Allah'ın kitabından okumasını delil getirerek şâhidin Cebrail olduğunu ileri sürerler.¹¹⁴⁶ Ayrıca Cebrail'in Allah'tan gelen Kur'an'ı Hz. Peygamber'e (s.a.v) okuması sebebiyle Hz. Peygamber (s.a.v) için Allah'tan bir şahit olduğuna işaret edilir.¹¹⁴⁷ Şâhidin Cebrail olduğu görüşüne göre ayetteki ilgili bölüme "Cebrail Kur'an'ı Hz. Peygamber'e okuyordu." anlamı verilir.¹¹⁴⁸ Ayette geçen "Şâhid" ifadesine Cebrail dışında verilen anlamlara tez konusunun kapsamı dışında kaldığı için burada yer verilmemiştir.

Cebrail tefsirlerde "Zikri ilkâ eden" ve "Zikri okuyan" bir melek olarak nitelenir. Kur'an'da kim ya da kimler olduğu belirtilmeden müphem bir şekilde "فَالْمُؤَيَّاتِ ذِكْرًا أَوْ نَذْرًا" /Özür ya da uyarı olmak üzere zikri ilkâ edenler" in¹¹⁴⁹ ve "فَالْمُؤَيَّاتِ ذِكْرًا" /Zikri okuyanlar" in¹¹⁵⁰ üzerine yemin edilir."

Mukâtil ve Hâzin Cebrail'in tek başına peygamberlerin ve elçilerin dillerine zikri ilkâ ettiğine işaret ederler.¹¹⁵¹ Râzî de aynı kanaattedir ve Kur'an'da geçen "الْمُرْسَلَاتِ/Gönderilenler"¹¹⁵² kelimesini, Cebrail'in diliyle peş peşe gönderilmiş ayetler ve onların Hz. Peygamber'e (s.a.v) iletilmesi olarak tefsir eder. Aynı zamanda büyüklüğüne dikkat çekmek maksadıyla Cebrail'in çoğul bir kelime olan "الْمُرْسَلَاتِ/Bırakanlar, iletenler" olarak zikredildiğini dile getirir.¹¹⁵³ Kurtubî ise Cebrail'in çoğul bir isimle anılmasını, zikri diğer meleklerle beraber indirmesi olarak açıklar.¹¹⁵⁴ Mukâtil, Semerkandî ve Kurtubî "Zikri okuyanlar"¹¹⁵⁵ ifadesinden muradın tek başına Cebrail olduğu kanaatindedirler.¹¹⁵⁶ Kurtubî

¹¹³⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 274; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, II, 461; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 157; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, V, 161; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 443; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 477-478; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 270; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VI, 228.

¹¹⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 273; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 2014; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 142.

¹¹⁴¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 270.

¹¹⁴² Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, II, 184.

¹¹⁴³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 276; *Meâni'l-Kur'an ve i'râbüh*, III, 43.

¹¹⁴⁴ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 443; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 477-478.

¹¹⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 273; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 2014.

¹¹⁴⁶ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 2014.

¹¹⁴⁷ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 275-276; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 142; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, IV, 195.

¹¹⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVII, 329.

¹¹⁴⁹ Mürselât, 77/5-6.

¹¹⁵⁰ Sâffât, 37/3.

¹¹⁵¹ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV/543; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, IV, 382.

¹¹⁵² Mürselât, 77/1.

¹¹⁵³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXX, 765-766.

¹¹⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XIX, 156.

¹¹⁵⁵ Sâffât, 37/3.

¹¹⁵⁶ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 601; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 135; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XV, 62.

ayrıca Cebrail'in "الْأَلْيَات/Okuyanlar" diye çoğul olarak zikredilmesini hem meleklerin büyüğü hem de yanında orduları ve kendisine bağlı elemanları olmasına bağlar.¹¹⁵⁷

Tefsirlerde Cebrail'in "Kitap bilgisine sahip bir melek" olduğu dile getirilir. Zemahşerî, "İnkâr edenler: Sen peygamber değilsin diyorlar. De ki: Benimle sizin aranızda şahit olarak Allah ve bir de yanında kitap bilgisi bulunanlar yeter."¹¹⁵⁸ ayetinde geçen "Kitap bilgisi" ile Kur'ân bilgisinin kastedildiğini ifade eder.¹¹⁵⁹ Kitabın ise Levh-i Mahfûz kitabı olduğu üzerinde durulur.¹¹⁶⁰ İbn Abbas (r.a)¹¹⁶¹ ve Saîd b. Cübeyr¹¹⁶² "مَنْ عِنْدَهُ عِلْمٌ" Yanında kitap bilgisi olanın"¹¹⁶³ Cebrail olduğuna işaret ederler. İmam Mâtürîdî, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'e (s.a.v) hüküm ve hikmet sahibi, hakkıyla bilen tarafından verildiğini beyan eden ayeti "وَإِنَّكَ لَتَلَقَّى الْقُرْآنَ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ"¹¹⁶⁴ yorumlarken "Hüküm ve hikmet sahibi, hakkıyla bilen" in de Cebrail olma ihtimali üzerinde durmuştur.¹¹⁶⁵

Cebrail davetçi bir melek olarak anılır. Mukâtil, "O davetçinin bilinmedik bir şeye çağırdığı gün."¹¹⁶⁶ ayetinde geçen "الدَّاع/Davetçi"nin Beyt-i Makdis taşının üzerinde ayakta durarak ikinci defa Sûr'a üfleyecek olan İsrâfil olduğunu söylerken,¹¹⁶⁷ onun Cebrail¹¹⁶⁸ veya bu işle görevli başka bir melek olduğu şeklinde farklı görüşler de vardır.¹¹⁶⁹ Bu davetçi "Çağırıcının yakın bir yerden sesleneceği gün, kulak ver."¹¹⁷⁰ ayetinde de "الْمُنَاد/Seslenen, nida eden" kelimesiyle ifade edilir. Nida edenin de genellikle Cebrail olduğu, İsrâfil'in de olabileceği ve Beytü'l-Makdis'in yanından herkesin işitebileceği bir şekilde sesleneceğine işaret edilir. Bu sesi, o mekânda bulunmasa bile bütün mahlukat işitir. Zaten kim bir şeyi işitiyorsa ona yakın demektir¹¹⁷¹ ve bu nidanın herkese aynı seviyede yakından ulaşacağı da özellikle vurgulanır.¹¹⁷² "الْمُنَاد/Seslenen, nida eden" olarak nitelenen Cebrail ya da İsrâfil'in bir kayanın üzerinde "Ey eskimiş kemikler, kopmuş eklemler, çürümüş kemikler, sönmüş

¹¹⁵⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 62.

¹¹⁵⁸ Ra'd, 13/43.

¹¹⁵⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 536.

¹¹⁶⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 536; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 191; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 160.

¹¹⁶¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 336.

¹¹⁶² Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, III, 119; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, II, 502; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 669.

¹¹⁶³ Ra'd, 13/43.

¹¹⁶⁴ Neml, 27/6.

¹¹⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, VIII, 97.

¹¹⁶⁶ Kamer, 54/6.

¹¹⁶⁷ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 177-178.

¹¹⁶⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 432; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIX, 284; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIV, 79.

¹¹⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIX, 284; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIV, 79.

¹¹⁷⁰ Kâf, 50/41.

¹¹⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 369.

¹¹⁷² Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 144.

kefenler, boşalmış kalpler, bozulmuş bedenler, akmış gözler, âlemlerin Rabbine arz olunmak üzere kalkın” diye nida edeceği dile getirilir.¹¹⁷³

Dahhâk, Kur’an’da “شَجَرَةٌ مُبَارَكَةٌ/Mübarek bir ağaç”¹¹⁷⁴ olarak zikredilen bu ağacı peygamberlik, takva, hidâyet ve iman ağacı olarak yorumlar ve Cebrail ve Mikâil’in o ağacın hizmetkarları olduğuna işaret eder.¹¹⁷⁵

Tefsirlerde Cebrail’in ruh üflemesinin Allah’a nisbet edildiği görüşleriyle de karşılaşılır. Yüce Allah Mûsâ’dan (a.s) sadır olmasına rağmen mucizeleri kendisine nisbet eder. Çünkü onları Mûsâ’nın (a.s) elleriyle gerçekleştiren O’dur. Nitekim ruh üfleme Cebrail tarafından olmasına rağmen “Ona ruhumuzdan üfle miştik”¹¹⁷⁶ buyurarak üfleme kendisine izâfe ettiği görülür.¹¹⁷⁷ Cebrail’in üflemesi Allah Teâlâ’nın emriyle olduğu için bu üflemenin Allah’a izâfe edilmesinin doğru olduğu kabul edilir.¹¹⁷⁸

Kur’an’ın bazı ayetlerinde liderlik, şeref ve yüceliğine işaret olmak üzere melekler ifadesiyle Cebrail’in kastedildiği yorumlarıyla karşılaşılır. Arapça da bir kişiden bahsederken çoğul sigası kullanılabilir.¹¹⁷⁹ Mufaddal b. Seleme (ö. 290/903) “Konuşan kişi lider ise kendisiyle birlikte olanları da içersin diye ondan çoğul lafzı ile bahsetmek mümkündür” der.¹¹⁸⁰ Vâhidî (ö. 468/ 1076) de müfret olan bir varlığın reis ve lider olması halinde ona çoğul bir isim verilebileceğinden bahseder.¹¹⁸¹ Bu suretle konumunun büyüklüğüne ve kudretinin yüceliğine işaret edilir.¹¹⁸² Cebrail’in de meleklerin lideri olarak gönderilenlerin hepsinin onunla gönderildiği ve her birini kendi varlığında topladığı kabul edilir.¹¹⁸³

Kur’an’da Zekeriyyâ’nın (a.s) mabette namaz kılarken meleklerin ona hitap etmesinden bahsedilen bölümde geçen “فَنَادَتْهُ/Ona seslendi.”¹¹⁸⁴ ifadesini Kûfeliler’den bir topluluk “Cebrail ona seslendi.” manasında “فَنَادَاهُ” şeklinde okumuştur.¹¹⁸⁵ İbn Mesûd’un (r.a) Mushaf’ındaki kıraatinde de “فَنَادَاهُ جِبْرِيلُ/Cebrail ona seslendi.” şeklindedir.¹¹⁸⁶ Hamza ve Kisâi “Cebrail nida etti.” manasında “فَنَادَاهُ الْمَلَائِكَةُ” şeklinde okumuştur. Böylece müzekker kelime cins anlam üzere ele alınmıştır.¹¹⁸⁷ “فَنَادَتْهُ” diye müennes okuyanlara göre de melekler

¹¹⁷³ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVII, 27; Beyzâvî, *Envâru’l-tenzîl*, V, 144.

¹¹⁷⁴ Nûr, 24/35.

¹¹⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XII, 263.

¹¹⁷⁶ Enbiyâ, 21/91.

¹¹⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXII, 63.

¹¹⁷⁸ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, II, 521.

¹¹⁷⁹ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, III, 60; Begavî, *Meâlimü’l-tenzîl*, I, 435; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, I, 386.

¹¹⁸⁰ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, III, 60; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VIII, 210.

¹¹⁸¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XIX, 169; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, V, 95.

¹¹⁸² Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, V, 3; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, V, 430.

¹¹⁸³ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, III, 60; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VIII, 210.

¹¹⁸⁴ Âl-i İmrân, 3/39.

¹¹⁸⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, VI, 363.

¹¹⁸⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, VI, 364; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 428; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VIII, 210.

¹¹⁸⁷ Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, I, 210.

ifadesinin gereği göz önünde bulundurularak nida eden, haber veren ile tek başına Cebrail kastedilmiştir.¹¹⁸⁸ Cebrail meleklerden biri olduğu için Cebrail anlamında cins isim olarak melekler diye zikredilmiştir.¹¹⁸⁹ Süddî de “*Melekler ona seslendi.*”¹¹⁹⁰ ifadesindeki meleklerden muradın Cebrail olduğuna dikkat çekmiştir.¹¹⁹¹

Nida eden Cebrail iken “*Melekler ona seslendi.*”¹¹⁹² denilmesi, atına binen bir kimse için kullanılan “*Falanca atlara biner.*” cümlesi gibidir.¹¹⁹³ Ayrıca Araplar “*Falanca gemilere bindi.*” derler. Hâlbuki o kişi gemilere değil bir gemiye binmiştir. Yine “*Ali, posta katırlarına bindi.*” denir. Fakat o katırlara değil bir katıra binmiştir.¹¹⁹⁴

Atâ b. Ebû Rebâh’ın aktardığına göre İbn Abbas (r.a) “*O, kendi emriyle kullarından kimi dilerse ona vahy ile melekleri indirir.*”¹¹⁹⁵ ayetindeki meleklerden muradın Cebrail olduğuna işaret eder.¹¹⁹⁶ Bu ayetteki gibi âlimler “*Hani melekler, "Ey Meryem! Allah seni seçti. Seni tertemiz yaptı ve seni dünya kadınlarına üstün kıldı.*”¹¹⁹⁷ ayetindeki meleklerden maksadın sadece Cebrail olduğunu söylerler. Çünkü “*Derken biz ona ruhumuzu göndermiştik. O da ona tam bir insan olarak görünmüştü.*”¹¹⁹⁸ ayeti Hz. Meryem’le konuşanın Cebrail olduğunu gösterir.¹¹⁹⁹ “*Hani melekler şöyle demişti: "Ey Meryem! Allah seni kendi tarafından bir kelime ile müjdeliyor ki adı Meryemoğlu İsmâ Mesih'tir.*”¹²⁰⁰ ayetindeki meleklerden maksat da meşhur olan görüş dikkate alındığında Cebrail’dir.¹²⁰¹

Tefsir kaynaklarında Cebrail’in kıyamet günü elinde terazi tutmasından ve amellerin tartılacağı tartıların sahibi oluşundan söz edilir. Hasan el-Basrî, “*Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız.*”¹²⁰² ayetindeki “*الْمَوَازِينَ*/Teraziler” kelimesinin müfredi “*Mîzân*” kelimesini, “*Cebrail’in elinde, iki kefesi ve bir dili yani ibresi olan terazi*” olarak tarif eder.¹²⁰³ Onunla iyilik ve kötülüklerin yazılı olduğu sayfalar tartılacaktır. Yine bu mîzânın Âdemoğlunun amellerinin tartılacağı Cebrail’in elinde olan tek bir mîzân olduğu da

¹¹⁸⁸ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 641; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, II, 367; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 435; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 428; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 15; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 253; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, II, 32, 34; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, II, 140.

¹¹⁸⁹ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 428.

¹¹⁹⁰ Âl-i İmrân, 3/39.

¹¹⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 364; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 641; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 389; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, IV, 74.

¹¹⁹² Âl-i İmrân, 3/39.

¹¹⁹³ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 210; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1, 359.

¹¹⁹⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, III, 60.

¹¹⁹⁵ Nahl, 16/2.

¹¹⁹⁶ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 459; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 378; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XIX, 169; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, V, 3; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 430.

¹¹⁹⁷ Âl-i İmrân, 3/42.

¹¹⁹⁸ Meryem, 19/18.

¹¹⁹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VIII, 217.

¹²⁰⁰ Âl-i İmrân, 3/45.

¹²⁰¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VIII, 221.

¹²⁰² Enbiyâ, 21/47.

¹²⁰³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXII, 148; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, V, 486.

belirtilir.¹²⁰⁴ Huzeyfe b. Yemân (r.a) (ö. 36/656) da Kıyamet günü tartıların sahibinin Cebrail olduğunu vurgular. O gün “Ey Cebrail onların arasında ölçüm yap ve bir kısmını diğerine ekle.” denir. O da birinden alarak diğerine yükler.¹²⁰⁵ Ebû Hâzim Seleme b. Dînâr (ö. 133/751) da Cebrail’in Hz. Peygamber’in (s.a.v) yanında ağlayan bir adam görüp onun kim olduğunu öğrendikten sonra “Biz ağlama dışında Âdemoğlunun amellerinin tamamını tartarız. Çünkü Allah Teâlâ bir damla gözyaşı ile cehennemin denizlerini söndürür.” ifadesini kullandığını haber verir.¹²⁰⁶

İbn Mesûd (r.a), Sırat’tan amellere göre geçiş bitince Allah’ın şefaati konusunda izin vereceğini ve Kıyamet günü ilk şefaati edecek olanın da Rûhulkudûs Cebrail olacağına dikkat çeker.¹²⁰⁷ Mücâhid, “*Kendilerine elçi gönderilenlere mutlaka soracağız. Elçilere de elbette soracağız.*”¹²⁰⁸ ayetindeki “الْمُرْسَلِينَ/Elçiler” ifadesiyle Cebrail’in kastedildiğini belirtir.¹²⁰⁹

Enes b. Mâlik (r.a) ve Temîm ed-Dârî’den (r.a) (ö. 40/661) nakledilip onların da Resûlullah’tan (s.a.v) rivayet ettiklerine göre Allah Teâlâ iyi amel sahibi kişiyi getirmesi için Azrâil’e “Veli kuluma git ve onu bana getir.” der. Azrâil onun ruhunu kabzettiğinde o ruhla birlikte yükselir. Cebrail de yetmiş bin melek içinde onu karşılar.¹²¹⁰

Sâbit b. Kays’tan (r.a) (ö. 12/633) nakledildiğine göre Allah Teâlâ Cebrail’i insanların ihtiyaçlarını görmekle görevlendirmiştir. Mümin dua edince Allah Teâlâ “Ey Cebrail onun ihtiyacını görmeyi geciktir çünkü ben onun dua etmesini seviyorum.” der. Kâfir dua ettiğinde ise “Ey Cebrail onun ihtiyacını hemen gör çünkü ben onun dua etmesine öfkeleniyorum.” der.¹²¹¹

Tefsir kaynaklarında Cebrail’in köpek veya suret bulunan eve girmedığı yönünde nakillere yer verilmiş fakat bunun sebebi ile ilgili açıklama yapılmamıştır. Konuyla ilgili olarak Ebû Râfi (r.a) (ö. 40/60), Cebrail’in Hz. Peygamber’e (s.a.v) gelerek ondan içeri girmek için izin istediği halde girmemesi üzerine Hz. Peygamber’in (s.a.v) bunun sebebini ona sorduğundan söz eder. Cebrail bu soruya “İçinde köpek bulunan eve girmeyiz.” cevabını

¹²⁰⁴ Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi‘l-Kur‘ân*, XX, 166.

¹²⁰⁵ Taberî, *Câmiu‘l-beyân*, XII, 310-311; Semerkandî, *Bahru‘l-ulûm*, I, 504; Vâhidî, *el-Vesît*, III, 240; İbn Atıyye, *el-Muharreru‘l-vecîz*, II, 376; Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi‘l-Kur‘ân*, VII, 167, XI, 293; Hâzin, *Lübâbü‘t-te‘vîl*, II, 182.

¹²⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühed*, Dâru‘l-kütübi‘l-ilmîyye, Beyrut, 1420/1999, I, 25; Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi‘l-Kur‘ân*, XVII, 123; Süyûtî, *ed-Dürrü‘l-mensûr*, V, 347; Bursevî, *Rûhu‘l-beyân*, IX, 260.

¹²⁰⁷ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I, 157; Tayâlîsî, Ebû Dâvûd, *el-Müsned*, I, 306; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru‘l-Kur‘âni‘l-azîm*, VII, 2143, X, 3368; Vâhidî, *el-Vesît*, IV, 387; Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi‘l-Kur‘ân*, XIX, 88.

¹²⁰⁸ A‘râf, 7/6.

¹²⁰⁹ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru‘l-Kur‘âni‘l-azîm*, V, 1440.

¹²¹⁰ İbn Kesîr, *Tefsîru‘l-Kur‘âni‘l-azîm*, IV, 433-434; Süyûtî, *ed-Dürrü‘l-mensûr*, VIII, 33.

¹²¹¹ Beyhakî, *Şuabü‘l-îmân*, I-XIV, 1. bs., thk., Abdülalî Abdülhamîd Hâmid, Mektebetü‘r-rüşd, Bombay, 1423/2003, XII, 369; Kuşeyrî, *er-Risâletü‘l-Kuşeyriyye*, I-II, thk., Abdülhalîm Mahmûd, Mahmûd b. eş-Şerîf, Dâru‘l-meârif, Kahire, ts., II, 423; Süyûtî, *ed-Dürrü‘l-mensûr*, I, 227; Bursevî, *Rûhu‘l-beyân*, I, 298.

verir.¹²¹² Bir rivayette bir köpek eniğinin Resûlullah'ın (s.a.v) evindeki bir yatağın altına girerek öldüğü anlatılır. Resûlullah (s.a.v) dört gün beklediği halde vahiy gelmemiştir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) Havle b. Hakîm'e (r.a) "Resûlullah'ın evinde ne oldu da Cebrail bana gelmedi." deyince Havle evi şöyle bir süpürüp gözden geçirme niyetiyle hemen süpürgeyle yatağın altına yönelir ve bir köpek yavrusunu çıkarır. Bu sırada Resûlullah (s.a.v) vahiy geldiğinde kendisini bir titreme almasından dolayı sakalı titreyerek gelir. Çünkü o sırada Allah Teâlâ ona Duhâ suresinin "فَتَرَضَى" kelimesine kadar olan ayetlerini indirmiştir.¹²¹³ Zeyd b. Eslem ise "Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da."¹²¹⁴ ayetinin nüzul sebebini, Hz. Peygamber'in (s.a.v) evinde bulunan bir köpek yavrusundan dolayı Cebrail'in ona gelmemesine bağlamıştır.¹²¹⁵ Abdurrahman b. Zeyd de Hz. Peygamber'in (s.a.v) evinde, Hz. Hasan (r.a) (ö. 49/669) ve Hz. Hüseyin'e (r.a) (ö. 61/680) ait bir köpek yavrusunun bulunmasını vahyin kesilmesinin sebebi olarak gösterir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) evine girmemesinden dolayı Cebrail'e sitem etmesi üzerine Cebrail "Bizim, kendisinde köpek veya sûret bulunan bir eve girmeyeceğimizi bilmiyor musun!" demiştir.¹²¹⁶

Kur'ân'da geçen "خَبِيرٌ/Haberdar"¹²¹⁷ kelimesi tefsirlerde "Kendisine soru sorulan, danışılan ve bilen" anlamında Cebrail'in bir sıfatı olarak da yorumlanır. Bu konuda Kur'ân'da Rahman'ın gökleri, yeryüzünü ve ikisi arasındakileri altı gün içinde yaratıp sonra da Arş'a kurulduğu belirtilir ve "Sen bunu haberdar olana sor"¹²¹⁸ şeklinde kapalı bir ifade kullanılır. Mücâhid¹²¹⁹ "خَبِيرٌ/Haberdar" kelimesiyle Allah'ın; İbn Abbas (r.a)¹²²⁰ Cebrail'in; Şemir b. Atiyye (ö. 120/ 738)¹²²¹ ise Kur'ân'ın kastedildiğine işaret ederler. Allah veya Cebrail'den biri olduğu da ifade edilir.¹²²² İbn Atiyye de ayetin "Cebrail'e, âlimlere ve indirilmiş kitapların ehline sor." anlamına geldiğine dikkat çeker.¹²²³ Yine "Senden önce gönderdiğimiz elçilerimize sor: Rahmân'dan başka kulluk edilecek ilahlar var etmiş miyiz?"¹²²⁴ ayetinden yola çıkılarak peygamberlere risâleti getirmesinden dolayı sorulacak olan varlığın Cebrail olduğu açıklanır.¹²²⁵ Yine İbn Abbas'ın (r.a) verdiği bilgiye göre Hz. Peygamber (s.a.v) miraç

¹²¹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 545; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, III, 235.

¹²¹³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 2. bs., I-XXV, thk., Hamdî b. Abdilmecîd es-selefî, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire, 1415/1999, XXIV, 249; Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, V, 142-143; Vâhidî, *el-Vesît*, IV, 508; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VIII, 542; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, X, 454.

¹²¹⁴ Duha, 93/3.

¹²¹⁵ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 493.

¹²¹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 192.

¹²¹⁷ Furkân, 25/59.

¹²¹⁸ Furkân, 25/59.

¹²¹⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 326.

¹²²⁰ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 326; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIV, 478; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, X, 38.

¹²²¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 326.

¹²²² Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 453; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, III, 317.

¹²²³ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, IV, 216.

¹²²⁴ Zuhurf, 43/45.

¹²²⁵ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, II, 702; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 228.

için yolculuk yaptığı gece Allah Teâlâ kendisine Âdem'i (a.s) ve diğer peygamberleri gönderir. Cebrail ezan okur ve kamet getirir ve "Ey Muhammed öne geç ve onlara namaz kıldır." der. Namaz tamamlanınca Cebrail Hz. Peygamber'e (s.a.v) "*Senden önce gönderdiğimiz elçilerimize sor.*"¹²²⁶ deyince Resûlullah (s.a.v) "Sormaya gerek duymuyorum. Kâni oldum." demiştir.¹²²⁷ Abdurrahman b. Zeyd'in anlattığına göre Mikâil, Cebrail'e "Muhammed bunu sordu mu?" diye sorunca da Cebrail "O böyle bir soruya ihtiyaç duymayacak kadar sağlam bir imana ve büyük bir yakîne sahiptir." cevabını verir.¹²²⁸

Yüce Allah namaz kılmayı emrettiğinde Hz. Peygamber (s.a.v) abdestli olmadığı için nasıl kılacağını Cebrail'e sorar. Bunun üzerine Cebrail kanadıyla yere vurunca Kevser suyu fışkırır. Hz. Peygamber (s.a.v) de abdest aldığı anda ona "Şimdi namaz kıl." denilir.¹²²⁹

Cebrail'in meleklerle Kadir gecesinde sancaklar taşıyarak indiği belirtilir. Bu konuyla ilgili İbn Abbas (r.a), Hz. Peygamber'in (s.a.v) şu hadisini nakleder: Kadir gecesinde aralarında Cebrail'in de olduğu Sidretü'l-Müntehâ sakini melekler inerler. Cebrail'in yanında sancaklar vardır. Sancağın birini kabrimin üstüne, birini Beytü'l-Makdis'in üstüne, birini Mescid-i Haram'a, birini Tûr-i Sina'nın üstüne diker. O gece içki bağımlısı, domuz eti yiyicisi ve za'ferân ile yağlanan dışında dua eden her mümin erkek ve kadına icâbet edilir.¹²³⁰

Kur'ân'da meleklerin Allah korkusuyla titredikleri¹²³¹ beyan edilirken Enes b. Mâlik (r.a) buna örnek olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v) miraç gecesinde Cebrail'i Allah korkusundan dolayı yere yapışmış, eskimiş, ince bir çul gibi gördüğünü nakleder.¹²³² Tefsirlerde de Cebrail'in her bir titremesinden yüz bin melek yaratıldığı ifade edilir. Bununla ilgili olarak Vehb b. Münebbih, Cebrail'in yüce Allah'ın huzurunda korkudan tir tir titreyerek durmasından ve onun her bir titreyişinden Allah'ın yüz bin melek yaratmasından söz eder.¹²³³ İbn Abbas (r.a) ise Kıyamet günü Cebrail'in Cebbâr olan Allah Teâlâ'nın huzurunda onun azabının korkusuyla tir tir titreyişinden ve "Sen her şeyden münezzehsin. Senden başka ilah yoktur. Sana hakkıyla ibadet edemedik" diye yakarıшта bulunmasından bahseder. Ayrıca Cebrail'in iki omzunun arasının doğu ile batının arası kadar olduğunu haber verir.¹²³⁴

Cebrail'in nurdan bir nehirde ve hayat ırmağında yıkandığı da belirtilir. İbn Abbas (r.a) "Arş'ın sağ tarafında yedi kat gökler, yedi kat yerler, yedi kat denizler gibi nurdan bir

¹²²⁶ Zuhurf, 43/45.

¹²²⁷ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 163; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XVI, 95.

¹²²⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XVI, 96.

¹²²⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXII, 317.

¹²³⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 255; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 137.

¹²³¹ Enbiyâ, 21/28.

¹²³² Taberânî, *el-Mucemü'l-evsat*, VI, 211; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 112; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXII, 135; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, V, 469.

¹²³³ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 93; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 2.

¹²³⁴ Ebû's-Seyh, *el-Azame*, II, 789; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, VIII, 400; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 448.

nehir vardır. Cebrail her gün oraya seher vakti girer, yıkanır, nuruna nur, güzelliğine güzellik, ışıltısına ışıltı katar. Sonra çıkar silkelenir. Allah onun tüyünden düşen her bir damladan yetmiş bin melek yaratır. Her gün onlardan yetmiş bin melek Beyt-i Ma'mûr'a girer. Yetmiş bin melek de Kâbe'ye girer. Kıyamet gününe kadar bir daha dönmezler" demiştir.¹²³⁵

Katâde, "*O hanginizin daha güzel amel yapacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratandır.*"¹²³⁶ ayetinde geçen "Hayat" ifadesini "Cebrail'in atı", "Ölüm"ü ise "Alaca renkli bir koç" olarak tefsir eder.¹²³⁷ İbn Abbas (r.a), Kelbî ve Mukâtil ise ölüm ve hayatı iki cisim kabul ederler. Ölümün, uğradığı her şeyin, aynı zamanda kokusunu duyan her şeyin öldüğü alacalı güzel bir koç suretinde yaratıldığını belirtirler. Cebrail ve peygamberlerin binecekleri alacalı dişi bir at suretinde yaratılmış olan ata ise hayat isminin verildiğine dikkat çekerler ve bu atın bazı özelliklerini dile getirirler.¹²³⁸

Sûr'a üflendiğinde Cebrail'in durumu konusunda tefsir kaynaklarında çeşitli görüşler dile getirilmiştir. Ebû Saîd el-Hudrî'nin (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) "Sûr'un sahibinin yanında Cebrail, solunda ise Mikâil vardır."¹²³⁹ şeklindeki rivayeti dikkate alındığında İsrâfil Sûr'a üflerken yanında Cebrail ve Mikâil olacaktır.

Enes b. Mâlik (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) "*Sûr'a üflenir ve Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür. Sonra ona bir daha üflenir, bir de bakarsın onlar kalkmış bekliyorlar.*"¹²⁴⁰ ayetini okuması üzerine kendisine Allah'ın istisna ettiklerinin kimler olduğu sorulduğunda onların Cebrail, Mikâil ve Azrâil olduğu cevabını vermiştir. Hadisin devamında Allah'ın emriyle Azrâil'in, Mikâil'in canını aldıktan sonra yine Allah'ın emriyle ölmesi anlatılır. Sonrasında Allah Teâlâ'nın "Ey Cebrail kim kaldı?" sorusuna Cebrail "Ey celal ve ikram sahibi olan şanı büyük Rabbim Cebrail kaldı." cevabını verince ona "Ey Cebrail ölüm gerekir." der. O da iki kanadını çırparak secdeye varır ve "Ey yüce, şanı ve şerefi büyük celal ve ikram sahibi Rabbim. Sen Bâkisin Cebrail fanidir ve ölüdür." der. Onun ruhunu yaratıldığı hal üzere alır. Mikâil'in üzerine yıkılır. Onun Mikâil'e karşı yaratılışa üstünlüğü koca bir dağın küçük bir dağa üstünlüğü gibidir.¹²⁴¹ Ebû Hureyre'den (r.a)

¹²³⁵ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 119; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XIX, 178; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, X, 80; XIX, 186-187; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, V, 98; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, V, 12; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 447; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VII, 346; Benzer rivayetlerden Cebrail'in Hayat ırmağında yıkanması konusunda bkz., Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 551; Nur nehrinde yıkanmasıyla ilgili bkz., Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, II, 775.

¹²³⁶ Mülk, 67/2.

¹²³⁷ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3363; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 474.

¹²³⁸ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 124; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XVIII, 206-207; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, IV, 318.

¹²³⁹ Ebû Dâvud, "el-Hurûf ve'l-kırâât", 31; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XV, 279; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 106.

¹²⁴⁰ Zümer, 39/68.

¹²⁴¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 330-331; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 518; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XV, 279-280; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, III, 354.

nakledilen bir rivayette ise Cebrail, Mikâil ve Hamele-i Arş melekleri Azrâil'den önce ölmüşler daha sonra Hamele-i Arş melekleri, en sonunda ise Azrâil ölmüştür.¹²⁴² Bu konuyla ilgili İbn Abbas (r.a) da şöyle demiştir: Cebrail, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil hariç bütün göklerde ve yerde olanlar ölür. Daha sonra Yüce Allah Mikâil ve İsrâfil'i de öldürür, geriye Cebrail ile Azrâil kalır. Sonrasında Cebrail'i de öldürür.¹²⁴³ Zeyd b. Eslem, Sûr'a ilk defa üfürüldükten sonra düşüp bayılmayacak olan, Allah Teâlâ'nın istisna kıldığı ve Cebrail'in de onlar arasında ilk sırada yer aldığı sekiz kişiden bahseder.¹²⁴⁴ Zeccâc da İsrâfil'i zikretmeden aynı meleklerle yer vermiş¹²⁴⁵ olup onlar Yüce Allah'ın kalplerini güçlendirdiği meleklerdir.¹²⁴⁶ Süddî¹²⁴⁷ ve çok sayıda müfessir¹²⁴⁸ bu melekleri Cebrail, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil olarak sınırlamıştır.¹²⁴⁹ Ka'b el-Ahbâr ise "Cebrail, Mikâil, İsrâfil, sekiz adet Hamele-i Arş melekleri, Azrâil ve Allah Teâlâ olarak sıralamıştır.¹²⁵⁰

Kıyamet günü Cebrail'in tebliğ konusunda hesaba çekileceğine işaret edilir. Hibbân b. Ebî Cebele'nin Resûlullah'a (s.a.v) isnat ettiği bir rivayette Allah Teâlâ kıyamet günü kullarını topladığı zaman Cebrail'e "Ahdimi tebliğ ettin mi?" diye sorunca o da "Evet Rabbim, peygamberlere tebliğ ettim" der. Peygamberler çağrılır ve onlara "Cebrail size ahdimi tebliğ etti mi?" diye sorulunca onlar da "Evet Rabbimiz." dedikleri zaman Cebrail serbest bırakılır.¹²⁵¹ İbn Abbas (r.a) Me'vâ cennetine¹²⁵² Cebrail ve Mikâil'in gireceğini dile getirir.¹²⁵³

Buraya kadar anlatılanlarda görüldüğü gibi Kur'an'da mübhem bırakılan bazı sıfatların Cebrail ile irtibatlı olduğunu düşünen bazı müfessirler buna delil olarak Sahâbe ve Tâbiûn döneminin ileri gelenlerinin görüşlerini esas alırken bazıları da bir delil göstermeden aklî muhakeme yoluyla bu sonuca ulaşmaktadır. Yine tefsirlerde Hurûf-u Mukattaa çerçevesinde Arap dilinin kuralları göz önüne alınarak ya da bu harflerin işaret ettiği anlamlara göre Cebrail vasfedilebilmektedir.

¹²⁴² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 331-332; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IX, 2930-2931; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, VII, 228. Konuyla ilgili ayrıca bkz., İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, III, 252-254.

¹²⁴³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVII, 476.

¹²⁴⁴ Mücâhid, *et-Tefsîr*, I, 581.

¹²⁴⁵ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, IV, 362.

¹²⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIV, 574.

¹²⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 330-331; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 135; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, IV, 541; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIV, 574.

¹²⁴⁸ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 318; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, VIII, 141; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 518; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 386; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VI, 304.

¹²⁴⁹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 135; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIV, 574.

¹²⁵⁰ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IX, 3028.

¹²⁵¹ Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühed ve'r-rekâik*, I, 557; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III, 151-152; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, I, 351; Bursavî, *Rûhu'l-beyân*, VII, 142.

¹²⁵² Me'vâ cennetinin Arş'ın sağ tarafında, Arş'ın altında veya yedinci kat semada olduğu şeklinde farklı görüşler bulunmaktadır. bkz., Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 96.

¹²⁵³ Vâhidî, *el-Vesît*, IV, 198; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 306; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, IV, 206; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 96.

1.7. Cebrail'in Giysi ve Kanatları

Cebrail'in aslî suretiyle ya da insan olarak temessül ettiğinde üzerindeki giysinin rengi ve şekli ile kanatlarının sayısı ve özellikleri hakkında tefsir kaynaklarında zikredilen çeşitli bilgi ve yorumlara bu başlık altında yer verilecektir. İbn Mesûd (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) Cebrail'i gökle yer arasını doldurmuş ve üzerinde yeşil, ince ipek bir elbise olduğu halde gördüğünü nakleder.¹²⁵⁴ Ayrıca Resûlullah'ın (s.a.v) "Cebrail'i Sidretü'l-Müntehâ'da gördüm. Onun yüz kanadı vardı. Kanadının tüyünden inci ve yakut saçılıyordu."¹²⁵⁵ sözünü aktarır. Yine İbn Mesûd (r.a) "*Andolsun ki, o, Cebrail'i bir başka inişte daha görmüştü.*"¹²⁵⁶ ayetini tefsir ederken Hz. Peygamber'in (s.a.v) Cebrail'i bir elbise içinde ve sanki bir bitkinin üzerindeki damlaya benzeyen, inci gibi ayaklara sahip olduğunu gördüğünden bahseder.¹²⁵⁷

Mûsâ b. Sâlim ise Resûlullah'ın (s.a.v) Cebrail'i aslî suretinde, üzerinde inci olan yeşil bir kıyafet giymiş olarak bir defa gördüğünü dile getirir. Mürre el-Hemedânî (ö. 76/696) de Cebrail'in Resûlullah'a (s.a.v) meleklerin suretinde, üzerinden inci sarkan yeşil bir kıyafet olduğu halde sadece iki kez geldiğini nakletmiştir.¹²⁵⁸ Yine bir rivayette Hz. Hamza (r.a) (ö. 3/625) Hz. Peygamber'in (s.a.v) onu görmeye gücünün yetmeyeceğini bildirmesine rağmen Cebrail'i asli suretiyle göstermesini ısrarla ister. Bunun üzerine Cebrail, çıplak olarak Kâbe'yi tavaf eden müşriklerin kıyafetlerini koydukları bir tahtanın üzerine iner. Hz. Peygamber'in (s.a.v) başını kaldırıp bakmasını istemesi üzerine Hz. Hamza (r.a) Cebrail'in yeşil ekin gibi zebercede benzeyen ayaklarını görünce düşerek bayılır.¹²⁵⁹

Bedir günü Cebrail'in beş yüz meleklerle Hz. Ebû Bekir'in (r.a) de olduğu sağ tarafa, alaca atlara binmiş, beyaz kıyafetler giymiş, uçları omuzlarının arasından sarkan beyaz sarıklar sarmış erkek insanlar suretinde inerek çevrelerine huzur ve sükûnet yaydıkları belirtilir.¹²⁶⁰ İbn Abbas (r.a) da Bedir günü meleklerin beyaz sarıklı Huneyn günü ise yeşil sarıklı olduklarına işaret eder.¹²⁶¹ Atiyye b. Kays (ö. 121/739) Cebrail'in yeşil, dişi bir ata binmiş, üstüne toz çökmüş, üzerinde zırh ve bir elinde de mızrak varken Hz. Peygamber'e (s.a.v) geldiğini nakleder.¹²⁶²

¹²⁵⁴ Mücâhid, *et-Tefsîr*, I, 625; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 508-509; Beyhakî, Ebû Bekr, Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *el-Esmâ ve's-sıfât*, I-II, 1. bs., thk., Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî, *Mektebetü's-sevâdî*, Cidde, 1413/1993, II, 348.

¹²⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 509.

¹²⁵⁶ Necm, 53/13.

¹²⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 512.

¹²⁵⁸ Mücâhid, *et-Tefsîr*, I, 626.

¹²⁵⁹ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, VII, 81; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 228.

¹²⁶⁰ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 102-103, V, 133-134; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 273; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 201; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV, 460; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 296;

¹²⁶¹ Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 296-297.

¹²⁶² Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 30.

Cebrail, Kur'ân'da “أُولَىٰ أَلْبَحَةِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ”/İkişer, üçer, dörder kanatlı elçiler”¹²⁶³ diye kendilerinden bahsedilen meleklerden biridir.¹²⁶⁴ Allah Cebrail'i kanatlı elçi olarak göndermiş olup¹²⁶⁵ Resûlullah'ın (s.a.v) miraç gecesi Cebrail'i altı yüz kanatlı gördüğü nakledilir.¹²⁶⁶ İbn Mesûd ve Katâde (r.a) ise Hz. Peygamber'in (s.a.v) Cebrail'i ufku kaplamış halde beş yüz kanatlı gördüğünden söz ederler.¹²⁶⁷

Cebrail'in kanatlarıyla icra ettiği faaliyetler kapsamında, doğumu sırasında Îsâ'ya (a.s) şeytanın müdahalesini önlemek için kanadıyla Îsâ'ya (a.s) dokunmasından dolayı onun “Mesih” ismini aldığı anlatılır.¹²⁶⁸ Yine Kur'ân'da yılların sayı ve hesabının bilinmesi için gece alametinin giderilip gündüz alametinin de aydınlatıcı kılındığı¹²⁶⁹ zikredilir. Gece alametini gidermek yani gökteki ayı silmek, onun yüzündeki lekelerin silinmesi olarak açıklanır. Rivayete göre güneş ve ay ışık saçma ve aydınlatmada eşit olduğu için Yüce Allah Cebrail'e kanadıyla ayın yüzünü silmesini emretmesiyle o da ayın ışığını silip azaltır.¹²⁷⁰ Bu işlemin Allah'ın emriyle her birini yetmiş parça yarattığı ay ve güneşten Cebrail'in iki kanadıyla ayı üç kez meshederek altmış dokuz parçasını silmesi ve onları güneşe havale etmesiyle olduğu ve ayın ışığının giderek sadece nurunun kaldığı rivayet edilir.¹²⁷¹ İbn Abbas (r.a) da ilk zamanlarda gündüzün gecesinin bilinmemesi sebebiyle Allah Teâlâ'nın Cebrail'i gönderdiğini onun da kanadıyla ayı meshetmesiyle ışığının gittiğini ve kanadının işaretinin ayda siyahlık bıraktığını söyler.¹²⁷²

İbn Abbas'ın (r.a) bildirdiğine göre Allah Teâlâ cennetin en alt katmanında bulunan bir kaynaktan Ceyhûn, Seyhûn, Dicle, Fırat ve Nil nehirlerini Cebrail'in iki kanadının üzerinde indirir. Onları dağlara emanet eder, yerde akıtır ve insanlara faydalı hale getirir. Ye'cûc ve Me'cûc'ün çıkacağı bir zamanda Allah Cebrail'i yeryüzüne gönderecektir. Cebrail de Kurân'ı, ilmin tamamını, Kâbe'nin rûknünden Hacer-i Esved'i, Makâm-ı İbrâhim'i ve bulunduğu yerden Mûsâ'nın (a.s) Tâbût'unu ve bu beş nehrin her birini göğe kaldıracaktır.

¹²⁶³ Fâtır, 35/1.

¹²⁶⁴ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 551.

¹²⁶⁵ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 98.

¹²⁶⁶ Buhârî, “Bed'ü'l-halk”, 71.

¹²⁶⁷ Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 399.

¹²⁶⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, VIII, 223; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 440.

¹²⁶⁹ İsrâ, 17/12.

¹²⁷⁰ Vâhidî, *el-Vesît*, III, 99; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 442; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XX, 306; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, X, 296.

¹²⁷¹ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 123; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 442; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, III, 124; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IV, 13.

¹²⁷² Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 303.

Bunlar yerden kaldırılınca yerde olanlar din ve dünyaları için en hayırlı olan her şeyi kaybetmiş olacaktırlar.¹²⁷³

Cebrail'in kanatlarının işlevleriyle ilgili onun iki yeşil kanadını Kadir Gecesinde gündüzünün bir anında güneşin önünde açması, kanadıyla firavun ve Nemrud'un kulesini yıkması, Lût'un (a.s) evine girenleri kör etmesi, Lût kavmini kaldırıp yere fırlatması ve Filistin-Ürdün toprağından parça alması gibi faaliyetler ilgili konularda anlatılacaktır.

Cebrail'in üzerinde görülen kıyafet ve kanatlarıyla ilgili tefsirlerde yer alan açıklama ve yorumların çok azı hariç sahih hadis kaynaklarına dayanmadığı anlaşılmaktadır. Kanadıyla güneşin ve ayın ışığını silmesinden bahseden bilgiler de sahih ve muteber kaynaklara dayanmadığı gibi Kur'an'da gecenin karanlık gündüzünde aydınlık hale getirilmesinden bahseden ayetle¹²⁷⁴ ilgili Cebrail'in kanadının rolünü gösteren akla uygun bir bilgiyle de karşılaşılmadığı görülmektedir.

1.8. Yahudilerin Cebrail'e Düşmanlıkları

Yahudilerin Hz. Peygamber'e (s.a.v), ona inen Kur'an'a ve tebliğ etmiş olduğu dine iman etmeyeceklerinin gerekçesi olarak ona vahiy getiren Cebrail'in ismini ve görevleriyle ilgili bazı vasıflarını ileri sürmeleri nedeniyle bu konuyla ilgili tefsirlerdeki açıklama ve değerlendirmeler bu başlık altında ele alınmıştır.

İbn Abbas (r.a) Fedek bölgesinin Yahudi din adamlarından Abdullah b. Sûriyâ'nın Medine'de Hz. Peygamber'i (s.a.v) ziyaret ettiği bir sırada Cebrail hakkında "O bizim düşmanımızdır savaşları ve şiddeti indirir. Bizim elçimiz olan Mikâil ise müjde ve bolluk getirir. İşte sana gelen bu olsaydı sana iman ederdik." dediğini aktarır. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a) bu düşmanlığın ne zaman başladığını sorunca İbn Sûriyâ şöyle cevap vermiştir: "Yüce Allah peygamberimize Beytü'l-Makdis'in Buhtunnasr denilen bir adamın zamanında yıkılacağı bilgisini indirdi. O adamı bize tarif etti. Biz onu araştırdık ve bulduk. Onu öldürmesi için adamlar yolladık. Cebrail: 'Eğer Allah sizi onu öldürmeye sebep kılmış ise bu kişi, Allah'ın Beyt-i Makdis'i yıkacağını haber verdiği kişi değildir. Öyleyse onu öldürmenin bir faydası yoktur' diyerek onu müdafaa etti. Derken o büyüdü, güçlendi, kral oldu, bizimle savaştı ve Beyt-i Makdis'i yıktı. Biz de onu öldürdük. Bundan dolayı Cebrail'i düşman eyledik. Mikâil de Cebrail'in düşmanıdır." Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a) "Ben şahitlik ederim ki kim Cebrail'e düşman ise Mikâil'e de düşmandır. Bu iki melek de kendilerine düşman olanın düşmanlarıdır." demiştir. Daha sonra "Her kim Cebrail'e düşman ise, bilsin ki

¹²⁷³ Vâhidî, *el-Vesît*, III, 287; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 362; Benzer ifadelerle bkz., Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XII, 113; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, III, 269-270; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, VI, 95; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VI, 74; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, IX, 221.

¹²⁷⁴ İsrâ, 17/12.

o, Allah'ın izni ile Kur'an'ı; önceki kitapları doğrulayıcı, müminler için de bir hidâyet rehberi ve müjde verici olarak senin kalbine indirmiştir."¹²⁷⁵ ayeti ile "Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikâil'e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır."¹²⁷⁶ ayeti nâzil olmuştur.¹²⁷⁷ Yine Hz. Ömer'in (r.a) Medine'nin yukarı tarafında, yolu Yahudilerin medresesinin önünden geçen arazisine giderken medreselerine uğrayarak onlara Cebrail ile ilgili düşüncelerini sorduğu rivayet edilir. Onlar da "Cebrail bizim düşmanımızdır, sırlarımızı Muhammed'e bildiriyor; her türlü azap ve yıkımın da sorumlusu odur. Oysa Mikâil bolluk, bereket, barış ve esenlik getirir." derler. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a), "Peki, bu ikisinin Allah katındaki konumları nedir?" diye sorunca "Onlar Allah'a en yakın konumdadırlar. Cebrail sağında Mikâil ise solundadır; Mikâil de Cebrail'e düşmandır." cevabını verirler. Hz. Ömer (r.a) ise "Eğer o iki melek söylediğiniz gibi ise onlar birbirinin düşmanı olamaz ve siz gerçekten merkepten daha ahmak bir hale düşersiniz. O iki melekten birine düşman olan diğerine de düşmandır. Onların ikisine de düşman olan Allah'ın da düşmanıdır." der ve geri döner. Cebrail'in bu sırada vahiy getirdiğini öğrenince Hz. Peygamber (s.a.v) de ona "Ey Ömer Rabbin sana muvafakat etti." der. Hz. Ömer (r.a) de "Bu olaydan sonra kendimi Allah'ın dini konusunda kayadan daha sert ve sağlam gördüm." diyerek karşılık verir.¹²⁷⁸

Yahudilerle Cebrail arasındaki düşmanlığın diğer bir sebebi ise Yahudilerin "Cebrail İsrailoğullarına vahiy ve risâletle gönderildi. Fakat o bize düşmanlığından ve gazabından onları bizden başkasına, İsmail oğullarına indirdi." şeklindeki iddialarıdır.¹²⁷⁹ Allah Teâlâ da onların bu iddialarını "Allah'ın izniyle senin kalbine onu indirdi."¹²⁸⁰ ayetiyle yalanlamıştır. Çünkü Cebrail Yahudilerin dediği gibi azap ve sıkıntıları indirmez, ayrıca kendi arzu ve isteğiyle değil sadece Allah'ın emriyle inmiştir. Diğer taraftan onların Cebrail'e olan

¹²⁷⁵ Bakara, 2/97.

¹²⁷⁶ Bakara, 2/98.

¹²⁷⁷ Ahmed, *Müsned*, IV, 310-311; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 76; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 163; Vâhidî, *el-Vesît*, I, 179; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 424; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1, 169; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 183; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III, 610-611; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 95-96; Neseffî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 113; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, I, 62; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 64-65; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, I, 133; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 187-188; *Rûhu'l-meânî*, I, 331; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, I, 429-430.

¹²⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 384-385; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 76; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, I, 239; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 145; Vâhidî, *Esbâbü'nüzûli'l-Kur'an*, s. 32-33. (Dâvud b. Ebî Hind'in Şa'bî tarikiyle rivayetidir.); Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1, 169; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 183; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III, 611; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 96; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, I, 62; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, I, 133; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 188; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 331; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, I, 430-431; Mücâhid'in nakletmiş olduğu benzer rivayet için bkz., İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 181.

¹²⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, I, 517; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 76; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1, 169; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III, 611.

¹²⁸⁰ Bakara, 2/97.

düşmanlıkları aslında Allah'a olan düşmanlıklarından kaynaklanmıştır. Fakat onlar Allah'a olan düşmanlığı açıkça ortaya koymaya cesaret edememişlerdir.¹²⁸¹

Resûlullah (s.a.v) bir defasında Yahudilere “Ben sizin yanınızda olan Tevrat’tan çok bilgi sahibiyim.” deyince onlar Cebrail’i kastederek “Bunu sana kim söyledi? Allah’a yemin olsun ki onu sana bizim düşmanımızdan başkası söylememiştir.” karşılığını vermişlerdir.¹²⁸² İbn Abbas’ın (r.a) naklettiğine göre Yahudilerden bir topluluğun “Bize meleklerden dostun olanı söyle ona göre sana tabi olacağız ya da senden ayrılacağız.” hitabına Resûlullah (s.a.v) “Benim dostum Cebrail’dir. Allah Teâlâ’nın göndermiş olduğu her bir peygamberin dostu da Cebrail’dir.” buyurmuştur. Onlar da “O halde senden ayrılıyoruz. Eğer meleklerden dostun ondan başkası olsaydı sana kesinlikle tabi olur ve seni tasdik ederdik.” demişlerdir. Resûlullah’ın (s.a.v) “Cebrail’i tasdik etmenize mâni olan nedir?” sorusuna da “O bizim düşmanımızdır.” cevabını vermişlerdir.¹²⁸³

İbn Abbas (r.a), Resûlullah’ın (s.a.v) Yahudilerin ruhla ilgili sorularını cevapladıktan sonra onların “Bunu sana kim getirdi?” sorularına “Cebrail Allah katından bana getirdi.” cevabını aldıklarında ise “Vallâhi iş sana söylediği gibidir, ancak o bizim düşmanımızdır.” karşılığını verdiklerini aktarır.¹²⁸⁴ Yine İbn Abbas’ın (r.a) bildirdiğine göre Yahudiler Hz. Peygamber’e (s.a.v) “Hiçbir peygamber yoktur ki ona Rabbinden haber getiren bir melek olmasın. Senin arkadaşın olan melek kimdir? ona göre sana tabi olalım.” derler. O da “Cebrail” deyince “O savaşı ve savaşmayı indirir. O bizim düşmanımızdır. Eğer yağmuru ve rahmeti indiren Mikâil demiş olsaydın sana uyardık.” derler.¹²⁸⁵

Şehr b. Havşeb el-Eşârî,¹²⁸⁶ Şa’bî,¹²⁸⁷ Katâde¹²⁸⁸ ve İbn Cüreyc¹²⁸⁹ de birbirine benzer ifadelerle Yahudiler’in Hz. Peygamber’e (s.a.v) vahiy getiren meleğin düşmanları olan Cebrail olduğunu ona Mikâil ya da bir başka melek gelmiş olsa inanacaklarını söylediklerini dile getirirler. Yahudiler buna gerekçe olarak Cebrail’in şiddet, savaş, kan dökme, kötülük, bela, azap, kıtlık, kuraklık ve darlıkla geldiğini; Mikâil’in ise bolluk, bereket, rahmet, sağlık ve kolaylık getirdiğini ileri sürmüşlerdir. Tefsir âlimlerinin hepsi de ilgili ayetlerin bu meyanda iddialarda bulunan İsrail oğulları hakkında indiği konusunda fikir birliği

¹²⁸¹ Mâtürîdî, *Te’vilât*, I, 517.

¹²⁸² Mukâtîl, *et-Tefsîru’l-kebîr*, II, 548.

¹²⁸³ Ahmed, *Müsned*, IV, 310-312; Beyhakî, *Delâilü’n-Nübüvve*, VI, 266-267; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 378; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, I, 221-222.

¹²⁸⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XVII, 543; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, V, 105-106; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, V, 331.

¹²⁸⁵ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, I, 179-180; Mâtürîdî, *Te’vilât*, I, 517; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, I, 145; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 36.

¹²⁸⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 380; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, I, 225.

¹²⁸⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 382.

¹²⁸⁸ Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, I, 281.

¹²⁸⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 380.

içindedir.¹²⁹⁰ Ayrıca Cebrail'in hayır getirmediğini, onu sevmediklerini Mikâil olsa iman edecekleri şeklindeki iddiaları da yalanlanmıştır.¹²⁹¹

Cebrail, “De ki: ‘Her kim Cebrail’e düşman ise, bilsin ki o, Allah’ın izni ile Kur’an’ı; önceki kitapları doğrulayıcı, müminler için de bir hidâyet rehberi ve müjde verici olarak senin kalbine indirmiştir.’”¹²⁹² ayetiyle teşrif edilmiş, büyüklüğüne ve kadrinin yüceliğine işaret edilmiştir. Yüce Allah’ın Cebrail’i kendisiyle mahlukatın en şerefli arasında vasıta kılması da bunu gösterir. Cebrail’in Allah katındaki yüce konumuna öfkelenen Yahudiler de kınanmıştır. Ayrıca Allah’ın Cebrail’e düşman olanlara düşman olacağı ilan edilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ onun dostu olduğu için onların düşmanlığı Cebrail’e bir zarar vermez. Kulun Allah’a düşmanlığı, günah işlemesi, itaat etmekten uzak durması ve onun veli kullarına düşman olmasıdır. Allah’ın kula düşmanlığı ise ona azap etmesi ve düşmanlığının eserini kulun üzerinde göstermesidir.¹²⁹³

Bu ayet aynı zamanda “Kur’ân ilhamdır, harfleri ise Resûlün ibaresinden ibarettir.” diyen Batınîler’e de bir reddiyedir. Kur’ân nazmıyla açık bir mucize olup Allah tarafından vahyedilmiş ve Cebrail vasıtasıyla Arapça bir kitap olarak indirilmiştir. Eğer ilham edilen bir şey olmuş olsaydı Cebrail’e ihtiyaç duyulmazdı.¹²⁹⁴ Konuyla ilgili ayette Cebrail’in Mikâil’den önce anılması sebebiyle onun Mikâil’den daha üstün olduğu belirtilir. Zira Cebrail ruhların maddesi vahyi ve ilmi, Mikâil ise bedenlerin maddesi bolluk ve yağmuru indirmiştir. Ruhların gıdası ise bedenlerin gıdasından daha değerlidir.¹²⁹⁵

Taberî, Cebrail’in Allah’ın veli bir kulu olmasından dolayı ona düşman olanın Allah’ın her bir velisinin de düşmanı olduğuna işaret eder.¹²⁹⁶ Zemahşerî ise Yahudilerin Cebrail’e olan düşmanlıklarının hiçbir makul gerekçesi olmadığını, insafli davranmaları halinde onu sevmek şöyle dursun kendilerine inzal edilen kitabı tashih edecek bir kitap indirdiği için Cebrail’e şükran bile duyacaklarına dikkat çeker. Ayrıca Cebrail’e olan düşmanlığın sebebini, Ehl-i kitab’ın kitaplarını tasdik eden ve onlarla uyumlu olan Kur’ân’ı indirmesine bağlar. Bu durumda onlar hem Kur’ân’ı ve hem de Kur’ân’ın kendi kitaplarına muvafık olmasını hoş karşılamadıkları için onu tahrif etmekte ve kendi kitapları ile uyum içinde olmasını inkâr etmektedirler.¹²⁹⁷ Râzî de Zemahşerî gibi Yahudilerin Cebrail’e düşman olmalarının en önemli sebebini onun Kur’ân’ı Hz. Peygamber’in (s.a.v) kalbine indirmiş

¹²⁹⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 378.

¹²⁹¹ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, I, 108.

¹²⁹² Bakara, 2/97.

¹²⁹³ Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, I, 108; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 184; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 36; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 515.

¹²⁹⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 515.

¹²⁹⁵ Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, I, 63; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, I, 516.

¹²⁹⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 394.

¹²⁹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1, 170.

olmasına bağlar. Bu indirmenin düşman olmayı gerektirmediğini çünkü Cebrail'in bunu kendi tercihiyle değil de Allah'ın emriyle yaptığına değinir. Bu görevin Mikâil'e verilmesi durumunda Cebrail adına söylenen her bir ithamın Mikâil için de geçerli olacağına dikkat çekerek düşmanlığı Cebrail üzerinde yoğunlaştırmanın makul bir açıklamasının olmadığından söz eder.¹²⁹⁸

Reşid Rıza (ö. 1935) Yahudilerin Cebrail'le ilgili itham ve iddialarını saçma ve açık bir zırva olarak değerlendirir. Yahudilerin Cebrail'in adını anmak ve onu reddetmek suretiyle, hata ve inatlarını ilan eden, bozuk düşünce ve fikirsizce hareket etmelerine şahitlik eden Kur'an'ı hedef aldıkları üzerinde durur. Cebrail'e düşman olanın Tevrat'ı ve diğer kitapları da ihtiva eden Allah'ın vahyine düşmanlık ettiğine, Kur'an'ın Allah katından gelen bir kitap olup Cebrail'in kendisine ait olmadığına, onun Kur'an'ı indirme ve tebliğ etme konusunda sadece vasıta olduğuna işaret eder.¹²⁹⁹ İbn Âşûr da Yahudilerin gazap ettikleri halde Cebrail'in Allah tarafından gönderilmiş bir melek olduğunu kabul etmelerini garip ve tutarsız düşünceler içinde olmalarına, aynı zamanda akıl, inanç ve düşünce noktasında yerlerde sürünmelerine bağlar.¹³⁰⁰

Tefsirlerde Yahudilerin Cebrail'e olan düşmanlıklarıyla ilgili açıklamalara bakıldığında bu düşmanlığın makul bir gerekçesinin olmadığı görülmektedir. Yahudiler Hz. Ömer'e (r.a) de itiraf ettikleri gibi Cebrail'in Allah katındaki yüce konumunu çok iyi bilmelerine rağmen Kur'an'a ve onun tebliğ edildiği Hz. Peygamber'e (s.a.v) olan gizli kinlerini Cebrail ile perdelemek istemişlerdir. Zemahşeri'nin de işaret ettiği gibi onların sevdiklerini iddia ettikleri Mikâil aynı görevi icra etmiş olsaydı bu perdelemenin Mikâil üzerinden olacağı şüphe götürmez bir hakikat olarak ortaya çıkmaktadır.

Cebrail kelimesiyle ilgili bilgiler, Kur'an'daki vasıfları ve yaratılış özelliklerine dair konulardan sonra onun ilişki kurduğu şahsiyetler konusu müteakip bölümde yine tefsirler temel alınarak anlatılacaktır.

¹²⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III, 611.

¹²⁹⁹ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-menâr*, I, 324.

¹³⁰⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I, 621.

İKİNCİ BÖLÜM

KLASİK TEFSİR KAYNAKLARINDA CEBRAİL'İN İLİŞKİ KURDUĞU ŞAHSİYETLER

Cebrail ilk peygamber Adem'den (a.s) başlayarak son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v) ile sona eren bir süreçte vahiy meleği olarak görev icra etmiştir. Peygamberlere sadece vahyi iletmekle kalmayıp onların karşılaştıkları her türlü meselede yanlarında bulunmuş ve onlara rehberlik etmiştir. Cebrail'in Hz. Peygamber (s.a.v) ile irtibatı diğer peygamberlerle olan bağlantısına göre çok daha özel ve ileri bir seviyede cereyan etmiştir. Cebrail ona aslî suretiyle tezahür ettiği gibi farklı insan tipleriyle de temessül etmiş ve Kur'ân'ı kalbine nüzûl eylemiştir. Dünya âleminin ötesinde miraç yolculuğunda ona refakat etmiştir. Cebrail peygamberler dışında dini kimliği öne çıkan bazı şahsiyetlerle doğrudan irtibat kurduğu gibi dolaylı olarak da onlardan övgü ile bahsetmiştir. Bu bölümde onun önceki peygamberlerle ve son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v) ile bağlantısı ele alındıktan sonra ileri gelen bazı şahsiyetlerle irtibatı tefsir kaynakları çerçevesinde incelenecektir.

2.1. Cebrail ve Peygamberler

Klasik tefsir kaynaklarında Cebrail'in peygamberlerle irtibatı konusunda sahih hadislerin yanında “İsrâiliyât” türünden olduğu izlenimi veren rivayetlerle de karşılaşmıştır. Ya'kûb'un (a.s) ismi olan İsrâîl¹³⁰¹ kelimesinden alınma “İsrâiliyye” kelimesinin çoğulu olan “İsrâiliyât”¹³⁰² kavramı daha çok Yahudi ve Hristiyan kültürlerinin tefsirlere yansması¹³⁰³ olarak anlaşılırken, sonraları Mecûsîlik ve Sâbiîlik gibi diğer din ve kültürlerle ait rivayetleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir.¹³⁰⁴ Kur'ân'da Ehl-i Kitab'a gönderilen kitaplara da iman etmenin emredilmesi¹³⁰⁵ ve Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından “İsrailoğullarından rivayette bulununuz. Bunda bir sakınca yoktur.”¹³⁰⁶ buyurulmasından hareketle tefsir ve tarih alanında kalem oynatanların bu konuda hadisçilere göre daha serbest hareket ettiği görülmüştür. İsrâiliyât türü haberleri aktarmada öne çıkan Ka'b el-Ahbâr ve Vehb b.

¹³⁰¹ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, I, 183; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 683.

¹³⁰² Cerrahoğlu İsmail, *Tefsir Tarihi*, I-II, DİB yay., Ankara, 1988, I, 120.

¹³⁰³ Zehebî, Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, I-III, Mektebetü Vehbe, Kahire, ts., I, 121.

¹³⁰⁴ Emiroğlu İbrahim, “İsrâiliyât”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 195-199.

¹³⁰⁵ Nisâ, 4/136.

¹³⁰⁶ Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbas, *el-Müsned*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1400/1979, I, 240; Ahmed, *Müsned*, XVI, 125; Buhârî, “Ehâdisü'l-Enbiyâ”, 49; Ebû Dâvud, “İlim”, 11.

Münebbih kaynaklı nakillerin sıhhati konusunda gerçek manada tereddüde düşülmüştür. Fakat Tâbiîn'den Mesrûk, Saîd b. Cübeyr, Mücâhid, Dahhâk, İkrime, Hasan el-Basrî, Atâ b. Ebû Rebâh, Katâde ve Zeyd b. Eslem gibi âlimlere bağlanan bu çeşit haberlerin aktarımında ise bir sakınca görülmemiştir.¹³⁰⁷

İsrâiliyât haberlerinin sıhhatli olması ve Kur'ân'la uyum içinde olması halinde kabul edilmesinde sakınca görülmezken, yalan olup Kur'ân'a zıt olanların alınamayacağı belirtilmiştir. Sıhhati konusunda tereddüde düşülen rivayetler konusunda ise kesin bir neticeye varılamayışı bu tür haberlerin naklinde ihtilaf edilmesine yol açmıştır.¹³⁰⁸ Kur'ân kıssalarını, orada zikredilen peygamberler ile Hz. Meryem, Ashâb-ı Kehf gibi tarihi şahsiyet ve vakaları konu edinen ve onların daha iyi bilinip tanınmasına vesile olacak haberleri kullanmada bir beis olmayacağı dile getirilmiştir.¹³⁰⁹

Klasik tefsir kaynaklarına bakıldığında Cebrail'in peygamberlerin görevlerini icra ederken onların sorunlarını hallettiği, vahyedilenleri tebliğ etmede yardımcı olduğu ve zorluklar karşısında rehberlik ettiği bilinmektedir. Cebrail peygamberlerin sorularını cevaplamış ve bilmediği konuları öğrenip onlara iletmiştir. Cebrail Allah'ın izniyle peygamberlerden sadır olan bazı mucizelere vesile olmuş, hataya düşmeleri halinde takip edecekleri yolları göstermiş ve din düşmanlarına karşı onların yanlarında yer almıştır. Bu maksatla klasik tefsir kaynaklarının sınırları ölçüsünde Cebrail'in irtibat halinde olduğu peygamberlere yer verilecektir.

2.1.1. Cebrail ve Âdem (a.s)

Bazı haberlerde Allah Teâlâ'nın ilk insan Âdem'i (a.s) yaratmayı isteyince onun toprağının Azrâil tarafından getirildiği ifade edilmiştir.¹³¹⁰ Mukâtil ise yüce Allah'ın Cebrail'den kendisine çamur getirmesini isteyince onun yere inerek Kâbe'nin altından bir miktar toprak aldığından bahsetmiştir. Cebrail aldığı toprağın üzerine su dökmüş ve onu bir müddet kendi haline bırakmıştır. Çamur belli bir kıvama gelince üst kısmı sıcak çamur, alt tarafı ise siyah, kokuşmuş bir balçık olmuştur.¹³¹¹ Allah Teâlâ Âdem'i (a.s) yaratıp bütün varlıkların isimlerini öğrettikten sonra melekler Allah'a tesbihte bulunmuş ve Âdem'e (a.s) öğrendiği isimleri meleklerle haber vermesini emretmiştir.¹³¹² Âdem (a.s) de Zeyd b. Eslem'in

¹³⁰⁷ Birışık Abdülhamit, "İsrâiliyât", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 199-202.

¹³⁰⁸ Zehebî, Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, I, 130-131.

¹³⁰⁹ Emiroğlu İbrahim, "İsrâiliyât", *DİA*, XXIII, 195-199.

¹³¹⁰ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 41; III, 525; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 280; Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, II, 98; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, III, 4.

¹³¹¹ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 522.

¹³¹² Bakara, 2/31-32

haber verdiği gibi Cebrail'den başlayarak bütün isimleri saymıştır.¹³¹³ Âdem'e (a.s) isimlerin öğretilmesi, ona ilham edilmesi olarak anlaşılmıştır. Bunun da Cebrail vasıtasıyla gerçekleşme ihtimali üzerinde durulmuştur.¹³¹⁴

Meleklerin Âdem'e (a.s) secde etmesi emredilince ilk önce Cebrail secde etmiş¹³¹⁵ ve bu sebeple o, peygamberlerin yol arkadaşı ve hizmetkarı kabul edilmiştir. İlk defa “Sübhânellah” diyen de Cebrail olmuştur. Allah Teâlâ onu yarattığında gözü Arş'a ve onun büyüklüğüne ilişmiş ve “Sübhânellah” demiştir. Bu zikri söyleyenin de Cebrail'in sevabına nail olacağı belirtilmiştir.¹³¹⁶

İbn Abbas, Âdem'in (a.s) yaklaşılması yasak olan ağacın meyvesinden yedikten sonra Allah Teâlâ'nın Cebrail'e Âdem'i (a.s) cennetten çıkarmasını emrettiğini nakletmiştir. Cebrail de onu perçeminden yakalayıp onu sarıp kuşatmış olan ağaçtan çekip alınca Âdem (a.s) şefkatli davranmasını istemiştir. Cebrail ise Allah'a isyan edene şefkatle davranamayacağını ifade edince Âdem (a.s) titremiş, daralmış ve nutku tutulmuştur. Bu arada Cebrail günahı sebebiyle onu azarlamaya ve Allah'ın ona olan nimetlerini saymaya devam etmiştir.¹³¹⁷ Mücâhid de Cebrail'in Âdem'in (a.s) başındaki tacı da çıkardığını haber vermiştir.¹³¹⁸

H. Enes'in (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) naklettiğine göre Âdem (a.s) ve eşi Havva cennetten üzerlerinde sadece cennet yaprağı olduğu halde çıplak olarak inmişlerdir. Derken Âdem'e (a.s) sıcak çarpınca oturup ağlamıştır. Cebrail kendisine pamuk getirip eğirmesini emretmiş ve bu işi ona öğretmiştir.¹³¹⁹

İbn Abbas'ın (r.a) H. Peygamber'den (s.a.v) bir rivayetinde Âdem'in (a.s) cennetten beyaz yakut bir elbise ile inerek gözyaşlarını ona sildiği ve kırk yıl boyunca cennet hasretiyle ağladığı ve Cebrail'in kendisine destek olmak üzere gönderildiğini söylemesi üzerine güldüğü anlatılmıştır.¹³²⁰ Âdem (a.s) cennetten indirildikten sonra Cebrail Âdem'e (a.s) cennetten tohumlar getirerek onları ekmesini isteyince Âdem (a.s) tarlayı sürmüş, o tohumları ekip hasat etmiş ve elekten geçirip öğüttükten sonra yoğurup pişirmiştir. Yorulduğu bir sırada yemek

¹³¹³ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 82.

¹³¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, I, 279.

¹³¹⁵ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, I, 87.

¹³¹⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 36, 343; Peygamberlerin Cebrail ile bağlantıları konusunda işârî yorumlara da rastlanmaktadır. Bu meyanda İsmail Hakkı Bursevî, başta Cebrail olmak üzere Âdem'e (a.s) secde eden meleklerin ruhlar mertebelerinden cismâniyet mertebesine tenezzül eyleyerek şeffaf cismani elbiselere büründüklerini ileri sürmüştür. bkz., Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IV, 458. Yine anlatıldığına göre Allah Teâlâ Âdem'i (a.s) yarattığında Cebrail kendisine ilim, haya ve akıl olmak üzere üç hediye getirmiş ve “Ey Âdem bu üçünden istediğini seç.” demiştir. O da akıllı seçmiştir. Bunun üzerine Cebrail ilim ve hayâya yerlerine geri dönmelerini işaret etmiştir. İlim ve hayâ “Biz ruhlar âleminde birlikteydik. Birbirimizden ayrılmaya razı olmayız. Biz nerede olursa olsun akla tabi oluruz.” demeleri sonrasında Cebrail'in “O halde yerinize yerleşin.” sözüyle akıl beyne, ilim kalbe hayâ da göze yerleşmiştir. bkz., Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 60.

¹³¹⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 57.

¹³¹⁸ İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, VII, 409; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, I, 141.

¹³¹⁹ İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, VII, 413; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 83-84.

¹³²⁰ Ebû's-Şeyh, *el-Azame*, V, 1581; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, VII, 664.

için oturunca elindeki ekmek yuvarlanarak dağın yamacına düşünce Âdem (a.s) peşinden koşmuş, yorulmuş ve alnı da terlemiştir. Cebrail de ona “Ey Âdem işte senin ve senden sonraki çocuklarının rızkı, dünyada yaşadıkları müddetçe böyle yorularak ve zahmet çekerek elde edilecektir.” demiştir.¹³²¹

İbn Abbas’ın (r.a) aktardığına göre Âdem (a.s) avucunu alnına koyarak oturup ağladığı bir sırada Cebrail yanına gelerek selam vermiş ve o da ağlayarak bu hüznün sebebini sormuştur. Âdem (a.s) de “Ey Cebrail ben nasıl ağlamam. Rabbim beni göklerin melekût âleminde yerin aşağısına havale etti. Ebedilik yurdundan ayrılık ve yok oluş yurduna, nimet yurdundan külfet ve zahmet yurduna, sonsuzluk yurdundan fani yurda sevk etti. Bu musibeti daha nasıl sayabilirim.” cevabını vermiştir. Cebrail Rabbinin huzuruna vararak Âdem’in (a.s) bu konuşmasını haber vermiştir. Allah Teâlâ da ona Âdem’in yanına giderek rahmetinin gazabını geçtiğini, yakarışını işitip ağlamasına acıdığını, perişanlığını azalttığını haber vermesini ve şöyle dua etmeyi tavsiye etmesini istemiştir: “Senden başka ilah yoktur. Sen eksik sıfatlardan münezzeh ve övülmeye layık olansın. Ben hata ettim. Nefsime zulmettim. Bana merhamet eyle. Elbette ki sen merhametlilerin en merhametli olanısın. Tevbemi kabul eyle. Sen tevbeleri çokça kabul eden ve çok merhametli olansın.”¹³²²

Ebû Hureyre’den (r.a) nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.v), Âdem’in (a.s) Hindistan’a indiğinde yalnızlık çekmesi üzerine Cebrail’in “Allahü ekber, iki kez Eşhedü en lâ ilâhe illallah, iki kez Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah.” sözleriyle ezan okuyarak indiğinden bahsetmiştir. Aynı zamanda Âdem’in (a.s) ezan sona erince “Bu Muhammed de kim?” sorusuna Cebrail’in “Bu en son peygamber olan evladındır.” cevabını verdiğini anlatmıştır.¹³²³

İbn Abbas (r.a), Âdem’in (a.s) Kâbe’nin yanına geldiğinde Cebrail’in iki kanadıyla yere vurmasıyla yerin yedi kat altından sabit bir temel görüldüğünü haber vermiştir. Melekler bu temeli, her birini ancak otuz kişinin kaldıracabileceği taşlarla doldurunca Âdem (a.s) de orada Kâbe’yi inşa etmiştir.¹³²⁴

¹³²¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XI, 253; Âdem’in (a.s) cennetten indikten sonra yaşadıkları konusunda bazen aklen izahı zor rivayetlerle de karşılaşılır. Konuyla ilgili olarak Vehb b. Münebbih’in bahsettiğine göre Âdem (a.s) yeryüzüne inince İblis yırtıcı hayvanlara Âdem’in (a.s) onların düşmanı olduğunu ve onu yok etmelerini söyleyince onlar bir araya gelirler. “Sen bizim en cesurumuzsun.” diyerek ve kendilerine de reis seçmek suretiyle bu görevi köpeğe verirler. Âdem (a.s) ise onu görünce ne yapacağını şaşırır. Cebrail’in önerisiyle Âdem (a.s) köpeğin başını sıvazlayınca yırtıcı hayvanlar onun Âdem’e (a.s) ülfet ettiğini görüp dağılırlar. bkz., Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, I, 327-328. Bundan sonra onun ve çocuklarının bekçiliğini yapar ve onlarla arkadaş olur. bkz., Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, I, 328.

¹³²² İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, VII, 436; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, I, 145; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, VIII, 596.

¹³²³ İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, VII, 437; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, I, 135; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, I, 84.

¹³²⁴ Ezrakî, Ebû’l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine’l-âsâr*, thk., Rüşdî Sâlih Melhas, Dâru’l-Endülüs li’n-neşr, Beyrut, ts., I, 36; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 121; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, I, 313.

Abdullah b. Amr b. Âs (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu nakletmiştir: Allah Teâlâ Cebrail'i Âdem'e (a.s) ve eşi Havva'ya göndererek "Benim için bir bina yapın." diye emretmiştir. Cebrail de onlara çizim yapmıştır. Âdem (a.s) kazmış, hanımı Havva taşımış ve gerektiğinde su vermiştir. Bina tamamlanınca Allah Teâlâ onu tavaf etmelerini vahyetmiştir. Âdem'e (a.s) "Sen ilk insansın. Bu da ilk binadır." denilmiştir. Yıllar sonra Nûh (a.s) onu hacetmiş İbrâhim (a.s) de onun temellerini yükseltmiştir.¹³²⁵ Âdem'e (a.s) Kâbe'de hac emri verilince Cebrail ona meleklerin kendisinden iki bin yıl önce orada haccettiği bilgisini verdiği ifade edilmiştir.¹³²⁶

Cebrail, Âdem'e (a.s) haccın kural ve yerlerini öğretmiştir. Arafat'ta durunca Cebrail'in "Öğrendin mi?" sorusuna "Evet" cevabını vermesiyle burası Arafat adını almıştır.¹³²⁷ Cebrail'in Âdem'e (a.s) "Günahını itiraf et ve ibadet yerlerini ve zamanlarını tanı." demesi sebebiyle de Arafat'a bu ismin verildiği söylenmiştir.¹³²⁸ Vehb b. Münebbih de Âdem'in (a.s) Mekke'ye geldiğinde Allah Teâlâ'nın Cebrail'e Âdem'e (a.s) hac yerleri ve kuralları ile Meşâir'i göstermesini emretmesiyle Cebrail'in onu alarak Arafat, Müzdelife, Mina ve Cemreler'de vakfe yaptırdığını, namaz, zekât, oruç ve cünüplük halinde yıkanmayı emrettiğinden bahsetmiştir.¹³²⁹ İbn Abbas (r.a), Mina denilen yere; Cebrail'in Âdem'den (a.s) ayrılmayı dilediği bir zaman bir temennide bulunmasını istemesi üzerine onun "Cenneti temenni ederim." demesinden dolayı bu ismin verildiğinden söz etmiştir. Çünkü orası Âdem'in (a.s) temennisidir.¹³³⁰

Âdem'in (a.s) hanımı Havva'nın her batında bir erkek ve bir kız doğurduğu rivayet edilmiştir. Sadece Şît'i (a.s) Hâbil'e bedel olarak tek doğurmuştur. Doğum sonrası Cebrail'in Havva'ya "Bu Hâbil'e bedel olarak Allah'ın sana bir hibesidir." demesi sebebiyle de adı "Hibetullah" olmuştur.¹³³¹

İbn Abbas (r.a), Âdem'in (a.s) Vedd, Süvâ', Yeğûs, Yeûk ve Nesr adındaki oğullarından bahsetmiştir. Âdem (a.s) içlerinde en büyüğü olan Yeğûs'a bir meleğe rastlayacak olursa ona kendisi için cennetten yiyecek ve içecek talep etmesini söylemiştir. O da Kâbe'de Cebrail'le karşılaşınca bunları istemiş Cebrail ise babasının ölmek üzere olduğunu haber vererek geri dönmesini bildirmiştir. O da geri dönmüş ve babasının can çekişme haline

¹³²⁵ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II, 44-45; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 67; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 312.

¹³²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 428; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 166-167; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 187; Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, I, 80; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, I, 159-160; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, II, 230.

¹³²⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, V, 325.

¹³²⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 484.

¹³²⁹ Beyhakî, *Şuabü'l-îman*, V, 450; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 318.

¹³³⁰ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, II, 179-180; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 133; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, III, 7; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 564.

¹³³¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, VI, 134.

denk gelmiştir. Cebrail de onun yanına gelmiş kefen, ceset dolgu malzemesi ve sedir ağacı getirerek “Ey Âdem oğulları babanıza yapacağımı görüyor musunuz? siz de ölülerinize bunu uygulayınız.” diye seslenmiştir. Derken onu yıkayıp kefenleyip güzel kokular sürerek Kâbe’ye taşımışlardır. Cebrail dört tekbir getirmiş ve onu Kâbe’nin önüne koyup Hayf mescidine defnetmişlerdir.¹³³² Yine İbn Abbas (r.a) Cebrail’in Âdem’in (a.s) cenaze namazını kıldırırken meleklerin de bu namaza iştirak ettiğini, cenazenin kible tarafına çevrildiğini, lahit hazırlandığını ve mezarının üstünün tümsek haline getirildiğini vurgulamıştır.¹³³³

2.1.2. Cebrail ve Nûh (a.s)

Kur’ân’da peygamber olarak gönderilmiş olduğu kavminin arasında dokuz yüz elli yıl kaldığı anlatılan¹³³⁴ Nûh (a.s) hakkında Ka’b el-Ahbâr, ilk Arapça konuşanın Cebrail olduğunu ve bu lisanı ona, onun da oğlu Sâm’a aktardığını haber vermiştir.¹³³⁵ Kur’ân’da zikredilen mizanı,¹³³⁶ Cebrail’in indirerek Nûh’a (a.s) verdiği ve “Kavmine bununla ölçüp tartmalarını emret.” dediği rivayet edilmiştir.¹³³⁷

Nûh’un (a.s) iman edenlerin yerleştirilerek tufandan kurtarılacağı belirtilen gemiyi nasıl yaptığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Meleklerin ona bu işi öğrettiği dile getirilirken¹³³⁸ İbn Abbas (r.a) Allah Teâlâ’nın ona gemi yapım sanatını ve nasıl kullanılacağını tarif etmesi için Cebrail’i gönderdiğini ifade etmiştir.¹³³⁹ Cebrail Nûh’a (a.s) önce Allah Teâlâ’nın kendisine gemi yapmayı emrettiğini haber vermiştir. Nûh (a.s) da marangoz olmadığını belirterek onu nasıl yapacağını sormuştur. Cebrail’in gemiyi vahiyle ve Allah’ın gözetimi altında yapacağını bildirmesi sonrasında Nûh (a.s) keseri almış ve gemiyi hatasız olarak yapmaya başlamıştır.¹³⁴⁰ Cebrail Nûh’tan (a.s) gemiyi inşa ederken kuşun göğüs kemiklerini zihninde canlandırmasını isteyerek ona bu işi tarif etmiştir. Nûh (a.s) da onu Cebrail’in gösterdiği gibi âlemlere miras kalacak şekilde yapmaya devam etmiştir.¹³⁴¹ Cebrail Nûh’a (a.s) ihtiyaç duyduğu her zaman kılavuzluk etmiş ve yapılmakta olan geminin

¹³³² İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, VII, 457-458; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, I, 149.

¹³³³ Dârekutnî, Ebü’l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed, *Sünen*, I-V, thk., Şuayb el-Arnaût, Hasan Abdülmünîm Şilebî, Abdüllatif Hırzullah, Ahmet Berhûm, Müssetü’r-risâle, Beyrut, II, 430; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, I, 149.

¹³³⁴ Ankebût, 29/7.

¹³³⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, I, 283.

¹³³⁶ Hadid, 57/25.

¹³³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 480; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXIX, 470; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, III, 441; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, VIII, 212; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, IX, 379; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, XIV, 189.

¹³³⁸ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, VI, 248.

¹³³⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, LXII, 249; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXIII, 272; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, IX, 43; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, III, 271; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, IV, 419; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, IX, 273; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, VI, 248.

¹³⁴⁰ Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, II, 447; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, II, 483.

¹³⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, II, 194.

bütün ince işlerini ona öğretmiştir.¹³⁴² Bu sebeple Nûh'un (a.s) gemisinin ustasının Cebrail olduğı işaret edilmiştir.¹³⁴³

Nûh (a.s) gemi inşaatını tamamlamış ve iman edenleri içine yerleştirmiştir. İbn Abbas (r.a) Nûh'un (a.s) gemiye hayvanları ve vahşi hayvanları erkek ve dişi olmak üzere çiftler gruplar halinde aldığını ve Cebrail'in akrebin omurgasını kesip yılanın da ağzına vurduğundan söz etmiştir.¹³⁴⁴ Zührî de Allah'ın gönderdiği bir rüzgârın yırtıcılardan, kuşlardan, yabanilerden ve hayvanlardan çiftler gruplar halinde gemiye yüklediğine işaret etmiştir. Cafer b. Muhammed (ö. 80/699) ise Cebrail'in onları toplayarak elleriyle çiftlere vurduğunu, sağ elini erkeğin, sol elini de dişinin üzerine koymak suretiyle gemiye girmelerini sağladığını anlatmıştır.¹³⁴⁵

2.1.3. Cebrail ve Sâlih (a.s)

Kur'ân'da Semûd kavminin kendilerine peygamber olarak gönderilen Sâlih'e (a.s) *“Sen de ancak bizim gibi bir beşersin. Eğer doğru söyleyenlerden isen haydi bize bir mucize getir.”*¹³⁴⁶ dedikleri anlatılmıştır.

Rivayete göre Sâlih (a.s), kavminin on aylık gebe olup erkek yavru doğuracak bir deveyi yaşadıkları yerin karşısındaki kayanın içinden derhal çıkarmasını istemeleri üzerine oturup düşünmeye başlamıştır. Cebrail ona, iki rekât namaz kılmasını ve Allah'a dua etmesini tavsiye etmiştir. Sâlih'in (a.s) namaz ve duası sonrasında kayadan bir dişi deve çıkarak onların önüne çökmüş ve kendisi gibi büyük olan bir erkek yavru doğurmuştur.¹³⁴⁷ Sâlih (a.s) de kavmine *“İşte bir dişi deve! Onun su içme hakkı var, sizin de belli bir gün su içme hakkınız vardır.”*¹³⁴⁸ demiş ve ona zarar vermemelerini aksi halde başlarına büyük ve acıtıcı bir azabın geleceğı konusunda onları uyarmıştır.¹³⁴⁹

Semûd kavmi Allah Teâlâ'nın bu nimetini idrak etmekten uzak bedbaht bir hayat yaşamıştır. Bu kavmin azgınlaşmış zalimleri çarşamba günü deveyi kesip etini paylaşmışlardır. Bunun üzerine lugatta yüksek ses,¹³⁵⁰ şiddetlendiğı sıradaki ses, azap,¹³⁵¹ çığlık, nara, haykırış, avaz, feryat gibi anlamlara gelen bir sayha ile cumartesi günü azaba

¹³⁴² İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, IV, 141.

¹³⁴³ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 169.

¹³⁴⁴ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 151.

¹³⁴⁵ İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, LXII, 252; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 44; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 430; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VI, 252.

¹³⁴⁶ Şuarâ, 26/154-155.

¹³⁴⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 328-329; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIV, 525; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 577; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, X, 113.

¹³⁴⁸ Şuarâ, 26/154-155.

¹³⁴⁹ Â'râf, 7/73, Şuarâ, 15/156.

¹³⁵⁰ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, I, 496.

¹³⁵¹ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, V, 109.

düçar olup topluca ölmek suretiyle helak edilmişlerdir.¹³⁵² İbn Abbas (r.a) bu sayhayı yıldırım olarak tanımlarken¹³⁵³ Atâ b. Ebû Rebâh¹³⁵⁴ başta olmak üzere genel olarak müfessirler onun Cebrail'e ait bir sayha olduğunu¹³⁵⁵ düşünmüşlerdir. Râzî, sayhanın sadece ağızda ve boğazda meydana gelen bir ses olmasından yola çıkarak bunun Cebrail'e ait bir fiil olması durumunda onun ağız ve boğazında bu fiilin yaratıldığına işaret etmiştir. Ayrıca Yüce Allah'ın Cebrail'e onların ölümüne sebep olacak bir haykırıştta bulunmasını emrettiğini vurgulamıştır.¹³⁵⁶ Cebrail Semûd kavminin helak olmasına yol açan sayhayı bu kavmin yerleşim yerinin kenarında durarak atmıştır.¹³⁵⁷ Bu sayha tek bir sayha olup¹³⁵⁸ alçaltıcı, rezil ve perişan edici bir azap yıldırımına dönüşmüş,¹³⁵⁹ yeri sarsmış,¹³⁶⁰ kalplerini paramparça hale getirmiş,¹³⁶¹ ruhlarını çıkarıp¹³⁶² ölmelerine¹³⁶³ ve topluca helak olmalarına¹³⁶⁴ sebep olmuştur. Cebrail'in sayhası sonrası Semûd kavminin durumu, avlanmaktan korkan kuşun yüzüstü kapaklanması anlamındaki "Câsimîn" ifadesiyle anlatılmıştır. Onlar kuşlar gibi yüz üstü kapaklanmışlardır.¹³⁶⁵ Bu korkunç uğultulu ses ile yurtlarında diz üstü çöke kalmışlardır.¹³⁶⁶ Onların hali aynı zamanda kamış ve benzeri şeylerden örülmüş hayvan ağılındaki davarların çiğnemesiyle ufalanmış otlara benzetilmiştir.¹³⁶⁷

2.1.4. Cebrail ve İbrâhim (a.s)

Müfessirlerin çoğunun zikrettiğine göre İbrâhim (a.s) daha doğmadan zamanın hükümdarı bir rüya görmüştür. Bu rüya krallığı konusunda kendisiyle mücadele edecek bir oğlan çocuğunun doğacağı şeklinde yorumlanmıştır. Bunun üzerine kral her doğan oğlan çocuğunun kesilmesini emretmiştir. İbrâhim'in (a.s) annesi de hamile kalmış ve bu halini herkesten gizlemiştir. Doğum sancıları gelince bulunduğu dağdaki mağaraya sığınmış, orada doğum yapmış ve mağaranın girişini bir taşla kapatmıştır. Bunun üzerine Cebrail mağaraya

¹³⁵² Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 47, III, 276, 311; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 261; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VI, 289.

¹³⁵³ Râzî, *Meîâtîhu'l-gayb*, XVIII, 371.

¹³⁵⁴ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 325.

¹³⁵⁵ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 289, 296; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, V, 177; Râzî, *Meîâtîhu'l-gayb*, XXXI, 180; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 61; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 71.

¹³⁵⁶ Râzî, *Meîâtîhu'l-gayb*, XVIII, 371.

¹³⁵⁷ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 182; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 167.

¹³⁵⁸ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 455.

¹³⁵⁹ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 739.

¹³⁶⁰ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IV, 181.

¹³⁶¹ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, IV, 223.

¹³⁶² İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 2807; Benzer rivayet Hasan el-Basrî'den de rivayet edilmiştir. bkz., Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 528-529.

¹³⁶³ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 132; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 438.

¹³⁶⁴ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 455.

¹³⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, VI, 152.

¹³⁶⁶ Hûd, 11/67.

¹³⁶⁷ Kamer, 54/31.

gelmiş, parmağını bebeğin ağzına koymuş o da emmiştir. Cebrail zaman zaman onu ziyaret etmeyi sürdürmüş annesi de sık sık gelip emzirmiştir. Bu durum İbrâhim (a.s) büyüyüp akli gelişene kadar devam etmiştir.¹³⁶⁸

“İşte böylece İbrâhim'e göklerdeki ve yerdeki hükümler ve nizamı gösteriyorduk ki kesin ilme erenlerden olsun.”¹³⁶⁹ ayetinde de ifade edildiği gibi İbrâhim (a.s) Rabbinden göklerin ve yerin hükümlerini kendisine göstermesini isteyince Allah Teâlâ'nın emriyle Cebrail İbrâhim'i (a.s) melekût âlemine yükseltmiştir. İbrâhim (a.s) insanların amellerini seyretmeye başlamıştır. Günah işleyen bir adamı görünce onun yerin dibine geçirilmesini istemiştir. Bir başka kişiyi daha günah işlerken görüp aynı şeyi isteyince Allah Teâlâ'nın emriyle Cebrail İbrâhim'i (a.s) yeryüzüne geri götürmüştür. Yüce Allah da İbrâhim'e (a.s) “Yavaş ol ey İbrâhim. Kullarımın aleyhine dua etme. Çünkü ben kullarımı iki hal üzere bırakırım. Ya ölmeden önce bana tevbe eder ben de tevbesini kabul ederim ya da ölür, salih bir halef bırakır, o da babası için istiğfarda bulunur onun duası sebebiyle her ikisini birden affederim.” buyurmuştur.¹³⁷⁰

İbrâhim'in (a.s), Hz. Peygamber'in (s.a.v) ümmetine bir ziyafet vermek arzusuyla dua ettiği anlatılmıştır. Bunun üzerine Cebrail, cennet kokularından bir avuç kokuyu getirip İbrâhim'e (a.s) vermiştir. O da Ebû Kubeys dağına çıkarak onu saçınca Allah Teâlâ da her bir zerresini dünyanın her bir köşesine yaymıştır.¹³⁷¹

İbrâhim'in (a.s) “*Hastalandığımda da O bana şifa verir.*”¹³⁷² diye bahsettiği hastalığın bilinen bir hastalık olmayıp sevdiklerinin ziyarette bulunmalarını arzulamasından kaynaklanan bir hastalık olduğu belirtilmiştir. Bu hastalıktan Cebrail'in kendisine gelerek Allah'tan haber getirmesi, hal ve hatırını sorması ile şifa bulmaya devam etmiştir.¹³⁷³

Ebû Cehm b. Huzeyfe b. Gânim'den (r.a) (ö. 70/690) nakledildiğine göre Allah Teâlâ İbrâhim'e (a.s) Harem beldesine gitmesini emredince o sırada iki yaşında olan İsmail'i (a.s) önüne, hanımı Hacer'i de arkasına yükleyerek Burak'a binmiştir. Cebrail de Kâbe'nin yerini göstermek için ona rehber olmuştur. Nihayet Mekke'ye gelince İsmail (a.s) ile annesini Kâbe'nin yanına indirmiş ve Şam'a doğru yola çıkmıştır.¹³⁷⁴ Mücâhid de İbrâhim'in (a.s) Şam'dan Hacer ve henüz süt emen oğlu İsmail (a.s) ile Burak'a binerek yola çıktıklarında

¹³⁶⁸ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 461; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XIII, 38-39. Bu konudaki rivayetlerin sahih olmadığına dair geniş bilgi için bkz., Aydemir Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyyât*, DİB, Ankara, ts., s.301.

¹³⁶⁹ Enâm, 6/75.

¹³⁷⁰ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, I, 571. Bu türdeki rivayetlerin aslı olmadığına dair bkz., Aydemir Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyyât*, s. 302.

¹³⁷¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, V, 94.

¹³⁷² Şuarâ, 26/80.

¹³⁷³ Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, III, 14.

¹³⁷⁴ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Kâtib el-Hâşimî, el-Basrî, el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-VIII, thk., Muhammed Abdülkadir Atâ, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1410/1990 I, 42; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 306.

yanlarında Kâbe'nin yerini ve Harem alametlerini göstermek üzere Cebrail'in bulunduğu işaret etmiştir. Bu yolculukta İbrâhim (a.s) Cebrail'e Mekke'ye varıncaya kadar uğradıkları her bir kasabanın gitmekle emrolundukları yer olup olmadığını sormuş, Cebrail de her defasında yola devam etmelerini istemiş sonunda Mekke'ye gelmişlerdir. Cebrail İbrâhim'e (a.s), hanımı Hacer ve oğlu İsmail'i (a.s) bırakmakla emrolunduğu yer olan Hicr'in yerini işaret edince İbrâhim (a.s) de onları oraya indirmiştir.¹³⁷⁵

Tâif'in bir zamanlar Ürdün'deki Şam beldelerinden biri olduğu söylenmiştir. İbrâhim (a.s) Hacer ve İsmail'i (a.s) bıraktıktan sonra Mekke'nin emin kılınması ve iman eden halkının da rızıklanması için dua edince¹³⁷⁶ Allah Teâlâ Cebrail'i Ürdün'den Tâif'i söküp alması için Şam'a göndermiştir. O da kanadıyla söküp aldığı bir parça toprakla Kâbe'nin çevresinde yedi kez tavaf etmiştir. Hatta bu toprak parçasıyla bir hafta dolaştığı da söylenmiştir. En sonunda hızla Mekke'nin yakınındaki şimdiki yerine bırakmıştır. Bu tavaf sebebiyle orası Tâif ismini almıştır. Ağaçlıklı ve ürünleri olan bereketli bir yerdir. Kâbe çevresindekilerin ihtiyaç duyduğu meyveler ve ürünler oradan gelmeye başlamıştır.¹³⁷⁷

İbrâhim'in (a.s) onları bıraktığı yerde suları bitince hanımı Hacer Safa ve Merve arasında yedi kez tur atmış, son turunda bir ses işitip yardım dilediği bir anda Cebrail'in topuğuyla kazmış olduğu yerden zemzem suyunun fişkırdığını görmüştür.¹³⁷⁸ Hz. Ali'nin (r.a) anlattığına göre ise Hacer aramış olduğu suyu bulamadan oğlu İsmail'in (a.s) yanına gelmiş ve Cebrail'le karşılaşmıştır. Cebrail'in "(İbrâhim) sizi kime emanet etti?" sorusuna "Bizi Allah'a emanet etti." cevabını verince o da "Sizi kâfi olana emanet etmiş." demiştir. Bu sırada çocuk parmağıyla yeri karıştırırken zemzem fişkırmıştır. Hacer de hemen suyu kontrol altına almaya çalışırken Cebrail ona "Bırak onu, çünkü o kesilmeyen, tatlı ve bol bir sudur." demiştir.¹³⁷⁹

İbn Abbas'ın (r.a) rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v) "Zemzem, Cebrail'in ayağıyla vurup çıkardığı sudur. Allah'ın İsmail'i sulamasıdır." buyurmuştur.¹³⁸⁰ Yine İbn Abbas (r.a) Hacer'in bunaldığında dua etmesi sonrasında Cebrail'in gelerek ayağıyla yere dokunup kazmasıyla suyun fişkırdığı bilgisini vermiştir.¹³⁸¹ İbn Atiyye, Kâbe ve

¹³⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III, 62; Vâhidî, *el-Vesît*, III, 34; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 308-309.

¹³⁷⁶ Bakara, 2/126.

¹³⁷⁷ Vâhidî, *el-Vesît*, I, 210; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 166; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 209, III, 342; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 117; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 227.

¹³⁷⁸ Reşîd Rıza, *Tefsîru'l-menâr*, II, 38.

¹³⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III, 68-69.

¹³⁸⁰ Dârekutnî, *Sünen*, III, 354; Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, thk., Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1411/1990, I, 646; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, III, 370; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 152.

¹³⁸¹ Buhari, "Enbiyâ", 9, İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 302-305.

çevresindeki apaçık ayetlerden¹³⁸² birinin Cebrail'in Hacer'in peşinden gelerek yeri deşmesiyle ortaya çıkan zemzem suyu olduğuna işaret etmiştir.¹³⁸³ Cebrail'in ayağıyla kazması sonucunda zemzemin çıkmasından dolayı zemzem, genellikle Cebrail'in vurup çıkardığı su olarak tanımlanmıştır.¹³⁸⁴ Mücâhid zemzem için "İsmail'in (a.s) susuz kalması sebebiyle Cebrail'in onun için topuğuyla kazdığı bir su oyuğudur."¹³⁸⁵ derken Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) de onu "Cebrail'in açtığı çukur." olarak tanımlamıştır.¹³⁸⁶

Muhammed b. Esved Harem sütunlarını ilk defa diken kişinin İbrâhim (a.s) olduğunu ve Cebrail'in bu sütunların dikileceği yerleri ona gösterdiğini ileri sürmüştür.¹³⁸⁷ Nûh tufanından sonra Yüce Allah'ın Cebrail'i İbrâhim'e (a.s) gönderip ona Kâbe'nin yerini gösterip tamir etme emrini vermesine kadar Kâbe'nin yeri gizli kalmıştır.¹³⁸⁸ Bu sebeple Cebrail Kâbe'nin mühendisi, İbrâhim (a.s) ustası, İsmail (a.s) de yardımcısı kabul edilmiştir.¹³⁸⁹ Abdülkerîm Ebû Ümeyye'nin (ö. 126/744) anlattığına göre tufan zamanı Cebrail Hacer-i Esved'i Ebû Kubeys dağına emanet olarak bırakmıştır. İbrâhim (a.s) Kâbe'yi inşa edince Cebrail kendisine gelerek Hacer-i Esved'i çıkarmış İbrâhim (a.s) de onu Kâbe'nin temeline yerleştirmiştir.¹³⁹⁰ Hz. Ali (r.a), İbrâhim'in (a.s) oğlu İsmail'in (a.s) sorusu üzerine Hacer-i Esved'i Cebrail'in gökten getirdiğini söylemiştir.¹³⁹¹ İbn Abbas (r.a), İsmail'in (a.s) taş aramaya gittiğinde Cebrail'in Hacer-i Esved i İbrâhim'e (a.s) getirdiğini onun da o taşı yerine yerleştirdiğini bildirmiştir.¹³⁹² Süddî'nin haberine göre ise Cebrail İbrâhim'e (a.s) Hacer-i Esved'i cennetten getirdiğinde oğlu İsmail'in (a.s) "Ey babacığım bunu sana kim getirdi?" sorusuna İbrâhim (a.s) "Onu bana senden daha çalışkan olan getirdi." cevabını vermiştir.¹³⁹³ Süddî bir diğer ifadesinde Cebrail'in İbrâhim'e (a.s) Hacer-i Esved'i Âdem (a.s) ile cennetten çıkarıldığı yer olan Hindistan'dan getirdiğini belirtmiştir.¹³⁹⁴

¹³⁸² Âl-i İmrân, 3/97.

¹³⁸³ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 476.

¹³⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, III, 256.

¹³⁸⁵ İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kuraşî el-Medenî, *es-Siyer ve megâzî*, thk., Süheyl Zekkâr, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1398/1978, I, 26.

¹³⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VI, 515.

¹³⁸⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, II, 128; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 297.

¹³⁸⁸ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 166-167; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 187; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VIII, 296-297; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, I, 80, I, 272; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, I, 159-160; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, II, 67; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 382.

¹³⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VIII, 296-297; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, I, 272; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, II, 67.

¹³⁹⁰ *Sîretü İbn İshâk*, I, 96; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 167; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, I, 80; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 382.

¹³⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III, 69-70; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, III, 708; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 187.

¹³⁹² İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 112.

¹³⁹³ *Sîretü İbn İshâk*, I, 95; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 2486; Benzer rivayet için bkz., Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III, 65-66.

¹³⁹⁴ *Sîretü İbn İshâk*, I, 95; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 233; Benzer rivayet için bkz., Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III, 65-66.

H. Ali (r.a), İbrâhim'in (a.s) Kâbe'nin inşasını bitirince “*Rabbimiz bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster.*”¹³⁹⁵ diye dua etmesiyle Allah'ın ona Cebrail'i gönderdiğini ve Cebrail'in onunla haccettiğini dile getirir.¹³⁹⁶ Cebrail İbrâhim'i (a.s) hac mekanlarında gezdirirken ona Rabbinden nasıl istekte bulunacağını da öğretmiştir.¹³⁹⁷ Müfessirlerin çoğu, İbrâhim'in (a.s) Safa tepesine veya Ebû Kubeys tepesine ya da Makam'a çıktığı bir sırada Cebrail'in öğrettiği gibi “*Lebbeyk, Allahümme Lebbeyk*” diye telbiyede bulunduğunu söylemiştir. Böylece ilk telbiyede bulunan İbrâhim (a.s) olmuştur.¹³⁹⁸ Abdullah b. Ömer'in (r.a) (ö. 73/693) de bahsettiği gibi hac menasiki konusunda Allah Teâlâ Resûlullah'a (s.a.v) Cebrail'in kendisine öğrettiği şekilde İbrâhim'e (a.s) uymasını emretmiştir.¹³⁹⁹

Abdullah b. Amr b. Âs (r.a),¹⁴⁰⁰ İbn Abbas (r.a),¹⁴⁰¹ Mücâhid,¹⁴⁰² Ebû Miclez¹⁴⁰³ ve Hasan el-Basrî'nin¹⁴⁰⁴ benzer ifadelerine göre İbrâhim (a.s) Kâbe'nin inşasını tamamlayınca Cebrail onun elinden tutarak Kâbe'yi tavâf etmeyi öğretmiştir. Yine Safa ve Merve'yi göstermiş, Mina ve Akabe'ye götürmüştür. Cebrail İbrâhim'den (a.s) Akabe'de bir ağacın yanında ayakta duran şeytanı tekbir getirerek taşlamasını isteyince o da tekbir getirerek onu taşlamasıyla şeytan ayrılmıştır. Orta cemre ve Cemre-i kusvâ da yine şeytanla karşılaştıklarında aynı şekilde hareket etmeleriyle şeytan kaybolmuştur. Cebrail ve İbrâhim (a.s) her defasında ona yedi taş atmışlar, Müzdelife'ye, Meş'ar-i Haram'a sonrasında ise Arafat'a gelmişler, Cebrail ona orada vakfe yaptırmıştır.

Arafat'a bu ismin veriliş sebeplerinden birisi, Hz. Ali (r.a),¹⁴⁰⁵ İbn Abbas (r.a),¹⁴⁰⁶ Nuaym b. Ebî Hind¹⁴⁰⁷ (ö. 110/729) ve Atâ b. Ebû Rebâh¹⁴⁰⁸ başta olmak üzere müfessirlerin aynı minvaldeki açıklamaları¹⁴⁰⁹ dikkate alındığında şöyledir: Cebrail İbrâhim'i (a.s) haccın ibadet mahallerinde dolaştırırken hac yerleri ve ibadetleri konusundaki kuralları öğrettikçe “Öğrendin mi? Tanıdın mı?” diye sorar ve kendisinden “Evet” karşılığını almıştır. En sonunda Arafat'ta vakfe yaptırıp aynı soruyu İbrâhim (a.s) “Öğrendim, bildim, tanıdım.” diye

¹³⁹⁵ Bakara, 2/128.

¹³⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III, 79; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 211.

¹³⁹⁷ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, I, 139; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 316.

¹³⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIII, 219.

¹³⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, X, 198.

¹⁴⁰⁰ Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, I, 293; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, III, 707; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VII, 485.

¹⁴⁰¹ Ahmed, *Müsned*, IV, 437; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 78; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 234-235; X, 3221; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 316, VII, 24-25;

¹⁴⁰² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 316.

¹⁴⁰³ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 112-113; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, II, 128-129.

¹⁴⁰⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, IV, 55.

¹⁴⁰⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IV, 173; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 166.

¹⁴⁰⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IV, 173; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, II, 94; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 274.

¹⁴⁰⁷ Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, I, 327.

¹⁴⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IV, 174; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 133; Vâhidî, *el-Vesît*, I, 304; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 484.

¹⁴⁰⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 246; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, V, 325; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 131.

cevaplandırmasıyla orası “Arafat” olarak isimlendirilmiştir. Cebrail’in burada peygamberlere haccın kurallarını ve yerlerini öğretmesi sebebiyle bu ismi aldığı da ileri sürülmüştür.¹⁴¹⁰

İbrâhim’in (a.s) oğlunu kurban etmesiyle ilgili konu tefsir kaynaklarında şöyle anlatılmıştır: İbrâhim’in (a.s) gördüğü rüyaya istinaden oğlunu kurban etmek üzere yan yatırıp¹⁴¹¹ bıçağı yerleştirmesiyle bıçak tersyüz olmuştur. Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) bıçağı ters çevirenin Cebrail olduğunu belirtmiştir.¹⁴¹² Bu sırada “İbrâhim rüyayı doğruladın.”¹⁴¹³ nidasını işiten İbrâhim (a.s) şöyle bir baktığında Cebrail’i beraberinde çok hoş, boynuzlu ve alaca bir koçla dururken görmüştür.¹⁴¹⁴ Cebrail de ona “Bu oğlunun fidyesidir. Onun yerine bunu kes.” demiştir.¹⁴¹⁵ Cebrail, koç, İbrâhim (a.s) ve İsmail (a.s) hep beraber tekbir getirmişlerdir. İbrâhim (a.s) Mina’daki kesim yerine gelip bu koçu boğazlamıştır.¹⁴¹⁶ Kurbanlık hayvanın boğazlanması sırasında Cebrail’in “Allahü ekber Allahü ekber”, İsmail’in (a.s) “La ilahe illallahü vallahü ekber”, İbrâhim’in (a.s) ise “Allahü ekber ve lillahi’l-hamd” dediği rivayet edilmiştir.¹⁴¹⁷ Yine kurban kesilirken Cebrail’in ve kurbanlık hayvanın tekbir getirdiği, İbrâhim’in (a.s) de “Allahü ekber ve’l-hamdü lillâh” dediği de nakledilmiştir.¹⁴¹⁸ Böylece bu uygulama sünnet olarak kalıcı hale gelmiştir.¹⁴¹⁹

Anlatıldığına göre Cebrail İbrâhim’in (a.s) “Ey affi kerîm olan” sözünü işitince “Ey affi kerîm olan ne demektir bilir misin?” diye sormuştur. İbrâhim (a.s) “Hayır, Cebrail” cevabını verince o da “Kötülüğü affedip yerine iyiliği yazmaktır.” karşılığını vermiştir.¹⁴²⁰

İbn Abbas (r.a) Allah’ın İbrâhim’i dost edinmesinin¹⁴²¹ sebebini, Cebrail ve meleklerin İbrâhim’in (a.s) yanına güzel yüzlü delikanlılar olarak girdiklerinde besili bir buzağı keserek “Başında Allah’ın adını anmanız sonunda da O’na hamd etmeniz şartıyla yiyiniz.” demesi

¹⁴¹⁰ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, I, 261.

¹⁴¹¹ Sâffât, 37/102-103.

¹⁴¹² Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, VII, 109-110; Bir haberde geçtiğine göre Cebrail, Hz. Peygamber’in (s.a.v) “Gökten yere inerken meşakkat ve yorgunluk çektiğin oldu mu?” sorusunu “Evet, dört yerde oldu.” diye cevaplar ve birini şöyle anlatır: Hz. İbrâhim bıçağı İsmail’in boynuna koyduğunda ben Arş’ın altındaydım. Allah Teâlâ “Kuluma yetiş!” dedi. Ben de hemen göz açıp kapayıncaya kadar ona yetiştim ve bıçağı ters çevirdim. bkz., Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, VII, 475.

¹⁴¹³ Sâffât, 37/103.

¹⁴¹⁴ Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, IV, 39; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 56; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, III, 548; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, IV, 24.

¹⁴¹⁵ Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, IV, 39; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, IV, 24.

¹⁴¹⁶ Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, IV, 39; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 56; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, III, 548; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, IV, 24.

¹⁴¹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 55.

¹⁴¹⁸ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XV, 102; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, III, 132; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, VII, 201.

¹⁴¹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 55; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XV, 102; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, III, 132; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, VII, 201.

¹⁴²⁰ Tüsterî, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, 134; Beyhakî, *Şuabü’l-iman*, IX, 268; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, III, 469; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, VII, 351; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, II, 192.

¹⁴²¹ Nisâ, 4/125.

üzerine Cebrail'in "Sen Allah'ın dostusun." demesine bağlamıştır.¹⁴²² Abdullah b. Amr b. Âs (r.a) da Resûlullah'ın (s.a.v) Cebrail'e Allah'ın İbrâhim'i (a.s) dost edinme sebebini sorduğunda Cebrail'in "Yemek yedirmesinden dolayı ey Muhammed." cevabını verdiğini nakletmiştir.¹⁴²³

Mu'temir b. Süleyman'ın (ö. 187/803) naklettiğine göre İbrâhim (a.s) ateşe atılmak üzere bağlandığı zaman¹⁴²⁴ ya da mancınkla ateşe attıklarında havada iken Cebrail kendisine gelerek "Ey İbrâhim bir ihtiyacın var mı?" diye sormuştur. İbrâhim (a.s) "Sana ihtiyacım olup olmadığını soruyorsan yok!" cevabını vermiştir.¹⁴²⁵ Cebrail ve Mikâil'in birlikte gelerek aynı soruyu sormalarına karşılık "İkinize ise hayır." cevabını aldıkları da rivayet edilmiştir.¹⁴²⁶ Cebrail'in "O halde Rabbinden iste." teklifine de İbrâhim (a.s) "Onun benim halimi bilmesi, O'ndan istememe ihtiyaç bırakmıyor." sözüyle mukabele de bulunmuştur.¹⁴²⁷ Süddî de İbrâhim'in (a.s) başını göğe kaldırıp "Allah bana yeter O ne güzel vekildir." dediğinden bahsetmiştir.¹⁴²⁸ Yine İbrâhim'in (a.s) Cebrail'e "Ben Halil'im ve ihtiyacımı elçisinden değil Halil'imden isterim." demesi üzerine Yüce Allah'ın "Ey İbrâhim seninle benim aramda olan vasıtayı kestir Ben de ateşle benim aramda olan vasıtayı kesiyorum." karşılığını verdiği de rivayet edilmiştir.¹⁴²⁹

İbrâhim'i (a.s) ateşe atmaları üzerine yüce Allah "Ey ateş! İbrâhim'e karşı serin ve esenlik ol."¹⁴³⁰ diye nida etmiştir.¹⁴³¹ Bu şekilde ateşe seslenenin Cebrail olduğu¹⁴³² ve kendisine serin ve selamet meleğinin de eşlik ettiği ifade edilmiştir.¹⁴³³ İbn Abbas (r.a) Cebrail'in kanadıyla İbrâhim'i (a.s) kucaklayıp tutarak yere koyduğunu ve kanadıyla vurunca suyun çıkıp yerin yeşillendiğinden söz etmiştir.¹⁴³⁴ Cebrail'in İbrâhim (a.s) ile inerek ateşe

¹⁴²² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XI, 231; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, I, 432.

¹⁴²³ Beyhakî, *Şuabü'l-ıman*, XII, 137; Vâhidî, *el-Vesît*, II, 122; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 478; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 401; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, IV, 77.

¹⁴²⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 467.

¹⁴²⁵ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, s. 62.; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 467; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, I, 554; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 432; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 152; Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, I, 120; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 294; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 125-126; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, IV, 88; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXII, 158, XXIV, 514; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 400, XI, 303; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 55; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 412; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 20.

¹⁴²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 427.

¹⁴²⁷ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 432; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 125-126; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XIV, 280; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 55; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 412; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VI, 76; Benzer rivayet Übey b. Ka'b'tan (r.a) nakledilmiştir. bkz., Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, III, 230; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, III, 305; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 20; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, IX, 65;

¹⁴²⁸ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IX, 3048.

¹⁴²⁹ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, IV, 88.

¹⁴³⁰ Enbiyâ, 21/69.

¹⁴³¹ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IX, 3048; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 294; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXII, 158.

¹⁴³² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 465; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IX, 3048; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, III, 305.

¹⁴³³ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XI, 304.

¹⁴³⁴ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 432.

vurduğu,¹⁴³⁵ yüzüne terden başka bir şey dokunmayan İbrâhim'in (a.s) yanında durup bu teri sildiği de zikredilmiştir.¹⁴³⁶

Anlatıldığına göre Nemrut İbrâhim'in (a.s) ateşe atılması emrini verince elbiseleri çıkarılmıştır. Allah Teâlâ, İbrâhim'e (a.s) Cebrail'i cennet ipeğinden bir gömlek ve kadifeden dokunmuş bir halı ile gönderince ona gömleği giydirmiş ve kadife halının üzerine oturarak sohbet etmişlerdir. Cebrail İbrâhim'e (a.s) Allah'ın "Ateşin dostlarıma zarar veremediğini bilmez misin?" sözünü de iletmiştir. İbrâhim (a.s) cennet ipeğinden gömleği İshak'a (a.s) o da Ya'kûb'a (a.s) bırakmış o da gümüşten yaptırmış olduğu bir muskanın içine koyup Yûsuf'un (a.s) boynuna asmıştır. Yûsuf (a.s) kuyuya atıldığında Cebrail hemen gelmiş ve bu gömleği çıkarıp ona giydirmiştir.¹⁴³⁷

Kuşeyrî, Cebrail'in ateşe atılması sırasında İbrâhim'e (a.s) görünüp yardım teklif etmek suretiyle kuvvetiyle kendini ona arz ettiğini, Hz. Peygamber'e (s.a.v) karşı ise miraç yolculuğunun bir anında "Bir parmak ucu kadar daha yaklaşıyordum yanacaktım." sözüyle aczini itiraf ettiğinden bahsetmiştir.¹⁴³⁸

İbrâhim'e (a.s) Lût (a.s) kavminin helak edileceğini haber vermek, İshak (a.s) ve Ya'kûb'un (a.s) doğumunu müjdelemek üzere misafir olarak gelip selam veren elçiler¹⁴³⁹ konusunda tefsir kaynaklarında farklı açıklamalar görülmüştür. İbn Abbas (r.a),¹⁴⁴⁰ Saîd b. Cübeyr¹⁴⁴¹ ve Atâ b. Ebû Rebâh¹⁴⁴² onların Cebrail, Mikâil ve İsrâfîl; Osman b. Muhaysın, Cebrail, Mikâil, İsrâfîl ve Rafâîl;¹⁴⁴³ Muhammed b. Kab, Cebrail ve yedi melek;¹⁴⁴⁴ Mukâtil ise Cebrail, Mikâil ve Azrâil'den ibaret olduğuna işaret etmişlerdir.¹⁴⁴⁵ Ayrıca Cebrail'in de içinde olduğu on¹⁴⁴⁶ veya on iki elçi melek olduğu da ifade edilmiştir.¹⁴⁴⁷ Görüldüğü gibi

¹⁴³⁵ Vâhidî, *el-Vesît*, III, 243.

¹⁴³⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, V, 309.

¹⁴³⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, V, 202; Vâhidî, *el-Vesît*, II, 631; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 295; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XVIII, 427-428; XXII, 158; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 157; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, V, 499; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, IX, 66.

¹⁴³⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, I, 121.

¹⁴³⁹ Hûd, 11/69-73.

¹⁴⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 381-382; Vâhidî, *el-Vesît*, II, 581; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 456; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 409; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XVIII, 372; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 62; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, VI, 179.

¹⁴⁴¹ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, VI, 179.

¹⁴⁴² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 116; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 456.

¹⁴⁴³ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 2054; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 369; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VI, 290.

¹⁴⁴⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 116; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 456; Ebüssuûd, *İrşâdû'l-akli's-selîm*, IV, 224; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VI, 290.

¹⁴⁴⁵ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 290-292.

¹⁴⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 401; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 375.

¹⁴⁴⁷ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 258; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, II, 482; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 401; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XVIII, 371; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 375.

İbrâhim'e (a.s) gelen elçi meleklerin sayısı ve kim oldukları yönünde farklı görüşler ileri sürülse de Cebrail'in gelen melekler arasında olduğu konusunda ittifak edilmiştir.¹⁴⁴⁸

İbrâhim'e (a.s) gelen elçi melekler "İkram edilenler, şeref ve değerli olanlar"¹⁴⁴⁹ olarak anılmışlardır. Bunun sebebi Hasan el-Basrî'nin dediği gibi ya Allah katında değerli olmalarından ya da İbrâhim (a.s) ve Sâre'nin onlara ikramda bulunmalarındandır.¹⁴⁵⁰

Süddî'nin anlattığına göre melekler genç erkekler suretinde yürüyerek İbrâhim'e (a.s) konuk olduklarında kızartılmış bir buzağıyı önlerine koymuştur. Onların "Ey İbrâhim biz ancak ücretle yemek yeriz, onun ücreti nedir?" şeklindeki sorularına İbrâhim (a.s) "Başında Allah'ın adını söylersiniz, sonunda ise ona hamd edersiniz." cevabını vermiştir. Tam bu sırada Cebrail Mikâil'e bakarak "İşte bunun için Rabbinin onu dost edinmesi hak olmuştur." demiştir.¹⁴⁵¹

Nûh b. Ebî Şeddâd, Cebrail'in İbrâhim'in (a.s) kendilerine sunduğu buzağıyı kanatlarıyla meshedip sıvazlaması üzerine buzağının kalkıp giderek evde bulunan annesinin yanına katıldığını ileri sürmüştür.¹⁴⁵²

Cebrail'in bir çocuk doğuracağı müjdesini vermesiyle¹⁴⁵³ Sâre, sevinç çılgılığı atarak ihtiyar ve kısır bir haldeyken bu işe olan hayretini dile getirmiştir.¹⁴⁵⁴ Cebrail de "Allah Teâlâ Sâre'nin karnında çocuğun yaratılmasını emretti." karşılığını vermiştir.¹⁴⁵⁵ Süddî'nin anlatımına göre ise Cebrail Sâre'ye ismi İshak olan bir çocuğu, ardından da Ya'kûb'u müjdeleyince Sâre hayretle elini yüzüne vurarak¹⁴⁵⁶ "Bunun alameti nedir?" diye sormuştur. Cebrail de eline kuru bir değnek almış, parmaklarının arasında çevirince birden titreyerek kımıldanıp yeşillenince Sâre bunun Allah Teâlâ'dan olduğunu anlamıştır.¹⁴⁵⁷ Sâre'nin bu müjdenin gerçekleşmesini uzak görmesinden dolayı Cebrail'in ondan evinin tavanına bakmasını istediği de rivayet edilmiştir. Sâre kütüklerin yapraklı ve meyveli olduğunu

¹⁴⁴⁸ Râzî, *Meîâtihu'l-gayb*, XVIII, 371; Hz. İbrâhim'e (a.s) gelen elçilerin isimleri ve sayıları ile ilgili rivayetlerin sahit ve güvenilir olmadığı belirtilir. Bu konuda geniş bilgi için bkz., Aydemir Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyyât*, s. 302.

¹⁴⁴⁹ Zâriyât, 51/24.

¹⁴⁵⁰ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 177; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 148.

¹⁴⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 389-390; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, V, 178; Râzî, *Meîâtihu'l-gayb*, XVIII, 374; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, V, 401, IX, 65; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 493.

¹⁴⁵² İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 2054; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 117; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, II, 485, V, 370; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 402; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 46; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 376; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, IX, 556; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 288; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IX, 162; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VI, 294, XIV, 13.

¹⁴⁵³ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 129-131, II, 290-292; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IV, 161.

¹⁴⁵⁴ Zâriyât, 51/29.

¹⁴⁵⁵ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 129-131.

¹⁴⁵⁶ Zâriyât, 51/29.

¹⁴⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 395-396, XXII, 427; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 162; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 288.

görünce gelenlerin melekler olduğunu ve bazı işler için Allah'ın emri ile indiklerini anlamıştır.¹⁴⁵⁸

İbrâhim (a.s) içinde Lût peygamberin de olması sebebiyle Lût kavminin helak edilmemesi için gelen melek elçilerle sözlü mücadele içine girince¹⁴⁵⁹ Cebrail İbrâhim'e (a.s) bu mücadeleyi bırakmasını söylemiştir.¹⁴⁶⁰ Ayrıca Lût kavminin yaşadığı yerleri helak etmekle Cebrail'in görevlendirildiği de rivayet edilmiştir.¹⁴⁶¹

Cebrail'in İbrâhim (a.s) ile irtibatı konusunda tefsirlerdeki açıklamalar değerlendirildiğinde çocukluğu ve peygamberliği dâhil olmak üzere hayatının her döneminde İbrâhim'e (a.s) rehber ve destek olduğu görülmüştür. Bu konuda tefsirlerde sahih rivayetlerin yanında Cebrail'in İbrâhim'i (a.s) bebek iken mağarada parmağıyla beslemesi gibi asılsız ve sahih kabul edilmeyen rivayetlere de rastlanmıştır. Cebrail ona ateşe atılırken yardım ettiği gibi Kâbe'nin yapımı ve hac ibadetinin uygulanması gibi konularda da öğreticilik rolü üstlenmiştir.

2.1.5. Cebrail ve Lût (a.s)

İbrâhim'in (a.s) yurdu ile Lût'un (a.s) yaşadığı yerin birbirine üç mil uzaklıkta olduğu belirtilmiştir. İbrâhim'in (a.s) misafiri olan elçi melekler Lût'un (a.s) yurduna doğru yola çıkmışlar ve oraya ulaşmışlardır.¹⁴⁶² Lût (a.s) onları ilk gördüğünde tanıyamamıştır.¹⁴⁶³ Kavminin kötü niyetlerini bildiğinden elçi meleklerin gelişine üzülmüş, göğsü daralmış ve zor bir gün olacağını dile getirmiştir.¹⁴⁶⁴ O günün çok zor geçeceğini Cebrail'in hatırlattığı da söylenmiştir.¹⁴⁶⁵

Katâde ve Süddî'nin haber verdiğine göre İbrâhim'in (a.s) yanından ayrılan Cebrail ve yanındaki elçi melekler kavminin beldesine geldiklerinde Lût'u (a.s) kendisine ait bir yerde çalışırken veya odun toplarken görmüşlerdir. Allah Teâlâ meleklerden Lût'un (a.s), kavmi hakkında dört defa şahitlikte bulunmadan onları helak etmemelerini istemiştir. Lût (a.s) onları evine doğru götürürken “Bu belde halkının durumu konusunda size ulaşan nedir? sorusuna melekler “Onların hali nedir?” diye soruyla karşılık verince Lût (a.s) da dört defa “Allah'ı şahit gösteririm ki onlar yeryüzünün amelce en şerli halkıdır.” cevabını vermiştir. Her

¹⁴⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 402; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 376; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, IX, 557; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VIII, 140; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IX, 163; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XIV, 15.

¹⁴⁵⁹ Hud, 11/74.

¹⁴⁶⁰ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 290-292.

¹⁴⁶¹ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 187; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 179.

¹⁴⁶² İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 193; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 75; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VI, 186; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VI, 301.

¹⁴⁶³ Hicr, 15, 59/60.

¹⁴⁶⁴ Hûd, 11/77.

¹⁴⁶⁵ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 292.

defasında Cebrail meleklerle “Yazınız” demiştir.¹⁴⁶⁶ Lût’un (a.s) odunları yüklenip meleklerle evine doğru giderken Lût (a.s) kavminden çeşitli topluluklara rastladıkları ve her bir topluluğun aralarında kaş ve gözleriyle alay etmeleri üzerine Cebrail’in meleklerle “Şahit olunuz.” dediği de nakledilmiştir.¹⁴⁶⁷

Huzeyfe b. Yemân (r.a),¹⁴⁶⁸ İbn Abbas (r.a),¹⁴⁶⁹ Şemir b. Atıyye,¹⁴⁷⁰ Katâde ve Abdurrahman b. Zeyd’den¹⁴⁷¹ nakledildiğine göre Cebrail ve yanındaki melekler Lût’un (a.s) evine girmişlerdir. Lût’un (a.s) kötü niyetli, alçak ve ihtiyar hanımı daha önce hiç görmediği bu kişileri görür görmez evden çıkmıştır. O, Lût (a.s) kavminin yanına giderek onları “Geliniz Lût’a (a.s) bu gece öyle kimseler geldi ki ben elbiseleri ve yüzleri onlardan daha güzel, daha beyaz, daha hoş kokulu ve ruhları da onlardan daha tatlı olan hiçbir kimseyi görmedim.” diye davet etmiş ve eliyle de onları göstermiştir. Bunun üzerine kavmi, Lût’un (a.s) misafirlerinden nefislerindeki kötü arzuları tatmin etmek arzusuyla¹⁴⁷² ona doğru koşarak gelmişlerdir.¹⁴⁷³ Lût’un (a.s) “Bunlar benim misafirlerim. Allah’tan korkun ve beni misafirlerimin önünde rezil etmeyin.” hitabına “*Biz seni insanlarla ilgilenmekten menetmemiş miydik.*”¹⁴⁷⁴ Karşılığını vermişlerdir. Lût (a.s) misafirlerini kendisi ve kızlarının arasına alarak “*Ey Kavmim! İşte kızlarım. Onlarla nikahlanmanız sizin için daha temizdir. Allah’a karşı gelmekten sakının ve konuklarıma karşı beni rezil etmeyin. İçinizde hiç aklı başında bir adam yok mu?*”¹⁴⁷⁵ diye kavmine seslenmiştir. Onların “*İyi biliyorsun ki kızlarında bizim gözümüz yok. Sen bizim ne istediğimizi çok iyi biliyorsun.*”¹⁴⁷⁶ sözlerine de “*Keşke size karşı (koyacak) bir gücüm olsaydı ya da sağlam bir desteğe dayanabilseydim.*” demiştir.¹⁴⁷⁷ Cebrail de Lût’a (a.s) dönerek “Bunlardan seni dehşete düşüren nedir?” diye sorunca Lût (a.s) “İstedikleri şeyi görmez misiniz?” diye cevap vermiştir. Melekler ise “*Ey Lût (a.s) Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla ulaşamayacaklar. Geceleyin bir vakitte aileni al götür. İçinizden kimse ardına bakmasın. Ancak karın müstesna.*”¹⁴⁷⁸ demişlerdir. Cebrail de bu sırada bunda bir imtihan olduğunu belirtmiş ve söylediklerini sır olarak saklamasını istemiştir. Melekler de Lût’un (a.s) yaşadığı bu sıkıntıyı görünce ona büyük bir güce dayandığını, onlarla baş başa kendilerinin

¹⁴⁶⁶ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 458; Aynı hadiseyi İbn Kesîr, Katâde’nin Huzeyfetü’l-Yeman’dan (r.a) nakliyle verir. bkz., İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, IV, 292

¹⁴⁶⁷ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 458; Hâzin, *Lübâbü't-te’vîl*, II, 495.

¹⁴⁶⁸ Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, II, 191; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XV, 426-427.

¹⁴⁶⁹ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, II, 292; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VI, 1837-1838, IX, 2905.

¹⁴⁷⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XV, 425; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VI, 2062.

¹⁴⁷¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXII, 597.

¹⁴⁷² Kamer, 54/37.

¹⁴⁷³ Hûd, 11/78.

¹⁴⁷⁴ Hicr, 15/70.

¹⁴⁷⁵ Hud, 11/78.

¹⁴⁷⁶ Hud, 11/79.

¹⁴⁷⁷ Hud, 11/80.

¹⁴⁷⁸ Hûd, 11/81.

bırakılmasını ve kapıyı açmasını istemişlerdir. Bunun üzerine Lût (a.s) kapıyı açmış, onlar da içeri girip evi doldurmuşlardır. Cebrail onların işini bitirmek ve cezalandırmak için Rabbinden izin isteyince bu izin ona verilmiştir. O da aslî suretinde görünüp kanadıyla oradakilerin yüzlerine çarparak gözlerinin ışığını alıp kör etmiştir. Meleklerle doğru yönelmişler fakat göremedikleri için duvarlara tosladıklarında “Ey Lût (a.s) üzerimize sihirbazları saldın ve fitne çıkardın.” diyerek ve birbirlerinin üzerine yıkılarak kapıdan çıkmışlardır. Lût (a.s) onların hemen helâk edilmesini isteyince Cebrail “*Sabah yakın değil midir?*”¹⁴⁷⁹ cevabını vermiştir.¹⁴⁸⁰

Lût (a.s) kavminin helak edilişinde Cebrail’in rolü konusunda tefsir kaynaklarında genel olarak Huzeyfe b. Yemân’dan (r.a),¹⁴⁸¹ İbn Abbas (r.a),¹⁴⁸² Mücâhid, Katâde¹⁴⁸³, Süddî¹⁴⁸⁴ ve Abdurrahman b. Zeyd’dan¹⁴⁸⁵ nakledilen rivayetlere yer verilmiştir. Bu rivayetlere göre Cebrail Lût (a.s) kavmini helak etmek için izin istemiştir. Kendisine bu izin verilince Lût’a (a.s) halkının zalim olmasından dolayı sabahleyin onları helak edeceklerini, ailesini gecenin bir bölümünde yola çıkarmasını ve hanımı dışında onlardan hiç kimsenin arkasına dönmemesini emretmiştir. Cebrail helak zamanı olan sabah vakti Lût’un (a.s) beldelerine yönelmiş, gökteki şekliyle harekete geçip kanadının birini açmış, beldelerin içindeki her şeyi kuşatmış, dürmüş ve kanadının biriyle yeri, yedi kat altından sökerek bu kanadın altına yüklemiştir. Kanadının tüylerinin üzerinde hatta kanadının tek bir tüyü ile taşıdığı da ifade edilmiştir. Onları göğe, dünya semasına yükseltmiştir O kadar ki gök halkı, dünya semasının sakinleri, merkeplerin anırmasını, köpeklerin havlamasını, horozların ötmesini, kuşların, kadınların ve erkeklerin seslerini duymuştur. Hiçbir testi ters çevrilmiyor ve hiçbir kaptan da su dökülmüyordur. Sonra Cebrail onları birbirine çarptırarak tek hamlede ters çevirerek yere fırlatmıştır. Lût (a.s) kavminin beldeleri ve içinde olan köşkler, hayvanlar, taşlar, ağaçlar, bitkiler vb. her ne varsa hepsi parçalanıp un ufak olmuştur. İlk düşenler ileri gelenler olmuş, ardından üzerlerine taş yağdırılmıştır. Kimin üzerine şehrin parçalarından bir

¹⁴⁷⁹ Hûd, 11/81.

¹⁴⁸⁰ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, II, 292-293, IV, 183; Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, II, 191; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XV, 425-427, XXII, 597-598; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VI, 1837-1838, 2062. IX, 2905; Mâtürîdî, *Te’vîlât*, IX, 455; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, II, 163-164; Mâverîdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, II, 490; Vâhidî, *el-Vesît*, II, 584; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 415; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, III, 196, V, 219; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XVIII, 378, 381, XXIX, 316; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, IX, 79; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, II, 76; Ebüssuûd, *İrşâdû’l-akli’s-selîm*, IV, 229; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, VI, 305.

¹⁴⁸¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XV, 430; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VI, 2066; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, V, 182;

¹⁴⁸² *Meânî’l-Kur’ân ve i’râbüh*, III, 70; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, III, 197; İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, L, 324; Süyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, IV, 457-458; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, VI, 309.

¹⁴⁸³ Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, II, 191; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XV, 440, 441; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, V, 1517, VI, 2068, IX, 3053. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, IV, 293-294.

¹⁴⁸⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XV, 442; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, IV, 294.

¹⁴⁸⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIII, 576.

şey düşerse ölmüştür. Bundan kendini kurtaranın başına ise isminin yazılı olduğu pişirilmiş sert taş düşmüştür. Lût'un (a.s) hanımına da işitmiş olduğu gürültüye doğru dönüp "Vah kavmim" demesi üzerine bir taş isabet etmiş ve onu öldürmüştür.¹⁴⁸⁶ Ayrıca İbn Abbas (r.a) Lût (a.s) kavminin yedi beldesi olup Cebrail'in altısını helak ettiğini, sınırları Filistin toprağından Necid sınırına kadar uzanan mahsulü bol Zuğar beldesini Lût (a.s) ve ailesi için helak etmediğini belirtmiştir.¹⁴⁸⁷

Cebrail'in Lût (a.s) ile irtibatında tefsirlerde kavminin helak edilmesinden önce Lût'u (a.s) teselli etmek, kavminin helak edileceği haberi ile iman edenlerin kurtulacağı müjdesini vermek için geldiği sonrasında ise kavminin helak edilmesinde rol aldığı görülmektedir. Konuyla ilgili Sahâbe'den Huzeyfe (r.a) ve İbn Abbas (r.a) ile bazı Tabiûn alimlerinin görüşlerine dikkat çekilmiştir. Bu kavmin helak edilişinde Cebrail'in kanadı veya kanadının tüyü ile onları kaldırıp tersyüz etmesi gibi anlatılar bu konuda mübalağa edildiği izlenimini vermiştir.

2.1.6. Cebrail ve Ya'kûb (a.s) ile Yûsuf (a.s)

Tefsirlerin geniş yer verdiği konulardan biri Cebrail'in Ya'kûb (a.s) ve Yûsuf (a.s) ile olan irtibatıdır. Câbir b. Abdullah (r.a), Büstâne denilen bir Yahudinin Yûsuf'a (a.s) secde eden yıldızların¹⁴⁸⁸ isimlerini Hz. Peygamber'e (s.a.v) sorması üzerine Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) bu isimleri saydığını nakleder.¹⁴⁸⁹

Kardeşleri Yûsuf'u (a.s) götürüp kuyunun dibine bırakmaya karar verdikleri zaman Yûsuf'a (a.s), onların farkında olmadan yapmış oldukları bu işleri zamanı gelince kendilerine haber vereceği vahyedilir.¹⁴⁹⁰ Bu şekilde ona vahyedilmesi, Cebrail'in yanına gelerek neşelenmesini ve kendisini yalnız hissetmemesini sağlamak içindir.¹⁴⁹¹

Kardeşleri Yûsuf'un (a.s) ellerini bağlayıp elbiselerini de çıkararak kuyuya atarlar. Cebrail tam bu sırada Arş'ın gövdesinin altında iken Allah Teâlâ'nın Yûsuf'a (a.s) yetişmesini isteyen vahyini alır. Hızlıca hareket ederek iner, Yûsuf (a.s) kuyuya düşeceği anda ona yetişir

¹⁴⁸⁶ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 167-168; Sevrî, *et-Tefsîr*, I, 132; Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, II, 191; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 424-427, XXII, 554; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IX, 2905; Mâtürîdî, *Te'vilât*, VI, 164, VIII, 225, IX, 437; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 318; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 416, IV, 429; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, II, 426, III, 197, 370, V, 209. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XI, 273, XVIII, 383, XXIX, 284; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 120; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 77.

¹⁴⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XI, 306.

¹⁴⁸⁸ Yûsuf, 12/4.

¹⁴⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 555; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 2101; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, III, 7.; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 443; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 220; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 155; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, VI, 237; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 317; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, IV, 252; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IV, 212; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III, 8; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VI, 371.

¹⁴⁹⁰ Yûsuf, 12/15.

¹⁴⁹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVIII, 435.

ve bir taşın üzerine oturtur. Cebrail geldiğinde Yûsuf (a.s) çıplak¹⁴⁹² olduğu için vaktiyle İbrâhim'e (a.s) de giydirmiş olduğu gömleği ona da giydirir. Rivayete göre Cebrail, İbrâhim (a.s) elbiseleri çıkartılarak ateşe atıldığı sırada kendisine cennet ipeğinden mamul bir gömlek getirip giydirir ve bu gömlek İbrâhim'den (a.s) İshak'a (a.s) ondan da Ya'kûb'a (a.s) kalır. Ya'kûb (a.s) da bu gömleği muska gibi bir bohçaya koyup Yûsuf'un (a.s) boynuna asar. İşte Yûsuf (a.s) çıplak iken Cebrail'in ona giydirmiş olduğu gömlek budur.¹⁴⁹³ Cebrail'in Yûsuf (a.s) kuyuya atılınca oradaki bir kayaya tutunup ağlamaya başlamasından sonra ona gönderildiği de anlatılır. Buna göre Allah Teâlâ onunla ünsiyet kurması, tesellide bulunarak arkadaşlık etmesi, kuyudan çıkacağı müjdesini vermesi ve onu doyurması için Cebrail'i gönderir.¹⁴⁹⁴ Cebrail'in ona kuyuda iken vahiy getirdiği sırada Yûsuf'un (a.s) on yedi yaşında veya ergenlik çağında olduğu söylenir.¹⁴⁹⁵

Abdullah b. Ömer'in (r.a) naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur: Yûsuf (a.s) kuyuya atıldığında Cebrail yanına gelerek kendisine “Ey çocuk bu kuyuya seni kim attı?” diye sorar. O da “Kardeşlerim” diye cevap verir. Cebrail “Niçin?” diye sorar. O da “Babamın bana olan muhabbeti sebebiyle bana haset ettiler.” diye cevap verir. Cebrail “Buradan çıkmak istiyor musun?” diye sorar. O da “Evet, Ya'kûb'un (a.s) ilahına sığınırım.” diye cevap verir. Cebrail de “Ey göklerin ve yerin yaratıcısı, ey celal ve ikram sahibi Allah'ım! Senin saklı ve gizli isimlerinle yalvarıyor, günahımı bağışlamanı istiyorum. Bana merhamet etmeni, işimde bir ferahlık ve bir çıkış yolu nasip etmeni istiyorum. Ummadığım yerden rızık vermeni diliyorum.” diye dua etmesini ister. O da bu dua ile yalvarır. Allah Teâlâ ona işinde ferahlık ve çıkış yolu nasip eder. Hiç ummadığı şekilde Mısır kralı ona rızkını temin eder. Hz. Peygamber (s.a.v) “Siz de bu kelimelerle yalvarın. Çünkü onlar hayırlı seçkin insanların duasıdır.” buyurur.¹⁴⁹⁶

Hasan el-Basrî, Yûsuf'un (a.s) kuyuya atılınca Cebrail'in ona arkadaşlık ederek teselli ettiğini, akşam olunca Cebrail'in gitmek için kalkması üzerine Yûsuf'un (a.s) “Sen çıkınca ben yalnız kalıp ürkerim.” dediğinden söz eder. Cebrail ise ona bir şeyden korkması halinde “Ey feryat ederek yardım isteyenlerin feryadına yetişen! Ey sığınmak isteyenleri koruyup gözetleyen! Ey belaya düşenlere çıkış yolu bahşeden! Sen benim yerimi görüyor halimi

¹⁴⁹² Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, IX, 143; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, IV, 258.

¹⁴⁹³ Vâhidî, *el-Vesît*, II, 631; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 450; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVIII, 507; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, IX, 143; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 99; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, IV, 258; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IV, 222; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III, 66.

¹⁴⁹⁴ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 183; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 480.

¹⁴⁹⁵ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 157.

¹⁴⁹⁶ Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, IV, 511.

biliyorsun. Benim hiçbir işim Sana gizli değildir.” diye dua etmesini ister. Yûsuf (a.s) böyle dua edince melekler etrafını kuşatır ve kuyuda ona arkadaş olurlar.¹⁴⁹⁷

Vehb b. Münebbih’in bildirdiğine göre Yûsuf (a.s) atılmış olduğu kuyudaki kayanın üstünde doğrulunca Cebrail Yûsuf’tan (a.s) dua ile meşgul olmasını ister ve ona şu duayı öğretir: “Ey her garibin yoldaşı, her yalnızın arkadaşı, her korkanın sığınağı olan, her fısıltıyı bilen, her şikâyeteye son veren, her toplulukta hazır olan Allah’ım! Ey dipdiri olup her şeyi çekip çeviren Allah’ım! Kalbimdeki dileğimi yerine getirmeni isterim. Bu sayede senden başka arzum ve işim olmasın. İşimde bir ferahlık ve çıkış yolu nasip eyle. Sen her şeye gücü yetensin.” Bunun üzerine melekler de: “Ey İlahımız! Bir ses ve dua işitiyoruz. Ses bir çocuğun sesi, dua ise bir peygamberin duasıdır.” diye seslenirler. Dahhâk ise Cebrail’in kuyuda Yûsuf’a (a.s) “Hele bir bak, söylediğinde Allah’ın bu kuyudan çıkmanı hızlandıracak bazı sözleri sana öğreteyim mi?” diye sorduğundan bahseder. Yûsuf (a.s) bu soruya “Evet” deyince Cebrail ona “Ey her bir sanatın sanatkarı, her kırık olanın mimarı, her gizlinin şahidi olan, her toplulukta bulunan, her sıkıntıyı gideren, her garibin dostu, her yalnızın arkadaşı olan! Bana bir ferahlık ve ümit nasip eyle. Kalbimde Sana olan ümidimi gerçekleştir ki Senden başkasına dilekte bulunmayayım.” diye dua öğretir. Yûsuf (a.s) bu duayı gece boyu defalarca tekrarlar. Allah da onu o gecenin sabahında kuyudan çıkarır.¹⁴⁹⁸

Kur’ân’da Yûsuf’un (a.s) kuyudan çıktıktan sonra kervancılar tarafından götürülmesi, hanımının önerisiyle Mısır kralı tarafından köle olarak satın alınması ve onlarla yaşamaya başlaması anlatılır. Yûsuf’un (a.s) kaldığı odanın kapısını kapatarak kendisiyle beraber olmayı teklif eden Mısır kralının hanımına karşı Rabbinden gelen burhanı görmemiş olsa bir temayülünün ve bir istek duygusunun olacağından da bahsedilir.¹⁴⁹⁹ Tefsirlerde Yûsuf’un (a.s) gördüğü burhan (delil) konusunda farklı görüşler ileri sürülürken Cebrail’in rolüne de temas edilir.

Tefsir kaynaklarının genelde İbn Abbas’tan (r.a) aktardığına göre Mısır kralının hanımı Yûsuf’a (a.s) meyleder, süslenir ve yatağına serilir. Yûsuf’un (a.s) da ona meyledeceği sırada gökten “Ey Ya’kûb’un oğlu! Tüyleri yolunmuş kuş gibi olma.” diye bir ses gelir. Sesli öğüdün dinlemeyen ve kadına karşı meyli devam eden Yûsuf (a.s) Rabbinin burhanını görür. Allah Teâlâ Cebrail’e “Hataya düşmeden kuluma yetiş.” buyurunca o da Ya’kûb’un (a.s) suretinde parmağını ısırarak iner ve “Ey Yûsuf (a.s)! peygamberler divanında yazılı olduğun halde tutup da sefihlerin amelini mi işleyeceksin?” diyerek önüne çıkar. Yûsuf (a.s) bu durumdan korkmuştur. Yûsuf’un (a.s) Ya’kûb’un (a.s) şeklini görmesine rağmen bu işten

¹⁴⁹⁷ Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, II, 516.

¹⁴⁹⁸ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, IX, 143-144.

¹⁴⁹⁹ Yûsuf, 12/24.

vazgeçmediği de belirtilir. Bunun üzerine Cebrail'in onun göğsüne vurması ya da kanadıyla meshetmesiyle zihnindeki şehvet düşüncesi kaybolur.¹⁵⁰⁰

Yûsuf'un (a.s) Mısır kralının hanımının iftirası sonrası zindana atılması ve masumluğunun anlaşılmasından sonra Mısır kralı, Yûsuf'u (a.s) gördüklerinde hayranlıklarından ellerini kesen kadınları toplar ve "Siz Yûsuf'a (a.s) gönlünüzü kaptırdınız değil mi?" sorusunu sorar. İşte bu sırada ya da İbn Abbas (r.a),¹⁵⁰¹ Saîd b. Cübeyr¹⁵⁰² ve Hasan el Basrî'nin¹⁵⁰³ ifadelerine göre Yûsuf'un (a.s) "*Ben onun yokluğunda ona ihanet etmedim.*"¹⁵⁰⁴ cümlesi sonrası Cebrail'in ona dürterek "Ona yöneldiğin bir an olmadı mı?" veya "Uçkurunu çözdüğün bir an olmadı mı?"¹⁵⁰⁵ sorusuna Yûsuf'un (a.s) "*Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder.*"¹⁵⁰⁶ cevabını verdiği belirtilir.¹⁵⁰⁷ Yûsuf'un (a.s) bu karşılığı, Cebrail'in Yûsuf'un (a.s) gördüğü burhan ile gelerek "Önce niyetine girip uçkurunu çözerek apış arasına oturduğunda neredeydin?" şeklindeki sözlerinden sonra söylediğine de değinilir.¹⁵⁰⁸

Zemahşerî bu gibi görüş ve yorumları, dinleri Allah'a ve peygamberlerine iftira atmaktan ibaret olan Haşviyye¹⁵⁰⁹ ve Cebriyye'nin¹⁵¹⁰ uydurmaları olarak izah eder. Ayrıca onların ve onlar gibi batıl taraftarlarının bir takım uydurma rivayetler naklettiklerini ve Allah'a ve elçilerine iftira etmek için yanıp tutuştuklarını da dile getirir.¹⁵¹¹

Râzî ise Hz. Peygamber'in (s.a.v) haberi bile olmadan hücrelerine bir köpek enişinin girmesinden dolayı Cebrail'in kırk gün boyunca oraya girmediklerini nakledenlerin Yûsuf'un (a.s) güya fuhuşla meşgul olduğu bir sırada Cebrail'in onun yanına gelmesini iddia etmelerini şaşkınlıkla karşıladığını belirtir. Yine onların Cebrail'in gelmesine rağmen Yûsuf'un (a.s) bu işten el çekmediğini iddia etmelerine hayret ettiğini, en fasık ve kafir birinin bile fuhuş

¹⁵⁰⁰ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 2123, 2126; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, V, 212; Vâhidî, *el-Vesît*, II, 608-609; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 486; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 457; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 234; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVIII, 443; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 160; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 523; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, IV, 266; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III, 24.

¹⁵⁰¹ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 2158; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, III, 49; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 166; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 167.

¹⁵⁰² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 144; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 485.

¹⁵⁰³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 145.

¹⁵⁰⁴ Yûsuf, 12/52.

¹⁵⁰⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 145; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 2158.

¹⁵⁰⁶ Yûsuf, 12/53.

¹⁵⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 144; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 338; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III, 43.

¹⁵⁰⁸ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 340; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, III, 116; Kurtubî aynı hadiseyi benzer ifadelerle İbn Abbas'tan (r.a) nakletmektedir. bkz., Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 209.

¹⁵⁰⁹ Haşviyye; din ile ilgili konularda akla müracaat etmek yerine nasların zâhirini esas alıp bu konuda teşbih ve tescîm gibi aşırılıklara dalanlara verilen isimdir. bkz., Yurdağür Metin, "Haşviyye", *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 426.

¹⁵¹⁰ Cebriyye; insanlardan sadır olan ve iradenin kontrolü doğrultusunda işlenen fiillerin Allah'ın irade ve zorlayıcı gücünün etkisiyle oluştuğunu iddia eden topluluklara verilen isimdir. bkz., Fettâh İrfan Abdülhamîd, "Cebriyye", *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 205.

¹⁵¹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 457, 481.

halinde salihlerden birinin şekline bürünmüş bir adam görse utanarak böyle bir işi bırakıp kaçacağını dile getirir. Hâlbuki burada Yûsuf (a.s) kudretinin yüceliğine ve yanına girmesine rağmen ondan çekinmeyip bu çirkin işten vazgeçmeyince Cebrail de onun sırtına vurma gereği duyar.¹⁵¹²

Yine Râzî Cebrail'in Yûsuf'a (a.s) göya "Bu işe iyice kastedip niyetlendiğinde de mi?" diye bir ifade kullandığı şeklindeki rivayeti, itimat edilen hiçbir kitapta doğrulanmayan Haşviyye'nin pis rivayetlerinden biri kabul etmiştir. Çünkü onlar Kur'ân'ın zahiri manasını tahrif etmek çabasıyla bunu uydurup araya sokuşturmuşlardır.¹⁵¹³

İzzet Derveze'nin (ö. 1984) de ifade ettiği gibi Yûsuf'un (a.s) kadına arzu duyup yönelmesiyle ilgili sahih kitaplarda hiçbir şey varit olmamakla birlikte Kur'ân ayetinin ibaresinin boyutuna göre bu tür hatalı teviller olmuştur.¹⁵¹⁴

Yûsuf (a.s) zindana atılmayı kadınların fitnesine tercih edince Cebrail, Yûsuf'un (a.s) yanına yüzü güzel, kokusu hoş ve elbisesi tertemiz bir erkek suretinde gelerek selam verir.¹⁵¹⁵

Leys b. Ebî Sâlim,¹⁵¹⁶ Mücâhid,¹⁵¹⁷ Abdülaziz b. Ömer el-Kindî,¹⁵¹⁸ Hasan el-Basrî,¹⁵¹⁹ Vehb b. Münebbih¹⁵²⁰ ve Mukâtil'in¹⁵²¹ benzer ifadelerine bakıldığında Cebrail zindanda Yûsuf'un (a.s) yanına yüzü güzel, kokusu hoş ve elbisesi tertemiz bir erkek suretinde gelerek selam vermiştir. "Ey temiz kişilerin oğlu olan temiz kişi!" diye hitap etmiş ve âlemlerin Rabbinin selamını iletmiştir. Yûsuf (a.s) Cebrail'i tanımıştır ve onu suçlu olanların ruhlarına benzemeyen hoş bir ruh, güzel ve tertemiz yüzlü, hoş kokulu, temiz elbiseli, uyarıcıların kardeşi, iyilerin en iyisi, mukarrabîn olanların başı ve âlemlerin Rabbinin güven duyduğu biri ve Rabbinin katında çok değerli bir melek olarak nitelemiştir. Cebrail, Yûsuf'un (a.s) sorusu üzerine Ya'kûb'un (a.s) sağ olup kendisinden ayrı kalması sebebiyle çocuğunu kaybetmiş yetmiş kadının hüznünü yaşadığını, fakat Allah'ın onu bu hüznle sınavıp güzel bir sabır bağışladığını, hüznünden dolayı gözünü kaybettiğini ve bu hüznü vesilesiyle yüz şehit ecrini kazandığını haber vermiştir.¹⁵²²

Vehb b. Münebbih'in açıklamaları dikkate alındığında Cebrail'in Yûsuf'a (a.s) zindanda iken "Siddîk" diye hitap ettiği ve yüce Allah'ın kendisiyle girmiş olduğu zindanı

¹⁵¹² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVIII, 444.

¹⁵¹³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVIII, 469.

¹⁵¹⁴ Derveze İzzet, *et-Tefsîru'l-hadîs*, IV, 16.

¹⁵¹⁵ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 507.

¹⁵¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 228; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 2186.

¹⁵¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 229.

¹⁵¹⁸ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 194; Vâhidî, *el-Vesît*, II, 614; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 195-196.

¹⁵¹⁹ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 493-494; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 530; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IV, 264.

¹⁵²⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 229-230; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 510; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 549.

¹⁵²¹ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 336-337.

¹⁵²² Konuyla ilgili ayrıca bkz., Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 497; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVIII, 497-498; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, IV, 301.

manen temizlediğini haber verdiği görülür. Cebrail yüce Allah'ın Yûsuf'a (a.s) "Sıddîk" lakabını kalbinin fitneden uzak ve kadın efendisine boyun eğmeyen Allah'a bağlı bir kişi olmasından dolayı verdiğini belirtir ve onu ihlaslı kullardan kabul ederek salih atalarının yoluna kattığı müjdesini de verir.¹⁵²³

Kur'ân'da Yûsuf'un (a.s) zindanda rüyasını tevil ettiği ve kurtulacağını düşündüğü kişiye, "Efendinin yanında beni an." dediği fakat şeytanın bunu unutturması yüzünden birkaç yıl daha zindanda kaldığı zikredilir.¹⁵²⁴ Bunun üzerine Cebrail'in zindana gelerek Yûsuf'a (a.s) sadece Allah'a güvenmek yerine Allah'tan başkasına yöneldiği için uyarılarda bulunduğundan söz edilir.¹⁵²⁵ Cebrail Yûsuf'a (a.s) "Ey Allah'ım! Bana katından bir genişlik ve bir çıkış yolu ver ve hiç ummadığım bir yerden beni rızıklandır." duasını da öğretir. Yüce Allah da onun bu duasını kabul eder ve bunu hapisten kurtuluşunun sebebi kılar.¹⁵²⁶

Mısır kralının görmüş olduğu rüya tevil edilemeyince Cebrail beyazlara bürünmüş bir halde, inciden bir tacıyla Yûsuf'a (a.s) gelerek selam verir, kralın görmüş olduğu rüyayı ve nasıl tevil edileceğini öğretir ve bu vesileyle zindandan kurtulacağı müjdesini verir. Çünkü Cebrail rüya olarak krala etkide bulunur ve onu, Yûsuf'un (a.s) kurtuluşunun sebebi haline getirir. Cebrail aynı zamanda Yûsuf'a (a.s) Allah'ın kendisine yeryüzünde kudret nasip ederek kralları boyun eğdirip zalimleri de itaat ettireceğini bildirir.¹⁵²⁷

Yûsuf (a.s) zindandan çıkıp Mısır'da devlet hazinesinden sorumlu yönetici olunca kardeşlerinden aileleri ile Mısır'a gelmelerini rica eder. Mücâhid'in anlatımına göre Cebrail Yûsuf'un (a.s) yanına gelerek gömleğini Ya'kûb'a (a.s) göndermesini ister. Ayrıca o gömlekte cennetin kokusu olduğunu, hasta ya da bir derde müptela olan her kimin üzerinde olursa ona sıhhat ve afiyet vereceğini söyler. Yûsuf (a.s) da bu gömleği Ya'kûb'a (a.s) ulaştırmaları için kardeşlerine verir.¹⁵²⁸ İşte Yûsuf'un (a.s) götürülerek gözlerinin açılması için babası Ya'kûb'un (a.s) yüzüne sürülmesini istediği bu gömleğin¹⁵²⁹ nesilden nesile tevarüs eden cennetten gelme bir gömlek olduğu ifade edilir.¹⁵³⁰

¹⁵²³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVI, 229-230; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 2140; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 510. Bu rivayet benzer ifadelerle Sâbit el-Bennânî ve Süddî'den de nakledilmiştir. bkz., Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 549.

¹⁵²⁴ Yûsuf, 12/42.

¹⁵²⁵ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 247; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 196.

¹⁵²⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVIII, 471.

¹⁵²⁷ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 336-337; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 249; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 198.

¹⁵²⁸ Vâhidî, *el-Vesît*, II, 631; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 513; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 503; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 259; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, IV, 305; Benzer rivayet Vehb. b. Münebbih kanalıyla da nakledilir. bkz.; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 209; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 554; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, III, 63.

¹⁵²⁹ Yûsuf, 12/93.

¹⁵³⁰ Vâhidî, *el-Vesît*, II, 631.

Yûsuf'un (a.s) davetiyle Ya'kûb (a.s) ailesi ile Mısır'a gelir. Yüksek bir yere çıkarak rengarenk süslenmiş süvarilerle dolu sahraya hayranlıkla bakar. Bunun üzerine Cebrail ona göğe doğru bakmasını ister ve daha önce hallerine üzülen meleklerin şimdi sevinerek buraya geldiklerini haber verir. Ya'kûb (a.s) sonrasında süvarilere bakarak "Hangisi oğlum Yûsuf (a.s)" diye sorar. Cebrail ise "Başının üstünde gölgelik olup katırdan düşmemek için yalpalamadan duran odur" diye cevap verir. Yaslanarak yavaşça yürümeye başlar. Cebrail Yûsuf'a (a.s) "Baban Ya'kûb (a.s) sana geldi sende onun için in." der. Yûsuf (a.s) da bineğinden iner. Her biri diğerine doğru adım atmaya başlar. Birbirlerine yaklaşıncı Yûsuf (a.s) selamla söze başlamaya niyetlenir. Cebrail "Ya'kûb (a.s) selamla başlamadan olmaz. Çünkü o daha üstün ve buna daha layıktır." der. Ya'kûb (a.s) selamla söze başlar. Yûsuf (a.s) ise "Selam sana ey hüznleri gideren!" diye mukabelede bulunur. Kucaklaşırlar, sevinçle ağlarlar, onların bu haline göklerin melekleri de ağlar.¹⁵³¹

Leys b. Sa'd'in (ö. 175/791) anlatımına bakıldığında kardeşlerinin Yûsuf'a (a.s) yaptıklarından dolayı babaları önde çocukları arkada saf durarak yirmi yıl boyunca af diledikleri fakat kabul edilmediği görülür. Sonunda Cebrail Ya'kûb'a (a.s) gelerek şu duayı öğretir: "Ey inananların ümidi! Ümidimi kesip yok etme. Ey müminlere yardım eden! Bize de yardım eyle. Ey inananların sığınağı! Bizi de koruman altına al. Ey müminlerin yardımcısı! Bize de yardım eyle. Ey müminlerden belayı gideren! Bizden de belayı gider. Ey tevbeleri kabul eden! Bizim de tevbemizi kabul eyle." Ya'kûb (a.s) bu sözlerle seher vakti dua eder ve hepsinin tevbesi kabul edilir.¹⁵³²

Cebrail'in Yûsuf (a.s) ile ilişkisinde onun dua öğreticiliği ve yol göstericiliği rolü ön plana çıkmaktadır. Cebrail Yûsuf'a (a.s) kuyuya ve zindana atıldığında dua öğretmiş, yol göstermiş ve bu sayede içine düştüğü badirelerden kurtulmuştur. Tefsirlerde Cebrail'in Yûsuf (a.s) ile irtibatında onun masumiyetine hanel getirecek aslı olmayan rivayetlere de rastlanmış olsa da bunlar önde gelen bazı müfessirler tarafından naklî ve aklî delillerle çürütülmüş ve iftira oldukları vurgulanmıştır. Ayrıca aile fertleri arasında birliğin sağlanması ve ilişkilerin düzenli hale getirilmesinde de Cebrail'in önderlik ettiği görülmüştür.

2.1.7. Cebrail ve Şuayb (a.s)

Katâde, Şuayb'ın (a.s), Medyen ve Eyke halkı olmak üzere iki millete peygamber olarak gönderildiğini ifade eder.¹⁵³³ Şuayb (a.s) kavmini Allah'a itaat ve kulluk etmeye, ölçü

¹⁵³¹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IV, 319.

¹⁵³² İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 2200; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, III, 79; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, IV, 587.

¹⁵³³ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 215; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XIII, 137; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 229.

ve tartıda hileden uzak durmaya davet eder. Fakat kavminin onu yalanlaması sebebiyle Medyen halkı, “Bir tür çığlık, korkunç ses, uğultulu ses, haykırış, kükreyiş ve nara atma” anlamlarına gelen “Sayha”¹⁵³⁴ ve “Zelzele, sarsıntı ve deprem” manasındaki “Racfe”¹⁵³⁵ ile; Eyke halkı ise gölge günü azabıyla helak edilir.¹⁵³⁶

Katâde başta olmak üzere genel olarak müfessirler Medyen halkının helak edilmesine sebep olan sayhanın Cebrail’in haykırışı olduğunu ifade ederler.¹⁵³⁷ Medyen halkının helak sonrası halleri daha önce de ifade edildiği gibi “Câsim” ifadesiyle nitelenir. Câsim kelimesi ise “Diz çöken, yerinden ayrılamayacak hale gelerek yapışıp kalan, sabit halde duran” demektir.¹⁵³⁸ Cebrail öyle bir nara, sayha atar ki onu işittikleri anda yurtlarında, bulundukları yerlerde hepsinin ruhları bedenlerinden çıkar. Yıkılarak, yüzüstü hareketsiz çöküvermek ve kalplerinin zarı kesilmek suretiyle helak olup ölürler.¹⁵³⁹

Medyen halkının hem “Sayha/haykırış” hem de “Racfe/sarsıntı, deprem” ile helak edildiğinin belirtilmesi akla iki farklı azap türü ile helak edildikleri ve bir çelişkinin olup olmadığı düşüncesini getirmiştir. Tefsir kaynaklarında birbirinden farklı iki çeşit azap olmayıp “Sayha”nın “Racfe”ye sebep olduğu ifade edilmiştir. Yani Cebrail’in o korkunç haykırışıyla dağlar ve yer sarsılmış kalpler de yerinden fırlamıştır.¹⁵⁴⁰ Kalplerin sarsılmasına sebep olduğu ileri sürülerek şiddetli sarsıntı anlamındaki “Racfe” kelimesi de¹⁵⁴¹ Süddî¹⁵⁴² ve Dahhâk tarafından “Cebrail’in sayhası” olarak tefsir edilmiştir.¹⁵⁴³

2.1.8. Cebrail ve Mûsâ (a.s) ile Hârûn (a.s)

Mûsâ (a.s) tefsirlerde Cebrail ile ilişkisine geniş yer verilen peygamberlerden biridir. firavunun doğan erkek bebekleri öldürme tehlikesine karşı Mûsâ’nın (a.s) annesine bebeğini emzirmesini, korkması halinde ise suya bırakmasını emreden Cebrail olduğu ifade edilir.¹⁵⁴⁴ İbn Abbas (r.a)¹⁵⁴⁵ başta olmak üzere müfessirler firavunun daha küçük bir çocuk iken

¹⁵³⁴ Hûd, 11/94.

¹⁵³⁵ Â’râf, 7/91, Ankebût, 29/37.

¹⁵³⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXIV, 529.

¹⁵³⁷ Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, II, 215; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, III, 204; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XVIII, 393, XXIV, 529; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XIII, 137; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, II, 229.

¹⁵³⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 425; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XVIII, 393; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, II, 82.

¹⁵³⁹ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, II, 50, III, 382-383; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XV, 464; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, III, 75; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, II, 168; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, V, 187; Vâhidî, *el-Vesît*, II, 587; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, II, 463; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 425; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, III, 204; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XVIII, 393; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, IX, 92; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, III, 147; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, II, 81-82; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, II, 501.

¹⁵⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXV, 55; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, III, 380; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, III, 252; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, III, 502.

¹⁵⁴¹ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, IV, 194; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, II, 676.

¹⁵⁴² Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, II, 629.

¹⁵⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 453; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, IV, 194; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, II, 676.

¹⁵⁴⁴ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, III, 336.

¹⁵⁴⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 61;

Mûsâ'yı (a.s) öldürmesine Cebrail'in mâni olduğuna dikkat çekerler. Onların anlatımına göre Mûsâ (a.s) bir gün firavunun kucağına oturur, sakalını tutar, onu yolduğu, yüzüne tokat veya yumruk attığı da söylenir. Hatta gözünün önünde bir sopa ile oynarken onu kaldırıp firavunun başına vurduğu da anlatılır. Bunun üzerine o öfkelenmiş ve gözü dönmüştür. O kadar ki Mûsâ'yı (a.s) düşman çocuğu kabul edip katledilmesi gerektiği düşüncesiyle cellatlarını bile çağırdığı söylenir. Hanımı ise onun henüz ateş kuru ile mücevheri temyiz etme kabiliyetine erişmemiş bir çocuk olduğunu ileri sürerek cezalandırmamasını ister. Bu konuyu denemesi için Mûsâ'nın (a.s) önüne bir tas ateş kuru ile bir tas mücevher veya tatlı getirilir. Mûsâ'nın (a.s) elini tatlı veya mücevhere doğru uzattığı sırada Cebrail elini tutar ve ateşe doğru çevirir. O da ateş korunu ağzına doğru yaklaştırıp dilini yakar. Dilindeki kekemeliğin bu yanmadan kaynaklandığı söylenir. Böylece firavunun hanımı haklı çıkar ve Mûsâ (a.s) da cezadan kurtulur.¹⁵⁴⁶

Rivayete göre Mûsâ (a.s) deniz kenarında olduğu bir sırada sahip olduğu ilim yönüyle bir benzerinin olmadığını zanneder. Hemen Cebrail gelir ve gagasıyla denizden su almış küçük bir kuşu ona gösterir ve sahip olduğu ilmin o küçük kuşun gagasındaki sudan daha az olduğunu hatırlatır.¹⁵⁴⁷

İbn Abbas (r.a)¹⁵⁴⁸ ve İkrime, Mûsâ'nın (a.s) asasının Âdem (a.s) ile cennetten çıktığını, vefatından sonra Cebrail'in yanında kaldığını ve Mûsâ (a.s) ile karşılaştığı bir gece bu asayı ona verdiğinden söz ederler.¹⁵⁴⁹ Süddî ve Mukâtil ise Mûsâ'nın (a.s) Medyen'e doğru yola çıktığında Allah'ın ona kılavuz olarak Cebrail'i gönderdiğini onun da asasını Mûsâ'ya (a.s) vererek Medyen'e giden yolu gösterdiğine işaret ederler.¹⁵⁵⁰

Tefsir kaynaklarında da genellikle Mûsâ'nın (a.s) sağ elinde taşımış olduğu asasının Âdem (a.s) yere indirildiğinde kendisini yırtıcılara karşı savunması için Allah tarafından indirildiği belirtilmiştir. Cebrail de cennet ağacından mamul, "Nefa" adıyla anılan bu asayı Âdem'e (a.s) vererek yırtıcı hayvanlara karşı kendini savunmasını istemiştir. Söz konusu asa Âdem'in (a.s) vefatı üzerine Cebrail tarafından alınmıştır. O da bu asayı, Allah'ın emriyle Medyen'e giden yolu öğretmek suretiyle Mûsâ'ya (a.s) kılavuzluk yaptığı bir sırada ya da

¹⁵⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, VII, 278; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 394; Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, II, 455; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 260; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân*, XI, 192; Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, III, 204; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VIII, 496.

¹⁵⁴⁷ Râzî, *Me'âtilu'l-gayb*, XXI, 478.

¹⁵⁴⁸ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 262.

¹⁵⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX, 568; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, VII, 245; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 532; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, IV, 286; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VII, 11.

¹⁵⁵⁰ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, IV, 282.

Medyen’de Mûsâ’ya (a.s) vermiştir.¹⁵⁵¹ Zaten Cebrail her alanda Mûsâ’ya (a.s) rehberlik etmiş ve firavun karşısında ona yol gösterici olarak çeşitli talimatlarda bulunmuştur.¹⁵⁵²

Firavunun Hâmân’dan kendisine yüksek bir kule yapmasını istemesi¹⁵⁵³ sonrası o ana kadar inşa edilen binalardan daha sağlam ve yüksek bir kule inşa edilir. Firavun kuleye çıkıp göğe doğru bir ok atar. Allah Teâlâ da onları sınamak için bu oku kana bulanmış olarak geri döndürünce firavun Mûsâ’nın ilahını öldürdüğü iddiasında bulunur. Bunun üzerine Allah Teâlâ günbatımında Cebrail’i kuleyi yıkmak için gönderir. Cebrail’in kuleye kanadıyla dokunması veya vurmasıyla kule üçe bölünür. Bir parça firavunun ordu karargâhına düşer ve bir milyon kişinin ölümüne sebep olur. Bir parça denize düşer. Bir parça da batı tarafına düşer. Sonuçta kulenin yapımına katkı sağlayan ustalar ya da başka kimseler olsun hepsi ölürler.¹⁵⁵⁴

Mûsâ’ya (a.s) İsrailoğullarını, yakalanmaktan korkmadan, endişeye de kapılmadan geceleyin Mısır’dan çıkarmasıyla ilgili vahiy gelir.¹⁵⁵⁵ Cebrail’in de Mûsâ’ya (a.s) akşam vakti gelerek kavmini geceleyin yola çıkarmasını istemesiyle¹⁵⁵⁶ harekete geçerler. Bunun üzerine firavun da askerleriyle onların peşine düşer.¹⁵⁵⁷ Abdullah b. Şeddâd, Mûsâ’nın (a.s) Mısır’dan altı yüz bin kişi ile; firavunun ise kendisinin siyah bir aygıra binip sekiz yüz bin kişi ile yola çıktığından bahseder.¹⁵⁵⁸ İki topluluk birbirini görünce Mûsâ’nın (a.s) arkadaşları yakalanma endişelerini dile getirirler. Bunun üzerine Mûsâ’ya (a.s), esasını denize vurmasının vahyedilmesi ve onun da bu emri uygulamasıyla her parçası koca bir dağ gibi deniz ikiye ayrılır.¹⁵⁵⁹ Hasan el-Basrî, Cebrail’in dişi bir atın üzerinde Mûsâ’ya (a.s) gelerek esasını denize vurmasını emretmesiyle denizde kuru bir yol oluştuğuna değinir.¹⁵⁶⁰

İbn Abbas (r.a),¹⁵⁶¹ Abdullah b. Şeddâd,¹⁵⁶² Süddî¹⁵⁶³ ve Atâ b. Sâib’in (ö. 136/753)¹⁵⁶⁴ anlatımına bakıldığında İsrailoğullarının tamamı denize girince firavun kendisine

¹⁵⁵¹ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, III, 25, 340; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIX, 567; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, II, 603; Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, III, 63; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 406; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXIV, 588, 595; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, VII, 323, XI, 190; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, X, 269.

¹⁵⁵² Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, III, 263-265.

¹⁵⁵³ Mümin, 40/36.

¹⁵⁵⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 413; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, III, 385; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXIV, 599-600.

¹⁵⁵⁵ Taha, 20/77-78.

¹⁵⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, III, 508.

¹⁵⁵⁷ Taha, 20/77-78.

¹⁵⁵⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XV, 190; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VI, 1982, VIII, 2770; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, V, 146; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, I, 115.

¹⁵⁵⁹ Şuarâ, 26/62.

¹⁵⁶⁰ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I, 268.

¹⁵⁶¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXII, 81; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, VIII, 548.

¹⁵⁶² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 52, XV, 190; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VI, 1982, VIII, 2770, 2776; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, V, 146. Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, I, 115; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, IV, 254-255.

¹⁵⁶³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, II, 56; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VIII, 2775; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 64.

¹⁵⁶⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 317; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, II, 566; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXIV, 507; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, III, 326.

ait erkek bir atla ilerler ve kıyısına geldiğinde atı denize girmemek için direnir. Bunun üzerine Cebrail'in alımlı dişi bir ata binmiş halde hatta otuz üç meleğin arasında geldiği de ifade edilir. O sırada o ortamda onun atından başka dişi bir at da yoktur. Cebrail atını aygıra yaklaştırır. Aygır onu koklayınca Cebrail atını ileri sürer. Firavunun bindiği aygır da ilerler. Ordusundakiler firavunun kesin olarak denize girdiğini görünce Cebrail önlerinde olduğu halde firavunla denize girerler. Denize önce girenler tam karaya çıkacakları anda deniz üzerlerine kapanır ve hepsi birden boğulurlar.¹⁵⁶⁵ Mûsâ (a.s) ve beraberindekilerin hepsi kurtarılmış,¹⁵⁶⁶ deniz firavun taraftarlarını görülmedik bir şekilde kuşatıp yutar.¹⁵⁶⁷ Firavun da boğulmak üzere iken, “İsrailoğulları'nın iman ettiğinden başka hiçbir ilah olmadığına inandım. Ben de Müslümanlardanım” demesi üzerine ona “Şimdi mi? Oysa daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun.”¹⁵⁶⁸ diye nida edilir.¹⁵⁶⁹ Bu sözü söyleyenin Allah Teâlâ, Cebrail, Mikâil ya da başka bir melek olduğu veya firavunun dil ile değil, kalbinden geçen kendi nefesine konuşması olduğu şeklinde farklı görüşler ileri sürülür.¹⁵⁷⁰

Hz. Peygamber (s.a.v), Ebû Hureyre'nin (r.a) rivayetine göre Cebrail'in kendisine “Ey Muhammed! Allah'ın rahmeti firavuna yetişip de affedilecek korkusuyla onu suya batırıp ağzına çamur tıkadığım zaman keşke beni bir görseydin.” dediğini,¹⁵⁷¹ İbn Abbas'ın (r.a) rivayetine göre de Cebrail'in firavunun ağzını çamur ve toprakla doldurduğunu haber verdiğini anlatır.¹⁵⁷² Yine Hz. Peygamber'den (s.a.v) nakledildiğine göre Cebrail “Firavuna olan buğzum gibi hiçbir kimseye buğz etmedim. “İnandım” sözünü işittim, hemen denizin çamurundan aldım ve Allah'ın rahmetinin onu da kuşatması korkusuyla onun ağzına doldurdum.”¹⁵⁷³ Bazı tariklerinde ise: “La ilahe illallah demesiyle rahmetin onu kuşatacağı korkusuyla toprak doldurdum.” der.¹⁵⁷⁴ İbn Abbas (r.a); Cebrail'in “Kendisine rahmetin yetişeceği korkusuyla ağzını balçıkla doldurdum.”¹⁵⁷⁵; “Ey Muhammed! Firavun su ve çamur içindeyken tevbe eder korkusuyla onu nasıl çiğnediğimi bir görseydin.”;¹⁵⁷⁶ “Ey Muhammed! rahmet kendisine yetişecek korkusuyla denizin çamurunu alıp ağzına doldururken beni bir

¹⁵⁶⁵ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 469; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 142.

¹⁵⁶⁶ Şuarâ, 26/62.

¹⁵⁶⁷ Taha, 20/77-78.

¹⁵⁶⁸ Yunus, 10/90-91.

¹⁵⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 190.

¹⁵⁷⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 379.

¹⁵⁷¹ Tayâlisî, Ebû Dâvud, *el-Müsned*, IV, 344, 411; Ahmed, *Müsned*, IV, 82, V, 30; Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 11; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 191; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî, *el-Müsnedü's-sahîh*, I-XVIII, 1. bs., thk., Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1408/1988, XIV, 98; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XII, 216; Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, XII, 22.

¹⁵⁷² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 192; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 432; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 378.

¹⁵⁷³ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 141.

¹⁵⁷⁴ Ahmed, *Müsned*, IV, 45; Bezzâr, *el-Müsned*, XI, 241; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XII, 276, XV, 190; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 124; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 141.

¹⁵⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XV, 193;

¹⁵⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXII, 81-82.

görseydin.”;¹⁵⁷⁷ “Biliyordum ki Rab Rahimdir. Bu yüzden rahmetin ona erişmesinden korktum. Kanadımla ona dokundum.” ve “*Şimdi mi?! Oysa daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun.*”¹⁵⁷⁸ şeklindeki sözlerini aktarır.¹⁵⁷⁹ İbn Abbas (r.a) aynı zamanda Cebrail’in Allah’ın rahmetinin ona yetişmesinden korkup öfkelenerek kanadıyla çamur alıp firavunun yüzüne vurarak tekmelediğinden de söz eder.¹⁵⁸⁰

Rivayete göre Cebrail firavuna “Efendisinin malıyla ve onun sağladığı nimetlerle yetiştği halde, daha sonra ona nankörlük ederek üzerindeki hakkını inkâr eden ve ona karşı efendilik taslayan bir köle hakkında ne dersin?” diye bir fetva sorar. Firavun da “Efendisine isyan eden ve onun nimetlerini inkâr eden kölenin cezası denizde boğulmaktır!” diye bir fetva yazar. İşte firavun boğulmak üzere iken, Cebrail ona kendi yazdığı bu hükmü göstermiş; o da onu tanımıştır.¹⁵⁸¹

Bahse konu rivayetleri eleştiren müfessirler de olmuştur. Mesela Zemahşerî Cebrail’in Allah’ın rahmetinin firavuna yetişmesini önlemek için böyle bir icraatta bulunduğu iddiasını, Allah’a ve meleklerine iftira edenlerin uydurması olarak kabul eder. Sözle ifade edilmese bile kalple tasdik edilen imanın sahih olup deniz balçığının iman etmeye mâni olamayacağına işaret eder. Ayrıca küfre rızanın küfür olduğundan hareketle kâfirin iman etmesini istemeyip kâfir olarak kalmasını arzu eden kimsenin kâfir olduğuna da dikkat çeker.¹⁵⁸² Râzî de Cebrail’in iman eder korkusuyla firavunu su ve çamura batırmasının aklen izah edilemeyen bir hareket olduğunu belirtir. Çünkü imandan alıkoymak ne meleklerle ne de peygamberlere yakışan bir davranış değildir.¹⁵⁸³ Âlimler de Cebrail’in firavuna böyle bir davranışta bulunmasıyla ilgili haberleri doğru kabul etmezler. Çünkü firavun için mükellefiyet devam ediyorsa Cebrail’in onun tevbe etmesine engel olmaya yetkisi yoktur. Aksine “*İyilik ve takva konusunda yardımlaşın günah ve düşmanlık konusunda yardımlaşmayın.*”¹⁵⁸⁴ ayetinden dolayı tevbe etme ve her türlü taat konusunda ona yardım etmesi gerekir. Kalben pişman olup tevbe etmek mümkün iken Cebrail’in bunu yapmasının bir faydası olmadığı gibi küfre rıza küfür olduğu için tevbe etmesine engel olması, onun küfür üzere kalmasına razı olması anlamına gelir ki bunun da Cebrail için düşünülməsi imkânsızdır. Ayrıca Mûsâ (a.s) ve

¹⁵⁷⁷ Tirmizî, “Tefsîr”, Tefsîru sûreti 10, 3; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XV, 192; İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VI, 1982; Vâhidî, *el-Vesît*, II, 558; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, II, 433; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, VIII, 378; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, II, 460; Süyûtî, *ed-Dürü’l-mensûr*, IV, 386.

¹⁵⁷⁸ Yunus, 10/90-91.

¹⁵⁷⁹ İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VI, 1983.

¹⁵⁸⁰ İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VI, 1982; Yine benzer rivayetler konusunda bkz. Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, II, 247; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XV, 193.

¹⁵⁸¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 368; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, II, 39; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, IV, 77.

¹⁵⁸² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 367-368.

¹⁵⁸³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXII, 82.

¹⁵⁸⁴ Maide, 5/2.

Hârûn'a (a.s) “*Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır yahut korkar.*”¹⁵⁸⁵ deyip sonra da Cebrail'e firavunun iman etmesine engel olmayı emretmesi Yüce Allah'a nasıl uygun olur. Eğer Cebrail böyle bir şeyi Yüce Allah'ın emriyle değil de kendiliğinden yapmıştır denilecek olursa “*Biz sadece Rabbinin emriyle ineriz.*”¹⁵⁸⁶ ayetiyle meleklerin özelliğinden bahseden “*Hepsi onun korkusuyla titrerler.*”¹⁵⁸⁷ ayeti ve “*Onlar Allah'tan önce söz söylemezler ve hep onun emriyle iş görürler.*”¹⁵⁸⁸ ayeti bu görüşü geçersiz hale getirir. Eğer mükellefiyet o sırada firavundan kalkmıştı denilecek olursa bu durumda böyle bir fiili Cebrail'e nisbet etmenin bir yararı da yoktur.¹⁵⁸⁹

Burada da görüldüğü gibi Cebrail'in firavunun ağzına toprak doldurmasından bahseden rivayetler başta Zemahşerî ve Râzî olmak üzere birçok müfessir tarafından doğru kabul edilmemiştir. Ayrıca onların bu tür rivayetlere olan eleştirilerini de bazı ayetlerle destekledikleri ve bunların uydurma olduklarını da aklen ispat ettikleri görülmüştür.

Tefsir kaynaklarının genel olarak İbn Abbas (r.a),¹⁵⁹⁰ Hasan el-Basrî,¹⁵⁹¹ Katâde,¹⁵⁹² Süddî,¹⁵⁹³ ve Ma'mer b. Râşid'e (ö. 153/770)¹⁵⁹⁴ dayanarak yapmış oldukları anlatımlara bakıldığında Sâmîrî'nin öküze tapan Bâcerma veya Kirman kabilesine mensup olup İsrailoğullarına sonradan katılan ya da İsrailoğullarının Sâmîra kabilesinden Mîhâ veya Mûsâ b. Zafer isimli kuyumcu bir kişi olduğu görülmüştür. Sâmîrî, kalbinde öküze tapma sevgisi olduğu halde İsrailoğullarıyla beraber İslam'a girdiğini açıklamıştır. Yüce Allah Mûsâ'yı (a.s) ve İsrail oğullarından yanında olanları kurtarıp firavunun ordusunu denizde boğduktan sonra Cebrail Mûsâ'yı (a.s) Tur dağına götürmek üzere bir dişi ata binerek gelmiştir. Sâmîrî Cebrail'i görünce hayat atı da denilen Hayzûm¹⁵⁹⁵ isimli dişi ve alımlı atının toynağının bastığı topraktan bir avuç alarak sarığındaki keseye koymuştur. Kendisi daha önce Cebrail'i hayat atının üzerinde atının toynağının bastığı yerin yeşillendiğini görmüş ve basılan yerin toprağında bir farklılık olduğunu düşünmüştür. Sâmîrî'nin bu toprağı İsrailoğullarının denizi geçişi sırasında aldığı da ifade edilmiştir. Sâmîrî Cebrail'i görünce tanımıştır. Çünkü firavun

¹⁵⁸⁵ Tâhâ, 20/44.

¹⁵⁸⁶ Meryem, 19/64.

¹⁵⁸⁷ Enbiyâ, 21/28.

¹⁵⁸⁸ Enbiyâ, 21/27.

¹⁵⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVII, 297.

¹⁵⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 64; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, V, 1568; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 409; Mâverî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I, 120; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXII, 95.

¹⁵⁹¹ Vâhidî, *el-Vesît*, II, 411; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 159-160.

¹⁵⁹² Vâhidî, *el-Vesît*, III, 218; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 242.

¹⁵⁹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 65; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 409; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 65.

¹⁵⁹⁴ Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, II, 375; Mâverî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, III, 418; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XI, 235.

¹⁵⁹⁵ Hayzum; Cebrail'in atına verilen isimdir. bkz., Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, IV, 218; İbnü'l-Esîr, Mecdüddin, Ebû's-Seadat el-Mübârek b. Esirüddin Muhammed b. Muhammed eş-Şeybani el-Cezeri, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, I-V, thk., Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmud Muhammed et-Tanâhî, el-Mektebetü'l-ilmîyye, Beyrut, 1399/1979, I, 467. Cevherî ise onun meleklerin atlarından bir at olduğunu belirtir. bkz., Cevherî, *es-Sihâh*, V, 1899.

İsrailoğullarının çocuklarını öldürmeyi emrettiği zaman annesi, öldürülür korkusuyla onu bir mağaraya bırakmış ve üzerini örtmüştür. Cebrail onun yanına düzenli olarak gelmiş ve birinde süt, birinde bal, birinde de yağ olan parmaklarıyla onu büyüyene kadar beslemiştir. Sâmirî bundan dolayı Cebrail'i görünce tanımıştır. Mûsâ (a.s), Tur dağına çıkarken Hârûn'u (a.s) yerine vekil bırakmıştır. Tur'a çıkışın otuzuncu gününde Hârûn (a.s) İsrailoğullarına "Siz firavun hanedanının zinetlerini ve eşyalarını taşıyıp almıştınız. Onlar pistir, o pislikten temizleniniz. Ateş yakınız ve o ateşte onları yakınız." demiştir. Onlar da zinetleri ve diğer eşyaları getirip ateşe atınca zinet eşyaları erimiştir. Sâmirî ise "Resûl" diye zikredilen Cebrail'in atının izinden aldığı bir avuç toprakla gelmiş ve "Ey Allah'ın peygamberi bunu ateşe at." demesiyle Hârûn (a.s) İsrailoğullarının getirdiği zinet zannıyla onu ateşe atmıştır. Sâmirî de "Böğüren, canlı, bedeni olan bir buzağı ol." demiştir. Aynı zamanda kuyumcu olması sebebiyle Sâmirî'nin toplanan mücevherlerden buzağı imal edip bu toprağı buzağıya üflediğinden de bahsedilmiştir. Böylece mücevherler böğüren, et ve kandan ibaret bir buzağıya dönüşmüş, Sâmirî de "İşte bu sizin ve Mûsâ'nın ilahıdır." demiş¹⁵⁹⁶ ve kavmi de bunu kendilerine ilah edinmişlerdir.¹⁵⁹⁷

Kur'an'da Tur dağının İsrailoğullarının üzerine kaldırıldığı belirtilir.¹⁵⁹⁸ Tefsir kaynaklarında İsrail oğullarının Mûsâ'nın (a.s) getirdiği levhalarda yazılı olan ağır ve zor hükümleri kabul etmek istemedikleri anlatılır. Bunun üzerine kendisine verilen emir sonrası Cebrail Tur dağına kökünden söküp kaldırarak üzerlerine gölgelik gibi diker. Hatta Cebrail bu dağı üzerlerine atacağından da söz eder. Bu durumda Mûsâ (a.s) da onlara, "Ya kabul edersiniz ya da dağ üzerinize bırakılır." uyarısında bulunur. Onlar da zor ve ağır diye niteledikleri hükümleri kabul ederler.¹⁵⁹⁹

Mûsâ'ya (a.s) verilen levhaların¹⁶⁰⁰ yeşil zümrütten olup Cebrail tarafından getirildikleri söylenir.¹⁶⁰¹ Mücâhid¹⁶⁰² ve İbn Cüreyc¹⁶⁰³ Cebrail'in bu levhaları Adn

¹⁵⁹⁶ Taha, 20/88.

¹⁵⁹⁷ Mücâhid, *et-Tefsîr*, I, 343, 465; Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 38, 40; Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I, 272; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 359; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, III, 374; Mâtürîdî, *Te'vilât*, VII, 303; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 52, 551, II, 409; Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, II, 474-475; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 116-117, II, 235, III, 242, 273; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 159-160, III, 82-84; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 143, IV, 61; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III, 511-512, XV, 367; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 284, XI, 239-240; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 35, IV, 37; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 379, 381; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, III, 427; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, III, 273, VI, 39; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 135; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, V, 61, VIII, 563.

¹⁵⁹⁸ Bakara, 2/63; Nisâ, 4/154.

¹⁵⁹⁹ *Tefsîru Mukâtil*, I, 125; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1, 147; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 85; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 95; Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, II, 266; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, I, 109; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 154. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 288.

¹⁶⁰⁰ Arâf, 7/145.

¹⁶⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 158; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, III,

¹⁶⁰² Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, III, 549.

¹⁶⁰³ Vâhidî, *el-Vesît*, II, 409; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XIV, 360; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 233; Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, II, 248; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, III, 548; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, V, 55.

cennetinden getirdiğini, zikri yazdığı kalemle yazdığını, mürekkebinin ise nur nehrinden aldığını ifade ederler.

Görüldüğü gibi Cebrail Mûsâ'ya (a.s) bebekliğinden başlayarak devam eden hayatının her safhasında yardımcı ve destek olmuştur. Peygamberlik görevini icra ederken zorluklar karşısında onu teselli etmesi, çıkış yolu göstermesi ve ilâhî metinlerin yazılı olduğu levhaları getirmesi gibi her alanda da rehber olmuştur.

2.1.9. Cebrail ve Dâvûd (a.s) ile Süleyman (a.s)

Cebrail'in aynı zamanda hükümdar olan Dâvûd (a.s) ve Süleyman (a.s) ile irtibatı konusunda tefsir kaynaklarındaki açıklamalar azdır. Saîd el-Cerîrî (ö.144/761), Dâvûd'un (a.s) Cebrail'e en faziletli gecenin hangi gece olduğunu sorduğunda Cebrail'in bunu kendisinin de bilmediğini fakat Arş'ın seher vakti sebebiyle sarsılıp titrediğinden bahsettiğini haber verir.¹⁶⁰⁴

Anlatıldığına göre Dâvûd (a.s) hükümdarlığındaki yönetim tarzını değerlendirecek birini ararken karşısına insan suretine girmiş Cebrail çıkar. Dâvûd (a.s) onun kim olduğunu bilmeden ondan yönetim tarzını değerlendirmesini isteyince Cebrail Dâvûd'un (a.s) çok iyi bir insan olduğunu vurgular. Ayrıca kişinin kendi el emeği ile kazancını temin etmesinin ve Beytü'l-mal'den maaş almamasının daha iyi olacağına dikkat çeker. Bunun üzerine Dâvûd'un (a.s) rızkını el emeği ile kazanmak için Allah'a dua etmesiyle demiri işleme sanatı kendisine verilir o da zırh imal edip satarak geçimini temin eder. İdarecilerin maaş almasında bir beis olmamasına rağmen onun böyle bir tercihte bulunması takva çerçevesinde değerlendirilebilir.¹⁶⁰⁵

Kur'an'da Sebe' melikesi Belkıs'ın Süleyman'a (a.s) hediye göndereceği ifade edilir.¹⁶⁰⁶ Cebrail bu hediyelerin bulunduğu kutuda deliksiz bir inci ve eğri delikli bir göz boncuğu olduğunu Belkıs'ın elçileri geldiğinde Süleyman'a (a.s) haber verir. Ayrıca Sebe' melikesi Belkıs'ın Yemen'den çıkıp kendisine gelmekte olduğunu da bildirir.¹⁶⁰⁷

Kur'an'da Sebe' melikesi Belkıs'ın tahtını Süleyman'a (a.s) gözünü açıp kapayınca kadar getirebileceğini beyan eden kişi hakkında “الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ/Kitaptan bilgisi olan biri”¹⁶⁰⁸ ifadesi kullanılır. Bu ayette onun kim olduğu müphem bırakıldığı için müfessirler bu

¹⁶⁰⁴ İbnu Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbrâhim el-Absî el-Kûfî, *el-Kitâbu'l-mûsâannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, I-VII, thk., Kemal Yûsuf el-Hût, Mektebü'r-rüşd, Riyad, 1409/1989, VII, 68; Ahmed, b. Hanbel, *ez-Zühd*, I, 60; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, II, 164; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 373; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, II, 100.

¹⁶⁰⁵ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 435; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, V, 508.

¹⁶⁰⁶ Neml, 27/35.

¹⁶⁰⁷ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 305-306; Vâhidî, *el-Vesît*, III, 377; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 504; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 365-366; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XIII, 197; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 160; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, X, 194.

¹⁶⁰⁸ Neml, 27/40.

kişinin Süleyman'ın (a.s) kâtibi Âsîf b. Berhiyâ, Hızır (a.s), Allah'ın peygamberini kendisiyle desteklediği ya da elinde kaderle ilgili bir kitap olan bir melek veya bizzat Süleyman'ın (a.s) kendisi olduğu gibi farklı düşünceler ileri sürerler. Kitaptaki bilginin Levh-i Mahfûz'daki bir kitap yahut İsm-i Âzâm bilgisi olabileceği, bunun ise vahiy ve şariat ilmi olma ihtimalinden hareketle “Kitaptan bilgisi olanın” Cebrail olduğu dile getirilir.¹⁶⁰⁹

2.1.10. Cebrail ve Eyyûb (a.s)

Kur'ân'da Eyyûb'a (a.s) ayağını yere vurmasıyla yıkanıp içebileceği soğuk bir su elde edeceği zikredilir.¹⁶¹⁰ Onun yakalanmış olduğu müzmin hastalıktan şifa bulmak için bir yakarıшта bulunmadığı anlatılır. Cebrail'in bir gün yanına gelerek niçin sustuğunu sorması üzerine Eyyûb (a.s) ne yapması gerektiği konusunda ondan bilgi ister. Cebrail de ona çektiği sıkıntı ve yakalandığı hastalıktan şifa bulma çarelerinin Allah katında olduğunu hatırlatarak âfiyet talep etmesini öğütler. Cebrail'in bu uyarısı sonrasında Eyyûb (a.s) “*Şüphesiz ki ben derde uğradım.*”¹⁶¹¹ diye niyazda bulunur.¹⁶¹² İbn Abbas (r.a), Eyyûb'un (a.s) hastalığının yedinci yılında şifa bulmak için dua etmesi üzerine Cebrail'in yanına gelip elini tutarak yattığı yerden kaldırdığından bahseder. Cebrail'in daha sonra Eyyûb'u (a.s) yerinden hareket ettirerek “*Ayağını yere vur! İşte yıkanacak ve içecek soğuk bir su.*”¹⁶¹³ demesi ve Eyyûb'un (a.s) da ayağıyla yere vurmasıyla bir pınar fişkirir. Cebrail onun bu pınardan yıkanmasını ister. Cebrail'in tekrar yanına gelerek ayağıyla yere vurmasını istemesi, onun da vurmasıyla bu defa bir başka pınar fişkirir. Cebrail ondan bu pınardan içmesini ister.¹⁶¹⁴ Böylece yıkanacağı bir çeşme ile su içeceği bir çeşme olmak üzere iki pınar oluşur. Konuyla ilgili bir haberde Eyyûb'un (a.s) ayağıyla yeri kazıp yerden akıcı bir su kaynağı çıktığı sırada Allah Teâlâ'nın ona Cebrail'i gönderdiği bilgisi verilir. Cebrail onun elini tutup silkelediğinde kurtçuklar saçılır. Suya bir defa daldırınca sağlığına kavuşur ve evine döner. Allah Teâlâ ailesini ve onun bir mislini kendisine bağışlar. Evinin bulunduğu yerin tam üstünde bir bulut ortaya çıkar ve bu buluttan üç gün üç gece altın çekirge yağdırılır. Eyyûb (a.s), Cebrail'in “Doydun mu?” sorusunu da “Allah'ın lütfuna karşı kim doymaz ki!” şeklinde

¹⁶⁰⁹ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 583; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 505; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 367-368; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, IV, 261; İbnü'l-Cevzî, *Zâdû'l-mesîr*, III, 363; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIV, 556-557; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIII, 205; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 161; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 607; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, III, 347; Ebüssuûd, *İrşâdû'l-akli's-selîm*, VI, 287.

¹⁶¹⁰ Sâd, 38/42.

¹⁶¹¹ Enbiyâ, 21/83.

¹⁶¹² Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, II, 515.

¹⁶¹³ Sâd, 38/42.

¹⁶¹⁴ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3245; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 169; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 158; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VII, 192-193; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XII, 198.

cevaplandırır.¹⁶¹⁵ Hasılı Cebrail'in Eyyûb'a (a.s) şifa bulması için dua etmesini telkin ettiği ve bu konuda rehberlikte bulunduğu görülmektedir.

2.1.11. Cebrail ve Yûnus (a.s)

Kur'ân'da "Sâhibü'l-hût/Balığın yuttuğu"¹⁶¹⁶, salih bir kişi¹⁶¹⁷ ve etmiş olduğu "Senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum."¹⁶¹⁸ duasıyla balığın karnından kurtarıldığı belirtilen Yûnus (a.s) ile Cebrail'in irtibatı konusunda tefsirlerde zikredilen açıklamaların az olduğu görülür.

Şehr b. Havşeb'in ifadelerine bakıldığında Cebrail'in Yûnus 'a (a.s) "Ninova halkına git ve onları, ilahi azabın kendilerine geleceğini söyleyerek uyar" dediği görülür. Bunun üzerine Yûnus (a.s) "Bir hayvan bulayım" deyince Cebrail "Durum bundan daha acil ve önemlidir" der. Yûnus (a.s) o zaman "Bir pabuç bulayım" der. Cebrail tekrar "Durum bundan daha acil ve önemlidir" deyince Yûnus (a.s) öfkelenir ve gemiye çekip gider.¹⁶¹⁹

Mukâtil'in verdiği bilgiye göre Yûnus (a.s) balığın karnından kurtarıldıktan sonra sahilde bir ağacın altında gölgelenmeye başlar. Bir defasında uykusundan uyandığında o ağacın kurduğunu görünce çok hüznlenir. Kendisini güneş çarpar ve ağlamaya başlar. Allah Teâlâ da ona Cebrail'i gönderir ve o da ona "Bir ağaca üzülüyorsun da ümmetinden yüz bin kişiye üzülüyorsun. Hâlbuki onlar tevbe ederek Müslüman oldular." der.¹⁶²⁰

2.1.12. Cebrail ve Zekeriyyâ (a.s)

Kur'ân da Zekeriyyâ'nın "Rabbim! Beni tek başıma bırakma. Sen varislerin en hayırlısıdır."¹⁶²¹ diye ettiği duaya icabet edilerek kendisine Yahyâ isimli bir çocuk bağışlandığı haber verilir.¹⁶²² Bu konuda Mücâhid,¹⁶²³ Süddî¹⁶²⁴ ve Sa'lebî'nin¹⁶²⁵ ifadeleri dikkate alındığında Zekeriyyâ'nın (a.s) kendisine çocuk bağışlaması için Rabbine dua etmesi sonrası bir gün mescitte namazda kıyam halinde iken birden Cebrail'in beyaz elbiseli genç bir erkek suretinde karşısında belirdiği görülür. Zekeriyyâ (a.s) korkmuştur. Cebrail ona "Ey

¹⁶¹⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XI, 326-327.

¹⁶¹⁶ Kalem, 68/48.

¹⁶¹⁷ Kalem, 68/50.

¹⁶¹⁸ Enbiyâ, 21/87-88.

¹⁶¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXI, 116; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 121. Benzer ifadeler İbn Abbas'tan da nakledilir. bkz., Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 314; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXII, 179.

¹⁶²⁰ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 48; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, III, 241, IV, 28.

¹⁶²¹ Enbiyâ, 21/89.

¹⁶²² Enbiyâ, 21/90.

¹⁶²³ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 2398.

¹⁶²⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 149.

¹⁶²⁵ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, III, 60.

Zekeriyyâ (a.s) Allah sana Yahya'yı (a.s) müjdelers."¹⁶²⁶ diye nida eder. Cebrail'in bu müjdesi sonrası şeytan derhal onun karşısına geçer ve bu sesin bir meleğe değil şeytana ait olduğunu belirtir. İşte o zaman Zekeriyyâ (a.s) bunun Allah katından olduğunu kesinleştirmek için yaşlılığını ve hanımının kısır olmasını öne sürerek "*Benim nasıl çocuğum olabilir.*"¹⁶²⁷ ifadesini kullanır. Bunun üzerine Cebrail eline kuru bir çubuk alır ve onu Zekeriyyâ'ya (a.s) verirken avucunun arasına yerleştirmesini ister. Zekeriyyâ (a.s) istenileni yapınca çubuğun baş tarafından sular damlayan iki yaprak çıktığını görür. İşte bu sırada Cebrail "Bu iki yaprağı bu çubuktan çıkaran senin ve kısır hanımının sulbünden de bir çocuk çıkarmaya kadirdir" der.¹⁶²⁸

2.1.13. Cebrail ve Îsâ (a.s)

Kur'ân Cebrail'in Hz. Meryem'e üflemesiyle Îsâ'nın (a.s) doğduğunu haber verir.¹⁶²⁹ Cebrail'in saf bir ruh ve ruhânî varlık olması sebebiyle onun üflemesi de hayat ve ruh kaynağı haline gelmiştir.¹⁶³⁰ Cebrail'in Îsâ'yı (a.s) doğumu sırasında şeytanın ona dokunmasından korumak için kanadıyla bereketle meshetmesi, Îsâ'ya (a.s) Mesih denilmesinin sebeplerinden biri olarak gösterilir.¹⁶³¹ Şa'bî, Îsâ (a.s) ve Cebrail'in karşılaştıklarında her birinin diğerini Rûhullah olarak nitelediğini belirtir. Ayrıca Îsâ'nın (a.s) kıyametin ne zaman kopacağı sorusunu Cebrail'in "Bu konuda kendisine soru sorulan soru sorandan daha bilgili değildir." diyerek cevapladığına işaret eder.¹⁶³²

Vehb b. Münebbih, Îsâ (a.s) ve İblis'in Beyt-i Makdis'in engebeli bir toprağında karşılaştıklarından söz eder. İblis, Îsâ'nın (a.s) daha bebek iken beşikte insanlarla konuşması, ölülere diriltmesi, alaca ve cüzzamlıyı iyileştirmesinden bahsederek onu rubûbiyetle nitelemek ister. Îsâ'nın (a.s) bunların Allah'ın izin vermesiyle olan işler olduğunu vurgulaması üzerine İblis, Îsâ'yı (a.s) yerin ilahı olarak ilan etmeye kalkışınca Îsâ (a.s), yerin ve göğün ilahının bir olduğuna işaret eder. Hadise bu şekilde seyrederken Cebrail İblis'in yanına gelerek ona kanadıyla vurduğu gibi denizin derin karanlıklarına atar.¹⁶³³

¹⁶²⁶ Âl-i İmrân, 3/39.

¹⁶²⁷ Meryem, 19/8.

¹⁶²⁸ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 2398.

¹⁶²⁹ Meryem, 19/19.

¹⁶³⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VIII, 229.

¹⁶³¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VIII, 223; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 17; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 413; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, II, 37.

¹⁶³² Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, III, 620.

¹⁶³³ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 428.

İbn Abbas'a (r.a) isnat edilen açıklamalara¹⁶³⁴ ve tefsirlere baktığımızda başta o zamanki kralları olmak üzere Yahudilerin İsa'yı (a.s) öldürmek için bir araya geldikleri görülür. Allah Teâlâ da İsa'nın (a.s) yanına Cebrail'i gönderir. Cebrail, İsa'nın (a.s) yanından bir an bile ayrılmaz. İsa (a.s) kendisini öldürmek isteyenlerden kaçarak Cebrail ile tavanında küçük bir pencere ve bacası olan bir ev ya da kulübeye sığınır. Yahudilerin kralı, Yehûza veya Taytânûs denilen bir adama eve girmesini emreder. İşte o sırada Cebrail, İsa'yı (a.s) tavandaki küçük pencereden ya da bacadan göğe yükseltir. Adam eve girince İsa'yı (a.s) bulamaz. Allah Teâlâ İsa'nın (a.s) şeklini ona giydirmiştir. Evden çıkınca İsa (a.s) zannıyla onu yakalayıp çarmıha gererler.¹⁶³⁵ Râzî ve Âlûsî, Cebrail'in kanatlarından birinin bir kenarı, insanlık âlemini ortadan kaldırmaya yeterli gelirken Yahudilerin ona ilişmesine engel olmak için nasıl yeterli gelmez? Yine İsa'nın (a.s) kör ve alaca hastalığı olanı iyileştirmeye gücü yeterken onları öldürmeye ve kuvvetlerini gidermeye ya da onları hasta, kötürüm ve felç edip kendisine saldırmaktan aciz hale gelmelerine niçin gücü yetmemiştir? gibi akla gelebilecek sorulara, teklifin ihtiyara bağlı olması sebebiyle müdahale olmadığını vurgulayarak cevap verirler. Onlara göre eğer Allah Teâlâ, Cebrail'i ya da İsa'yı (a.s) düşmanları ortadan kaldırmaya muktedir kılsaydı veya hiçbir şüpheye meydan vermeden göğe kaldırmış olsaydı onun mucizesi zorlama olur ve onları iman etmeye mecbur hale getirirdi ki buna "İlcâ" denir, bu ise câiz değildir.¹⁶³⁶

2.1.14. Cebrail ve Lokman (a.s) ile Uzeyr (a.s)

Kur'an'da isimleri geçen¹⁶³⁷ fakat peygamber olup olmadıkları konusunda ihtilaf olan Lokman (a.s) ve Uzeyr (a.s) ile Cebrail'in bağlantısını belirten bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu bilgilerde Cebrail'in Lokman'ın (a.s) üzerine hikmet saçtığı nakledilir. Bu konuyla ilgili Katâde, Allah Teâlâ'nın Lokman'a (a.s) hikmet ve nübüvvetten birini seçmesi konusunda tercih hakkı vermesi üzerine onun nübüvvet yerine hikmeti seçtiğini belirtir. Bu tercih sonrasında Lokman'ın (a.s) uyuduğu bir sırada Cebrail'in ona gelip üzerine hikmet saçmasından sonra onun hikmetle konuşmaya başladığına da işaret eder.¹⁶³⁸ Lokman'a (a.s) "Rabbin sana tercih hakkı verdiğinde nübüvvet yerine hikmeti nasıl seçtin?" diye sorulur. O da "Eğer Allah Teâlâ kesin olarak bana nübüvveti göndermiş olsaydı bu konuda başarılı olmayı ve bu işin üstesinden geleceğimi umardım. Fakat o bana tercih hakkı verdi. Bu sebeple

¹⁶³⁴ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 217; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 446; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 494; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, II, 42; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, II, 40; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, II, 170.

¹⁶³⁵ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 354; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VIII, 236; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, IV, 99; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, IV, 129.

¹⁶³⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VIII, 239-240; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, II, 175.

¹⁶³⁷ Lokmân, 31/12-19; Tevbe, 9/30.

¹⁶³⁸ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IX, 3097; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XIV, 60.

nübüvvet konusunda zayıf kalmaktan korktuğum için hikmet bana daha sevimli geldi.” cevabını verir.¹⁶³⁹

Kur’ân’da Yahudilerin "*Uzeyr Allah'ın oğludur.*"¹⁶⁴⁰ şeklindeki iddialarına yer verilirken tefsirlerde bunun Cebrail’in Uzeyr’e (a.s) Tevrat’ı öğretmesinden kaynaklandığından bahsedilir. Yahudilerin Mûsâ’dan (a.s) sonra gelen peygamberlerden bazılarını öldürmeleri sebebiyle Allah Teâlâ’nın onlardan Tevrat’ı çekip kaldırdığı ve kalplerinden silip attığı anlatılır. Bir gün Uzeyr (a.s) yeryüzünde seyahat etmek maksadıyla yola koyulduğu bir sırada¹⁶⁴¹ Cebrail ona gelerek “Nereye gidiyorsun”? diye sorar. O da “İlim öğrenmek için” cevabını verince Cebrail ona Tevrat’ın tamamını öğretir. Böylece Uzeyr (a.s) (zihnindeki) bu Tevrat’la İsrailoğullarına gelerek onlara Tevrat’ı öğretir. Bunun üzerine onlar “Uzeyr bu ilmi bilmiyordu. O olsa olsa Allah’ın oğlu olduğu için bu ilmi öğrenmiştir.” derler.¹⁶⁴²

Cebrail ve peygamberler arasındaki bağlantılarla ilgili açıklama ve yorumlar değerlendirildiğinde tefsirlerin çoğunlukla sahih hadis kaynaklarına dayanmadığı görülür. Bu konuyla ilgili rivayetler genelde İbn Abbas (r.a) kaynaklıdır ya da ileri gelen Tâbiûn dönemi âlimlerin görüşlerine dayanmaktadır. Ka’b el-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi ekseriyetle İsrâîliyât menşeli açıklama ve yorumlarıyla tanınan kişilerin de Cebrail’in peygamberlerle ilişkisi konusunda çokça görüş serdettiği dikkate alınarak bu nakillere ihtiyatla yaklaşılması gerektiği açıktır. Çünkü gayb âlemiyle ilgili konularda nasların dışındaki bilgiler güvenilir kabul edilmemektedir.

2.2. Cebrail ve Hz. Peygamber (s.a.v)

Cebrail’in Hz. Peygamber’le (s.a.v) irtibatı ihtiyaca göre süreklilik arz etmiştir. Cebrail daha çocukken onunla ilgilenmiş, ilerleyen zamanlarda peygamberlik görevine hazırlamış, onunla ünsiyet kurmuş, düşmanlarına karşı ona yardımcı olmuş, onların hile ve suikast planlarından haberdar etmiştir. Savaşlarda destek olmuş vahyin ve Kur’ân’ın nuzûlü ile dinin anlaşılıp hükümlerinin uygulanmasında ona rehberlik etmiştir.

¹⁶³⁹ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IX, 3097. Mâverî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, IV, 331; İbn Kesîr bu rivayeti garip bir eser, kendisinde zayıflık vardır diye nakleder. bkz., İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 299-300.

¹⁶⁴⁰ Teybe, 9/30.

¹⁶⁴¹ Uzeyr’in (a.s) daha küçük bir çocuk iken Cebrail’in ona Tevrat’ı ezberlettiği de zikredilir. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 263-264; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 117; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, V, 402; Cebrail bir harfinde bile hata olmadan Tevrat’ın tamamını ona ezberden yazdırınca Yahudiler bu hadiseyi “Allah henüz küçük bir çocukken Tevrat’ı ona ezberlettiğine göre o Allah’ın oğludur.” diye yorumlarlar. bkz., Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 263-264; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, IV, 59.

¹⁶⁴² Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 167.

2.2.1. Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) Yakınlığı

Kur'ân'da Hz. Peygamber'in (s.a.v) yardımcısının Allah, Cebrail, salih müminler ve melekler olduğu sırasıyla ifade edilir.¹⁶⁴³ Cebrail'in büyüklüğünden dolayı ismen zikredilmiş olması¹⁶⁴⁴ onun aynı zamanda meleklerin de büyüğü olduğunu ilham eder.¹⁶⁴⁵ Hz. Peygamber'in (s.a.v) dostu, yoldaşı ve mukarreb meleklerin reisi olan Cebrail'dir.¹⁶⁴⁶ Cebrail, Resûlullah'a (s.a.v) eza verene ve onun kötü olmasını isteyeneye karşı da onun yardımcısıdır.¹⁶⁴⁷ Cebrail'in meleklerle Hz. Peygamber'in (s.a.v) yardımcı ve destekçisi olduğunun ilan edilmesi, bu yardım ve desteğin güç ve büyüklüğüne de işaret eder.¹⁶⁴⁸

Hz. Peygamber (s.a.v), “Her peygamberin gök ehlinde iki, yer ehlinde iki yardımcısı vardır. Benim de gökte iki yardımcım yerde de iki yardımcım vardır. Göktekiler Cebrail ve Mikâil; yerdekiler Ebû Bekir ve Ömer'dir” buyurur.¹⁶⁴⁹

Hz. Âişe'nin (r.a) bir rivayetinde Resûlullah (s.a.v), Cebrail'in kendisine yeryüzünün doğusundan batısına her yerini dolaştığını ve Muhammed'den (s.a.v) daha üstün birini görmediğini söylediğini haber verir.¹⁶⁵⁰ Diğer bir rivayette ise Cebrail, Hz. Peygamber'den (s.a.v) daha hayırlısını görmediğini söyler.¹⁶⁵¹ Ebû Mûsâ el-Eşârî'nin (r.a) (ö. 42/662-63) aktardığına göre ise Hz. Peygamber (s.a.v) Cebrail'den “Habibim” diye bahseder ve onun kendisine gelerek Allah'tan selam getirdiğini belirtir.¹⁶⁵²

Hadis-i şeriflerde Allah Teâlâ'nın sevdiğini, Cebrail'den de sevmesini istediği; Cebrail'in sevdiğini de gök ehlinin tamamından onu Allah sevdiği için sevmelerini istediğinden ve yeryüzündekilerin kalplerine de o kişinin sevgisinin konulduğundan bahsedilir. Aynı durum ters istikamette Allah'ın buğzettiği kişi için de icra edilir.¹⁶⁵³

Cebrail'in Resûlullah'a (s.a.v) çocukluğunda ya da miraç zamanı gelerek kalbini çıkarıp yıkadıktan sonra iman ve ilimle doldurduğu rivayet edilir.¹⁶⁵⁴ Enes b. Mâlik (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) çocukluğunda oyun oynadığı bir sırada Cebrail'in ona geldiğini ve tutup

¹⁶⁴³ Tahrîm, 66/4.

¹⁶⁴⁴ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 225.

¹⁶⁴⁵ Derveze İzzet, *et-Tefsîru'l-hadîs*, II, 137.

¹⁶⁴⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, X, 53.

¹⁶⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIII, 487.

¹⁶⁴⁸ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, X, 54.

¹⁶⁴⁹ Tirmizî, “Menâkıb” 46; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXII, 44; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, V, 380.

¹⁶⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahabe*, I-II, 1. bs., thk., Vasıyyullah Muhammed Abbas, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1403/1983, II, 628; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, III, 299; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, II, 121.

¹⁶⁵¹ Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen, *Nevâdiru'l-usûl fî ehâdisi'r-Resûl*, I-IV, thk., Abdurrahman Amîre, Dâru'l-cîl, Beyrut, ts., I, 332; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, IV, 330.

¹⁶⁵² Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 79.

¹⁶⁵³ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I, 248-249; Ahmed, *Müsned*, XV, 205; XXXVI, 603-604; XXXVII, 87; Buhârî, “Edeb”, 38; Müslim, “el-Birr ve's-sıla ve'l-edeb”, 157; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 47; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXI, 568; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, IV, 61; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 21; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, III, 198-199; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, V, 237; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, V, 284.

¹⁶⁵⁴ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 321.

yatırarak göğsünü yardığından bahseder. Cebrail kalbini, kalbinden de bir çiğnem et parçasını (alaka) çıkarır ve “Bu sendeki şeytanın payıdır.” der. Sonrasında altın bir tasta zemzem suyuyla onu yıkayarak yerine yerleştirir.¹⁶⁵⁵

Kelbî de Cebrail’in Resûlullah’a (s.a.v) gelerek kalbi görünecek şekilde göğsünü yardığını, getirmiş olduğu bir kova zemzem suyu ile yıkayarak içindekileri temizledikten sonra ilim ve iman dolu altın bir tasta ilim ve imanı içine koyduğunu zikreder.¹⁶⁵⁶ İbn Abbas (r.a) ise Hz. Peygamber’in (s.a.v) göğsünün açılıp genişlemesinden bahsedilen ayette¹⁶⁵⁷ geçen “Şerh” kelimesinin etin yarılması anlamına da gelmesinden dolayı Cebrail’in küçüklüğünde ve İsrâ zamanı onun göğsünü yarıp açmasına işaret olduğuna değinir.¹⁶⁵⁸

Hz. Peygamber’in (s.a.v) daha küçük bir çocuk iken meydana gelen böyle bir mucizenin onun peygamberliğinden önce mümkün olamayacağı yönündeki itiraza Râzî, Ehl-i sünnetin peygamberlik öncesi bu gibi mucizeleri mümkün görüp “İrhâs” adını verdiğine işaret ederek cevap verir.¹⁶⁵⁹

Cebrail’in Hz. Peygamber’in (s.a.v) güzel konuşmasına vesile olduğu da dile getirilir. Bir defasında Hz. Ömer (r.a) Resûlullah’a (s.a.v) aralarında en fasih konuşanın kendisi olmasının sebebini sorduğunda Cebrail’in kendisine gelerek atası İsmail’in lûgatını telkin etmesiyle ezberlediğini açıklamıştır.¹⁶⁶⁰

Kur’ân’ın toptan değil de parça parça inmesinin sebeplerinden biri de Hz. Peygamber’in (s.a.v) Cebrail’i belli aralıklarla gördüğünde, kalbinin onu görmesinden dolayı kuvvet kazanmasıydı. Böylece de üstlendiği vazifesini yerine getirme, eza ve cefalara sabretme ve kavminin eziyetine tahammül gösterip cihat etme hususunda kendisini daha güçlü hissediyordu.¹⁶⁶¹ Hz. Peygamber’in (s.a.v) Cebrail ile ilk karşılaştığında, ondan duyduğu heybet ve korku ile kendisini bir titreme alır. Kendini toparladığında Cebrail’e o kadar çok alışır ki bu kez ona olan iştihak onu sarıp kuşatır.¹⁶⁶² Duhâ suresinin tamamının Cebrail’in, Hz. Peygamber’le (s.a.v) konuşmasından ibaret olduğu aktarılır. Hz. Peygamber’in (s.a.v) her zaman Cebrail’le konuşmaya can atıp onun da kendisiyle konuşmasını çok içten arzu etmesi sebebiyle Yüce Allah’ın ilgili suredeki müjdeleri ona Cebrail’in vermesini dilediği üzerinde durulur.¹⁶⁶³

¹⁶⁵⁵ Ahmed, *Müsned*, XIX, 489; XXI, 455; Müslim, “İman”, 74; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vil*, IV, 441.

¹⁶⁵⁶ Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, III, 593.

¹⁶⁵⁷ İnşirah, 94/1.

¹⁶⁵⁸ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, V, 496.

¹⁶⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXXII, 205.

¹⁶⁶⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, IV, 3-4; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, IV, 25; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, VI, 366.

¹⁶⁶¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXIV, 457.

¹⁶⁶² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXXII, 207.

¹⁶⁶³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXXI, 195.

H. Peygamber'in (s.a.v) "*Seni yolunu kaybetmiş olarak bulup da yola iletmedi mi?*"¹⁶⁶⁴ ayetindeki "Kaybedilen yol" ifadesiyle ilgili olarak onun Hz. Hatice'nin (r.a) (ö. m. 620) kölesi Meysere ile olan bir yolculuğu sırasında bir kâfirin devesinin yularını tutması sonucunda yolunu kaybettiği rivayeti de nakledilir. İşte o sırada insan suretinde gelen Cebrail, Hz. Peygamber'i (s.a.v) kervana ulaştırır.¹⁶⁶⁵ Yine miraç gecesinde Cebrail'den ayrılan Resûlullah'a (s.a.v) Arş'ın ayağına doğru giden yolun gösterildiği de ifade edilir.¹⁶⁶⁶

İnkarcıların söylediklerinin Hz. Peygamber'i (s.a.v) incittiği ifade edilir.¹⁶⁶⁷ Bu kapsamda Ebû Sâlih, Resûlullah'ın (s.a.v) bir gün mahzun bir halde otururken Cebrail'in yanına gelerek üzüntüsünün sebebini sorduğunda ondan "İşte bunlar beni yalanladı." cevabını aldığından söz eder. Bunun üzerine Cebrail de ona "*Onlar seni yalanlayamıyorlar. Çünkü biliyorlar ki sen doğrusun. Fakat zalimler Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorlar.*"¹⁶⁶⁸ karşılığını verir.¹⁶⁶⁹

H. Peygamber (s.a.v) ve Hz. Ebû Bekir (r.a) hicret sırasında Sevr mağarasında iken Cebrail gelir ve Esmâ'nın hurma, yağ ve kavrulmuş undan yapılan adına da "Hays" denilen bir yemek getirdiğini Hz. Peygamber'e (s.a.v) haber verir. Bunun üzerine onun da buna sevinerek Hz. Ebû Bekir'e (r.a) haber verdiği anlatılır.¹⁶⁷⁰ Hz. Peygamber (s.a.v) Medine'ye hicret ederken Mekke ile Medine arasında bulunan Cuhfe'de konaklar. Mekke'ye giden yolu tanır ve Mekke'ye kendisinin ve babasının doğduğu yere özlem duyar. Bu sırada Cebrail kendisine gelerek "Yurduna ve doğduğun yere hasret mi çekiyorsun?" diye sorunca Hz. Peygamber (s.a.v) "Evet" cevabını verir. Bunun üzerine Cebrail Allah Teâlâ'nın "*Kur'an'ı sana farz kılan Allah, şüphesiz seni dönülecek bir yere döndürecektir.*"¹⁶⁷¹ diye vahyettiğini haber verir.¹⁶⁷²

H. Peygamber'in (s.a.v) Cebrail'den "Allah'ın emri gelecektir." cümlesini işitince kıyamet korkusuyla oturduğu yerden sıçrayarak kalkması üzerine Cebrail'in "Artık onun acele gelmesini istemeyin." sözüyle itminana kavuştuğu da anlatılır.¹⁶⁷³

Mekke'nin fethedildiği gün "*Hak geldi, bâtil zâil oldu.*"¹⁶⁷⁴ ayetinin nazil olduğu sırada Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v), esasını eline alıp putları devirmesini istediği

¹⁶⁶⁴ Duha, 93/7.

¹⁶⁶⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXI, 198.

¹⁶⁶⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 98.

¹⁶⁶⁷ Enâm, 6/33.

¹⁶⁶⁸ Enâm, 6/33.

¹⁶⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XI, 332; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 444.

¹⁶⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVI, 53.

¹⁶⁷¹ Kasas, 28/85.

¹⁶⁷² Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 359; Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, II, 613; Mâtürîdî, *Te'vîlât*, VIII, 205; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, VII, 267; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 548; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 436; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXV, 19; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XIII, 321; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, III, 373; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VII, 28.

¹⁶⁷³ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 459.

¹⁶⁷⁴ İsrâ, 17/81.

aktarılır. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) de her bir putun karşısına geçip asası ile o putun gözüne vurarak “*Hak geldi bâtil zâil oldu.*”¹⁶⁷⁵ diyerek putu yüz üstü devirir.¹⁶⁷⁶

Câbir b. Abdullah’ın (r.a) naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v), Cebrail’in kendisine “Ey Muhammed! ne kadar yaşarsan yaşa şüphesiz ki öleceksin, sevdiğini ne kadar seversen sev muhakkak ayrılacaksın, ne iş işlersen işle elbette ki ona varacaksın.” dediğini haber verir.¹⁶⁷⁷ Bunun anlamı amelinin karşılığını alacak ve mükâfatını elde edeceksin demektir.¹⁶⁷⁸ Sehl b. Sa’d ise benzer ifadeleri “Şunu bil ki müminin şerefi gece ibadetidir, izzeti ise insanlara ihtiyacını arz etmekten uzak durmasıdır.”¹⁶⁷⁹ cümlesini ilave ederek nakleder.

Cebrail’in Hz. Peygamber’e (s.a.v) darb-ı mesel yoluyla anlatımlarda bulunduğu görülür. Bu anlatımlar bazen Cebrail’i, yerine göre de Mikâil’i rüyasında görmesiyle olur.¹⁶⁸⁰ Bu konuyla ilgili Câbir b. Abdullah (r.a), bir gün Resûlullah’ın (s.a.v) yanlarına çıkagelerek rüyasında Cebrail’i başucunda Mikâil’i ise ayakucunda gördüğünden ve ikisinden birinin arkadaşına “Ona bir misal ver.” demesi üzerine diğerinin şöyle dediğinden bahseder: “Kulağının işittiğini dinle, kalbinin anladığını kavra. Seninle ümmetinin misali şuna benzer: Bir hükümdar bir yurt edinir, içinde bir köşk inşa eder ve bir ziyafet hazırlar. Sonra insanları yemeğe davet eden elçiler gönderir. Kimi elçiye icabet eder kimi ise onu terk eder.”¹⁶⁸¹ Bu darbı meselde hükümdar Allah, yurt İslam, ev cennet, sen ise ey Muhammed elçisin. Kim sana icabet ederse İslam’a girer. İslam’a giren cennete girer. Cennete giren ise oradakilerden gıdalanır.¹⁶⁸²

İbn Abbas (r.a) da Resûlullah’ın (s.a.v) amca kızı Ümmü Hânî’nin (r.a) (ö. 50/670’ten sonra) yanına gidip orada üç kez uykuya dalmasından ve her uyandığında gülererek uyanmasından bahseder. Hz. Peygamber (s.a.v), ilk rüyasında Cebrail’in ona kıyamet gününde ümmetinin tamamının kendisine verileceğini haber verdiğinden bahseder. Hatta Cebrail Resûlullah’a (s.a.v) “Onlardan başkasını da istemiş olsaydın onları da sana verirdik.” deyince Resûlullah’ın (s.a.v) buna sevinerek güldüğünü ifade eder. Resûlullah (s.a.v) ikinci kez uyuyup gördüğü rüyada Cebrail’in ve cennetin kendisine ve ümmetine duymuş olduğu özlemi haber vermesinden dolayı gülererek sevindiğini belirtir. Resûlullah (s.a.v) üçüncü kez uyuduğu rüyada kendisine gösterilen ümmetinin yanlarında doğu ve batının arasını aydınlatan ve Cebrail’in İslam adını verdiği nur bastonları olduğunu haber verir. Hz. Peygamber (s.a.v)

¹⁶⁷⁵ İsrâ, 17/81.

¹⁶⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 689.

¹⁶⁷⁷ Tayâlîsî, Ebû Dâvud, *el-Müsneid*, III, 313.

¹⁶⁷⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VIII, 351.

¹⁶⁷⁹ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, IV, 306; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, II, 96.

¹⁶⁸⁰ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, III, 115.

¹⁶⁸¹ Tirmizî, “Emsâl”, 1; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XV, 61; Mâtürîdî, *Te’vilât*, VI, 32; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, II, 432; Vâhidî, *el-Vesît*, II, 544; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, VIII, 329.

¹⁶⁸² Mâtürîdî, *Te’vilât*, VI, 32; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, VIII, 329.

daha sonra rüyasında cennetin kapıları açıldığında Cebrail'in kendisi ve ümmetine ait olduğunu söylediği inci ve yakuttan saraylar gördüğünü söyler.¹⁶⁸³

Cebrail'in Hz. Peygamber'i (s.a.v) zor zamanlarında teselli ettiği görüldüğü gibi yerine göre de onun istişarede bulunduğu bir melek olmuştur. Ayrıca onun Müslümanları zühde teşvik etmek için insan suretinde gelerek öğütlerde bulunduğu da görülür. Konuyla ilgili İbn Abbas (r.a), müşriklerin Hz. Peygamber'i (s.a.v) yoklukla ayıplamalarından dolayı mahzun olması üzerine Cebrail'in onu teselli etmeye gelerek Allah'ın selamını ilettiğini belirtir. Cebrail ayrıca “*Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de şüphesiz yemek yerler, çarşıda pazarda gezerlerdi.*”¹⁶⁸⁴ ayetini indirir. Daha sonra cennetin bekçisi Rıdvan gelerek yanında bulunan ve içinde dünya hazinelerinin anahtarları olup nur gibi parlayan bir çantayı Hz. Peygamber'e (s.a.v) uzatır. Hz. Peygamber (s.a.v) ise sanki istişare ediyormuş gibi Cebrail'e bakınca o da eliyle yere vurarak tevazu ile hareket etmesini ister. Hz. Peygamber (s.a.v) de: “Ey Rıdvan ona ihtiyacım yoktur.” deyince ondan başını kaldırması istenir. Başını kaldırınca göklerin kapılarının Arş'a kadar açıldığını, Adn cennetini, peygamberlerin köşklerini ve kendisine ait köşklerin de hepsinin üzerinde olduğunu görür ve “Razı oldum.” der.¹⁶⁸⁵ Hz. Âişe'den (r.a) nakledildiğine göre de Resûlullah (s.a.v) kendisine bir meleğin gelerek kul peygamber ile hükümdar peygamber olma konusunda Allah Teâlâ'nın selam ederek kendisini muhayyer bıraktığını söyler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) da Cebrail'e bakar o da mütevazı olmayı işaret edince “Kul bir peygamber olmak istiyorum.” der.¹⁶⁸⁶ Resûlullah (s.a.v), hanımlarıyla evlenmesinin ve kızlarını evlendirmesinin de Cebrail'in getirdiği vahiyle olduğunu haber verir.¹⁶⁸⁷

Resûlullah (s.a.v), Cebrail'e ihlâsı sorduğunu onun da Yüce Allah'a sorarak kendisine “O benim sevdiğim kullarımın kalbine emanet olarak bıraktığım bir sırdır.”¹⁶⁸⁸ cevabını verdiğini ifade eder. Ebû Hureyre (r.a) de Resûlullah'ın (s.a.v) Kurban Bayramı'yla ilgili fikrini öğrenmek istemesi üzerine Cebrail'in gök ehlinin bu bayramla iftihar ettiği haberini verdiğini belirtir.¹⁶⁸⁹ Câbir b. Abdullah (r.a) ise Resûlullah'ın (s.a.v) meclislerinden birinde bulunduğu bir sırada birden beyaz yüzlü, güzel saçlı ve beyaz elbiseli bir adamın çıkageldiğinden bahseder. Onun Resûlullah'a (s.a.v) selam verdiğini, Resûlullah'ın (s.a.v) da onun selamına mukabelede bulunduğunu anlatır. O kişi de dünyanın, ahiretin, cennet ve

¹⁶⁸³ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 53-54.

¹⁶⁸⁴ Furkan, 25/20.

¹⁶⁸⁵ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VI, 237.

¹⁶⁸⁶ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî, *Müsned*, I-XIII, thk., Hüseyin Selîm Esed, Dâru'l-Me'mûn, Dimeşk, 1404/1984., VIII, 318; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 436-437; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, III, 309.

¹⁶⁸⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VII, 207.

¹⁶⁸⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, I, 658; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 397.

¹⁶⁸⁹ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, IV, 247; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VI, 47.

cehennemine ne olduğu vb. sorular sorar. O adam gidip gözden kaybolduğunda Resûlullah (s.a.v) “Bu Cebrail’dir. O sizin dünyada zühd sahibi olmanızı sağlamak ve ahirete olan arzunuzu artırmak için gelmişti.” der.¹⁶⁹⁰

İbn Abbas (r.a), Resûlullah’ın (s.a.v) son peygamber olarak gönderilmesini kıyamet alametlerinden kabul ederek Cebrail’in Hz. Peygamber’e (s.a.v) gelmek üzere göklerin halkına uğradığında onların “Allahü Ekber! kıyamet koptu.” dediklerinden bahseder.¹⁶⁹¹ İbn Abbas (r.a), Nasr suresi geldiğinde Hz. Peygamber’in (s.a.v) Cebrail’e nefsinin kendisine öleceğini haber verdiğini söylemesi üzerine Cebrail’in “*Muhakkak ki ahiret senin için dünyadan daha hayırlıdır. Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın.*”¹⁶⁹² ifadelerini kullandığını bildirir.¹⁶⁹³

Buraya kadar anlatılanlardan da görüleceği gibi Cebrail Hz. Peygamber’e (s.a.v) olan yakınlığı ile ona her zaman yardımcı olmuş, hüznlendiğinde teselli etmiş, sorularına cevap vermiş, içinden çıkılması zor olan hallerde istişare ettiği melek olmuştur. Cebrail öğüt, önerileri ve müjdeleri ile de ona rehber olmuştur.

2.2.2. Cebrail’in Hz. Peygamber’e (s.a.v) Asli Suretiyle Görünmesi

Tefsirlerde Hz. Peygamber’in (s.a.v) Cebrail’i asli suretiyle görmeden önce ona alışma süreci yaşadığı anlatılmaktadır. Bu alışma aşamasında görmüş olduğu Cebrail’in suretinin onun asli şekli olmayıp erkek insan halindeki temessülü olduğu ifade edilmiştir. Kur’ân’da da peygamberin insanlara melek olarak gönderilmesi halinde onun da erkek görünümünde olacağı¹⁶⁹⁴ zikredilmiştir. Çünkü beşerî kuvvet, asli suretiyle meleği görmeye gücü yetmediği için¹⁶⁹⁵ insanlar onları asli suretleri ile görseler dehşete kapılıp bayılacak ve belki de öleceklerdi.¹⁶⁹⁶ Nitekim İbrâhim (a.s) ve Lût’a (a.s) geldiği gibi bütün peygamberlere gelen melekler onlara insan şeklinde görünmüştür.¹⁶⁹⁷ Cebrail de Hz. Peygamber’e (s.a.v) insan suretiyle, genellikle de Dihyetü’l-Kelbî suretinde inmiştir.¹⁶⁹⁸ Cebrail, inanmamak için her türlü bahane üreten inkârcılara¹⁶⁹⁹ gelip Zemahşerî’nin ifadesiyle “Benim melek olduğumun delili, mucize olan Kur’ân’ı getirmemdir. O, benim, insan değil, melek olduğumu

¹⁶⁹⁰ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, IV, 182.

¹⁶⁹¹ Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, III, 71; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmî’l-Kur’ân*, X, 66.

¹⁶⁹² Duhâ, 93/4-5.

¹⁶⁹³ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebîr*, III, 58; Süyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, VIII, 664.

¹⁶⁹⁴ Enâm, 6/9.

¹⁶⁹⁵ Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, II, 155.

¹⁶⁹⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, IV, 26; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 7-8; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XII, 485-486; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, II, 100.

¹⁶⁹⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XII, 485-486; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, II, 100.

¹⁶⁹⁸ Buhârî, “Salât”, 11; Mâtürîdî, *Te’vîlât*, IV, 26; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, II, 111; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, II, 155; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, VIII, 148, 163.

¹⁶⁹⁹ Enâm, 6/8-9.

söylemektedir.” demiş olsa bile onlar Hz. Peygamber’i (s.a.v) yalanladıkları gibi onu da yalanlamaktan geri kalmayacaklardır.¹⁷⁰⁰

Genel olarak müfessirler, Hz. Peygamber’in (s.a.v) Cebrail’i gökle yer arasında bir taht üzerinde gördükten sonra ondan korkup Hz. Hatice’ye (r.a) dönerek “Beni örtünüz beni örtünüz.” demesi üzerine “*Ey örtünüp bürünen!*”¹⁷⁰¹ ayetinin inmiş olduğu görüşündedirler.¹⁷⁰² Bu görüşe mesnet teşkil eden Câbir b. Abdullah’tan (r.a) nakledilen rivayette Hz. Peygamber (s.a.v), Hira’dan çıkıp vadinin ortalarına doğru salındığı bir sırada aniden gelen bir ses üzerine ön, arka, sağ ve soluna baktığında hiçbir şey göremediğini, yukarı baktığında ise Hira’da gelen meleği gökle yer arasında bir taht üzerinde otururken gördüğünü belirtmiştir. Bundan dolayı korkarak hemen Hz. Hatice’nin (r.a) yanına dönmüş ve “Beni örtünüz ve üzerime soğuk sular dökünüz.” demiştir.¹⁷⁰³

Hz. Aişe (r.a) ise Resûlullah’ın (s.a.v) ilk zamanlar rüyasında Cebrail’i Ecyad’ta gördüğünü daha sonra ihtiyacını gidermek için çıktığı bir sırada Cebrail’in ona ismiyle hitap ederek seslendiğini anlatmıştır. Bu ses üzerine Resûlullah (s.a.v) üç defa sağa sola bakmış ama kimseyi görememiştir. Sonra tekrar çıktığında onu görmüş ve tekrar halkın arasına katılmıştır. Bir başka çıkışında onu yine görmüştür.¹⁷⁰⁴

Bir defasında da Resûlullah (s.a.v) kavminden çok bunaldığı bir sırada başını yukarı kaldırmış ve bir bulutun kendisini gölgelediğini ve Cebrail’in de içinde olduğunu görmüştür. Cebrail ona Allah’ın, kavminin söylediklerini ve verdikleri cevapları işittiğini, ayrıca istediğini emretmesi için dağlar meleğini gönderdiğini haber vermiştir. Dağlar meleği de ona seslenerek selam vermiş ve istediği takdirde şu iki dağı onların üzerine geçireceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) Allah’ın onların neslinden Kendisine ibadet eden ve şirk koşmayan kişiler çıkarmasını dilemiştir.¹⁷⁰⁵

Tefsir kaynaklarında Hz. Peygamber’in (s.a.v) Cebrail’i bir kez yerde, bir kez de gökte İsrâ gecesi miraca yükseldiğinde Sidretü’l-Müntehâ’da asli suretiyle iki defa görmüş olduğu

¹⁷⁰⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 7-8.

¹⁷⁰¹ Müddessir, 74/1.

¹⁷⁰² İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, V, 392.

¹⁷⁰³ Ahmed, Müsned, XXII, 368, 382; Buhârî, “Bedü’l-vahy”, 4, “Bedü’l-halk”, 7, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 337-339, 357, “Edeb” 18; Müslim, “İman”, 255; Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 70; Nesâî, “Tefsîr”, 74; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXX, 696; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmî’l-Kur’ân*, XIX, 60; Neseî, *Medârikü’l-tenzîl*, III, 561. Konuyla ilgili İbn Abbas (r.a) da Hz. Peygamber’in (s.a.v) Cebrail ile ilk kez (aslî suretiyle) karşılaşmasından dolayı korkup kendisini cin çarpacağını sanıp dağdan titreyerek eve döndüğünü ve üstünün örtülmesini istediğini anlatmıştır. bkz., Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXX, 681.

¹⁷⁰⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXII, 504; Hz. Âişe’den (r.a) benzer bir rivayette ise Hz. Peygamber (s.a.v) üçüncü bakışını yukarı doğru çevirdiğinde Cebrail’i bir ayağını diğer ayağının üzerine atmış halde göğün ufkunda görmüştür. Cebrail Hz. Peygamber’e (s.a.v) ismiyle hitap edip kendisinin Cebrail olduğunu iki defa söyleyerek onu teskin etmeye çalışsa da Hz. Peygamber (s.a.v) kaçarak insanların arasına karışmıştır. Tekrar baktığında bir şey görememiş fakat insanlardan ayrılıp baktığında ise Cebrail’i görmüştür. bkz., İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, X, 3319.

¹⁷⁰⁵ Müslim, “Cihâd”, 111; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, III, 236; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, III, 545.

zikredilmiştir.¹⁷⁰⁶ Hz. Peygamber (s.a.v) dışında hiçbir peygamber de onu asli suretiyle görmemiştir.¹⁷⁰⁷ Resûlullah'ın (s.a.v) Cebrail'i asli suretiyle görmesi; kendisinden başka diğer peygamberlerden hiçbirinin ulaşamadığı Sidretü'l-Müntehâ'ya ulaşması ve orada Cebrail'i tekrar asli suretiyle görmesi sadece ona ait hususiyetlerdendir.¹⁷⁰⁸ Cebrail'in asli suretiyle görünmesi konusuna, daha çok İbn Mesûd (r.a) ve Mucâhid dikkat çekmiştir.¹⁷⁰⁹ Mesrûk'un nakliyle Hz. Âişe (r.a) de Hz. Peygamber'in (s.a.v) Cebrail'i bir kez asli suretiyle apaçık bir ufukta¹⁷¹⁰ ikinci kez ise gökten yere inerken vücudunun gökle yer arasını kaplamış olarak gördüğünü söylemiştir. Ayrıca “*Bir başka inişte Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında onu görmüştü.*”¹⁷¹¹ ayeti hakkında Hz. Peygamber'e (s.a.v) soru soran ilk kişi kendisinin olduğunu ve ondan “Cebrail” cevabını aldığını da belirtmiştir.¹⁷¹² Kur'an'da gözün gördüğünü kalbin yalanlamadığı belirtilen¹⁷¹³ meleğin Cebrail olduğu¹⁷¹⁴ Hz. Âişe (r.a), İbn Mesûd (r.a) ve Katâde başta olmak üzere cumhur tarafından ifade edilmiştir.¹⁷¹⁵ İbn Abbas (r.a), İkrime, Hasan el-Basrî ve Rebî b. Enes Hz. Peygamber'in (s.a.v) Cebrail'i bizzat gözleriyle gördüğünü düşünmüşlerdir.¹⁷¹⁶ Eğer görülen Cebrail'in sureti ise görme, gözün görmesidir.¹⁷¹⁷ Bu ise Hz. Peygamber'in (s.a.v) kalbinin; gözüyle gördüğü Cebrail'in asli suretini tanıdığı, şüpheye düşmediği ve yalanlamasının mümkün olmadığı anlamındadır.¹⁷¹⁸ Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) Cebrail'i gördüğünde yüce Allah onda bu işin bir hayal olmadığına dair kesin bir bilgi yaratmıştır.¹⁷¹⁹ Ayrıca kudsi işler önce kalple idrak edilir sonra göze intikal eder.¹⁷²⁰

Resûlullah (s.a.v) Cebrail'den asli şekliyle kendisine görünmesini de arzu etmiştir. Bu konuda İbn Abbas'ın (r.a) naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v) Cebrail'e “Seni gökteki suretinle görmeyi severim.” deyince o “Buna senin gücün yetmez.” cevabını vermiştir. Resûlullah (s.a.v) gücünün yeteceğini belirtmiş ve Cebrail'in “Sana nerede görünmemi

¹⁷⁰⁶ Mucâhid, *et-Tefsîr*, I, 625-626; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XII, 16; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 137; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 392; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 301; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 198, 444.; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 227, V, 157; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 391.

¹⁷⁰⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 137; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 157.

¹⁷⁰⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 421.

¹⁷⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 512-513; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 392; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 305-36.

¹⁷¹⁰ Tekvîr, 81/23.

¹⁷¹¹ Necm, 53/13-14.

¹⁷¹² Buhârî, “Tefsîru sûreti 53, 1”; Müslim, “İman”, 287; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 511; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 142; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'an*, VII, 55

¹⁷¹³ Necm, 53/11.

¹⁷¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 508-509; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 420.

¹⁷¹⁵ Mucâhid, *et-Tefsîr*, I, 625-626; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 198.

¹⁷¹⁶ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 140-141.

¹⁷¹⁷ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IX, 222.

¹⁷¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 420; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 420; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVIII, 241; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 158; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 390.

¹⁷¹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVIII, 241.

¹⁷²⁰ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 158.

istersin?” sorusuna “Ebtah’ta” cevabını vermiştir. Cebrail “Orası beni kapsayamaz.” deyince Mina’yı, “O da beni kapsayamaz.” deyince en son Arafat’ı teklif edince Cebrail “Hira’yla beraber orası beni kapsayabilir” demiş ve bu hal üzere sözleşmişlerdir. Resûlullah (s.a.v) belirlenen vakitte çıktığında Cebrail, bütün ihtişamıyla doğu ve batı arasını doldurmuş, başı gökte, ayağı yerde Arafat dağlarından kendisine yönelmiştir. Resûlullah (s.a.v) onu görür görmez bayılmış, Cebrail suretini değiştirerek onu bağrına basmış ve korkmamasını söylemiştir.¹⁷²¹ Saîd b. Müseyyeb ve İbn Cübeyr’den nakledildiğine göre ise Resûlullah (s.a.v) asli suretiyle görmeyi istediğini söylemesi üzerine Cebrail en yüce ufukta Hz. Peygamber (s.a.v) ise Hira’da iken Cebrail ona doğu tarafından görünmüş ve batıya kadar yeri kuşatmıştır. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v) yere kapaklanarak bayılmıştır. Cebrail insan suretinde kendisine inmiş, bağrına basmış ve yüzündeki tozları silmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) ayıldığında “Ey Cebrail ben Allah’ın böyle bir surette birini yarattığını zannetmemiştim.” demiştir. Cebrail de “Ey Muhammed ben kanatlarımdan sadece ikisini açtım. Benim altı yüz kanadım vardır ve her kanadımın genişliği doğu ile batı arası kadardır.” demiştir.¹⁷²²

Cebrail’in yerde asli suretiyle görünmesiyle ilgili “*Andolsun o, onu (Cebrail’i) apaçık ufukta gördü.*”¹⁷²³ ifadesine tefsir âlimlerinin tamamı “Onu, güneşin doğduğu yerde gördü.” manasını verirler.¹⁷²⁴ Mücâhid, Şa’bî ve Katâde başta olmak üzere genel olarak müfessirler Hz. Peygamber’in (s.a.v) Cebrail’i Hira mağarasındaki vakadan sonra Mekke’nin dağlarında Ecyad tarafında asli suretiyle gökle yer arasındaki bir Kürsü’nün üzerinde ayakları yerde, başı gökte, bir kanadı doğuda ve bir kanadı batıda en yüce ufku kaplamış halde, mutat olarak gündüz geldiği ve güneşin doğduğu yönde gördüğünü dile getirirler.¹⁷²⁵

Hz. Peygamber’in (s.a.v) Cebrail’i asli suretiyle ikinci kez gördüğüne dair İbn Mesûd (r.a), Hz. Âişe (r.a), Mücâhid ve Rebî b. Enes “*O, bir başka inişte daha onu gördü.*”¹⁷²⁶ ayetini delil olarak getirirler. Çünkü onlara göre ayette görülene işaret eden zamir Cebrail’e aittir.¹⁷²⁷ İbn Mesûd (r.a), Resûlullah’ın (s.a.v) Cebrail’i asli suretinde,¹⁷²⁸ her bir kanadı ufku

¹⁷²¹ Sa’lebî, *el-Keşf ve l-beyân*, X, 142; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi l-Kur’ân*, XIX, 241.

¹⁷²² Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi l-Kur’ân*, XVII, 87.

¹⁷²³ Tekvîr, 81/23.

¹⁷²⁴ Râzî, *Mefâtihu l-gayb*, XXXI, 70.

¹⁷²⁵ Mücâhid, *et-Tefsîr*, I, 709; Mukâtil, *et-Tefsîru l-kebîr*, IV, 604; Taberî, *Câmiu l-beyân*, XXIV, 260; Zeccâc, *Meâni l-Kur’ân ve i râbüh*, V, 70; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru l-Kur’âni l-azîm*, X, 3318; Mâtürîdî, *Te’vilât*, IX, 418, X, 240; Sa’lebî, *el-Keşf ve l-beyân*, IX, 137, X, 142; Begavî, *Meâlimü t-tenzîl*, IV, 301; *Keşşâf*, IV, 713; İbn Atiyye, *el-Muharreru l-vecîz*, V, 197, 444; Nesefî, *Medârikü t-tenzîl*, III, 390, 608.

¹⁷²⁶ Necm, 53/13.

¹⁷²⁷ İbn Atiyye, *el-Muharreru l-vecîz*, V, 199; Bursevî, *Rûhu l-beyân*, IX, 224; Derveze İzzet, *et-Tefsîru l-hadîs*, II, 98.

¹⁷²⁸ Mücâhid, *et-Tefsîr*, I, 626; Ahmed, *Müsned*, VI, 294; Taberî, *Câmiu l-beyân*, XXII, 504; İbn Kesîr, *Tefsîru l-Kur’âni l-azîm*, VII, 413.

kaplayan¹⁷²⁹ ve kanadının tüyünden inci ve yakut süsler saçılan,¹⁷³⁰ altı yüz kanatlı,¹⁷³¹ sanki bir bitkinin üzerindeki damlaya benzeyen, inci gibi ayakları olan,¹⁷³² üzerinde ince, ipek, yeşil, refref¹⁷³³ adı verilen bir elbise olduğu, gökle yer arasını doldurmuş ve göğün ufuklarını kaplamış bir halde¹⁷³⁴ miraç gecesi Sidretü'l-Müntehâ'da gördüğünü haber verir.¹⁷³⁵ Abdurrahman b. Zeyd ise “O, Rabbinin en büyük alametlerinden bir kısmını gördü.”¹⁷³⁶ ayetine “Hz. Peygamber (s.a.v) Cebrail’i göklerdeki sureti (asli sureti) ile gördü.” anlamını verir.¹⁷³⁷ İmam Mâtürîdî ise Resûlullah’ın (s.a.v) Cebrail’i ilk kez yeryüzünden Sidretü'l-Müntehâ’nın yanında görmüş olabileceğini belirtir. Bunun da ya kendisinden perdenin kaldırılmasıyla veya gözlerine kuvvet eklenmesi ile olduğunu, ikinci kez ise Sidretü'l-Müntehâ’ya yükseltildiğinde gördüğünden bahseder.¹⁷³⁸ Bursevî de Sidretü'l-Müntehâ’yı Cebrail’in ve aklın makamı olarak vafedip onun aklın zirvesinde oturduğuna işaret eder. Bundan dolayı Cebrail’i gören her bir kişinin aklının suretini gördüğünü ileri sürer ve Cebrail’in kendi makamından sadece peygamberlere görüldüğüne de değinir.¹⁷³⁹

Sidre; bir ağaç olup yaratılan varlıkların bilgisinin veya kerametlerinin ya da şehitlerin ruhlarının orada son bulmasından dolayı Sidretü'l-Müntehâ ismini aldığı ifade edilir.¹⁷⁴⁰ Sidre’nin Müntehâ’ya izafeti, bir şeyin mekânına izafe edilmesi kabilinden olması sebebiyle müntehâ kelimesinin Cebrail’in aşamayacağı bir yere işaret ettiği ileri sürülür.¹⁷⁴¹ Bursevî, Cebrail’in bu makamı aşamayışını meleklerin bulunduğu rûhâniyyât ve melekûtiyyât makamının ilâhiyyât makamının aşağısında kalmasına bağlar. Zira bu makam gayb âlemi olup onların buraya yükselme imkânı yoktur. Bu âlemden de ancak Allah Teâlâ’nın kendilerine bildirdikleri kadar haber verebilirler.¹⁷⁴² Konuyla ilgili bir haberde de geçtiği üzere Hz. Peygamber (s.a.v) Cebrail’in önüne geçerek ilerlerken Cebrail gidebileceği son yer olan

¹⁷²⁹ Ahmed, *Müsned*, VI, 294; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 413.

¹⁷³⁰ Mücâhid, *et-Tefsîr*, I, 626; Ahmed, *Müsned*, VII, 31; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 509; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 91. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 413.

¹⁷³¹ Mücâhid, *et-Tefsîr*, I, 626; Ahmed, *Müsned*, VI, 294, 410, VII, 31; Buhârî, “Bedü'l-halk”, 7; Müslim, “İman”, 174; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 504; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 687, IV, 302; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 253; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 413.

¹⁷³² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 512.

¹⁷³³ Refref’in yaygı, yatak gibi anlamları yanında Cebrail’e ait bir elbise olduğu da dile getirilir. bkz., Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, II, 351; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 98.

¹⁷³⁴ Mücâhid, *et-Tefsîr*, I, 625-626, 709; Tayâlisî, Ebû Dâvud, *el-Müsned*, I, 222; Ahmed, *Müsned*, VI, 285, VII, 81, Buhârî, “Bedü'l-halk”, 7; Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 53; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 508-509; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, II, 348.

¹⁷³⁵ Mücâhid, *et-Tefsîr*, I, 626; Ahmed, *Müsned*, VI, 410; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 509; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 421; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 91.

¹⁷³⁶ Necm, 53/18.

¹⁷³⁷ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 200.

¹⁷³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 422.

¹⁷³⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VI, 259.

¹⁷⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 421.

¹⁷⁴¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVIII, 244.

¹⁷⁴² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 103.

Sidretü'l Müntehâ'da durur ve daha ötesine geçemez. Bu sırada Cebrail'in "Ben bu mekânı aşamam. Senden başka hiç kimseye de bu mekânı aşma emri verilmemiştir." ve "Şayet bir parmak ucu kadar yaklaşacak olsam yanar kül olurum." dediği nakledilir. Hz. Peygamber (s.a.v) bu mekânı geçip Allah'ın dilediği bir yere ulaşınca Cebrail kendisine Rabbine selam vermesini işaret eder. O da "Ettehiyyâtü lillâhi ve's-salevâtü ve't-tayyibât." der. Allah Teâlâ'nın "Esselâmü aleyke eyyühennebiyyü ve rahmetüllâhi ve berakâtüh" buyurmasıyla o da ümmetinin selamdan bir pay sahibi olması arzusuyla "Esselâmü aleynâ ve alê ibâdillâhissâlihîn." der. Cebrail ve bütün gök ehli de "Eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve rasûlüh." derler.¹⁷⁴³ Hz. Peygamber'in (s.a.v) Cebrail'in yanına geri dönmesi ya da namazla ilgili gelip giderken Cebrail'in yanına gelmesi veya Cebrail'in Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanına asli suretiyle iki defa inişi ayette "*Bir başka iniş.*"¹⁷⁴⁴ olarak zikredilir.¹⁷⁴⁵

Hz. Peygamber (s.a.v) ile Cebrail arasındaki mesafe "*Sonra yaklaştı derken sarkıp daha da yakın oldu, iki yay aralığı kadar yahut daha az oldu.*"¹⁷⁴⁶ ayetleriyle açıklanır. Mesrûk bu ayetleri Hz. Âişe'ye (r.a) sorduğunda ondan bunun Cebrail olup insan suretinde gelirken bu kez kendi suretinde göğün ufkunu kaplayarak geldiği cevabını aldığına dikkat çeker. İbn Abbas (r.a), Hasan el-Basrî ve Abdurrahman b. Zeyd de bu mesafeyi iki yay miktarı olarak açıklarlar. İbn Abbas (r.a) aynı zamanda iki yay arası mesafeyi bir kol ya da iki kol miktarı olarak belirtir.¹⁷⁴⁷ İki yay aralığı ya da daha yakın demek Cebrail Hz. Peygamber'e (s.a.v) kendi asli suretiyle yaklaştı anlamındadır. Araplar kendi aralarında yakınlık kurmak istediklerinde onlardan birinin yayını diğerinin yayına yapıştırması bir gelenek haline geldiğinden Allah Teâlâ da buna uygun bir hitapla ayetleri indirmiştir.¹⁷⁴⁸ Elmalılı da bu geleneğe işaret ettikten sonra iki yay arası kadar olan yaklaşmanın fiziki değil manevi bir yakınlığa işaret ettiğine değinir.¹⁷⁴⁹ Bu ayetlerdeki yaklaşma ifade eden kelimelerle (تَدَلَّى ، اَدْنَى ، نَدَى)¹⁷⁵⁰ Cebrail'in yücelerden Hz. Peygamber'e (s.a.v) kanadını açtıktan sonra inerek en yüce ufuktan sarkarak yaklaştığı, birlikte hareket ettiği kastedilir.¹⁷⁵¹ Elmalılı ise "Tedellâ/sarktı" kelimesinde aşağıdan yukarıya çekilip çıkmak manası da

¹⁷⁴³ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 189.

¹⁷⁴⁴ Necm, 53/13.

¹⁷⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVIII, 243-244.

¹⁷⁴⁶ Necm, 53/8-10.

¹⁷⁴⁷ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 200; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 522-523; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 303.

¹⁷⁴⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, III, 482; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVIII, 239.

¹⁷⁴⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, VII, 4576-4577.

¹⁷⁵⁰ Necm, 53/8-9.

¹⁷⁵¹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 393; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 197; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVIII, 239; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 390.

bulunmasından yola çıkarak bununla miraça işaret edildiğine dikkat çeker.¹⁷⁵² Hz. Âişe (r.a), Hasan el-Basrî, Katâde ve Rebî b. Enes bu sarkma ve yaklaşmanın aralarında iki yay aralığı hatta bir parmağın yarısı mesafe kalacak kadar devam ettiğini düşünürler.¹⁷⁵³ İmam Mâtürîdî gözün, bir şeyi uzak ile yakın arasında bir yerde olduğunda ancak kavrayıp idrak edeceğini açıklar. Daha sonra Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) kendisini kavrayamayacağı kadar ne çok yakın ne de çok uzak olmayan fakat görmeye dayanabilecek bir yere kadar yavaş yavaş yaklaştığından söz eder. Ona göre yaklaşma bildiren bu ayetler Hz. Peygamber'in (s.a.v) ilmen ve hakiki anlamda Cebrail'i kavrayıp idrak ettiğini, bilgisinin ictihada dayanmadığını haber vermektedir.¹⁷⁵⁴ Râzî de Hz. Peygamber'in (s.a.v) derecesinin yükselerek insanlık âleminin en tepe ufkuna çıkmak suretiyle Cebrail'e yaklaştığını belirtir. Ayrıca Cebrail'in de sarkarak melekler âleminin en alt ufkuna inmesiyle aralarında hakikat ve mahiyetleri dışında hiçbir şey kalmadığını ileri sürerek hadiseye farklı bir bakışla yaklaşır.¹⁷⁵⁵ Mücâhid ise Cebrail'in Rabbine yaklaştığını düşünür.¹⁷⁵⁶ Bu bakış açısına göre "Meleklerin Allah'a en yakın olanı Cebrail'dir."¹⁷⁵⁷ hadisi de bu anlamdadır.¹⁷⁵⁸

Hz. Peygamber'in (s.a.v) Cebrail ile göğe yükseldiğine delil olarak "O en yüksek ufuktayken doğrulup sarkarak yaşlaştı."¹⁷⁵⁹ ayetleri gösterilir.¹⁷⁶⁰ Bu ayetler, Resûlullah (s.a.v) ve Cebrail'in miraç yolculuğu esnasında güneşin üzerine doğduğu en yüksek yerde yani en yüce ufukta doğruldu diye açıklanır. Hasan el-Basrî, Katâde ve Rebî b. Enes'in sadece Cebrail'in havada en yüksek ufukta doğrulmasını ve sarkarak yaklaşmasını ifade etmelerinden dolayı ilgili ayetlere "Cebrail yükselerek düzgün bir şekilde durdu." manası da verilir. İşte bu sırada Hz. Peygamber (s.a.v) onu asli suretiyle¹⁷⁶¹ doğrulmuş ve kanatlarını açarak doğu ufkunu tamamen kaplamış dimdik bir halde görmüştür.¹⁷⁶² Süddî de aynı kanaate sahiptir. Saîd b. Cübeyr ise Cebrail mekânında doğruldu anlamını verir.¹⁷⁶³ Zeccâc ise dilcilerin yüksek bir ufukta hakiki sureti ile doğrulanın sadece Cebrail olduğuna dikkat çekerek anlam verdiklerine değinir.¹⁷⁶⁴ Hz. Peygamber'in (s.a.v) Cebrail'i apaçık ufukta

¹⁷⁵² Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, VII, 4575-4576.

¹⁷⁵³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 502; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3319.

¹⁷⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 418-419.

¹⁷⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVIII, 239-240.

¹⁷⁵⁶ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 393; Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, III, 481; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 197; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 90.

¹⁷⁵⁷ Ebû's-Şeyh, *el-Azame*, III, 840.

¹⁷⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 90.

¹⁷⁵⁹ Necm, 53/6-8.

¹⁷⁶⁰ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3318.

¹⁷⁶¹ Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 249. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 500-501; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 137. Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 301.

¹⁷⁶² Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 392; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 137; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 301; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVIII, 238-239; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 157.

¹⁷⁶³ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 392.

¹⁷⁶⁴ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve i'râbüh*, V, 70.

gördüğü¹⁷⁶⁵ ifade edilirken ufuk kelimesi de dikkat çekmektedir. Çünkü bereketler, melekler ve her türlü hayır ufuktan iner. Zira uzakta olan bir varlığın görülmesi ancak ufukta olduğu zaman mümkün olur.¹⁷⁶⁶ Kıyı ve kenar anlamındaki ufuk hem yerin hem de semanın kenarları, kıyı ve eteği için kullanılır.¹⁷⁶⁷ Gökte güneşin doğduğu yer, dünyanın en uç noktası da ufuk olarak ifade edilir.¹⁷⁶⁸

Tefsir kaynaklarında Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) asli suretiyle görülmesi konusunda ifade edilen görüşler değerlendirildiğinde onun hem yerde hem de gökte miraç gecesi Sidretü'l-Müntehâ'da olmak üzere asli suretiyle görüldüğünde ittifak edilmiştir. Yeryüzünde görülmesi sırasında Hz. Peygamber'in (s.a.v) ürktüğü, korktuğu ya da bayıldığına dair rivayetlere rastlanmıştır. Bu sebeple Cebrail bu halini kısa tutarak insan şekline bürünmüştür. Tefsirlerde Cebrail'in yerde Hz. Peygamber'e (s.a.v) bir kez asli suretiyle görüldüğü dile getirilse de fiziki şekli, görüldüğü yer ve bu sırada Hz. Peygamber'in (s.a.v) durumu ile ilgili açıklamaların farklılık arz etmesi sebebiyle bu hadisenin birden fazla tekerrür ettiği fakat kesin bir sayı verilemeyeceğini söylemek mümkündür. Kur'ân'da miraç gecesi Hz. Peygamber'in (s.a.v) Cebrail'e yaklaştığına işaret eden ifadeleri, Araplar arasındaki geleneği de delil göstererek fiziki olmaktan ziyade manevi yakınlık olarak açıklayan görüşler daha makul görünmektedir.

2.2.3. Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) Dua ve İbadet ile Sosyal Hayata Dönük Rehberliği

Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelen emirleri uygulaması konusunda rehberlik ettiği ve yerine göre uyarılarda bulunduğu görülür. Mesela Hz. Ali (r.a), “*En yakın akrabalarını uyar.*”¹⁷⁶⁹ ayeti gelince; bunu uyguladığında kötü muameleye maruz kalabileceği endişesi ile Resûlullah'ın (s.a.v) susması üzerine Cebrail'in gelip onu, “Ey Muhammed bu konuda emrolunduğunu yapmayacak olursan Rabbin sana azap eder” diyerek uyardığını haber verir. Bu sebeple Resûlullah (s.a.v) Hz. Ali'yi (r.a) çağırarak durumu anlatmış ve ondan bir

¹⁷⁶⁵ Tekvîr, 81/23.

¹⁷⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 437-438.

¹⁷⁶⁷ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'ân dili*, VII, 4573,4574.

¹⁷⁶⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 137. Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 301; En yüksek ufkun göğün ufku olma ihtimali olduğu gibi meleklerin bulunduğu ve yerleştiği yer olması da mümkündür. Bir şeyin çok aşırı ışığı, aydınlığı ve beyazlığı varsa gözün ilk bakışta onu yakından görme ihtimali olmayıp uzaktan görmesi mümkün olduğundan Hz. Peygamber'in (s.a.v) gözünün de onu uzaktan görmesi muhtemeldir. bkz., Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 418, X, 240.

¹⁷⁶⁹ Şuarâ, 26/214.

bardak süt ile bir sa'¹⁷⁷⁰ yiyecek üzerine koyun eti hazırlayıp Abdülmuttalip oğullarını vereceği ziyafet için toplamasını emretmiştir.¹⁷⁷¹

H. Âişe (r.a), H. Peygamber'in (s.a.v) gece namazını "Ey Allah'ım, Ey Cebrail'in, Mikâil'in ve İsrâfil'in Rabbi!" diye başlayıp devam eden bir dua ile kıldığını bildirir.¹⁷⁷² Yine Resûlullah (s.a.v), oturduğu bir yerden kalkarken "Sübhânekellahümme ve bihamdik. Eşhedü en lâ ilâhe illâ ente. Esteğfiruke ve etübü ileyke/Allah'ım seni eksik sıfatlardan tenzih eder ve överim. Senden başka ilah olmadığına şahitlik ederim. Senden af diler ve sana tevbe ederim." sözlerini dile getirdikten sonra bunları kendisine Cebrail'in öğrettiğini haber vermiştir.¹⁷⁷³ Cebrail'in H. Peygamber'e (s.a.v) Bakara suresinin son ayetlerindeki duaları öğretmiş olduğu da nakledilir.¹⁷⁷⁴ Bu ayetlerin, Cebrail'in H. Peygamber'e (s.a.v) Allah'ın kendisini ve ümmetini övmesinden dolayı istekte bulunduğu takdirde buna icabet edeceğini hatırlatması ve onun da talep etmesinden sonra nazil olduğuna da işaret edilir.¹⁷⁷⁵ Cebrail Fetih suresini indirip "Ey Allah'ın elçisi mübarek olsun." diye onu tebrik edince Müslümanlar da onu tebrik eder.¹⁷⁷⁶ H. Ali (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) namazda ve namaz dışında "Sübhâne Rabbiye'l-A'lâ" diyenin elde edeceği sevabın ne olacağını Cebrail'e sorduğunu aktarır. Cebrail de secdesinde veya secde dışında "Sübhâne Rabbiye'l-A'lâ" diyen her bir mümin erkek veya kadının mizanında bu sevabın, Arş'tan, Kürsî'den ve dünya dağlarından daha ağır olacağını ifade eder.¹⁷⁷⁷

Cebrail H. Peygamber'i (s.a.v), merak edip öğrenmek istediği konularda bilgilendirmiş ya da öğrenebileceği yolu göstermiştir. Bir defasında Cebrail bir cenaze yerinde bulunuyorken H. Peygamber (s.a.v) ona bulutun işini öğrenmekten mutlu olacağını ifade edince Cebrail'in işaret ettiği bulut meleği, kendilerine sulanacak yerleri emreden mühürlü belgeler geldiğini açıklar.¹⁷⁷⁸ Yine Resûlullah'ın (s.a.v) anne ve babasının kabrini Cebrail'e sorması onun da yerlerini göstermesi sonrası kabirlerine giderek onlar için dua ettiği ve ahirette onların halini öğrenmeyi temenni ettiği aktarılır. Bunun üzerine "Şüphesiz biz seni

¹⁷⁷⁰ Tam ölçüsü yörelere göre farklılık gösterse de yaklaşık altı ya da dokuz kiloluk bir miktardır. bkz., Kallek Cengiz, "SÂ", *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 317-319.

¹⁷⁷¹ *Sîretü İbn İshâk*, I, 145-146; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II, 179; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 152.

¹⁷⁷² Müslim, "Salâtü'l-müsâfirin ve kasrihâ", 200; Nesâî, "Kıyamü'l-leyl", 12; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 93; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXVI, 458; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 265; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, IV, 60; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 92; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VII, 120.

¹⁷⁷³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 408; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VII, 637; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VI, 93.

¹⁷⁷⁴ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, I, 232; Vâhidî, *el-Vesît*, I, 410; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, VII, 125.

¹⁷⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 129; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 575; Benzer rivayetler için bkz., Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 190; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, III, 425-426; İbn Abbas'ın (r.a) benzer rivayeti için bkz., Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VI, 130.

¹⁷⁷⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 275; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 127; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VII, 512.

¹⁷⁷⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 182; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 14.

¹⁷⁷⁸ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 2706.

*hak ile; müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehennemlik olanlardan sorumlu tutulacak değilsin.”*¹⁷⁷⁹ ayeti iner.¹⁷⁸⁰

H. Peygamber (s.a.v), üstlerinden veya altlarından ümmetine azap göndermemesi için ettiği duasının kabul edildiğini fakat ümmetinin bir kısmının şiddetini diğer kısmına tattırmaması için yaptığı duanın kabul edilmediğini ve Cebrail’in kendisine ümmetinin sonunun kılıç (savaş) la geleceğini haber verdiğini anlatır.¹⁷⁸¹ Hasan el-Basrî, Cebrail’in bu iki azabın peygamberlerini yalanlayan ve Allah’ın kitabını reddeden her ümmetin başına geldiğini bildirdiğini belirtir. Ayrıca kitabı kabul edip peygamberlerini tasdik edenlerin dünyada fırkalara ayrılırlar da günahlarına karşılık azaba uğrayacaklarını da haber verdiğini iletir.¹⁷⁸²

Enes b. Mâlik’ten (r.a) nakledildiğine göre Resûlullah (s.a.v) bir defasında minberde iken her üç basamakta da “Âmin” der. Sahabiler bunun sebebini sorunca Cebrail’in kendisine gelerek “Yanında anıldığın halde sana salâtü selam getirmeyenin, Ramazan ayına erişip de affedilmeyen kişinin, anne-babasına ya da onlardan birine yetişip de cennete giremeyen kimsenin burnu yerde sürtülsün.” dediğini kendisinin de her defasında “Âmin” dediğini bildirir.¹⁷⁸³

Bir rivayette Resûlullah’ın (s.a.v) Mudar kabilesine beddua ederken birden Cebrail’in ona gelip işaret etmesiyle sustuğu aktarılır. Daha sonra Cebrail “Ey Muhammed Allah seni beddua ve lanet etmek için göndermedi. Seni rahmet olarak gönderdi. Azap olarak göndermedi.” demiştir.¹⁷⁸⁴

Yahya b. Saîd (ö. 143/760), Resûlullah’ın (s.a.v) İsrâ gecesi ne zaman bir tarafa yönelecek olsa yanında bir ateş şulesi olup ismi de İfrît olan bir cini gördüğünden bahseder. Cebrail de kendisine okuduğu takdirde onun şulesinin sönüp ağzının üstüne düşeceği bir duayı öğretmeyi teklif etmesi üzerine kabul eder. Cebrail’in öğrettiği dua ise şöyledir: “Ey Rahman, hayır getiren hâdiseler hâriç Allah’ın kerîm olan rızası için, eksiksiz, mükemmel kelimelerinin hakkı için, semadan inen, semaya yükselen şerlerden, yeryüzünde yarattığı şerden, yerin altından çıkan şerden, gece ve gündüz fitnelerinden, gece ve gündüz gelen

¹⁷⁷⁹ Bakara, 2/119.

¹⁷⁸⁰ Vâhidî, *el-Vesît*, I, 198-199.

¹⁷⁸¹ İbn Mâce, “Fiten”, 90.

¹⁷⁸² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XI, 428-429.

¹⁷⁸³ Tirmizî, “Deavât”, 100; Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kur’ân*, X, 242; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, V, 60; Ka’b b. Ucre’den (r.a) (ö. 52/672) aktarılan benzer rivayet için bkz., Beyhakî, *Şuabü’l-iman*, III, 134; Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kur’ân*, X, 242.

¹⁷⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi’l-Kur’ân*, IV, 201; Süyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, VIII, 696.

musibetlerden Allah'a sığınırım.”¹⁷⁸⁵ Hasan el-Basrî'nin rivayetine göre Cebrail Resûlullah'a (s.a.v) gelerek cinlerden İfrî'tin tuzak kurduğunu bu sebeple yatağına girdiğinde Âyete'l-Kürsî'yi,¹⁷⁸⁶ benzer bir rivayette ise Felak ve Nas surelerini okumasını önermiştir.¹⁷⁸⁷

Cebrail, Hz. Peygamber'e (s.a.v) Lebîd b. Asam isimli bir Yahudi'nin bir yay kırışına on bir kez düğüm atıp Zervân isimli bir kuyuya atmış olduğu sihri haber verir. Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.v) de oraya Hz. Ali (r.a) ve Hz. Talha'yı (r.a) (ö. 36/656) gönderir. Onlar sihri getirdiklerinde Cebrail, Hz. Peygamber'e (s.a.v) her bir düğümü çözerek bir ayet okumasını tavsiye eder. O da (Felak ve Nâs suresinden) her bir ayeti okuduğunda her bir düğümün çözülmesiyle bir hafiflik, rahatlık hisseder ve bağlarından kurtulmuş gibi canlanır.¹⁷⁸⁸

Resûlullah (s.a.v) her ne zaman başına bir dert, bir sıkıntı gelmiş olsa Cebrail'in kendisine görünerek “Diri olup ölmeyecek olana tevekkül ettim. Hamd, çocuk edinmeyip hükümranlığında ortağı olmayana aittir.” diye dua etmesini istediğini belirtir.¹⁷⁸⁹ Bir defasında da Cebrail Resûlullah'a (s.a.v) gelerek bir şikâyeti olduğunu öğrenince “Allah'ın adı ile seni, sana rahatsızlık veren her şeye, seni rahatsız eden her nefis ve göze karşı okuyup tedavi ediyorum. Allah sana şifa verir. Allah'ın adı ile sana okuyor ve seni tedavi ediyorum” der.¹⁷⁹⁰ Hz. Ali'den (r.a) nakledildiğine göre Cebrail Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanına geldiğinde onu gamlı bir halde görünce “Ey Muhammed yüzünde gördüğüm bu gam da nedir?” diye sorar. O da “Hasan ve Hüseyin'e nazar değdi.” der. Cebrail de “Doğru söyledin. Nazar haktır. Şu kelimelerle Allah'a onlar için istiâzede bulunur musun.” der. Resûlullah (s.a.v) “Nedir onlar?” deyince Cebrail “Ey büyük hükümrانlık, sonsuz minnet sahibi ve kerim olan Allah'ım. Mükemmel kelimeler ve kabul olunan dualar hürmetine cinlerin nefeslerine ve insanların nazarına karşı Hasan ve Hüseyin'e şifa ver.” der. Resûlullah (s.a.v) bunları söyleyince Hasan (r.a) ve Hüseyin (r.a) gözünün önünde ayağa kalkıp oynamaya başlarlar.¹⁷⁹¹

¹⁷⁸⁵ Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'*, thk., Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1406/1985, “Şa'r”, 10; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XIII, 204.

¹⁷⁸⁶ Dîneverî, Ebû Bekir Ahmed b. Mervân, *el-Mücâlese ve cevâhiru'l-ulûm*, I-X, thk., Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âli Selmân, Cemiyetü't-terbiyyetü'l-İslâmiyye, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1419, VII, 29; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, II, 14.

¹⁷⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 653; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXII, 368;

¹⁷⁸⁸ Mukâtîl, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 934; Ahmed, *Müsned*, 32/14; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 334; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXII, 368; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 348; Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, IV, 500; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, VIII, 505.

¹⁷⁸⁹ Beyhakî, *el-Esmâ ve's-sıfât*, I, 289; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, V, 353.

¹⁷⁹⁰ Müslim, “Selâm” 40; Tirmizî, “Cenâiz”, 4; İbn Mâce, “Tıp”, 36,37; Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, IV, 500; Ubâde b. Sâmî't'in (r.a) (ö. 34/654) Hz. Peygamber'den (s.a.v) benzer rivayeti için bkz., İbn Mâce, “Tıp”, 37; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVIII, 482; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IV, 294; Yine Câbir b. Abdullah'ın (r.a) Hz. Peygamber'den (s.a.v) benzer rivayeti için bkz., Ahmed, *Müsned*, XVIII, 239.

¹⁷⁹¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XXIV, 460-461; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, VIII, 224; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IV, 293.

Hız. Peygamber (s.a.v) kendisine zor gelen bazı halleri ve olmasını arzu ettiği işler konusunda derdini Cebrail'e açar, Cebrail de onun Allah katında çözümlenecek bir konu olduğunu düşündüğünde bunu nazik ve kibar bir dille ifade ederdi. Mesela Berâ b. Azîb (r.a) (ö. 71/690) Resûlullah (s.a.v) ile Beytü'l-Makdîs'e doğru on sekiz ay namaz kıldıklarını haber vermiştir.¹⁷⁹² Fakat Hız. Peygamber'in (s.a.v) gönlü Kâbe'ye yönelerek namaz kılmak istiyordu. Bu yüzden Cebrail'e "Rabbimin beni Yahudilerin kıblesinden başka bir tarafa çevirmesini arzu ediyorum." demişti. Cebrail ise "Ben de senin gibi bir kulum. Herhangi bir yetki sahibi değilim. Bunu Rabbinden iste." demiş ve göğre yükselmiştir. Hız. Peygamber (s.a.v) de istediğini Cebrail getirir ümidiyle göğre bakmaya devam etmiş, sonunda yüce Allah kible değışikliğı ilgili ayeti¹⁷⁹³ indirmiştir.¹⁷⁹⁴

Kuba Mescidi'nin yanına Hazreç kabilesinden Ebû Âmir el-Avfî tarafından bir mescid yapılır. Bu kişı Resûlullah'ı (s.a.v) mescide davet eder. Tebük seferi dönüşü Cebrail iner ve Resûlullah'a (s.a.v) Mescid-i Dırar'ın müminler arasında tefrika meydana getirmek ve küfre hizmet için inşa edildiğini haber verir. Resûlullah'ın (s.a.v) Amr b. Avf oğulları yurduna ilk gelişı ve konakladığında inşa ettiğı Kuba Mescidi'nde ise kible yönünü kendisine Cebrail tayin eder.¹⁷⁹⁵

Cebrail'in Hız. Peygamber'e (s.a.v) abdest alma ve namazın kılınma usulüyle ilgili konularda rehberlik ettiğı görülür. Bununla ilgili olarak İbn Abbas (r.a), Hız. Peygamber'in (s.a.v) bir defasında Cebrail ile düz bir yere geldiklerinde onun abdest alışına bakarak abdest alıp beraber namaz kılınca Cebrail'in "Ey Muhammed, namaz işte bu şekildedir." dediğini belirtir.¹⁷⁹⁶ Bir defasında da Cebrail Mekke'nin yukarı tarafında Hız. Peygamber'e (s.a.v) gelir ve elleriyle baskı yaptığı yerden su kaynağı fıskırır. Namaz abdestinin nasıl alınacağını göstermek için abdest alır. Hız. Peygamber (s.a.v) de abdest alır. Cebrail sonrasında ona namaz kıldırır. Hız. Peygamber (s.a.v), Cebrail'in yanından ayrıldıktan sonra Hız. Hatice'ye (r.a) haber verir ve beraber namaz kılarlar.¹⁷⁹⁷ İbn İshak da Resûlullah'a (s.a.v) namaz farz kılındığında Cebrail'in onu bir vadinin kenarına götürüp topuğuyla kazdığı yerden fıskıran su kaynağından abdest aldığından bahseder. Resûlullah (s.a.v) da Cebrail'e bakarak abdest alır, iki rekâtlı ve dört secdeli bir namaz kılar. Daha sonra eve gelerek Hız. Hatice'yi (r.a) elinden

¹⁷⁹² İbn Mâce, "İkâmetü's-salâti ve's- sünneti fi hâ", 56; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 179-180.

¹⁷⁹³ Bakara, 2/144.

¹⁷⁹⁴ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, I, 144; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 100-101; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 177; Vâhidî, *el-Vesît*, I, 229; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, IV, 94-95; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, I, 88; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 251.

¹⁷⁹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 185-187.

¹⁷⁹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXX, 600.

¹⁷⁹⁷ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 733.

tutup bir su kaynağına götürür. Cebrail'in aldığı gibi abdest aldıktan sonra Hz. Hatice (r.a) ile iki rekâtlı ve dört secdeli bir namaz kılarlar.¹⁷⁹⁸

Hz. Peygamber'e (s.a.v) ilk defa güneşin tepe noktasını geçtiği bir sırada öğle namazı için Cebrail'in imam olmasından dolayı bu namaz ilk namaz olarak isimlendirilmiştir.¹⁷⁹⁹ Bu konuyla ilgili İbn Abbas'ın (r.a) bir rivayetinde Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Kâbe'de Cebrail iki defa bana imam oldu. Güneş zeval vaktini geçtiğinde öğle namazını kıldırdı. Her şeyin gölgesi kendi misline ulaşınca ikindi namazını kıldırdı. Oruçlunun iftar edeceği saatte akşam namazını kıldırdı. Akşam karanlığı geçtiğinde yatsı namazını kıldırdı. Oruçluya yeme içmenin yasak olduğu sırada sabah namazını kıldırdı. Ertesi gün her şeyin gölgesi kendisi kadar olduğunda öğle namazını kıldırdı. Her şeyin gölgesi iki misli olduğunda ikindi namazını kıldırdı. Oruçlunun iftar ettiği saatte akşam namazını kıldırdı. Gecenin üçte biri olunca yatsı namazını kıldırdı. Tan yeri ağarmaya başlayınca sabah namazını da kıldırdı. Bana dönerek "Ey Muhammed bu vakit senden önceki peygamberlerin vaktidir. Bu vakit iki vakit arasındaki vakittir" demişti.¹⁸⁰⁰ Bir defasında da Hz. Peygamber (s.a.v) ayağında pabuçlar varken namaza durmuş fakat Cebrail'in onlarda pislik olduğunu haber vermesiyle namaz esnasında onları çıkarmıştır.¹⁸⁰¹

Hz. Peygamber'in (s.a.v) iyi niyetle başlamış olduğu bazı işlere yanlış anlaşılmalara meydan vermemek için Cebrail'in müdahale ettiği de olmuştur. Bu konuda Enes b. Mâlik (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) Abdullah b. Übey b. Selül'ün cenaze namazını kıldırmak istediği bir sırada Cebrail'in onun elbisesinden tutup çektiğini nakletmiştir. Cebrail hemen akabinde "Onlardan ölen hiçbirine asla namaz kılma ve kabrinin başında durma. Çünkü onlar Allah'ı ve Resûlünü inkâr ettiler ve fasık olarak öldüler."¹⁸⁰² ayetini indirmiştir.¹⁸⁰³

¹⁷⁹⁸ *Sîretü İbn İshak*, I, 136; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, X, 210-211; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, VI, 127.

¹⁷⁹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 686; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 477; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VI, 467; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, III, 264; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, I, 173; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, VII, 97; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VII, 496.

¹⁸⁰⁰ Ahmed, *Müsned*, V, 202; Abdürrezzâk es-Sanânî, *Mûsânnef*, I-XI, 2. bs., thk., Habibürrahman el-A'zamî, *el-Mektebü'l-İslâmî*, Beyrut, 1403/1982, I, 531; Ebû Dâvud, "Salât", 2; Tirmizî, "Salât", 1; İbn Ebî Şeybe, *Mûsânnef*, I, 280; İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbü'rî, *Sahîh*, I-IV, thk., Muhammed Mustafa el-Azamî, *el-Mektebü'l-İslâmî*, Beyrut, ts., I, 168; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 306; Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, II, 668, VII, 136-137; Aynı konuda Hasan el-Basrî, güneş göğün ortasını geçtiği bir sırada Cebrail'in, Hz. Peygamber'in (s.a.v) önünde onun da cemaatin önünde safa durup sessiz bir kıraatle dört rekât namaz kıldırıldığından söz etmiştir. Cebrail, güneş aşağı doğru inmeye ve berrak bir beyazlığa bürününce ikindi namazını, daha sonra her biri vaktinde olmak üzere akşam, yatsı ve sabah namazlarını da kıldırıştır. Akşamın son, yatsının üç ve dördüncü rekatında sessiz, sabah namazını ise sesli kıraatle kıldırıştır. bkz., Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I, 153-154.

¹⁸⁰¹ Ebû Dâvud, "Salât", 89; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXII, 19; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, VIII, 263; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 492.

¹⁸⁰² Tevbe, 9/84.

¹⁸⁰³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIV, 407; Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *Müsned*, VII, 144. Bu konudaki benzer rivayetler için bkz., Ahmed, *Müsned*, XXIII, 237; Buharî, "Tefsîru sureti 9", 12; Tirmizî, "Tefsîru sûreti 9", 12-13;

Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) olan şefkatinden dolayı onu çok namaz kılması sebebiyle uyardığı ve nefesine eziyet etmemesini öğütlediği görülür. Cebrail, Hz. Peygamber'in (s.a.v) geceleri ayakları şişinceye kadar namaz kılması üzerine ona nefsinin de üzerinde hakkı olduğunu hatırlatır ve kendisini bu kadar yormamasını ister. Hatta “*Biz Kur'an'ı sana sıkıntı çekesin diye değil, ancak korkacaklara bir öğüt olsun diye indirdik.*”¹⁸⁰⁴ ayetinin bu sebeple indiği de aktarılır. Böylece Kur'an'ın, ibadetle perişan hale gelmek, nefse amansız meşakkatleri tattırmak için indirilmediği, dinin kolay ve hoşgörülü olduğu üzerinde durulur.¹⁸⁰⁵

Ramazan ayında şeytanların bağlanması, müminleri ibadete teşvik etme, onlara selam ve esenlik dileme gibi görevleri de Cebrail'in yerine getirdiği görülür. Konuyla ilgili İbn Abbas'tan (r.a) nakledildiğine göre Ramazan ayının ilk gecesi Cebrail'e yere inerek azgın şeytanları zincirlere bağlaması ve onları Muhammed ümmetinin oruçlarını bozmamaları için denizlere atması görevi verilir. Kadir gecesi gelince Allah Teâlâ'nın emriyle Cebrail meleklerden bir toplulukla ve yanlarında yeşil bir sancakla yere iner. Cebrail bu sancağı Kâbe'nin bağrına diker. Cebrail altı yüz kanadından ikisini sadece bu gece açar ve bu kanatlar doğuyu aşır batıya doğru yayılır. Cebrail bu gece melekleri teşvik eder. Ayakta duran, oturan, namaz kılan, zikreden her bir kişiye selam verirler, onlarla musâfaha ederler ve dualarına âmin derler. Bu hal tan yeri ağarana kadar devam eder. Tan yeri ağarınca Cebrail “Göç edin yola çıkın.” diye seslenir. Melekler Cebrail'e “Allah ümmet-i Muhammed'in müminlerinin ihtiyaçlarını gördü mü?” diye sorarlar. Cebrail de “Allah bu gece onlara baktı, hatalarını affetti ve merhametle muamele eyledi.” diye cevap verir.¹⁸⁰⁶

Resûlullah (s.a.v) bir gün İsrail oğullarından seksen yıl Allah'a ibadet eden ve göz açıp kapayıncaya kadar isyan etmeyen Eyyûb, Zekeriyâ, Hazkîl b. el-Acûz ve Yûşâ b. Nûn isimli dört kişiden bahsedince sahâbîler onlara hayran kalırlar. Bu sırada Cebrail gelerek Kadir suresini okur ve bu surenin sahâbîlerin hayran kaldıklarından daha faziletli olduğuna değinince Resûlullah (s.a.v) ve ashâbı sevinirler.¹⁸⁰⁷ İbn Abbas'ın (r.a) bir rivayetinde Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) “Ümmetinden bir adama baktığımda onun namaz ehli olduğunu abdest izinden anlarım. Sabah olduğunda ise onun gece namazını kıldığını anlarım. İşte ey Muhammed o kişi dinde iffet, haya ve güzel ahlak sahibidir.” dediği nakledilir.¹⁸⁰⁸

Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 298; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 67; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, VIII, 218.

¹⁸⁰⁴ Tâhâ, 20/1-3.

¹⁸⁰⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 50; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXII, 6; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XI, 168; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 356; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VI, 3.

¹⁸⁰⁶ Beyhakî, *Şuabü'l-îman*, V, 277; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, I, 451.

¹⁸⁰⁷ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3452; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 132.

¹⁸⁰⁸ Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, VII, 543.

Ebü'l-Âliye, Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) ümmetinden dünya için ahiret ameli gibi çalışanın Ahiret gününde nasibi olmadığından bahsetmesi üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.v) “وَأَنَا لِلَّهِ زَاجِعُونَ/Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz.”¹⁸⁰⁹ ifadesini kullandığını aktarır.¹⁸¹⁰

Hz. Peygamber (s.a.v), Cebrail'e duanın kabulü için gecenin en önemli zamanını sorması üzerine, bu konuda bilgisinin olmadığını fakat seher vakti Arş'ın sarsıldığını anlatır.¹⁸¹¹ Yine Cebrail'in Hz. Peygamber'in (s.a.v) Cuma ve benzeri konulardaki sorularına cevap verdiği de görülür. Konuyla ilgili Enes b. Mâlik'in (r.a) rivayetine göre Resûlullah (s.a.v) Cebrail'in kendisine avucunda siyah benekli beyaz bir ayna ile geldiğini, beyaz aynayı cuma günü, siyah beneği ise yine o gün kopacak kıyamet olarak açıkladığını söyler. Cebrail'in sözlerine devamla “Cuma bize göre günlerin efendisidir. Biz ahirette onu ‘Mezîd gün’ diye çağırırız.” demesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) bunun sebebini sorduğunda onun şu açıklamada bulunduğu değinir: “Şanı büyük ve yüce olan Rabbin cennette beyaz miskten daha hoş kokulu bir vadi yaratır. Cuma günü olunca İlliyyîn makamından Kürsî'sine nüzûl eder. Sonra Kürsî'nin etrafını beyaz minberlerle kuşatır. Sonra peygamberler gelerek onların üzerine otururlar. Sonra cennetlikler gelerek civarlarına otururlar. Aziz ve Celil olan Rableri onlara tecelli eder onlar da onun vechine bakarlar. O ‘Ben size olan vadimde sadakat gösterdim. Size olan nimetimi tamamladım. İşte burası ikramda bulunacağım yerdir. Benden isteyiniz.’ buyurur. Onlar O’nun rızasını isterler. O da ‘Rızam size helal olsun işte yurdum ve ikramım sizin içindir. Haydi benden isteyin.’ buyurur. Onlarda isteyecekleri bir şey kalmayınca kadar isterler. Bu sırada hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir kişinin de hatırına gelmeyen nimetler onlar için açılır. Bu insanlar cumadan ayrılana kadar devam eder. Sonunda Kürsî'sine yükselir. Onunla siddîkler ve şehitler de yükselir. Cennet ehli bir ipe dizilmemiş ve kopmamış beyaz inci ya da kırmızı yakut veya yeşil zebercet şeklindeki köşklerine dönerler. Onların odaları ve kapıları vardır. İkramın artırılması ve onun vechine bakmanın çoğaltılması dolayısıyla onlardan cuma gününe olan ihtiyaçtan daha fazla hiçbir şeye ihtiyaç duyan yoktur. Bu sebeple ‘Mezîd günü’ diye çağırılır.”¹⁸¹²

Hz. Ali (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) Cebrail'in kendisine putlara tapmayı, içki içmeyi ve insanlarla çekişmeyi yasaklamaya devam ettiğinden bahsettiğini haber verir.¹⁸¹³ Ebû Ümâme (r.a) (ö. 86/705) ise Resûlullah'ın (s.a.v) “Cebrail misvak kullanmayı bana o kadar öğütledi ki

¹⁸⁰⁹ Bakara, 2/156.

¹⁸¹⁰ Mücâhid, *et-Tefsîr*, I, 385.

¹⁸¹¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, IV, 38.

¹⁸¹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXII, 368; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 380; Benzer bir rivayet için bkz., Şâfiî, *el-Müsned*, I, 70; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 532-533; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XVIII, 118; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, VII, 605.

¹⁸¹³ Beyhakî, *Şuabü'l-îman*, XI, 20; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, III, 184.

neredeyse bana ve ümmetime farz olmasından korktum.” sözünü nakleder.¹⁸¹⁴ Osman b. Mazûn (r.a) (ö. 2/623-24) da Hz. Peygamber’in (s.a.v) Cebrail’in kendisine gün aşırı güzel koku sürünmeyi emrettiğini ve cuma günü bunu terk etmemeyi önerdiğini belirtir.¹⁸¹⁵ Hz. Âişe (r.a) ve Abdullah b. Ömer (r.a) de Resûlullah’ın (s.a.v) “Cebrail komşu hakkını o kadar çok öğütledi ki neredeyse mirasçı olacaklarını zannettim.” diye buyurduğunu söylerler.¹⁸¹⁶ Yine Resûlullah’ın (s.a.v) “Ey Âişe Cebrail kadınlar konusunda o kadar nasihatle bulundu ki neredeyse onları boşamanın haram kılınacağını zannettim.” buyurduğu nakledilir.¹⁸¹⁷

Cebrail’in ibadetlerle ilgili Hz. Peygamber’le (s.a.v) olan bağlantısı incelendiğinde Kur’ân’da genel ifadelerle emredilen, zamanı ve uygulanış şekli konusunda ayrıntılı bilgi verilmeyen ibadetlerin bizzat Cebrail tarafından Hz. Peygamber’e (s.a.v) uygulamalı olarak öğretildiği görülmüştür. Böylece sünnetin kaynağının Cebrail’in öğreti ve uygulamalarına dayandığı ve daha da önemlisi sünnet olmadan Kur’ân’ı anlama ve uygulamanın mümkün olamayacağı da ortaya çıkmıştır.

2.2.4. Cebrail’in Mekke Müşrikleri ile Yahudi ve Münafıklara Karşı Hz. Peygamber’e (s.a.v) Destek Olması

Cebrail, Medine’ye hicret öncesi Hz. Peygamber’e (s.a.v) Mekke’li müşriklerin suikast planını haber vermiştir. Bu konuda İbn Abbas (r.a) ve Mukâtil, müşriklerin ileri gelenlerinin Mekke’deki Dârunnedve’de bir cumartesi günü toplanıp çeşitli planlar ileri sürüp sonunda Ebû Cehil’in, Hz. Peygamber’i (s.a.v) öldürme fikrini kabul ederek dağıldıklarından söz ederler. Cebrail hemen o gece Hz. Peygamber’e (s.a.v) gelerek kavminin kendisine karşı işlenecek olan suikast planını haber verir ve gece yatağında yatmayıp evinden çıkmasını emreder. Bu sırada Allah’ın kendisine hicret etme izni verdiğini de bildirir. Resûlullah (s.a.v) da o gece evinden çıkarak mağaraya gider.¹⁸¹⁸

Cebrail, Nadîr oğullarının Hz. Peygamber (s.a.v) ile yapmış oldukları anlaşmayı bozduklarını ve ona karşı suikast girişiminde bulunduklarını haber vermiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) Medine’ye hicret ettiğinde Nadîr oğulları ile iş birliği ve saldırmazlık üzerine anlaşırlar. Uhud Savaşı sonrasında onlar anlaşmayı bozmuş, aralarından Ka’b b. Eşref kırk süvari ile Mekke’ye giderek Kureyşlilerle anlaşmış ve arkadaşlarıyla Medine’ye dönmüştür.

¹⁸¹⁴ İbn Mâce, “Sivâk” 4; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, I, 277.

¹⁸¹⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XIV, 231.

¹⁸¹⁶ Buhârî, “Edeb”, 28; Müslim, “el-Birr ve’s-sıla ve’l-edeb”, 141,142; İbn Mâce, “Edeb”, 4; Ebû Dâvud, “Edeb”, 31; Tirmizî, “el-Birr ve’s-sıla”, 28; Mâtürîdî, *Te’vîlât*, III, 174; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, I, 617; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, V, 184; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, II, 261-263.

¹⁸¹⁷ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, II, 203.

¹⁸¹⁸ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, II, 110-111; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIII, 494-495; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, V, 1687; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, II, 287; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 215; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, III, 57; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, I, 641; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, III, 431.

Cebrail de gelerek Ka'b b. Eşref'in Nadîr oğulları adına anlaştığını haber verip Resûlullah (s.a.v) da onun öldürülmesini emredince Muhammed b. Mesleme (r.a) (ö. 43/663) onu öldürmüştür.¹⁸¹⁹ İbn Abbas (r.a) ve İkrime de Cebrail'in, Medine'de Nadîr oğulları Yahudilerinin Hz. Peygamber'e (s.a.v) yemek ikram etmek üzere bir duvarın gölgesine davet ederek onu ve ashabını öldürmek maksadıyla kurdukları tuzağı haber verdiğini anlatırlar. Hatta Atâ b. Ebû Rebâh'ın ifadesiyle Cebrail onu öldürmek üzere atılan taşı tutmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) de oradan ayrılarak Medine'ye doğru gider ve bir grubun suikast girişiminin önlendiğini belirten ayet¹⁸²⁰ iner.¹⁸²¹ Yine Kureyzâ oğullarının Hz. Peygamber'e (s.a.v) yönelik benzer bir suikast hazırlığı da Cebrail tarafından ona haber verilmiştir.¹⁸²²

Cebrail, kritik anlardaki müdahalesiyle de Hz. Peygamber'e (s.a.v) destek olmuştur. Bununla ilgili Câbir b. Abdullah (r.a), bir gaza sonrası Hz. Peygamber'in (s.a.v) bir yerde konaklayıp insanların da yanından ayrıldıkları bir sırada kılıcını bir ağaca asarak uykuya daldığından söz eder. O anda Gavrâs b. Hâris isimli bir bedevi Resûlullah'ın (s.a.v) kılıcını alıp kınından çıkararak karşısına geçer ve "Seni benden kim kurtarabilir" der. Resûlullah (s.a.v) da üç defa "Allah" der. Hemen Cebrail'in adamın elinden kılıcı düşürmesiyle Resûlullah (s.a.v) onu alır ve "Peki şimdi seni benden kim kurtaracak" der. Sonrasında Resûlullah (s.a.v) ashabını durumdan haberdar etmiş ve bedeviye bir ceza da vermemiştir.¹⁸²³

Tebük Gazvesi öncesi ve sonrası münafıkların kendi aralarındaki ileri geri konuşmaları Cebrail tarafından Hz. Peygamber'e (s.a.v) haber verilmiştir.¹⁸²⁴ Ebû Bekir el-Esam (ö. 200/816), Cebrail'in Hz. Peygamber'i (s.a.v) Tebük'ten dönerken zifiri karanlık bir gecede yüzleri maskeli on iki kişilik bir münafık topluluğunun öldürmek maksadıyla durduklarını haber verdiğini belirtir. Ayrıca Cebrail Hz. Peygamber'den (s.a.v) onları uzaklaştırmasını istemiştir. Huzeyfe b. Yemân (r.a) da bu görevi yerine getirince Hz. Peygamber (s.a.v) ona bu münafıkların isimlerini saymış ve bunu kendisine Cebrail'in haber verdiğini söylemiştir.¹⁸²⁵

Cebrail, müşriklerin Hz. Peygamber'e (s.a.v) ve ashabına yönelik saldırı planlarını ve onlara karşı uygulayacakları tedbirleri de haber vermiştir. Konuyla ilgili bir rivayete göre

¹⁸¹⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 267; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 51.

¹⁸²⁰ Mâide, 5/11.

¹⁸²¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, X, 103-104; el-İsbahânî, Ebû Naîm Ahmed b. Abdillâh, *Delâilü'n-Nübüvve*, I-II, thk., Muhammed Revvâs Kal'acî, Abdülbir Abbas, Dâru'n-nefâis, Beyrut, 1406/1986, I, 489; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, II, 166; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XI, 322; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, III, 256.

¹⁸²² Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, I, 460; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1, 613-614; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 118.

¹⁸²³ Ahmed, *Müsne'd*, XXIII, 193, 369; Buhârî, "Cihâd ve's-siyer", 83, "Megâzî", 33-34; Müslim, "Fezâil", 13; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 614; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XI, 322; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, III, 13; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, II, 360.

¹⁸²⁴ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 178-179; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XVI, 176.

¹⁸²⁵ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, V, 257-258; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 365, 370; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, X, 126, XVI, 93; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 433.

müşrikler Hz. Peygamber'i (s.a.v) ve ashabını Zî-Enmâr gazvesinde Uşfân denilen bir yerde cemaatle öğle namazına durdukları bir sırada görürler. Namazı bitirdiklerinde üzerlerine çullanıp işlerini bitirmedikleri konusunda hayıflanırlar. Sonra da şöyle derler: Bundan sonra da onların bir namazı var ki o namaz, kendilerine babalarından ve çocuklarından daha sevimli gelir. Sonunda ikindi vakti olup da namaza durduklarında üzerlerine çullanmaya ve işlerini bitirmeye azmederler. Cebrail bu durumu haber verdiği gibi bu hadise sebebiyle korku namazını da indirir.¹⁸²⁶ Câbir b. Abdullah (r.a) Cebrail'in bu namazı tarif ettiğini de anlatır.¹⁸²⁷ Ebû Hureyre'nin (r.a) rivayetine bakıldığında ise Cebrail Hz. Peygamber'e (s.a.v) ashabını iki gruba ayırmasını bir grup namaz kılarken diğer grubun onların arkasında tedbirli şekilde silahlı olarak durmasını ister. Sonrasında diğer grubun kendisiyle namaz kılmasını, namazını kılmış onların ise arkasında tedbir alarak silahlarıyla durmalarını emreder. Bu şekilde her bir grup Resûlullah (s.a.v) ile bir rekât kılacak Resûlullah (s.a.v) ise iki rekât kılmış olacaktır."¹⁸²⁸

Cebrail, Hâtıb b. Ebû Beltea'nın (r.a) (ö. 30/650) Haşim oğullarından birinin mevlâsı olan Sâre isimli bir kadına on dinar verip Mekke'nin fethi için Medine'deki hazırlıkları bildiren bir mektubu Mekke'ye gönderdiğini Hz. Peygamber'e (s.a.v) haber vermiştir.¹⁸²⁹

Cebrail müşriklerin çeşitli tekliflerine karşı Hz. Peygamber'e (s.a.v) uyarı ve tavsiyeleriyle her zaman yardımcı olmaya devam eder. Bu konuda Muhammed b. Ka'b el-Kurazî, Mekke'li müşriklerin Resûlullah'tan (s.a.v) Safa tepesini kendileri için altın haline getirdiği takdirde onu tasdik edeceklerini ifade etmeleri üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.v) dua etmek için ayağa kalktığını belirtir. Cebrail bunun üzerine yanına gelerek Safa'yı altın haline getirdiği halde tasdik etmeyecek olurlarsa kesinlikle onlara azap edileceği uyarısında bulunur. Cebrail daha sonra içlerinden tevbe edip tevbesi kabul olan olabilir diye onları kendi hallerine bırakmayı tavsiye edince Resûlullah (s.a.v) da "Ben de tevbe edenin tevbesinin kabul olmasını isterim" der.¹⁸³⁰ İbn Abbas (r.a)¹⁸³¹ ve Katâde¹⁸³² de bu konuda benzer ifadeler kullanır. Muhammed b. Münkedir'in (ö. 131/748) rivayetinde ise Cebrail'in Allah'ın göğe, yere ve dağlara Hz. Peygamber'e (s.a.v) itaat etmelerini emrettiğini, dilerse üzerlerine azap

¹⁸²⁶ Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 308. Benzer lafızlarla İbn Ebû Hâtım, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, III, 1052-IV, 1053; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 613; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XI, 322; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 118.

¹⁸²⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 157.

¹⁸²⁸ Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 5; Nesâî, "Salâtü'l-havf", 18; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, IX, 138.

¹⁸²⁹ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 297; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 69; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 511; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXII, 337; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 51.

¹⁸³⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XII, 38-39; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 151; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 777; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XIII, 112, XXXII, 221; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 62, XX, 123; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 146; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, X, 474; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 404.

¹⁸³¹ Ahmed, *Müsned*, IV, 60; Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I, 144-145; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 345, III, 208, V, 83.

¹⁸³² Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I, 144.

inmesini isteyebileceği hatırlatmasında bulunduğu görülür.¹⁸³³ Hatta İkrime'nin rivayetinde Cebrail Allah'ın selamını Hz. Peygamber'e (s.a.v) iletmiş ve dağlar meleşini göstererek emrine amade olduğunu belirtmiştir.¹⁸³⁴

İbn Abbas (r.a), Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'i (s.a.v) itham eden konuşmalarını Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) haber verdiğini dile getirir.¹⁸³⁵ Hz. Peygamber (s.a.v) bütün gücüyle herkesi İslam'a davet ederken Kureyş'in ileri gelenlerinden bazıları onu engellemeye ve alay etmeye devam etmişlerdir. İşte böyle bir anda Cebrail Kâbe'de onun yanına gelerek sırasıyla Velid b. Muğîra, Âs b. Vâil, Hâris b. Kays, Esved b. Abdü'l-Uzza, Esved b. el-Muttalib gibi kişilerin her birinin farklı organlarına işaret etmiş, her birinin işaret edilen yerden acı çekerek hayatlarının sona erdiği görülmüştür.¹⁸³⁶ Urve b. ez-Zübeyr (ö. 94/713), Hz. Peygamber ile alay eden Velid b. Muğîre, Âs b. Vâil, el-Esved b. Abdiyeğûs, el-Esved b. el-Muttalib, el-Hâris b. et-Tulât ile olmak üzere ileri gelen beş kişinin ismini verir. İbn Abbas (r.a) ise bunların hepsinin Bedir'den önce öldüğünü bildirir. Aynı zamanda Cebrail'in onların işaret ettiği organlar ve akabinde gelişen hadiseler hakkında bilgi verir. Buna göre Cebrail Velid'in bacağına işaret eder. Velid de ok imal eden birinin yanından geçerken elbisesine bir ok takılır fakat eğilip çıkarmaya tenezzül etmeyince ok bacağının arka tarafında bir damara isabet edip kesince ölüp gider. Cebrail daha sonra Âs b. Vâil'in midesine işaret etmesi üzerine midesine bir diken girer. "Zehirli bir hayvan tarafından sokuldum!" diye feryat eder, ayağı şişerek değirmen taşı gibi olunca ölüp gider. Sonra el-Esved b. Muttalib'in gözlerine işaret edince gözleri kör olur. Sonra Hâris b. Kays'ın burnuna işaret edince burnundan cerahat sümüşü gelir ve ölür. Ardından bir ağacın dibinde oturan el-Esved b. Abdiyeğûs'a işaret edince başını ağaca toslamaya, yüzüne dikenlerle vurmaya başlar ve ölüp gider.¹⁸³⁷ Enes b. Mâlik'in (r.a) rivayetinde ise Hz. Peygamber'in (s.a.v) arkasından alay edenlere Cebrail'in işaret etmiş olduğu parmak onların vücuduna pençe gibi işler ve öyle

¹⁸³³ *Siretü İbn İshâk*, I, 209; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 445.

¹⁸³⁴ İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 1918; Hz. Âişe'den (r.a) nakledilen benzer hadis için bkz. Müslim, "Cihad", 111; "Bedü'l-Halk", 7; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, III, 236.

¹⁸³⁵ Vâhidî, *el-Vesît*, IV, 329; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXX, 589; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XVIII, 214; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 514.

¹⁸³⁶ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 438-440.

¹⁸³⁷ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, V, 173; Vâhidî, *el-Vesît*, III, 53; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 68-69; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 591; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XIX, 165; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VII, 328. Aynı konu, işaret edilen kişi isimleri ve vefat ediş şekillerinde küçük farklılıklarla çeşitli hadis, tefsir, siyer ve meğâzî türü eserlerde de yer alır. bkz., Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, II, 262; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Eyyüb el-Himyerî, el-Meâfirî, el-Basrî, el-Mısırî, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, I-II, 2. bs., thk., Mustafa es-Saka, İbrâhim el-Ebyârî, Abdülhafız eş-Şilebî, Şirketü Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1375/1955, I, 410; Ayrıca bkz., Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, X, 62; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 218; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 473-474; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, V, 92; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IV, 491.

yaralar açar ki bu yaralar kokuşmaya başlar. Böylece hiçbiri ona yaklaşmaya cesaret edemez hale gelir. Bunun üzerine “*Alaycılara karşı biz sana yeteriz.*”¹⁸³⁸ ayeti iner.¹⁸³⁹

Cebraîl’in Yahudilerin tekliflerine karşı Hz. Peygamber’e (s.a.v) destek olduğu da görülür. Konuyla ilgili bir rivayette Hayber Yahudilerinin soylularından bir erkek ve bir kadın zina ettikleri fakat soylu oldukları için onlara Tevrat’ın hükmü olan recm cezasını uygulamak istemedikleri anlatılır. Bu düşünceyle Yahudiler içlerinden bir grubu Hz. Peygamber’e (s.a.v) bu konudaki hükmü sormak için gönderirken “Eğer cezasının sopa olduğunu söylerse kabul edin recm derse kabul etmeyin derler. Hükmü sorduklarında Cebraîl recm hükmünü bildirince onu kabul etmekten kaçınırlar. Bunun üzerine Cebraîl Hz. Peygamber’e (s.a.v) kendisi ile onlar arasında İbn Sûriyâ’yı hakem yapmasını önerir. İbn Sûriyâ Yahudilerin en bilginiydi. Hz. Peygamber’in (s.a.v) sorusu üzerine İbn Sûriyâ’da Tevrat’ta recm hükmünün olduğunu söylemiştir. O da Hz. Peygamber’e (s.a.v) bildiği alametlerden bazılarını sorar ve Müslüman olur. Hz. Peygamber (s.a.v) zina edenlerin recmedileceği hükmünü verince de Mescid-i Nebevî’nin kapısının önünde recmedilirler.”¹⁸⁴⁰

Cebraîl Hz. Peygamber’e (s.a.v) Yahudilerin selamla alay ettiklerini de haber verir. Bu konuda Katâde, Hz. Peygamber’in (s.a.v) ashabından bir grupla beraber iken ona bir Yahudinin uğrayarak “es-Sâmü aleyküm” dediğini aktarır. Resûlullah (s.a.v) da “Ve aleyküm selâm” der demez Cebraîl Hz. Peygamber’e (s.a.v) gelerek onun “es-Sâmü aleyküm” dediğini haber verir.¹⁸⁴¹ Hatta Cebraîl onların selam vermeyip hakaret ettiklerinden de bahseder.¹⁸⁴² Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) “Size kitap ehlinde birisi selam verirse ‘Söylediğin senin üzerine de olsun’ deyiniz” buyurur.¹⁸⁴³

Cebraîl, Yahudilerin öfkeleniren sorularına karşı Hz. Peygamber’i (s.a.v) sakinleştirmiş ve onlara vereceği cevapları da getirmiştir. Bu konuyla ilgili İbn Abbas’ın (r.a) verdiği bir örneğe bakıldığında içlerinde Kab b. Eşref’in de olduğu bir Yahudi topluluğunun ona “Mahlukâtı Allah yaratmıştır peki onu kim yaratmıştır?” mealinde bir soru sormaları neticesinde Hz. Peygamber’in (s.a.v) öfkeden benzi attığı görülür. Bu sırada Cebraîl gelerek ona kanatlarını indirmesini yani şefkatli olmasını belirten sözlerle sakinleştirir ve sorunun cevabı olan İhlas suresini getirir. Hz. Peygamber (s.a.v) sureyi onlara okuyunca bu kez de “Rabbini bize tanı, onun şekli, pazusu, kolu nasıl?” gibi sorularına karşı öncekinden daha fazla öfkelenir. Bu sırada Cebraîl yine gelir ve onu sakinleştirici sözler söyleyerek sorularının

¹⁸³⁸ Hicr, 15/9.

¹⁸³⁹ Taberânî, *el-Mucemü’l-evsat*, VII, 150; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, V, 102; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, IV, 101.

¹⁸⁴⁰ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, I, 475-476; Mâtürîdî, *Te’vilât*, III, 521-523; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 633; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XI, 359; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, III, 38.

¹⁸⁴¹ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I, 465-466.

¹⁸⁴² Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, IV, 260.

¹⁸⁴³ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I, 465-466.

cevabı olan “Allah’ın kadrini gereği gibi bilemediler. Yeryüzü kıyamet gününde bütünüyle O’nun elindedir. Gökler de O’nun kudretiyle dırılmıştır. O, onların ortak koştuklarından uzaktır, yücedir.”¹⁸⁴⁴ ayetlerini getirir.¹⁸⁴⁵

2.2.5. Cebrail’in Vahiy ve Kur’ân Konusundaki Faaliyetleri

Cebrail Allah ile peygamberler arasında vasıta olarak her türlü vahiy ve mesajı alma ve iletme görevini icra etmiştir. Hz. Peygamber’e (s.a.v) de Allah’tan almış olduğu emir, yasak ve önerileri iletmiştir. Getirmiş olduğu vahyin uygulanma usulünde de kılavuz olmuştur. Cebrail vahyi güvenle ve korunaklı bir şekilde taşımıştır. Kur’ân’ı zaman ve zemine göre parça parça getirmiş onun Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından kolayca hıfzedilebilmesini temin etmiştir. Bu bölümde önce Cebrail’in vahyi getirmesi, daha sonra da onun korunması ve yerine göre de kesintiye uğraması konuları ele alınacaktır.

3.2.5.1. Cebrail’in Hz. Peygamber’e (s.a.v) Vahiy Getirmesi

Cebrail öncelikle vahiy meleği olduğundan dolayı fazla ayrıntıya girilmeden vahiy hakkında bilgi verilecektir. Vahiy, sözlük anlamı itibarıyla işaret, yazı, mesaj, mektup, ilham, gizli söz ve bir başkasına iletilen her bir şeydir.¹⁸⁴⁶ Vahyin aslı hızı içermesi sebebiyle hızlı işaret demektir. Sembol, imalı söz, terkip içermeyen sade bir ses, bazı organlarla işaret etmek ve yazı gibi her bir iletim yolu vahiy olabilir. Peygamberlere ve velilere iletilen ilahi söze de vahiy adı verilir.¹⁸⁴⁷ Vahiy, vahyi verenden vahyi alana iletilen her bir şeydir. Araplar yazılan şeyde sabit hale geldiğinden dolayı çizgi ve yazıyı da vahiy olarak isimlendirirler.¹⁸⁴⁸ Anlamanın, anlaşılır hale getirmenin ve anlaşılan şeyin bizzat kendisi de vahiydir.¹⁸⁴⁹

Vahiy kelimesi Kur’ân da genelde “İfâl” vezni ile kullanıldığından bu vezinde kullanılan “İhâ” kelimesi ise vahyi verenin vahyi alana aktarımında bulunmasıdır. Bu ise yazı, işaret, ima, ilham ve mektup ile olabilir. Nitekim Allah Teâlâ bunu ona ilettili, ilham etti anlamında “*Rabbın bal arısına vahyetti.*”;¹⁸⁵⁰ konuyla ilgili bilgiyi ilham olarak onlara ilettili manasında “*Havarilere vahyetmiştim.*”;¹⁸⁵¹ ima yoluyla onlara ilettili anlamında ise “*Sabah akşam Allah’ı tesbih edin, diye vahyetti.*”¹⁸⁵² buyurmuştur. Ayrıca Kur’ân, Cebrail’in Allah

¹⁸⁴⁴ Zümer, 39/67.

¹⁸⁴⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXI, 328, XXIV, 688; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, V, 536; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXXII, 357; Süyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, VIII, 671.

¹⁸⁴⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, VI, 2520; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XV, 379.

¹⁸⁴⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 858.

¹⁸⁴⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, VI, 406.

¹⁸⁴⁹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, VIII, 345.

¹⁸⁵⁰ Nahl, 16/68.

¹⁸⁵¹ Mâide, 5/111.

¹⁸⁵² Meryem, 19/11.

katından Hz. Peygamber'e (s.a.v) getirmesiyle iletildi anlamında “İşte bu Kur’ân bana, onunla sizi ve eriştiği herkesi uyarayım diye vahyolundu.”¹⁸⁵³ buyurulmuştur.¹⁸⁵⁴

Peygamberlere vahiy Cebrail vasıtasıyla gelmiştir. Vahyin tanımında manayı gizli şekilde aktarmak¹⁸⁵⁵ olduğundan dolayı Yüce Allah’ın gizli bir şekilde Cebrail vasıtasıyla Hz. Peygamber’e (s.a.v) ilettiklerine vahiy adı verilir.¹⁸⁵⁶ Nitekim “Sana vahyedilene sımsıkı sarıl.”¹⁸⁵⁷ denilmiştir. Resûlullah’a (s.a.v) gelen vahiyden biri olan Kur’ân vahyin zahiri kısmıdır. İnsanların fayda ve zararlarına ve birbirlerine olan vazifelerini Allah’ın iradesine uygun olarak Cebrail veya bir başkasının diliyle beyan eden vahiy ise “Vahy-i beyan”dır.¹⁸⁵⁸

Vahiy ya Cebrail’in belirli bir surete bürünerek Resûlullah’a (s.a.v) tebliğ etmesi gibi elçinin görünüp sözünün işitilmesi ile ya da Mûsâ’nın (a.s) Allah’ın kelamını işitmesi gibi görülmeden sözün işitilmesi ile veya Resûlullah’ın (s.a.v) “Rûhulkudûs kalbime üfledi.”¹⁸⁵⁹ hadisinde olduğu gibi kalbe vahyin bırakılmasıyla olur. Vahiy, “Mûsâ’nın annesine vahyettik.”¹⁸⁶⁰ ayetinde ilham, “Rabbim bal arısına vahyetti.”¹⁸⁶¹ ayetinde ise görevini bildirme manasında kullanılır. “Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Ya da bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder.”¹⁸⁶² ayetindeki vahiy bölümü; rüya, ilham, teshîr gibi vahiy şekillerini gösterir. Perde arkasından bölümü; sözü işitmeye işaret ederken, elçi gönderir bölümü de Cebrail’in tebliğde bulunmasına delalet eder.¹⁸⁶³ Mücâhid, vahiy yoluyla konuşmayı, kalbe üflenmesi ve bunun ilham haline gelmesi olarak; Muhammed b. Züheyr (ö. 173/789-90) ise rüya görme olarak tefsir eder. Her ikisi de Allah’ın perde arkasından konuşmasını Mûsâ (a.s) ile konuşmasına benzetirken elçi göndermesini ise Cebrail’i göndermesi olarak yorumlarlar. Bu vahiy elçilerin peygamberlere hitap etmesi onların da dinlemeleri ve apaçık görmeleridir. Cebrail’in Resûlullah’a (s.a.v) vahiy ile inşi de böyle olmuştur. İbn Abbas (r.a), Cebrail’in her peygambere indiğini onlardan sadece Hz. Peygamber (s.a.v), İlsâ (a.s), Mûsâ (a.s) ve Zekerîyyâ’nın (a.s) onu gördüğünü ifade eder.¹⁸⁶⁴ Mücâhid, bu ayette Allah’ın izniyle Hz. Peygamber’e (s.a.v) ve diğer peygamberlere gönderilen elçinin Cebrail olduğunu düşünür.¹⁸⁶⁵ Râzî de meleklerden herhangi birinin bu vahyi, doğrudan doğruya Allah’tan aldığı şüphe olmadığını ve bu

¹⁸⁵³ Enâm, 6/19.

¹⁸⁵⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, VI, 405-406.

¹⁸⁵⁵ İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, II, 136; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, XXV, 142.

¹⁸⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VIII, 219.

¹⁸⁵⁷ Zuhurf, 43/43.

¹⁸⁵⁸ Mâtürîdî, *Te’vilât*, IX, 168.

¹⁸⁵⁹ Begavî, *Şerhu’s-sünne*, XIV, 304.

¹⁸⁶⁰ Kasas, 28/7.

¹⁸⁶¹ Nahl, 16/68.

¹⁸⁶² Şûrâ, 41/51.

¹⁸⁶³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 859.

¹⁸⁶⁴ Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, V, 212; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XVI, 53.

¹⁸⁶⁵ Sevrî, *et-Tefsîr*, I, 269.

meleğin de Cebrail olduğunu belirtir. Ayrıca Cebrail'in bu vahyi, bir başka melekten alma, arada bir vasitanın olma ihtimalini de dile getirir ve her birinin kesin olduğuna delalet eden herhangi bir bilgi olmadığını da vurgular.¹⁸⁶⁶ Râzî, Cebrail'in Yüce Allah'tan vahyi alma şekliyle ilgili bazı ihtimallerden de söz eder. Buna göre Cebrail, Allah'ın sözünü, bilinen sesler ve harfler olmadan bu kelimayı işitecek kendisine özel bir kulak yaratılması ile ve onları ibareye aktarma gücü verilmesiyle almış olabilir. Levh-i Mahfûz'da özel bir nazım ile yaratılan bir yazıyı okuyup ezberlemiş olabilir ya da özel bir cisimde, özel bir nazımla yaratılan kesintiler halindeki sesleri almasından bahsedilebilir.¹⁸⁶⁷ Allah'ın izniyle elçinin Allah'ın dilediğini vahyetmesi konusunda Maverdî, bu hadisenin peygamberlerin hitap edileni bir konuşma olarak işitmeleri ve ayan beyan görmeleriyle olduğunu; Cebrail'in de Resûlullah'a (s.a.v) vahyi indirme sırasındaki halin de böyle olduğunu ileri sürer.¹⁸⁶⁸ İbn Âşûr da Allah Teâlâ'nın Cebrail'in ya da onun dışındaki bir meleğin zatında keyfiyeti bilinmeyen bir şekilde Allah'ın muradını bilme duygusunu yarattığı görüşündedir. Yine kendi muradını peygambere tebliğ etmekle görevlendirildiği bilgisini onun zatında yaratır. Melek ise kendisini görevlendiren Zâtın emrine uyararak bahsedilen vahyi peygambere iletir. Bu iletme Allah'ın Kur'ân lafızları gibi meleğin zatına yerleştirmiş olduğu belli lafızlarla olur. Ya da Zekeriyâ'dan (a.s) bahsedilen ayette¹⁸⁶⁹ olduğu gibi meleğin marifetine dayalı lafızlarla olur. Ya da peygamberin kulağında bir söz yaratır, o da kesin bir ilimle bu sözün konuşana değil de Allah'a ait olduğunu bilir.¹⁸⁷⁰

Cebrail'in vahyi, Levh-i Mahfûz'dan ezberleyip almasından sonra Hz. Peygamber'e (s.a.v) indirmesinden dolayı mecazen "İnzal" kelimesinin kullanılması, onun peygambere tebliğ edilmesi anlamına gelir. Zikredilen vahyin Cebrail'in indirmesi vasıtasıyla peygambere anlatılmasının tamamlanmasına da "Tenzîl" adı verilir.¹⁸⁷¹ İnzâl, meleğin üst taraftan ruhânî bir alışla aldığı anlamları alt tarafa aktarması; diğer bir ifadeyle Allah'tan ruhânî bir şekilde aldığı ilahi kitapları peygamberlere indirmesi olarak da açıklanabilir.¹⁸⁷² Allah Teâlâ kelimayı Cebrail'e gökte ilham ederek okunuşunu öğretir. Cebrail de onu yeryüzüne inerek eda eder. Bu da Hz. Peygamber'in (s.a.v) Kur'ân'ı beşerî suretinden sıyrılıp melekî surete bürünerek Cebrail'den alması ya da Cebrail'in beşerî surete bürünmesiyle olur. İki durumdan birincisi daha zor bir haldir.¹⁸⁷³ Tefsir kaynaklarında da genellikle sonu "*Ayetlerimizi sana hak olarak*

¹⁸⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVII, 613.

¹⁸⁶⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, II, 277.

¹⁸⁶⁸ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, V, 212.

¹⁸⁶⁹ Meryem, 19/11.

¹⁸⁷⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXV, 149.

¹⁸⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIII, 301, XXVII, 537; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 39.

¹⁸⁷² Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 39.

¹⁸⁷³ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, X, 121.

okuyoruz.”¹⁸⁷⁴ “*Sana hak olarak anlatacağız.*”¹⁸⁷⁵ şeklinde biten ayetler “Cebrail vasıtasıyla, onun diliyle sana okuyor ve anlatıyoruz.” şeklinde tefsir edilmiştir. Böylece Allah Teâlâ, Cebrail için çok büyük bir şeref olmak üzere onun tilavetini Kendine ait bir tilavet kabul etmiştir.¹⁸⁷⁶ İmam Mâtürîdî, “*Rahmân Kur'an'ı öğretti.*”¹⁸⁷⁷ ayetinde de kime öğretildiği açıkça zikredilmese de Hz. Peygamber’e (s.a.v) öğretilmiş olduğunu anlamının mümkün olduğunu dile getirir. Ona göre Allah Teâlâ, Cebrail’in Kur’ân’ı öğretme fiilini kendi emriyle yerine getirdiği veya unutmaması maksadıyla Hz. Peygamber’in (s.a.v) kalbine sabitlediği ya da öğretme fiilini Cebrail’de yaratan olduğu için kendi zatına nisbet etmiştir.¹⁸⁷⁸ Kur’ân’da da Hz. Peygamber’in (s.a.v) hevası ile değil ancak bildirilen vahiyle konuştuğu vurgulandığı¹⁸⁷⁹ gibi Katâde de bu konuşmayı Allah’ın Cebrail’e onun da Hz. Peygamber’e (s.a.v) vahyettiğini belirtir.¹⁸⁸⁰

İbn Abbas (r.a), Cebrail’in Hz. Peygamber’e (s.a.v) ilk vahyi getirişinde “Esteîzü billâhi mine’ş-şeytânî’r-racîm, ardından “Bismillâhirrahmânirrahîm”, ifadesini kullandığını daha sonra ise “*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*”¹⁸⁸¹ ayetini indirdiğini aktarır.¹⁸⁸² Ebû Hureyre’nin (r.a),¹⁸⁸³ Abdullah b. Ömer’in¹⁸⁸⁴ ve Nu’mân b. Beşîr’in (r.a) (ö. 64/684)¹⁸⁸⁵ rivayetlerinde de Cebrail ilk inişinde Hz. Peygamber’e (s.a.v) besmeleyi öğretmiştir. Hz. Âişe (r.a), Mücâhid ve Atâ b. Ebû Rebâh ilk vahyin Alak suresi ilk beş ayet olduğuna değinirler.¹⁸⁸⁶ Yine İbn Abbas (r.a) Cebrail’in ilk vahiylerden biri olarak; hamdin âlemlerin Rabbi Allah’a, bütün mahlukatın, göklerin, yerlerin, ikisi arasında olan bilinen ve bilinmeyen her bir şeyin tamamının O’na ait olduğunu vahyettiğini bildirir.¹⁸⁸⁷

Hz. Âişe (r.a), Resûlullah’a (s.a.v) vahyin ilk defa sabahın aydınlığı gibi ortaya çıkan salih rüya ile başladığından, yalnızlığın ona sevdinmesiyle bazı geceler ailesine dönmeden önce Hira mağarasında inzivâyâ çekilmesinden sonra ailesine dönüp tekrar inzivaya çekilmek

¹⁸⁷⁴ Bakara, 2/252; Âl-i İmrân, 3/58; 108.

¹⁸⁷⁵ Kasas, 28/3.

¹⁸⁷⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, VI, 466; Mâtürîdî, *Te’vîlât*, X, 369; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VI, 520, XXIV, 574; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, IV, 171; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmî’l-Kur’ân*, IV, 169; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, II, 70; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, I, 565.

¹⁸⁷⁷ Rahmân, 54/1.

¹⁸⁷⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlât*, IX, 461.

¹⁸⁷⁹ Necm, 53/3-4.

¹⁸⁸⁰ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXII, 498.

¹⁸⁸¹ Alak, 96/1.

¹⁸⁸² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, I, 113; 115; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, I, 25; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 58, 61; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, I, 45. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, I, 28, 35.

¹⁸⁸³ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, I, 107; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 60; Müttakî el-Hindî, Ali b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân, *Kenzü’l-ummâl*, 5. bs., I-XVI, thk., Bekrî Hayâtî, Safve es-Sekâ, Müessesetü’r-risâle, Beyrut, 1401/1981, VII, 441.

¹⁸⁸⁴ Dârekutnî, *Sünen*, II, 72; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, I, 20.

¹⁸⁸⁵ Dârekutnî, *Sünen*, II, 79; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, I, 22.

¹⁸⁸⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIV, 521.

¹⁸⁸⁷ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, I, 27.

için azık hazırlamasından bahsetmiştir. Yine böyle bir anda Cebrail kendisine görünerek “Ey Muhammed ben Cebrail'im sen de Allah'ın resûlüsün.” dedikten sonra “Oku” demiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) her defasında “Okuma bilmem.” demişse de üç defa onu tutup sıkıştırmış artık gücü kalmayınca da “*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*”¹⁸⁸⁸ diye başlayan Alak Sûresi ilk beş ayeti okumuştur. Hz. Peygamber (s.a.v) de söylenenleri okumuş ve Hz. Hatice'nin (r.a) yanına karmakarışık duygular içinde titreyerek gelip ona “Beni örtünüz, beni örtünüz” buyurunca hemen üstünü örterler. Korkusu kaybolunca “Ey Hatice bana ne oldu böyle? Bana bir şey olmasından korktum. Kendime acıyor ve endişeleniyorum.” demiş ve başından geçenleri haber vermiştir. Hz. Hatice (r.a) de “Müjde olsun sana. Allah'a yemin ederim ki Allah seni asla rezil eylemez. Allah'a yemin olsun ki sen akrabayı gözetir, sözü doğru söyler, emanete riayet eder, zayıfa yardım eder, misafire ikramda bulunur ve darda kalmışa yardım edersin.” sözleriyle onu teselli etmiştir. Hz. Hatice (r.a) Hz. Peygamber'i (s.a.v), cahiliye döneminde Hristiyan olmuş, Arapça yazabilen, yazabildiği kadar da İncil'i Arapça yazan, oldukça yaşlı ve ama biri olan amcasının oğlu Varaka b. Nevfel b. Esed'e götürmüştür. O da başından geçenleri dinleyince “Bu Mûsâ'ya (a.s) gelen Nâmûs'tur, keşke o sırada genç olsaydım, kavminin seni çıkaracağı zaman keşke yaşayabilseydim.” diye hayıflanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v) “Onlar beni çıkaracaklar mı?” diye sorunca O da “Evet, senin getirdiğini getiren herkese düşmanlık yapılmıştır. Eğer senin zamanına yetişebilirim sana kuvvetle destek olur, yardım ederim.” karşılığını vermiştir. Varaka fazla yaşamayıp vefat etmiştir...¹⁸⁸⁹

Cebrail Allah'tan aldığı vahyi iletmede çok titiz davranmış ve olduğu gibi aktarmıştır. Abdurrahman b. Sâbit, Cebrail'in rüzgârlar ve ordulardan sorumlu olmasının yanında vahyi indirmekle de yükümlü olduğuna değinmiştir.¹⁸⁹⁰ Abdurrahman b. Zeyd de bu konuya işaretlerle Kur'ân'ın gayb olup Allah'ın onu Rûhulemîn Cebrail'le beraber Resûlullah'a (s.a.v) gönderdiğini, Cebrail'in Allah'tan aldığı emaneti Hz. Peygamber'e (s.a.v), onun da Allah'tan ve Cebrail'den aldığı emaneti insanlara iletliğini anlatmıştır. Ayrıca onlardan hiçbirinin bu konuda cimrilik yapmadığına, hiçbir şeyi saklamadıklarına, yalan ve uydurmanın onlar için söz konusu olmadığına işaret etmiştir.¹⁸⁹¹

Allah'ın vahyi Cebrail'le beraber gökten yere indirdiği, Cebrail'in onu indirdikten sonra yine emirle çıkarak yükseldiğinden söz edilmiştir. Cebrail'in dünya günü olarak beş yüz

¹⁸⁸⁸ Alak, 96/1.

¹⁸⁸⁹ Buhârî, “Bedü'l-vahy”, 3, “Tefsîru sûreti 96”, 1; Müslim, “İman”, 252; Ahmed, Müsned, XXXXIII, 113-114; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 520; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 118-119; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, VIII, 421-422; Mukâtil, Hz. Peygamber'in (s.a.v) Cebrail'in ilk seslenişinde onu gökle yer arasında ufku kaplamış bir halde taht gibi bir şeyin üzerinde gözleri kamaştıran parlak bir nur gibi gördüğünü nakleder. bkz., Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 489-490.

¹⁸⁹⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 86.

¹⁸⁹¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 261.

yıl iniş, beş yüz yıl da çıkış olmak üzere bin yıla karşılık gelen gökle yer arasındaki bu mesafeyi yine dünya günü olarak bir günde katettiği zikredilmiştir.¹⁸⁹² Özellikle Süddî'nin bu konuda açıklamalarda bulunduğu görülmüştür. Muhammed b. Münkedir de Resûlullah'ın (s.a.v) Cebrail'in bazı ufuklarda Allah'ın emrini nasıl taşıdığını görmek istediğini ve bunu da gördüğünü ifade ettiğine dikkat çekmiştir.¹⁸⁹³

Tefsirlerde genellikle vahyi getiren meleğin asli suretine bakmaya dayanılamayacağı için insan suretinde gönderildiğine dikkat çekilmiştir. Kur'an'da da peygamberin melek olması halinde bile onun yine erkek bir kişi suretinde gönderileceği ifade edilmiştir.¹⁸⁹⁴ Mukâtil, Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) bir kişinin arkadaşına gelişi gibi inci ve mercanla işlenmiş beyaz bir elbise ve yeşile bürünmüş ayaklarıyla geldiğinden bahsetmiştir.¹⁸⁹⁵ Resûlullâh (s.a.v) da Hâris b. Hişâm'ın (r.a) (ö. 18/669) vahyin geliş şekliyle ilgili sorusunu cevaplarken; insan suretinde gelen vahyin en kolay aldığı vahiy olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁸⁹⁶ Bu sebeple melekler Hz. Dâvud'a (a.s) birbirinden davacı iki insan, İbrâhim (a.s) ve Lût'a (a.s) misafir görünümlü insanlar suretinde geldiği gibi Cebrail de Hz. Peygamber'e (s.a.v) vahyi getireceği zaman genellikle Dihyetü'l-Kelbî (r.a) suretinde gelmiştir.¹⁸⁹⁷ Şa'bî, Resûlullah'ın (s.a.v) Dihye'nin Cebrail'e benzediğini söylediğini aktarmıştır.¹⁸⁹⁸ Bursevî de Cebrail'in çoğunlukla bu şekilde gelmesini Hz. Peygamber'in (s.a.v) Dihye'yi sevdiğini bilmesine bağlamıştır.¹⁸⁹⁹ Cebrail'in farklı insan tiplerinde, kimsenin tanımadığı bir insan suretinde ya da bir bedevi suretinde geldiği de olmuştur. Cibrîl hadisi olarak meşhur olan hadisede Cebrail bembeyaz elbisesi, simsiyah saçları olan, kimsenin tanımadığı ve uzak yoldan gelmiş birine de benzemeyen özellikleriyle nitelenmiştir. Cebrail omuzlarını Hz. Peygamber'in (s.a.v) omuzlarına dayamış, avuçlarıyla onun dizlerini tutarak sırasıyla İslam, iman ve ihsanın tanımlarını, kıyametin ne zaman kopacağını ve alametlerini sormuştur. Aldığı cevapları tasdik etmesiyle merak uyandırmış, yanlarından ayrılınca Hz. Peygamber (s.a.v) onun Cebrail olduğunu ve dini öğretmek için geldiğini haber vermiştir.¹⁹⁰⁰ Bir defasında ise Cebrail bedevi bir kişi suretinde gelerek "Ey Muhammed kıyamet ne zaman?" diye sorunca Resûlullah (s.a.v) "Hele şuna bak. Kıyamet kopacak. Sen ona ne hazırladın?" diye sormuştur.

¹⁸⁹² Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 594; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 508; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VIII, 431.

¹⁸⁹³ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, II, 686.

¹⁸⁹⁴ Enâm, 6/9.

¹⁸⁹⁵ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 776.

¹⁸⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 397.

¹⁸⁹⁷ Humeydi, Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr b. İsa el-Kureşî, *el-Müsne'd*, I-II, 1. bs., thk., Hasen Selîm Esed ed-Dârânî, Dâru's-sakâ, Dimeşk, 1996, I, 298; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve irâbüh*, II, 231; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XX, 210; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 492; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VII, 646.

¹⁸⁹⁸ İbn ebî Şeybe, *el-Mûsânef*, VI, 395; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VII, 53.

¹⁸⁹⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VI, 401.

¹⁹⁰⁰ Müslim, "İman", 1; Ebû Dâvud, "Sünne", 17; Tirmizî, "İman", 4; Nesâî, "İman", 5; İbn Mâce, "İman", 9, "Eşrâtü's-sâat", 25.

O da “Ben onun için ne çok namaz ne de çokça oruç hazırladım. Fakat ben Allah’ı ve Resûlünü severim.” cevabını vermiştir. Resûlullah (s.a.v) da “Sen sevdiğinle beraber olacaksın.” buyurmuştur. Bu söz öyle bir sevinç dalgasına dönüşür ki Enes b. Mâlik (r.a) Müslümanların buna sevindiği kadar hiçbir şeye sevinmediğini bildirmiştir.¹⁹⁰¹ Esmâ bint Umeys (r.a) (ö. 40/661), Resûlullah’la (s.a.v) haccettiği bir sırada seyir halindeyken birden Cebrail’in dişi bir devenin üzerinde ona tecelli etmesiyle devenin Kur’ân’ın ağırlığına dayanamayarak diz çöktüğünü anlatmıştır. Bu sırada kendisinin Resûlullah’ın (s.a.v) yanına gelerek üzerindeki ridasını onun üzerine örttüğüne de değinmiştir.¹⁹⁰² Cebrail’in kendisi görünmeden gelişinin bir ses olarak duyulduğu da görülmüştür. Konuyla ilgili Ebû Zer (r.a), Resûlullah (s.a.v) ile beraberken bir ses işittiğini ve o sesi Resûlullah’a (s.a.v) sorunca Cebrail’in kendisine gelerek “Ümmetinden Allah’a şirk koşmayan her bir kişi cennete girecektir.” müjdesini haber verdiğini anlatmıştır. Ebû Zer de “Zina etmiş, hırsızlık yapmış olsa da mı?” diye sorunca Resûlullah (s.a.v) da “Zina etmiş hırsızlık yapmış olsa da.” buyurmuştur.¹⁹⁰³

Cebrail’in vahyi Allah’tan alma şekli de belli bir düzen ve uyum içinde seyreder. Bu konuda Nevvâs b. Sem’ân’ın (r.a) (ö. 50/670) bir rivayetinde Resûlullâh (s.a.v), Allah Teâlâ’nın bir emri vahyedeceğinde göklerin bu vahiyden ve Allah’ın emrinin korkusundan dolayı sarsılıp şiddetle titrediğini belirtir. Daha sonra bunu gök ehli işitince korkarak hemen Allah’a secdeye kapanırlar. Secdeden başını ilk kaldıran Cebrail olur. Allah vahyetmek istediğini ona söyler. Sonra Cebrail göğün meleklerine uğrar ve melekler kendisine “Ey Cebrail Rabbimiz ne buyurdu” diye sorunca “Gerçeği. O yücedir, büyüktür.” diye cevap verir. Onların hepsi Cebrail’in söylediğini söyler ve böylece o da Allah’ın emrettiği şekilde vahyi sonlandırır.¹⁹⁰⁴ Cebrail’in Hz. Peygamber’e (s.a.v) vahyi getirmek için indiğinde meleklerin kıyamet günü ile ilgili bir şey indiği zannıyla korktuğu da ifade edilir.¹⁹⁰⁵ Bu konuda İbn Abbas (r.a),¹⁹⁰⁶ Ka’b el-Ahbâr, Kelbî¹⁹⁰⁷ ve Mukâtil¹⁹⁰⁸ gök ehli olan meleklerin Allah’ın Cebrail’e Hz. Peygamber’e (s.a.v) iletmesi için verdiği vahyi, demirin sert bir kaya üzerinde çıkardığı ses gibi işittiklerini ve kıyamet korkusuyla derhal secdeye kapandıklarını anlatırlar.

¹⁹⁰¹ Ahmed, “Müsned”, XX, 208; Buhârî, “İman”, 37, “Tefsîru sûreti” 31, 2; Müslim, “İman”, 1,5,7; Ebû Dâvud, “Sünne”16; Tirmizî, “İman”, 4; Nesâî, “İman”, 5,6; İbn Mâce, “Mukaddime”, 9, “Fiten”, 25;

¹⁹⁰² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, IX, 518.

¹⁹⁰³ Buhârî, “İsti’zân”, 30; Müslim, “Zekât”, 32; Tirmizî, “İman”, 18; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, II, 288.

¹⁹⁰⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XX, 397-398; Mâtürîdî, *Te’vilât*, VIII, 443; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, III, 89; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, III, 680; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXV, 204; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XIV, 296; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VI, 456.

¹⁹⁰⁵ Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, IV, 253.

¹⁹⁰⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XX, 398.

¹⁹⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XIV, 297.

¹⁹⁰⁸ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, III, 532;

İbn Abbas (r.a), Kur'ân'ın Ramazan ayında, Kadir gecesinde bir defada toplu olarak dünya semasına indirildiğini, Cebrail'in emirler, yasaklar ve sebeplere göre parça parça buradan indirmeye devam ettiğini ifade etmiştir.¹⁹⁰⁹ Süddî, A'meş,¹⁹¹⁰ Katâde, Abdurrahman b. Zeyd¹⁹¹¹ ve Zeccâc da aynı kanaattedir.¹⁹¹² Genel olarak müfessirler “Biz onu mübarek bir gecede indirdik.”¹⁹¹³ ayetindeki mübarek gecenin; “Biz onu Kadir gecesinde indirdik.”¹⁹¹⁴ “Katımızdan bir emirle her hikmetli iş o gecede ayırt edilir.”¹⁹¹⁵ “Melekler ve ruh Rablerinin izniyle her bir iş için iner de iner.”¹⁹¹⁶ “Ramazan ayı Kur'ân'ın indirildiği bir aydır.”¹⁹¹⁷ gibi ayetleri dikkate alarak¹⁹¹⁸ Kadir gecesi olduğunu açıklamışlardır.¹⁹¹⁹ Mübarek gecenin Şaban ayının on beşinci gecesi olduğu düşüncesinde olanlar da vardır.¹⁹²⁰ Kur'ân'ın Levh-i Mahfûz'dan istinsah edilmesine Berat gecesinde başlanmış ve Kadir gecesinde sona erdirilmiştir.¹⁹²¹

Şa'bî'nin ifadesine göre bir yıl içinde indirilen ayetler Cebrail tarafından Hz. Peygamber'e (s.a.v) Ramazan ayında arz edilmektedir.¹⁹²² Bu ayda her ikisi de karşılıklı olarak Kur'ân'ı gözden geçirirlerdi.¹⁹²³ Resûlullah (s.a.v) her Ramazan ayında Cebrail'e Kur'ân'ı bir defa arz ederken vefat edeceği yıl iki defa arz etmiştir. Bu olaya “Arza-i Ahîra/Son Arza” denilmektedir. Zeyd b. Sâbit'in (r.a) (ö. 45/665) kıraati de bu son arzdan alınmıştır.¹⁹²⁴ Cebrail'in Ramazan'da Kur'ân'ı Hz. Peygamber'e (s.a.v) öğretmesi sebebiyle selef de Kur'ân'ı Ramazan ayında karşılıklı mütâlaa ederek gözden geçirmiştir.¹⁹²⁵ İbn Abbas (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) insanların en cömerdi olduğunu, Ramazan'da Cebrail ile karşılaştığında daha da cömert olduğunu ve Cebrail'in Ramazan'ın her gecesinde kendisiyle

¹⁹⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III, 447; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3452; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 123; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 217, 283; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 270; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 254; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 297, XX, 130; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VIII, 58; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VIII, 401.

¹⁹¹⁰ Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, I, 254.

¹⁹¹¹ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 172.

¹⁹¹² Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, V, 347.

¹⁹¹³ Duhân, 44/3.

¹⁹¹⁴ Kadir, 97/1.

¹⁹¹⁵ Duhân, 44/4.

¹⁹¹⁶ Kadir, 97/4.

¹⁹¹⁷ Bakara, 2/185.

¹⁹¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 270.

¹⁹¹⁹ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, V, 347; Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, III, 379; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 172; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 270; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VIII, 58; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 124.

¹⁹²⁰ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, III, 379; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 172; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VIII, 58; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 124; Hz. Âişe (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) Şaban ayının on beşinci gecesi ibadet etmek için kendisinden izin istediğini ve secde halindeyken etmiş olduğu duayı sabah olunca ona zikrettiğini haber verir. Resûlullah (s.a.v) da onları kendisine Cebrail'in öğrettiğini ve secdede tekrar etmeyi emrettiğini söyler. bkz. Beyhakî, *Şuabü'l-iman*, V, 363; Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, VII, 404.

¹⁹²¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 271; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, VIII, 58

¹⁹²² Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 217.

¹⁹²³ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 10.

¹⁹²⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, X, 545.

¹⁹²⁵ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-menâr*, II, 129.

bir araya gelerek Kur'ân'ı müzakere ettiklerini vurgular.¹⁹²⁶ İbn Abbas (r.a), Cebrail'in Resûlullah'a (s.a.v) "*Elif Lâm Mîm Bu kendisinde şüpheli olmayan bir kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir.*"¹⁹²⁷ ayetlerini son arz ettiği ayetler olarak açıklar.¹⁹²⁸

Kur'ân Hz. Peygamber'e (s.a.v) Cebrail vasıtasıyla toplu halde değil de parça parça indirilmiştir. Bu durumu inkârcıların "*Kur'an ona bir defada toptan indirilseydi ya!*"¹⁹²⁹ diye bahane olarak ileri sürdükleri beyan edilmiştir. Kur'ân bunun sebebini Hz. Peygamber'in (s.a.v) kalbinin pekiştirilmesi için bölümler halinde ağır ağır okunmasına olan ihtiyaca bağlamıştır.¹⁹³⁰ İbn Abbas (r.a) "*Kalbin pekiştirilmesi*" ifadesini, Cebrail tarafından vahiy ile sağlamlaştırılması olarak anlamıştır.¹⁹³¹ Kur'ân parça parça inince Hz. Peygamber (s.a.v) her defasında Cebrail'i görüyor ve kalbi daha da kuvvetleniyordu. Böylece hem görevini ifa etme hem de bu yolda başına gelebilecek sıkıntılara göğüs germe konusunda kendisini daha güçlü hissediyor, kalbi sükûn buluyor, ruhu kemale eriyordu.¹⁹³² Ayrıca Tevrat, Zebûr ve İncil'in toplu halde indirildiği Mûsâ (a.s), Dâvûd (a.s) ve İsâ (a.s) yazabilirken Hz. Peygamber (s.a.v) ümmiydi. Toplu halde inmesi durumunda ezberlemesi ve zihnine yerleşmesi zorlaşabilirdi. Kur'ân'ın yaşanan vakalara göre inmesi; manasına odaklanmayı ve dikkati gerektiriyor, inen her bir bölümle inkârcılara meydan okunuyor, onlar da inen vahye karşı aciz kalıyorlardı. Hem bu durum hem de Cebrail'in olaylara göre inmesi, Resûlullah'ın (s.a.v) kalbine sebat, güç ve kuvvet kazandırıyor.¹⁹³³ Böylece Kur'ân'a muhatap olan Müslümanların her bir bölümün indirildiği yer ve sebepleri daha iyi kavrayıp öğrenmeleri ve Kur'ân'ı kolayca ezberlemeleri mümkün oluyordu. Nitekim bu kolaylık sayesinde çok sayıda hafız, kurrâ ve fakih yetişmiştir.¹⁹³⁴

Cebrail'in Kur'ân'ı beşer ayet halinde indirdiği nakledilmiştir. Bu konuda Hz. Ömer (r.a)¹⁹³⁵ ve Ebû'l-Âliye¹⁹³⁶ Kur'ân'ı beşer ayet olarak öğrenmeyi tavsiye ederken; Ebû Saîd el-Hudrî¹⁹³⁷ (r.a) de beş ayet sabah, beş ayet de akşam öğretirken her biri bunun sebebini Cebrail'in Kur'ân'ı Hz. Peygamber'e (s.a.v) beşer ayet indirmesine bağlamışlardır. Sureleri oluşturan ayetlerin bu şekilde küçük bölümler halinde gelişinin yanında surenin bütün halinde

¹⁹²⁶ Buhârî, "*Bedü'l-vahy*", 1, "*Savm*", 7, "*Fezâilü'l-Kur'ân*", 7; Müslim, "*Fezâil*", 50.

¹⁹²⁷ Bakara, 2/1-2.

¹⁹²⁸ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I, 59; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 122.

¹⁹²⁹ Furkan, 25/32.

¹⁹³⁰ Furkan, 25/32.

¹⁹³¹ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 2690.

¹⁹³² Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, II, 635; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIV, 457.

¹⁹³³ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 123.

¹⁹³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 369-370.

¹⁹³⁵ Beyhakî, *Şuabü'l-îman*, III, 346; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, V, 346; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VIII, 178.

¹⁹³⁶ Beyhakî, *Şuabü'l-îman*, III, 346.

¹⁹³⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimesşk*, XX, 391; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, V, 346. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VIII, 178.

indirildiği de görülmüştür. Bu konuda Enes b. Mâlik (r.a), Hz. Peygamber'in (s.a.v) Enâm suresinin kendisine toptan indirildiğini Cebrail'in yanında bulunan elli veya elli bin meleklerle bir düğün coşkusuyla onu getirerek havuza suyun yerleştirilmesi gibi göğsüne yerleştirdiklerini söylediğini nakletmiştir.¹⁹³⁸ Gerçekten de Enâm suresinin gelişi dikkat çekicidir. Cebrail bu sureyi beraberinde gökle yer arasını kaplayan, tesbîh, temcîd ve tahmîd nağmeleriyle az kalsın yeri sarsılacak hale getiren yetmiş bin meleklerle indirmiştir.¹⁹³⁹ İbn Abbas (r.a) da bu surenin Mekkî olup toptan indirildiğini ve Cebrail'e eşlik eden yetmiş bin meleğin Mekke'yi kuşatan iki dağın arasını doldurup taşırdığını haber vermiştir.¹⁹⁴⁰ Fatiha suresini ise yer yüzüne hiç inmemiş bir meleğin indirdiği rivayeti de vardır.¹⁹⁴¹ Atâ b. Ebû Rebâh ise Fatiha suresini Mekke'de bir cuma günü Allah'ın Hz. Peygamber'e (s.a.v) ikramı olarak Cebrail'in beraberinde yedi meleklerle indirdiğini söylemiştir.¹⁹⁴² Ebû Meysere Amr b. Şürahbîl (ö. 63/683), Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) Fatiha suresini öğrettiğini, okuyup bitirdiğinde ise “Âmin” demesini isteyince onun da “Âmin” dediğini nakletmiştir.¹⁹⁴³ İbn Abbas (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) yanında Cebrail varken üst tarafından bir gürültü işittiklerini anlatmıştır. Bu sırada Cebrail gözünü yukarı kaldırmış, “Bu daha önce hiç açılmamış gökteki bir kapıdır.” dedikten sonra o kapıdan bir melek inmiş ve Resûlullah'ın (s.a.v) yanına gelerek “Senden önce hiçbir peygambere verilmeyip sana verilmiş olan iki nur olan Fâtiha suresi ve Bakara suresinin son ayetlerinden dolayı sana müjdeler olsun. O iki sureden okuyacağın her bir harf için sevap verilir.” demiştir.¹⁹⁴⁴

Kur'ân'ı okumanın kolaylaştırılması bağlamında Hz. Peygamber'in (s.a.v) talebi doğrultusunda Cebrail'in yedi harfle okuma kolaylığı getirdiği zikredilir. Bununla ilgili olarak İbn Abbas (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) Cebrail'in kendisine bir harf üzere okutmasından sonra ondan yedi harfe kadar artırmasında ısrar etmesiyle bu artışın yedi harf üzere okutmasıyla tamamlandığını söylediğini nakleder.¹⁹⁴⁵ Übey b. Ka'b (r.a.) ise okumuş olduğu bir ayeti başka bir sahabinin kendisinden farklı okumasıyla; Müslüman olduğundan bu yana hiç bu kadar içini tırmalayan bir durumla karşılaşmadığını söyler. Her ikisi de bu okuyuşu kendilerine Resûlullah'ın (s.a.v) okuttuğunu söyleyince ona giderler. Resûlullah (s.a.v) da onlara Cebrail ve Mikâil'in kendisine gelerek Cebrail'in sağına, Mikâil'in de soluna

¹⁹³⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XII, 471.

¹⁹³⁹ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, I, 548.

¹⁹⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XII, 471.

¹⁹⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 177.

¹⁹⁴² Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 26.

¹⁹⁴³ İbn Ebî Şeybe, *Mûsânef*, II, 187; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 18; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 79; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 31; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 34; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 25; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 99-100.

¹⁹⁴⁴ Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 254; Nesâî, “İftitâh”, 25. Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 79; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, I, 15; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 23; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, I, 14.

¹⁹⁴⁵ Buhârî, “Bedü'l-halk” 6; Taberî, Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 29, 31; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 47.

oturmasından sonra Cebrail'in Kur'an'ı bir harf üzere okumasını istediğini Mikâil'in "Onu artırmasını iste" demesiyle de bu durumun yedi harfe kadar devam ettiğini belirtir.¹⁹⁴⁶ Yine Übey b. Ka'b (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) Mirâ taşlığında Cebrail ile karşılaştığında ona kendisinin ümmi bir topluluğa gönderildiğini, içlerinde çocuk, hizmetçi, piri fâni yaşlı ve aciz olanların olduğunu söylediğini aktarır. Bunun üzerine Cebrail "O halde Kur'an'ı yedi harf üzere okusunlar." der.¹⁹⁴⁷ Benzer diğer bir rivayette ise Cebrail, "Ey Muhammed Kur'an yedi harf üzere indirildi." karşılığını verir.¹⁹⁴⁸ Bu yedi harfi Cebrail, her yıl yapmış olduğu "Arza"da Hz. Peygamber'e (s.a.v) içinde i'câzı ve en iyi vasfı barındıracak şekilde arzeder.¹⁹⁴⁹ Kur'an'ın yedi harf üzere indirilişi, Cebrail'in her bir "Arza"da Resûlullah'a bir harf üzere getirmesi ve böylece tamamlanana kadar devam etmesiyle olur.¹⁹⁵⁰

Cebrail ayetlerin tertibiyle de bizzat ilgilenmiştir. Bu sebeple Hz. Ebû Bekir'in (r.a) cem ettiği ve Hz. Osman'ın (r.a) istinsah ettirdiği Mushaflardaki tertibin, aldığı emre uygun olarak Cebrail'in tertibi kabul edilmiştir.¹⁹⁵¹ İbn Abbas (r.a), Cebrail'in Hz. Peygamber'den (s.a.v) "Öyle bir günden sakının ki, o gün hepiniz Allah'a döndürülüp götürüleceksiniz."¹⁹⁵² ayetinin Bakara suresi iki yüz sekseninci ayetin başına konulmasını istediğini haber vermiştir.¹⁹⁵³ Osman b. Ebû'l-Âs (r.a) (ö. 51/671), Resûlullah'ın (s.a.v) yanında otururken onun aniden gözünü çevirip "Cebrail bana geldi ve 'Şüphesiz ki Allah adaleti emreder.'¹⁹⁵⁴ cümlesiyle başlayan ayeti, bu surenin şu yerine koymayı emretti." dediğini aktarmıştır.¹⁹⁵⁵ İmam Mâtürîdî, Cebrail'in getirdiği vahyi Kur'an'da konulması emredilen yeri çok iyi bildiğini ve bu işte kesinlikle isabet ettiğini belirterek ayet ve surelerin tertibindeki rolüne dikkat çekmiştir.¹⁹⁵⁶

Cebrail, Kur'an ayetlerini getirdiği gibi onları okuma, tefsir etme ve ibadetleri uygulama gibi konularda da Hz. Peygamber'e (s.a.v) rehberlik etmiştir. Bu konuda İbn Mesûd (r.a), Hz. Peygamber'in (s.a.v) huzurunda Kur'an okumaya başlarken "Kovulmuş şeytandan işiten ve bilene sığınırım." demesi üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.v) bunu "Kovulmuş

¹⁹⁴⁶ Nesâî, "İftitâh", 9; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 33-34; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 21.

¹⁹⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 35.

¹⁹⁴⁸ Tirmizî, "Kırâât", 11; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, I, 42.

¹⁹⁴⁹ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 47.

¹⁹⁵⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 22.

¹⁹⁵¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VI, 468.

¹⁹⁵² Bakara, 281.

¹⁹⁵³ Vâhidî, *el-Vesît*, I, 400; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 392; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 323; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 378; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VII, 87-88; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, III, 375; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 163; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 226; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîd*, II, 719; Ebüssuûd, *İrşâdû'l-akli's-selîm*, I, 268; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 439; *et-Tahrîr ve'tenvîr*, I, 78.

¹⁹⁵⁴ Nahl, 16/90.

¹⁹⁵⁵ Ahmed, *Müsned*, XXIX, 441; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 513; Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, V, 159; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, VII, 456.

¹⁹⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, VIII, 97.

şeytandan Allah’a sığınırım.” diye düzeltmesini istediğini haber vermiştir. Bunun sebebini de Cebrail’in kendisine Kalem ve Levh-i Mahfûz’dan getirip bu şekilde okutması olarak açıklamıştır.¹⁹⁵⁷ Hz. Âişe (r.a), Resûlullah’ın (s.a.v) sadece birkaç ayet dışında Kur’ân’dan bir şey tefsir etmediğini onları da kendisine Cebrail’in öğretmiş olduğunu açıklamıştır.¹⁹⁵⁸ İbn Abbas (r.a), bunlardan biri olan “*Göklerdeki her şey ve yerdeki her şey onundur.*”¹⁹⁵⁹ ayetini, Cebrail’in Hz. Peygamber’e (s.a.v) mahlukatın, göklerin, yerlerin ve ikisinin arasında bilinen ve bilinmeyen her bir şeyin Allah’a ait olduğunu söyleyerek tefsir ettiğini belirtmiştir. Tefsir sona erince Cebrail “Ey Muhammed işte hiçbir şeye benzemeyen Rabbin budur.” demiştir.¹⁹⁶⁰ Cebrail, tefsirini bilmediği ayetlerin açıklamasını da Allah katından getirerek paylaşmıştır. Bir rivayette Hz. Âişe (r.a), Resûlullah’a (s.a.v) “*Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm.*” ayetini¹⁹⁶¹ sormasından dolayı Cebrail’in inerek “Allah sana selam ediyor ve salih kulum sadık bir niyet ve temiz bir kalple ey Rabbim derse Ben de ona buyur kulum der ve ihtiyacını yerine getiririm.” dediğini haber vermiştir.¹⁹⁶² Yine “*Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir.*”¹⁹⁶³ ayeti nazil olduğunda Resûlullah’ın (s.a.v) “Ey Cebrail bu nedir?” sorusuna “Ben de bilmiyorum, bilene sorayım.” karşılığını verdikten sonra “Ey Muhammed Allah sana, seninle bağını koparanla bağ kurmanı, seni mahrum bırakana vermeni ve sana zulmedeni affetmeni emrediyor.” demiştir.¹⁹⁶⁴

Tefsir kaynaklarında Hz. Peygamber’in (s.a.v) Cebrail’in kendisine vahyi iletmesi sırasında hemen ezberleme arzusu, iletilen vahyi unutma korkusu gibi sebeplerle acele etmesi ve dudaklarını hareket ettirmesinden dolayı daha sakin ve güven duygusu içinde hareket etmesine dair mesajlar aldığı üzerinde de durulmuştur. Vahyi Cebrail ile eş zamanlı okumaması istenmiştir.¹⁹⁶⁵ Bu konuyla ilgili İbn Abbas (r.a), Hz. Peygamber’in (s.a.v) Cebrail kendisine vahiy indirdiği zaman dilini, dudaklarını hareket ettirmesi ve bu konuda kendini zorlamasından dolayı “*Onu çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Şüphesiz onu toplamak ve*

¹⁹⁵⁷ Vâhidî, *el-Vesît*, III, 84; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/634; Kurtubî, *el-Câmi‘ li ahkâmi ‘l-Kur’ân*, I, 87; Beyzâvî, *Envâru ‘t-tenzîl*, III, 240; Neseî, *Medârikü ‘t-tenzîl*, II, 233; Ebüssuûd, *İrşâdü ‘l-akli ‘s-selîm*, V, 140.

¹⁹⁵⁸ Taberî, *Câmiu ‘l-beyân*, I, 84; Mâtürîdî, *Te ‘vilât*, I, 204; İbn Atiyye, *el-Muharreru ‘l-vecîz*, I, 10, 41.

¹⁹⁵⁹ Bakara, 2/255.

¹⁹⁶⁰ Taberî, *Câmiu ‘l-beyân*, I, 143; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru ‘l-Kur’âni ‘l-azîm*, II, 488.

¹⁹⁶¹ Bakara, 2/186.

¹⁹⁶² İbn Kesîr, *Tefsîru ‘l-Kur’âni ‘l-azîm*, I, 374; Süyûtî, *ed-Dürrü ‘l-mensûr*, I, 474.

¹⁹⁶³ A’râf, 7/199.

¹⁹⁶⁴ Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, II, 105; Taberî, *Câmiu ‘l-beyân*, XIII, 330; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru ‘l-Kur’âni ‘l-azîm*, V, 1638; Kuşeyrî, *Letâifü ‘l-işârât*, III, 617; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 190; İbn Atiyye, *el-Muharreru ‘l-vecîz* I,7; Râzî, *Mefâtihu ‘l-gayb*, XV, 435; Ebû Hayyân, *el-Bahru ‘l-muhît*, V, 256; Ebüssuûd, *İrşâdü ‘l-akli ‘s-selîm*, III, 308; Bursevî, *Rûhu ‘l-beyân*, III, 298.

¹⁹⁶⁵ Mukâtil, *et-Tefsîru ‘l-kebîr*, III, 43, IV, 512; Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I, 283; Zeccâc, *Meâni ‘l-Kur’ân ve i ‘râbüh*, V, 253; Mâtürîdî, *Te ‘vilât*, VII, 314; Semerkandî, *Bahru ‘l-ulûm*, II, 413; Mâverdî, *en-Nuket ve ‘l-uyûn*, III, 429; Begavî, *Meâlimü ‘t-tenzîl*, III, 276; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 90; İbn Atiyye, *el-Muharreru ‘l-vecîz*, IV, 66; Râzî, *Mefâtihu ‘l-gayb*, XXII, 104, XXX, 727-729; Beyzâvî, *Envâru ‘t-tenzîl*, IV, 40, V, 266; Neseî, *Medârikü ‘t-tenzîl*, II, 385.

okumak bize aittir. O halde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy. Sonra onu açıklamak da bize aittir.”¹⁹⁶⁶ ayetlerinin indiğini haber vermiştir.¹⁹⁶⁷ “*Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur'an'ı okumakta acele etme.*”¹⁹⁶⁸ ayeti de bu konuyla ilgilidir. Yine İbn Abbas (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) Cebrail daha vahyi sona erdirmeden kaçırma korkusu ile vahyin baş tarafını söylemesi üzerine Cebrail'in “Böyle yapma” uyarısına “Unuturum korkusuyla” karşılığını vermesi sebebiyle “*Sana Kur'an'ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın.*”¹⁹⁶⁹ ayetinin indiğini aktarmıştır.¹⁹⁷⁰ Bu ayetler indikten sonra Cebrail geldiğinde Hz. Peygamber (s.a.v) başını öne eğip sessizce dinlemiş, gittiğinde ise Allah'ın kendisine vahyettiği şekilde okumaya devam etmiştir.¹⁹⁷¹

İbn Abbas (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) ezberlemeye olan iştiağı, unutma korkusu ve Kur'ân'a olan düşkünlüğünden dolayı Cebrail daha vahyi bitirmeden onu okumaya başlamasını, Allah Teâlâ'nın yasakladığını açıklar.¹⁹⁷² Süddî ise Cebrail'in Kur'ân ayetlerini indirdiği esnada Resûlullah'ın (s.a.v) onları ezberlemek için kendini çok yorup zahmet çekmeye başlamasından ve daha onları ezberlemeden hatta bildiklerini de unutarak Cebrail'in yükselmesinden korktuğundan bahseder.¹⁹⁷³ İbn Abbas (r.a), Mücâhid, Dahhâk, Hasan el-Basrî ve Katâde Hz. Peygamber'in (s.a.v) vahyin inişi sırasında söylenenleri unutmaktan korktuğu için acele ederek dudaklarını kıpırdattığı konusunda fikir birliği ederler. Saîd b. Cübeyr bunu hemen ezberleme arzusuna, Şa'bî ise vahye olan sevgisinden dolayı onu bir an önce söylemek istemesine bağlar.¹⁹⁷⁴ Resûlullah'ın (s.a.v) acele etmemesini isteyen beyanın, Kur'ân'ın mücmel kısımlarıyla ilgili bir açıklama gelmeden onları tebliğ etmek için acele etme anlamına geldiği de vurgulanır.¹⁹⁷⁵ İmam Mâtürîdî ise bu beyanın, yasaklamaktan ziyade ona vahyedilenleri ezberlemek için tekrarlama meşakkati çekmesine ihtiyaç olmadığını bildiren bir müjde olabileceği üzerinde durur. Çünkü herhangi bir insanın böyle bir metni ezberlemesi çok büyük bir çaba ve emekle mümkün iken Resûlullah'a (s.a.v) çok hızlı ve kolayca ezberleme gücü verilmiş olması sadece mucize ile açıklanabilir.¹⁹⁷⁶ Cebrail'e gerekmesi halinde ezberleyinceye kadar tekrarlayarak okuması emredildiğinden ümmî olan

¹⁹⁶⁶ Kıyâmet, 75/16-19.

¹⁹⁶⁷ Buhârî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 28; Müslim, “el-İstima' li'l-kırâa”, 147; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 65-66; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 184; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 106.

¹⁹⁶⁸ Taha, 20/114.

¹⁹⁶⁹ A'lâ, 87/6.

¹⁹⁷⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, I-XXV, 2. bs., thk., Hamdî b. Abdilmecîd es-selefî, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire, 1415/1999, XII, 120; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VIII, 433.

¹⁹⁷¹ Buhârî, “Tefsîru sûreti 75, 1; Müslim, “Salât”, 448; Tirmizî, “Tefsîru sûreti 75”, 1; Nesâî, “İftitâh”, 37; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 106.

¹⁹⁷² Vâhidî, *el-Vesît*, III, 223; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XI, 250.

¹⁹⁷³ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 2437.

¹⁹⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 66-67.

¹⁹⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 90.

¹⁹⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, X, 344-345.

Resûlullah (s.a.v) onun okuduğu vahyi ezberlemiş ve hiçbir şeyi unutmamıştır.¹⁹⁷⁷ “Cebrail’in okuyuşunu sana öğreteceğiz.”,¹⁹⁷⁸ “Cebrail’in diliyle onu sana okuyacağız.” ya da “Okumayı ilham ederek seni okuyan hale getireceğiz.” anlamına gelen¹⁹⁷⁹ “*Sana okuyacağız sen de unutmayacaksın.*”¹⁹⁸⁰ ayetiyle de ona unutmayacağı konusunda güvence verilmiştir.¹⁹⁸¹

3.2.5.2. Vahyin Korunması ve Bir Müddet Kesintiye Uğraması

Tefsir kaynaklarında resûlün önünde ve arkasında gözetleyicilerin yürütüldüğünden¹⁹⁸² ve zikrin indirilip korunduğundan¹⁹⁸³ bahseden ayetlerden hareketle Hz. Peygamber’in (s.a.v), vahyi indiren Cebrail’in ve vahyin, gözcü meleklerle korunduğu anlatılır.¹⁹⁸⁴ Katâde, gözcülük görevinin meleklerce yürütüldüğüne dikkat çekerken¹⁹⁸⁵ Ferrâ da gözcü melekleri gökten vahyi indirdiği sırada Cebrail’i koruyan melekler olarak tanımlar. Zira resûl ümmetine tebliğ etmeden önce cinlerin kulak hırsızlığı yaparak kâhinlerine iletmesini önlerler.¹⁹⁸⁶ Böylece önceki kitapların aksine Kur’ân’ın her türlü ziyade ve noksandan, tahrif ve tebdilden korunacağı vurgulanır.¹⁹⁸⁷ İmam Mâtürîdî, tebliğde bulunan meleğin kendini cinlerin ezasından koruyacak gücünün olması, emin olması ve değişiklik yapılacağından korkmamasını ileri sürerek bu görüşü tutarsız bulur. Vahyi yüceltmek ve elçilik görevine şeref katmak için meleklerin onunla gönderilmiş olabileceği ihtimalinden bahseder.¹⁹⁸⁸ Saîd b. Cübeyr, Cebrail’in, İbn Abbas (r.a) ve Abdurrahman b. Zeyd, Hz. Peygamber’in (s.a.v), Süddî ise vahyin gözcü meleklerce önden ve arkadan cinlerden ve şeytanlardan korunduğunu ileri sürerler.¹⁹⁸⁹ İbn Abbas (r.a)¹⁹⁹⁰ ve Saîd el-Müseyyeb dört gözcü koruyucu melektir,¹⁹⁹¹ Saîd b. Cübeyr ise Cebrail’in her bir vahyi, yanında dört melek varken indirdiğinden söz eder.¹⁹⁹² Dahhâk bu korumanın sebebini şeytanın melek şekline girerek işi karıştırmasını önlemek, İbrâhim en-Nehâî ise vahyi cinlerden korumak olarak

¹⁹⁷⁷ *Keşşâf*, IV, 738.

¹⁹⁷⁸ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 242; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 18.

¹⁹⁷⁹ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 305.

¹⁹⁸⁰ A'lâ, 87/6.

¹⁹⁸¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 215.

¹⁹⁸² Cin, 72/27-28.

¹⁹⁸³ Hicr, 15/9.

¹⁹⁸⁴ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 466-467; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIII, 672-673; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, X, 202.

¹⁹⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIII, 672-673.

¹⁹⁸⁶ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, III, 196.

¹⁹⁸⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 572.

¹⁹⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 266-267.

¹⁹⁸⁹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, VI, 122-123; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 385.

¹⁹⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIII, 673; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 110.

¹⁹⁹¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 29.

¹⁹⁹² İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, X, 3378; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 30; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 110.

açıklar.¹⁹⁹³ İmam Mâtürîdî, Resûlullah'ın meleğin vahyi ile şeytanın vahyini birbirine karıştırma ihtimali olmadığı gerekçesiyle bu tür görüşleri mantıklı bulmadığını belirtir.¹⁹⁹⁴ Kur'an'da peygamberlerin temenni ettikleri her bir şeye dair şeytanın vesvese vermekten geri kalmadığı fakat Allah'ın bu vesveseyi giderip ayetlerini sağlamlaştırdığı ifade edilir.¹⁹⁹⁵ Dahhâk bu vesveseyi Allah'ın emriyle Cebrail'in giderdiği Allah'ın da ayetlerini sağlamlaştırdığı görüşündedir.¹⁹⁹⁶ Bu konuda Mukâtil, "Ebyâz" isimli bir şeytanın Hz. Peygamber'e (s.a.v) telkinde bulunmak için Cebrail suretine büründüğü bir sırada Cebrail'in gelerek şeytanla Hz. Peygamber'in (s.a.v) arasına durduğunu anlatır. Cebrail basit bir şekilde eliyle defeder etmez şeytan fırkasıyla beraber Mekke'den Hind'in en uzak bir bölgesine düşüverir.¹⁹⁹⁷ Said b. el-Müseyyeb de Resûlullah'ın (s.a.v) amcası Ebû Talip'le beraber Hz. Hatice'nin (r.a) kölesi Meysere'nin kafilesinde, karanlık bir gecede yapılan bir yolculukta devenin üzerinde iken İblis'in devenin yularını tutarak yoldan çıkmasına sebep olduğundan bahseder. Cebrail derhal gelip onu bir üfleyişle Habeş diyarına fırlatır.¹⁹⁹⁸ Saîd b. Cübeyr ise Hind diyarına fırlattığını söyler.¹⁹⁹⁹ Râzî ise "Kim rüyasında beni görürse, o gerçekte beni görmüştür. Çünkü şeytan benim suretime giremez."²⁰⁰⁰ hadisinden yola çıkarak rüyada bile peygamberin kılığına giremeyen şeytanın Allah'ın vahyini tebliğle meşgul olduğu bir sırada Cebrail'e benzeme gücüne sahip olamayacağını belirterek bu tür görüşlere katılmaz. Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v) "Ömer bir yola girmeye dursun; şeytan mutlaka yolunu değiştirir, başka bir yola girerdi."²⁰⁰¹ ifadesini zikrederek aynı yolda, Hz. Ömer'le (r.a) birlikte bulunma cesaretini gösteremeyen şeytanın, Allah'ın vahyini tebliğ ettiği bir yerde Cebrail'le bulunmaya asla gücünün yetmeyeceğine değinerek bir başka tutarsızlığa işaret eder.²⁰⁰²

Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelişinin gecikmesi, buna bağlı olarak da vahyin bir müddet gelmeyişi konusunda tefsir kaynaklarında çeşitli rivayet ve görüşlere yer verilir. Bu alandaki veriler gözden geçirildiğinde birbirinden farklı sebeplerle vahyin ve Cebrail'in bir müddet gelmediği görülür. Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelişinin gecikme süresi ve vahyin kesintiye uğrama zamanı konusunda üzerinde uzlaşılan bir süre yoktur. Aynı zamanda vahyin kaç defa kesintiye uğradığı ve Cebrail'in kaç defa gelişinin geciktiği de net olarak tespit edilebilmiş değildir. Mücâhid ve İbn Cüreyc on iki; Kelbî on beş; İbn Abbas (r.a) yirmi

¹⁹⁹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIII, 672-673.

¹⁹⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 266.

¹⁹⁹⁵ Hac, 22/52.

¹⁹⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 668; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, V, 390.

¹⁹⁹⁷ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 603-604.

¹⁹⁹⁸ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 268; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 458; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 381.

¹⁹⁹⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XX, 97.

²⁰⁰⁰ İbn Mâce, "Rüya", 2.

²⁰⁰¹ Buhârî, "Fezâilü's-Sahâbe", 6.

²⁰⁰² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVII, 614.

beş; Dahhâk, Süddî ve İkrime kırk gün boyunca vahyin kesintiye uğradığını ve Cebrail'in gelmediğini belirtirler.²⁰⁰³

Hiz. Âişe (r.a), Hiz. Peygamber'in (s.a.v) vahyin kesilmesine çok üzüldüğü bir gün Cebrail'in ona görünüp "Ey Muhammed sen hakikaten Allah'ın elçisisin" diye seslendiğinden bahsetmiştir. Bunun üzerine Resûlullah'ın (s.a.v) endişesi kaybolmuş ve sakinleşmiştir. Yine vahyin gelmesinin uzadığı bir gün Cebrail kendisine tekrar görünmüş ve aynı sözleri söylemiştir.²⁰⁰⁴ Câbir b. Abdullah (r.a) da vahyin bir müddet kesilmesine Resûlullah'ın (s.a.v) üzülp sıkıldığı bir anda Cebrail'in ona görünerek "Sen Allah'ın peygamberisin" diye hitap ettiğini anlatmıştır. Böylece o heyecanı dağılarak kendine gelmektedir. Yine böyle bir günde yürüdüğü bir sırada gökten aniden gelen bir sesi işiterek başını kaldıran Hiz. Peygamber (s.a.v) Hira'da kendisine gelen meleği gökle yer arasında bir Kürsî'nin üstünde otururken görmüş ve ürkererek dizüstü çökmüştür. Daha sonra Hiz. Hatice'nin (r.a) yanına giderek "Beni örtünüz." sözüyle üzerine örtü sermişlerdir. Bu haldeyken "Ey örtünüp bürünen kalk da uyar. Rabbini yücelt. Nefsini arındır. Şirkten uzak dur."²⁰⁰⁵ ayetleri inmiş daha sonra vahiy peş peşe devam etmiştir.²⁰⁰⁶

Cündeb b. Abdullah'tan (r.a) (ö. 70/690) nakledilen rivayetlerde Cebrail'in Resûlullah'a (s.a.v) gelmesi gecikince müşriklerin "Rabbi Muhammed'i terk etti." demeleri;²⁰⁰⁷ bir kadının Resûlullah'a (s.a.v) "Arkadaşını göremiyorum, onun sana gelmesi gecikti." demesi²⁰⁰⁸ yine "Şeytanını göremiyorum, onun sana gelmesi gecikti." sözü üzerine "Kuşluk vaktine andolsun, Karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun ki, Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da."²⁰⁰⁹ ayetleri nazil olur.²⁰¹⁰ Hiz. Âişe (r.a), bu ayetlerin Kureyş kâfirlerinin Hiz. Peygamber'in (s.a.v) kederli haline bakarak "Rabbinin sana darıldığını görüyoruz." sözlerinden dolayı, İbn Cüreyc ise "Rabbi Muhammed'i terk etti." demeleri sebebiyle indiğini ifade ederler.²⁰¹¹

Süddî, Mekke'de Resûlullah'ın (s.a.v) Cebrail'in gelmesinin gecikmesine üzüldüğünü ve bu durumun kendisine çok ağır gelmesinden dolayı Hiz. Hatice'ye (r.a) derdini döktüğünü anlatır. Hiz. Hatice'nin (r.a) ona "Belki de Rabbin seni bıraktı ve sana darıldı." demesi üzerine

²⁰⁰³ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 2414; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 591; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 266; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXXI, 192; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XI, 128.

²⁰⁰⁴ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 280.

²⁰⁰⁵ Müddessir, 74/1-5.

²⁰⁰⁶ Ahmed, *Müsned*, XXII, 368; Buhârî, "Bedü'l-vahy, 1, "Tefsîru sûreti 74", 1; Müslim, "İman", 255, 257; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 8. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 271.

²⁰⁰⁷ Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 435-436; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 486.

²⁰⁰⁸ Ahmed, *Müsned*, XXXI, 94; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 486.

²⁰⁰⁹ Duhâ, 93/1-3.

²⁰¹⁰ Buhârî, "Teheccüd", 4, "Fezâilü'l-Kur'an", 1; Müslim, "Cihâd", 114-115; Nesâî, "İftitâh", 70; Tirmizî, "Tefsîru sûreti 93, 1; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 486; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 410-411.

²⁰¹¹ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, VI, 292.

Cebrail “*Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da.*”²⁰¹² ayetini getirir. Resûlullah’ın (s.a.v) “Ey Cebrail bana gelmekte geciktin az kalsın kötü zanna kapılacaktım.” sözüne ise “*Biz ancak Rabbinin emriyle ineriz.*”²⁰¹³ karşılığını verir.²⁰¹⁴ İbn Abbas (r.a) ise Resûlullah’ın (s.a.v) Cebrail’e “Seni mevcut ziyaretinden daha fazla bizi ziyaret etmene mâni olan nedir?” sorusu üzerine ilgili ayetin²⁰¹⁵ indiğine değinir.²⁰¹⁶ Cebrail’in yine böyle bir gecikme sonrası Hz. Peygamber’e (s.a.v) geldiğinde birbirlerine hasret kaldıklarını ifade eden cümleler kurduktan sonra Cebrail’in aynı ayeti²⁰¹⁷ dile getirdiği anlatılır.²⁰¹⁸

Cebrail’in gecikmesiyle ilgili Mücâhid, İkrime, Dahhâk, Katâde, Kelbî ve Mukâtil, Hz. Peygamber’e (s.a.v) kavminin Ashâb-ı Kehf, Zü’l-karneyn ve ruhun ne olduğu konusunda sorular sorduklarını ve Hz. Peygamber’in (s.a.v) de “İnşallah” demeden “Yarın haber veririm.” dediğini naklederler. Fakat Cebrail gecikir bu da Resûlullah’a (s.a.v) çok ağır gelir. Üç gün sonra gelince Resûlullah (s.a.v) ve Cebrail birbirlerine olan özlemlerini ifade ederler.²⁰¹⁹ Mücâhid ise Resûlullah’ın (s.a.v) Cebrail’e kendisine geç gelme sebebini sorduğunda onun “Siz tırnaklarınızı kesmezken, parmak boğumlarınızı temizlemezken, bıyıklarınızı almazken ve misvak kullanmazken size nasıl gelebilirim.” cevabını verdiğini dile getirir.²⁰²⁰ Zeyd b. Eslem de Hz. Peygamber’in (s.a.v) evinde bulunan bir köpek yavrusundan dolayı Cebrail’in ona gelmediğine değinir. Bir müddet sonra Cebrail indiğinde Hz. Peygamber’in (s.a.v) ona sitem etmesi üzerine “Biz köpek veya sûret bulunan bir eve girmeyiz.” karşılığını verir.²⁰²¹

²⁰¹² Duhâ, 93/3.

²⁰¹³ Meryem, 19/64.

²⁰¹⁴ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VII, 2414; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXXI, 192; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, X, 454; Abdullah b. Şeddâd da benzer ifadelerle Cebrail’in Hz. Peygamber’e (s.a.v) gelmesi gecikince Hz. Hatice’nin (r.a) “Rabbinden haber alamıyorum. Herhalde Rabbin sana darıldı.” demesinden sonra da Duhâ suresinin nazil olduğunu haber vermiştir. bkz., Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIV, 520-521.

²⁰¹⁵ Meryem, 16/64.

²⁰¹⁶ Buhârî, “Tefsîru sûreti 19”, 2, “Tevhîd”, 28, Bedü’l-halk, 6; Tirmizî, “Tefsîru sûreti 19” 4; Ahmed, *Müsned*, III, 482, V, 363; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VII, 2414; Vâhidî, *el-Vesît*, III, 189; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, III, 139; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, III, 241; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, IV, 24; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XI, 128; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, II, 344; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, III, 193; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, V, 220.

²⁰¹⁷ Meryem, 19/64.

²⁰¹⁸ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, II, 633; Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve i’râbüh*, III, 337; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VII, 2414; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, V, 266.

²⁰¹⁹ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I, 160, 233-234; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, III, 241-242; Kuşeyrî, *Letâifü’l-işârât*, III, 740; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 28; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, IV, 24; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, III, 140; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XI, 128; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, III, 193; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, V, 347, X, 454.

²⁰²⁰ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VII, 2414; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, III, 139; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, XI, 128; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, V, 220; Süyûtî, *ed-Dürü’l-mensûr*, V, 530; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, IX, 116.

²⁰²¹ Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, V, 265-266; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, V, 493.

2.2.6. Cebrail ve İsrâ-Miraç Hadisesi

Miraç yolculuğunda Cebrail Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanında yer almış ve ona kılavuz olmuştur.²⁰²² Hz. Peygamber (s.a.v), bir gece Mescid-i Haram'da, Hicr'in yanı başında uyku ile uyanıklık arasında bir halde iken Cebrail'in Burak ismindeki bir binek ile yanına geldiğini anlatır.²⁰²³ Bir rivayette Resûlullah (s.a.v), Hicr'de uyurken Cebrail'in gelip ayağıyla dürtmesi sonrası hemen oturduğunu fakat hiçbir şey göremediği için yatağına geri döndüğünü anlatır. Aynı hadise bir defa daha olur. Üçüncü kez gelişinde Cebrail onun pazusunu tutmasıyla birlikte ayağa kalkarlar. Cebrail onu mescidin kapısına getirir ve orada bekleyen ve dizlerinde de kendileriyle ayaklarını desteklediği iki kanadı olan beyaz bir bineğin arka tarafına bindirir. Birbirlerini bırakmadan yolculuğa devam ederler.²⁰²⁴ Mâlik b. Sa'saa'nın (r.a) Hz. Peygamber'in (s.a.v) kendilerine anlattığını belirttiği miraç yolculuğuna bakıldığında Hz. Peygamber (s.a.v), Hatim ya da Hicr denilen yerde uzanmış bir halde iken boğaz boşluğundan göbek çukuruna kadar göğsünün yarılıp kalbinin çıkarıldığı anlatılır. Daha sonra imanla dolu altın bir tas getirilir, kalbi yıkandıktan sonra yerine konulur. Burak denilen katırdan küçük merkepten büyük, gözün görebileceği uzaklığa kadar adım atabilen bir binek getirilir ve ona bindirilir. Cebrail onu gökler âlemine doğru yolculuğa çıkarır. Her kat semada izin alarak peygamberlerle karşılaşır, selam verip tanışır. Her bir peygamber ona "Merhaba" ifadesinden sonra "salih kardeş, salih peygamber, salih evlat" gibi sözlerle iltifatta bulunur. Dünya semasında Âdem (a.s) ile, ikinci kat semada Yahyâ (a.s) ve İsâ (a.s) ile, üçüncü kat semada Yûsuf (a.s) ile, dördüncü kat semada İdris (a.s) ile, beşinci kat semada Hârûn (a.s) ile, altıncı kat semada Mûsâ (a.s) ile, yedinci kat semada İbrâhim (a.s) ile karşılaşır. Daha sonra Sidretü'l-Müntehâ'ya yükseltilir.²⁰²⁵ Cebrail'in ikisinin cennette, Nil ve

²⁰²² Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I, 102-114. Cebrail'in Resûlullah (s.a.v) ile yaptığı isrâ ve miraç yolculuğu konusunda bkz., Buhârî, "Enbiyâ", 5, "Tevhîd", 37, "Bed'ü'l-halk", 6, "Menâkibü'l-ensâr", 42, Salât, 1; Müslim, "İman", 263, 259.

²⁰²³ Buhârî, "Menâkibu'l-Ensâr", 42; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 647; Hz. Peygamber (s.a.v), Ebû Tâlib'in kızı Ümmü Hânî'ye (r.a) Cebrail'in kendisine gelerek daha uyumadan yatağından aldığını, elinden tutarak kapıdan çıkardığını anlatmıştır. bkz., Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 516.

²⁰²⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVII, 332.

²⁰²⁵ Hz. Peygamber (s.a.v) yanında Cebrail ile Sidretü'l-Müntehâ'yı geçeceği zaman Cebrail ona "Ben burayı geçemem. Burayı geçmek senden başka hiçbir kişiye emredilmemiştir." der. Resûlullah (s.a.v) orayı geçer ve Allah'ın dilediği bir yere kadar gelir. İşte o zaman Cebrail ona Rabbine selam vermeyi işaret eder. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) "Ettehiyyâtü lillâhi vessalevâtü vettayyibât." deyince Allah Teâlâ da "Esselâmü aleyke eyyühennebiyyü ve rahmetullâhi ve berakâtüh." der. Resûlullah (s.a.v) selam konusunda ümmetine de bir pay vermek için "Esselâmü aleynâ ve alâ ıbâdillâhissâlihîn." deyince Cebrail ve bütün göklerde olanlar "Eşhedü en lâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve resûlüh." derler. bkz., Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, III, 425.

Fırat isimli, diğer ikisinin ise dışarıda olduğunu söylediği dört nehir görür. Beyt-i Ma'mûr²⁰²⁶ kendisine doğru yükseltilir ve bir tas şarap, bir tas süt ve bir tas bal sunulur. Sütü alınca Cebrail, kendisinin ve ümmetinin fitratına uygun olanı tercih ettiğini söyler.²⁰²⁷ Daha sonra günde elli vakit namaz farz kılınır. Mûsâ'nın (a.s) önerileri ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) de azaltılması talepleri ile beş vakte kadar düşer.²⁰²⁸

Enes b. Mâlik (r.a), miraç yolculuğu gecesi Hz. Peygamber'e (s.a.v) eyerlenmiş ve gem vurulmuş bir halde Burak isimli bir binitin getirildiğini anlatır. Burak ona zorluk çıkarır bunun üzerine Cebrail ona "Bunu Muhammed'e mi yapıyorsun? Allah katında ondan daha değerli olan hiçbir kimse sana binmemiştir." diye seslenince ter içinde kalır. Hz. Peygamber (s.a.v), Beytül-Makdis'e ulaştıklarında Cebrail'in parmağıyla kayaya delik açarak bineği ona bağladığını haber verir.²⁰²⁹ Yine Enes b. Mâlik (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) cennette görmüş olduğu kenarları inci olan bir nehri, Cebrail'e sorduğunda ondan "Bu Allah'ın sana verdiği Kevser'dir."²⁰³⁰ cevabını aldığını nakleder.²⁰³¹

Görüldüğü gibi Cebrail Hz. Peygamber'e (s.a.v) miraç yolcuğunda rehberlik yaparken aynı zamanda onun sorularına da içtenlikle cevap vermektedir. Resûlullah (s.a.v), bu yolculukta birbirinden farklı muamelelere tabi tutulan topluluklara da rastlar. Cebrail bu toplulukların kim oldukları ve dünya hayatındayken hangi fiilleri işledikleri ile ilgili ayrıntılı bilgileri Hz. Peygamber'e (s.a.v) aktarmaktadır. Konuyla ilgili bir rivayette Resûlullah (s.a.v), miraç gecesi yolda üzerlerindeki her şey parçalanmış bir topluluğa rastlar. Cebrail'e onları

²⁰²⁶ Miraç hadisesinin anlatıldığı rivayetlerde Beyt-i Ma'mûr'un yedinci kat semada, Kâbe'nin tam hizasında, Hz. İbrâhîm'in (a.s) sırtını ona dayamış olduğu ve her gün yetmiş bin meleğin ona girdiği ve bir daha geri dönmediği anlatılır. bkz., Ahmed, *Müsned*, XIX, 487, XX, 27; Buhârî, "Bedü'l-halk", 6; Müslim, "İman", 259; Ebû Hureyre'nin (r.a) bir rivayetinde ise Cebrail her gün o ırmağa yıkanmak için girer. O ırmaktan çıkar silkelenir ve kendisinden yetmiş bin damla düşer. Allah her damladan bir melek yaratır. Onlara Beyt-i Ma'mûr'a gelip namaz kılmaları emredilir. Onlar da bu emri yerine getirirler. Sonra çıkarlar ve asla bir daha geri gelmezler. Onlardan biri, onların gökte bir yer edinerek durmalarını ve kıyamete kadar Allah'ı tesbih etmelerini emretmeyi üstlenir. bkz., İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, X, 3314; Vâhidî, *el-Vesît*, IV, 184.

²⁰²⁷ Hz. Peygamber (s.a.v) şaraptan içmeyince Cebrail'in "Sana fitratı gösteren Allah'a hamdolsun. Eğer şarabı alsaydın ümmetin yoldan çıkardı." bkz., Buhârî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 185; Müslim, "Eşribe", 92; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 127; "Doğruyu seçtin ümmetin de doğruyu seçti," bkz., Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, X, 284; "Fitrat'a isabet ettin", bkz., Ahmed, *Müsned*, XIX, 485-486; "Allah onu ümmetine haram kılmıştır." bkz., Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 513-515, gibi ifadeler kullandığına dikkat çekilir.

²⁰²⁸ Buhârî, "Menâkibu'l-Ensâr", 42.

²⁰²⁹ Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 18; Derveze İzzet, *et-Tefsîru'l-hadîs*, II, 85.

²⁰³⁰ Kevser, dünya semasında, üzerinde inci ve zebrecetten bir köşk olan ve toprağı misk gibi kokan bir ırmaktır. Cebrail onu Hz. Peygamber'e (s.a.v) "Bu Rabbinin senin için saklayıp gizlediği Kevser'dir." diye tanıtır. bkz., Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 646-647. Kenarlarının içi boş inci kubbelerle çevrili olduğu, meleğin elini uzattığında çamurundan çok keskin kokulu bir misk çıkardığı belirtilir. bkz., Mücâhid, *et-Tefsîr*, I, 756; Vâhidî, *el-Vesît*, IV, 561. Cebrail Resûlullah'a (s.a.v) Kevser ırmağının kenarlarındaki çadırların cennetteki hanımlarının evleri olduğu bilgisini vermiştir. bkz., Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 879.

²⁰³¹ Buhârî, "Tefsîru sûreti 108", 1, "Rekâik", 53; Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 466; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XXIV, 649, 651; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 473; Gürânî, *Gâyetü'l-emânî*, 448; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 478-479.

sorar ve ümmetinden yol kesen topluluklar olduğu bilgisini alır.²⁰³² Aynı gece gökle yer arasında karşılaşmış olduğu büyük bir topluluğun da kim olduğunu Cebrail'e sorar. O da "Bunlar senin ümmetindir. Senin için yetmiş bin kişi hesap sorulmaksızın cennete girecektir. Onlar günahlara bulaşmamış ve dünya onları kirletmemiştir. Allah'tan başkasını tanımazlar" cevabını verir.²⁰³³

Ebû Saîd el-Hudrî (r.a) bir rivayette Hz. Peygamber'in (s.a.v) miraç gecesi ümmetinin bir kısmını, kâğıttan daha beyaz elbiseli, bir kısmını ise kirli elbiseli görünce onların kimler olduğunu Cebrail'e sorduğunu anlatır. Cebrail elbiseleri kirli olanları, salih amelle kötü ameli birbirine karıştıranlar diye açıklar.²⁰³⁴ Yine Ebû Saîd el-Hudrî, Hz. Peygamber'in (s.a.v) miraca çıkarıldığı gece deve dudakları gibi dudakları olan bir topluluk gördüğünden bahsettiğini anlatır. Görevliler, onların dudaklarını tutarak ağızlarına ateşten bir kaya koymakta ve bu kaya alt taraflarından çıkmaktadır. Cebrail'e onları sorduğunda yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler oldukları bilgisini verir.²⁰³⁵

Enes b. Mâlik (r.a), Hz. Peygamber'in (s.a.v) miraca çıkarıldığı gece dudakları ateşten makaslarla kesilen bir topluluğa uğradığını ve Cebrail'e onları sorunca "Bunlar insanlara iyiliği emredip kendilerini unutan, kitabı okuyup aklını kullanmayan ümmetinin hatipleridir." haberini aldığını nakleder.²⁰³⁶ Bakırdan tırnaklarıyla yüzlerini ve göğüslerini tırmalayan bir topluluğa uğrayıp onları Cebrail'e sorduğunda onları (gıybet ederek) insanların (manen) etlerini yiyenler ve ırzlarını çiğneyenler diye tanıttığını zikreder.²⁰³⁷ Aynı gece kenarlarında mercan kubbeler olan bir nehre rastlar. Oradan "Ey Allah'ın elçisi selam olsun sana." diye bir nida gelince Cebrail'e onları sorar ve "Onlar iri güzel gözlü komşuların olan hurilerdir. Sana selam vermek için Rablerinden izin istediler ve kendilerine izin verildi." karşılığını alır. Huriler de "Bizler sürekliyiz ölmeyiz, huzur verir üzmeyiz, hoşnut eder, kızdırmayız, değerli kişilerin eşleriyiz" derler. Sonrasında Resûlullah (s.a.v) "Onlar, çadırlara kapanmış hurilerdir."²⁰³⁸ ayetini okur.²⁰³⁹

Miraç hadisesi çok geniş bir konu olduğundan buraya kadar miraç yolculuğunda Cebrail'in sadece Hz. Peygamber (s.a.v) ile bağlantı halinde olduğu bölümler ele alınmıştır.

²⁰³² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XII, 557-558.

²⁰³³ Tüsterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 193.

²⁰³⁴ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 1874.

²⁰³⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, VII, 27; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, III, 879; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, III, 264; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, II, 14; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 573; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, IX, 506; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, V, 53.

²⁰³⁶ Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, II, 289; Ebû Ya'la el-Mevsîlî, *Müsned*, VII, 69; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 100; İbn Hibbân, *el-Müsnedü's-sahih*, I, 249; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 111; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III, 489; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, I, 365, XVIII, 80; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I, 153. Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 124.

²⁰³⁷ Ebû Dâvud, "Edep", 44; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 85; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 264.

²⁰³⁸ Rahmân, 55/70.

²⁰³⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 196; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XVII, 189.

Cebrail'in miraç gecesi aslî suretiyle görünmesi gibi daha önce zikredilen konulara da tekrardan kaçınmak için burada yer verilmemiştir. Bu hadise ile Cebrail'in yeryüzünde görev icra ettiği gibi gökler âleminde de önemli vazifeler üstlenen ve Hz. Peygamber'e (s.a.v) rehber olan bir melek olduğu görülmüştür.

2.2.7. Cebrail'in Savaşlarda Hz. Peygamber'e (s.a.v) Destek Olması

Cebrail, Hz. Peygamber'e (s.a.v) savaşlarda şehit olanlarla ilgili müjdeli haberler verdiği gibi düşman topluluklarının savaş hazırlıklarını da hemen bildirmiştir. Ayrıca meleklerle savaşlara katılarak Müslümanların kalplerinin güçlenmesine katkı sağlamıştır. Konuyla ilgili bir sahâbinin “Allah yolunda öldürülürsem hatalarıma kefarete olur mu?” sorusuna Resûlullah (s.a.v) “Borç dışında sabretmek, yalnız Allah'a bağlanmak ve ilerleyip geri dönmek şartıyla evet.” cevabını verirken bunu kendisine Cebrail'in gizlice söylediğini belirtmiştir.²⁰⁴⁰ Abdullah b. Cahş (r.a) (ö. 3/624) da bir adamın Allah yolunda öldürülmesi halinde ne elde edeceğine dair sorusuna Resûlullah'ın (s.a.v) borcu hariç tutarak “Cennet” cevabını verdiğini bunu da kendisine Cebrail'in gizlice haber verdiğini açıkladığını aktarmıştır.²⁰⁴¹ İbn Abbas (r.a) ise Resûlullah'ın (s.a.v) yanında Cebrail de varken Huneyn ganimetlerini taksim ettiği bir sırada ona bir meleğin gelerek “Rabbin sana şuna da şuna da vermeni emrediyor.” dediğini bildirmiştir. Resûlullah (s.a.v) onun şeytan olmasından korkarak Cebrail'e “Onu tanıyor musun?” diye sorunca Cebrail' de “O bir melektir. Rabbinin bütün meleklerini tanırım.” diye cevap vermiştir.²⁰⁴²

Cebrail'in savaşlardaki katkısı bağlamında düşman topluluklarının hazırlıklarını haber vermesi ile hadise şöyle cereyan eder: Kureyş kervanı büyük bir ticari malla, içlerinde Ebû Süfyân (r.a) (ö. 31/652), Amr b. Âs (r.a) ve Amr b. Hişâm'ın (ö. 2/624) da bulunduğu kırk kişilik bir süvari ile Suriye Şam civarından yola koyulurlar. Cebrail durumu Hz. Peygamber'e (s.a.v) o da Müslümanlara haber verir.²⁰⁴³ Cebrail Hz. Peygamber'e (s.a.v) Zefrân vadisindeyken gelir²⁰⁴⁴ ve müşrik ordusu Bedir'e gelmek üzere harekete geçtiğinde “Ya Muhammed! Allah size iki topluluktan birini vaat ediyor ya kervan ya da Kureyş” demesi üzerine konuyu ashabıyla istişare eder.²⁰⁴⁵ İbn Abbas (r.a), Hubâb b. Münzir'in (r.a) (ö.

²⁰⁴⁰ Müslim, “İmâre”, 117; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 168.

²⁰⁴¹ Ahmed, *Müsned*, XXXI, 430; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, II, 379.

²⁰⁴² Taberânî, *el-Mucemü'l-evsat*, VII, 255; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 75; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIX, 82-83.

²⁰⁴³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 197; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV, 456; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 50; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 631; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, III, IV, 5; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, III, 315.

²⁰⁴⁴ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 50; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, V, 160.

²⁰⁴⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 198; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 50; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 295; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, V, 160.

20/641) Resûlullah'ın (s.a.v) Bedir günü karargahını kurmuş olduğu yerin konaklama için uygun olmadığına değindiğini söyler. Hubâb b. Münzir (r.a), düşman topluluğuna doğru suyun alt kısmına giderek üstüne bir havuz yapmayı, kapları doldurup içerek savaşmayı ve tam merkezden hücum etmeyi teklif eder. Bunun üzerine Cebrail Resûlullah'a (s.a.v) inerek Hubâb'ın (r.a) görüşüne uymasını tavsiye eder.²⁰⁴⁶

Bir rivayette Kureyş ordusunun Bedir'e doğru yaklaştığı görülünce Hz. Peygamber (s.a.v) "Bu Kureyş, kibirleriyle, kendileriyle övünerek ve senin resûlünü yalanlayarak geldi. Allah'ım bana vadettiğin şeyi istiyorum." diye niyazda bulunur.²⁰⁴⁷ Hemen Cebrail gelerek bir avuç toprak alarak onlara atmasını önerir. İki ordu karşılaştığında Hz. Peygamber (s.a.v) Hz. Ali'den (r.a) bir avuç çakıl taşı toplayıp kendisine getirmesini rica eder. "Yüzleri kararsın." diyerek bunları müşriklerin yüzüne atınca her biri gözüyle meşgul olmaya başlar ve hezimete uğrarlar. Müminler de arkalarından takip edip kimisini öldürüp kimisini esir ederler. İşte bunun üzerine "*Onları siz öldürmediniz fakat Allah onları öldürdü.*"²⁰⁴⁸ ayeti gelir.²⁰⁴⁹ İbn Abbas (r.a) da Resûlullah'ın (s.a.v) Bedir günü ellerini kaldırarak "Ey Rabbim eğer bu topluluğu helak edecek olursan yeryüzünde sonsuza dek asla ibadet edecek kalmayacak." diyerek dua ettiğinden bahseder. Bunun üzerine Cebrail'in teklifiyle bir avuç toprak alır ve onların yüzlerine doğru atar. Bu bir avuç topraktan gözlerine, kulağına ve ağzına isabet etmeyen hiçbir müşrik kalmaz ve arkalarını dönerek kaçarlar.²⁰⁵⁰

Meleklerin Bedir günü savaşıp savaşmadıkları konusunda ihtilaf edilmiştir.²⁰⁵¹ Meleklerin savaşmadığını ileri sürenler onların Müslümanları sayıca fazla göstermek, güzel duygu ve düşüncelerle kalplerini güçlü tutmak ve ayaklarını kaydırmamak için bulunduklarına işaret ederler. Aksi halde Cebrail'in Lût (a.s) kavminin beldelerini kanadındaki tek bir tüy ile, Sâlih'in (a.s) kavmi Semûd'un kasabalarını da tek bir çığlıkla helak ettiğinden hareketle sadece bir meleğin tüm dünya halkını öldürmeye yeterli geleceğini dile getirirler.²⁰⁵² Meleklerin savaştıkları düşüncesinde olan tefsir ve siyer âlimleri onların

²⁰⁴⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, III, 427; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, II, 360.

²⁰⁴⁷ Hz. Peygamber (s.a.v) Bedir günü "Ey Allah'ım sen bana savaşı emrettin ve bana zafer vaat ettin. Şüphesiz ki Sen vadinden dönmezsin." diyerek ettiği duaya Allah Teâlâ'nın icabet ederek peş peşe melek topluluğu indirdiği vurgulanır. bkz., Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 102-103.

²⁰⁴⁸ Enfâl, 8/17.

²⁰⁴⁹ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, II, 207; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV, 466; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 53; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 637; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 300-301; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, III, 13; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, V, 172.

²⁰⁵⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIII, 445; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, V, 1673; Vâhidî, *el-Vesît*, II, 450; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, II, 278; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 385; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, IV, 26; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, III, 325.

²⁰⁵¹ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, III, 750; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV, 460; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, III, 407.

²⁰⁵² Zemahşeri, *el-Keşşâf*, II, 201; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, VIII, 351-352; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 634; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, III, 318.

Bedir günü inerek müşriklerle savaştıklarını ileri sürerler.²⁰⁵³ Bedir günü dışında Hendek, Hayber ve Huneyn gibi savaşlarda savaşımadıkları da dile getirilir.²⁰⁵⁴ Mücâhid de “*Andolsun Allah size Bedir’de yardım etmişti.*”²⁰⁵⁵ ayetini açıklarken meleklerin Bedir günü haricinde savaşımadıklarını ifade eder.²⁰⁵⁶

Bedir günü gelen meleklerin sayısını bin melekten başlatıp beş bin, sekiz bin hatta on altı bin meleğe kadar yükselten görüşler vardır.²⁰⁵⁷ Bunun kesretten kinaye olduğu ve kesin bir sayıdan söz edilemeyeceği açıktır. Bu konuda Hz. Ali (r.a), Bedir günü üç kez şiddetle esen rüzgârın ilk esişinde Cebrail’in iki bin melek içinde inerek Resûlullah’ın (s.a.v) yanına geldiklerini belirtir.²⁰⁵⁸ Bir diğer ifadesinde ise Cebrail’in bin melek içinde Hz. Ebû Bekir’in (r.a) de yer aldığı Hz. Peygamber’in (s.a.v) sağ tarafına, Mikâil’in ise bin melek içinde kendisinin de bulunduğu Hz. Peygamber’in (s.a.v) sol tarafına indiği bilgisini verir.²⁰⁵⁹ Cebrail’in bin melek ile inerek Hz. Ebû Bekir’in (r.a) de olduğu sağ cenahta beş yüz meleğin içinde durarak Mikâil’in ise Hz. Ömer’in (r.a) de bulunduğu sol cenahta beş yüz meleğin içinde yer alarak savaştıkları da rivayet edilir.²⁰⁶⁰ Râzî de Cebrail’in çoğu kez Hz. Peygamber’e (s.a.v) Bedir Savaşı ve diğer birçok savaşta tek başına değil de melek topluluklarıyla indiğini dile getirir.²⁰⁶¹ Bir rivayette Cebrail’in “Size göre Bedir’e katılanların konumu nedir?” sorusuna Resûlullah (s.a.v), “Müslümanların en üstün olanlarıdır.” cevabını verir. Cebrail de “Biz de melekler arasında Bedir’e katılanları böyle kabul ederiz.” der.²⁰⁶²

Bedir’le ilgili rivayetlerde savaşa iştirak eden sahâbenin meleklerin aralarına karışarak savaştıklarını hissettikleri anlaşılmaktadır. Onların bir kısmı meleklerin gizli konuşmalarını işitmiş, bazıları da melekleri alaca atlara binmiş beyaz, yeşil ve sarı sarıklar sarmış olarak görmüştür.²⁰⁶³ Bedir günü meleklerin erkek insanlar suretinde, beyaz elbiseli, uçları omuzlarının arkasından sarkan beyaz sarıklı, çevrelerine huzur ve sükûnet yayarak,²⁰⁶⁴ alaca

²⁰⁵³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VIII, 351-352.

²⁰⁵⁴ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, II, 102-103; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 201; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, III, 318, 407.

²⁰⁵⁵ Âl-i İmrân, 3/123.

²⁰⁵⁶ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, III, 750.

²⁰⁵⁷ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, III, 407.

²⁰⁵⁸ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, I, 322.

²⁰⁵⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIII, 417, 423-424; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XV, 460; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, VIII, 26.

²⁰⁶⁰ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, II, 102-103, V, 133-134; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, II, 8; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 201; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, I, 634; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, III, 318.

²⁰⁶¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XIX, 169-170.

²⁰⁶² Buhârî, “Meğâzî, 11; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, IV, 18.

²⁰⁶³ Derveze İzzet, *et-Tefsîru’l-hadîs*, VII, 20.

²⁰⁶⁴ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, II, 102-103, V, 133-134; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 201; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 504; İbn Asâkir, *Târihu Dimeşk*, XVIII, 354; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XV, 460; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, IV, 196; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, I, 634; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, II, 80; Süyûtî, *ed-Dürri’l-mensûr*, II, 310.

atlar üzerinde²⁰⁶⁵ savaştıkları rivayet edilmiştir.²⁰⁶⁶ Sadece Cebrail, meleklerden farklı olarak Zübeyr b. Avvâm'ın (r.a) (ö. 36/656) sarığı gibi sarı bir sarık sarmıştır.²⁰⁶⁷ Bedir'de Hz. Ebû Bekir (r.a) düşman topluluğunun kendilerine yaklaştığını Resûlullah'a (s.a.v) haber verince "Müjde olsun ey Ebû Bekir, ben Cebrail'i sarığını sarmış gökle yer arasında bir atı sürerken gördüm." demiştir.²⁰⁶⁸ İbn Abbas (r.a) da Bedir günü Resûlullah'ın (s.a.v) "İşte bu Cebrail, üzerinde savaş aleti olan atının başını tutmuştur." diye söylediğini nakleder.²⁰⁶⁹ Ayrıca Resûlullah'ın (s.a.v) Bedir günü "İşte bu Cebrail rüzgârı sevk ediyor, o Dihyetü'l-Kelbî gibidir." dediği de rivayet edilir.²⁰⁷⁰ Cebrail ordunun önünde yürümüş ve "Müjdeler olsun. Zafer sizinledir" derken Sahâbe onu kendilerinden biri olarak görmüşlerdir.²⁰⁷¹ İbn Abbas (r.a) Cebrail'in Hz. Peygamber'le (s.a.v) alay edenleri katlettiğini ifade etmiştir.²⁰⁷² Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a) ise Cebrail ve Mikâil'i sadece Uhud günü Resûlullah'ın (s.a.v) sağında ve solunda beyaz elbiseli iki adam suretinde gördüğünü dile getirmiştir.²⁰⁷³

Ebû Cehil'in, İbn Mesûd'a (r.a) "Şu işitip de kimseyi göremediğimiz ses nereden geliyordu?" sorusuna onun "Meleklerden" cevabını vermesi üzerine "Bizi onlar yendi; siz değil." dediği rivayet edilir.²⁰⁷⁴ İbn Abbas (r.a), Bedir'de savaşın şiddetini artırdığı esnada Ensar'dan bir Müslümanın önündeki müşrikin peşine düştüğü esnada başının üstünde beliren kamçı sesiyle "İlerle Hayzûm!" diyen bir süvarinin sesini işittiğini belirtir. Bu sırada önündeki müşrikin sırt üstü yere düştüğünü, kamçı darbesi yemiş gibi burnunun kırılmış yüzünün de yarılmış olduğunu görür. O Ensârî gelerek başından geçenleri Resûlullah'a (s.a.v) anlatınca "Doğru söylüyorsun. Bu, gökten gelen bir destektir." buyurur.²⁰⁷⁵ Ebû Dâvûd el-Mâzinî (r.a) da Bedir günü boynunu vurmak için müşriklerden birinin peşine düştüğünü fakat kılıcının daha ona ulaşmadan kafasının önüne düştüğünü söyler.²⁰⁷⁶ Kelbî, "Onları siz

²⁰⁶⁵ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 120; Süheyl b. Amr, Bedir günü gökle yer arasında alaca atlara binmiş beyaz adamlar gördüğünü, işaretleri olup bazı kişileri öldürüp bazılarını da esir aldıklarını dile getirir. bkz., Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, III, 57; Rebi' b. Enes de onların alaca atlar üzerinde olduklarından bahseder ve alaca atlara binmelerini işaretleri olarak açıklar. Mücâhid, atların yele ve kuyruklarının kesik olduğunu, alınlarının ve kuyruklarının saf ve renkli yünle işaretli olduğunu belirtir. İbn Abbas (r.a) da Bedir günü meleklerin atlarının alınlarında ve kuyruklarında beyaz yünden işaretleri olduğunu söyler. bkz., Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, IV, 196.

²⁰⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV, 460.

²⁰⁶⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, XVIII, 354; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 504; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, IV, 196; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, II, 80; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, II, 310.

²⁰⁶⁸ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 8.

²⁰⁶⁹ Buhârî, "Meğâzî", 4; Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, I, 292.

²⁰⁷⁰ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, I, 78.

²⁰⁷¹ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 120.

²⁰⁷² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 381.

²⁰⁷³ Ahmed, *Müsned*, III, 70; Buhârî, "Meğâzî", 18; Müslim, "Fezâil", 47; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 502. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, IV, 234; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, II, 123.

²⁰⁷⁴ Müslim, "Cihâd", 18; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV, 460; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 634.

²⁰⁷⁵ Müslim, "Cihâd", 18, 58; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XV, 460.

²⁰⁷⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 200; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, III, 318.

öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü.”²⁰⁷⁷ ayetiyle ilgili “(Allah) Cebrail ve beraberindeki meleklerle onları öldürdü.” açıklamasında bulunur.²⁰⁷⁸

İbn Abbas (r.a), Gıfâr oğullarından birinin amca oğlu ile mağlup olan tarafın mallarını yağmalamak için Bedir’i görebilecekleri bir dağa tırmanarak yağmacılarla beklemeye başladıklarını anlattığını söyler. Dağda bekledikleri bir sırada aniden içindeki atların kişnemelerini bile duyabilecekleri bir şekilde bir bulut onlara yaklaşır. Birden “İlerle Hayzûm!” sesini işitirler. Amcasının oğlunun ödü kopar ve hemen oracıkta ölür. Kendisi ise az kalsın helak olmak üzere iken son anda kurtulur.²⁰⁷⁹

Bedir Savaşı’nda müşriklere “*Ben sizin görmediklerinizi görüyorum.*”²⁰⁸⁰ sözünü söyleyen İblis’in bu sözü söylemesine sebep olan Cebrail ile ilgili görmüş olduğu manzaralar şöyle dile getirilmiştir: Talha b. Ubeydullah (r.a) (ö. 36/656), Resûlullah’ın (s.a.v) Bedir günü İblis’in Cebrail’i melekleri saf haline sokarken görünce bunu söylediğini belirtirken; Hasan el-Basrî, Cebrail’i Allah’ın elçisinin önünde, onun bineğinin yularını tutmuş ve elbisesine bürünmüş bir halde yürürken;²⁰⁸¹ Katâde, Cebrail’i meleklerle inerken;²⁰⁸² Mukâtil ise Cebrail’in öncülüğünde meleklerin inerek müminlere yardım ederken²⁰⁸³ gördüğünü söyler. Bunun üzerine İblis hemen arkasını dönerek kaçar.²⁰⁸⁴ İbn Abbas (r.a) da Bedir günü İblis’in Cebrail’in kendisine doğru ilerlediğini görür görmez elini tuttuğu bir müşriki bırakarak taraftarlarıyla arkasını dönerek kaçtığını belirtir. Kelbî, bunun sebebini Cebrail’in kendisini yakalamasından korkması olarak açıklar.²⁰⁸⁵ Bunun üzerine o müşrik İblis’in kendilerine daha önce dostları olduğunu ileri sürdüğünü hatırlatınca “*Ben sizin görmediklerinizi görüyorum.*”²⁰⁸⁶ der.²⁰⁸⁷

Cebrail’in savaşlarda Müslümanlara katkısı çerçevesinde onun Hendek Savaşı öncesi hendek kazımı esnasında büyük ve sert bir taşın parçalanmasıyla çeşitli müjdelerde bulunduğu da görülür. Rivayete göre sahabiler hendeği kazmaya başladıklarında, çukurun içinde kazmanın da işlemediği büyük bir kayaya rastlarlar. Selmân-ı Fârisî (r.a) (ö. 35/655) durumu Hz. Peygamber’e (s.a.v) haber verince Selmân’ın (r.a) elinden kazmayı alıp kayaya bir darbe

²⁰⁷⁷ Enfâl, 8/17.

²⁰⁷⁸ Vâhidî, *el-Vesît*, II, 450.

²⁰⁷⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, VII, 175; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*; II, 285.

²⁰⁸⁰ Enfâl, 8/48.

²⁰⁸¹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIV, 10; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, II, 25; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, II, 300; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, II, 538-539; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, II, 318; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, V, 334.

²⁰⁸² İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, V, 1716; Mâtürîdî, *Te’vîlât*, V, 236; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, VIII, 26.

²⁰⁸³ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, II, 119.

²⁰⁸⁴ Vâhidî, *el-Vesît*, II, 465.

²⁰⁸⁵ Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, II, 300; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, II, 318.

²⁰⁸⁶ Enfâl, 8/48.

²⁰⁸⁷ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIV, 7; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, V, 1715.

indirmesiyle karanlık bir gecede yanan kandil gibi kıvılcımlar saçılır. Hz. Peygamber (s.a.v) ve akabinde Müslümanlar tekbir getirirler. Hz. Peygamber (s.a.v), bu kayadan yansıyan ışıktan Hîre saraylarını tıpkı köpek dişleri gibi (yani ‘küçük ve beyaz köşkler’ halinde) gördüğünü söyler. İkinci darbe sonrası Rum diyarının kızıl saraylarının, üçüncü darbeye de San‘â saraylarının görüldüğünü söyler. En sonunda Cebrail’in kendisine ümmetinin bu yerlerin hepsine sahip olacağını haber verdiğini vurgular.²⁰⁸⁸

Mukâtil, Hendek Savaşı’nda da müşriklerin üzerine içinde Cebrail’in de olduğu bin melekten oluşan ordular gönderildiğini ileri sürer.²⁰⁸⁹ Katâde, Hendek Savaşı’nın bütün şiddetiyle devam ettiği bir sırada Kureyza oğullarının Müslümanlarla aralarındaki anlaşma uyarınca Resûlullah (s.a.v) ve ashabına yardım edecekleri yerde onlara karşı Kureyş ve Gatafân kabilelerine destek vererek Ebû Süfyan (r.a) ve ekibine yardım etmek suretiyle anlaşmayı bozduklarından bahseder. Hendek Savaşı’nda düşman ordularının hezimete uğrayıp Müslümanların da Medine’ye dönerek silahlarını bıraktıkları anda onlar da korkudan kalelerine sığınır. Resûlullah (s.a.v) Zeyneb bint Cahş’ın (r.a) (ö. 20/641)²⁰⁹⁰ yanında henüz başının yarısını yıkamıştır ki Cebrail, zafer elde edilen gecenin sabahında alaca bir atın²⁰⁹¹ üzerinde yüzü ve atı toza toprağa bulanmış bir halde gelir. Hz. Peygamber (s.a.v), Cebrail’in ve atının yüzünde ve eyerinde bulunan tozları silmeye başlar.²⁰⁹² Bir taraftan da bu tozun sebebini sorunca Cebrail “Allah Teâlâ’nın Ebû Süfyan (r.a) ve yanındakilerin üzerine

²⁰⁸⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, s. 287, 547; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, IX, 3118; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, IV, 389; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, III, 613; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1, 350; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, VIII, 186; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, II, 11; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, III, 412; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, II, 22; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, II, 18; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, II, 108, 109, XI, 156; Kelbî ise Cebrail’in ilk vuruşta İran saraylarını, ikinci vuruşta Rum saraylarını, üçüncü vuruşta Yemen saraylarını müjdelediğini söyler. bkz., Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, III, 84.

²⁰⁸⁹ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, III, 476.

²⁰⁹⁰ Ümmü Seleme’nin (r.a) (ö. 62/681) evinde Hendek Savaşı’nın yorgunluğunu atmak için yıkanyorken, bkz., İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VI, 355-356; ya da Hz. Fâtıma’nın (r.a) yanına girerek başını yıkamak istediği bir sırada geldiği de nakledilir. bkz., Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, III, 54-55.

²⁰⁹¹ Cebrail’in atı Hayzûm’a bindiğinden de bahsedilir. bkz., Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 533; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, III, 26-27.

²⁰⁹² İkrime, Hz. Âişe’nin (r.a), Resûlullah’ın (s.a.v) Dihyetü’l-Kelbî’nin (r.a) yüzündeki tozları sildiğini zannetmesi üzerine Resûlullah (s.a.v) onun Cebrail olduğunu hatırlatır. bkz., *Sîretü İbn İshâk*, I, 297; Hz. Ali (r.a), elinde Müslümanların sancağıyla Adî ve Neccâr oğullarını silahlarını kuşanmış halde görür ve onlara bu emri kimden aldıklarını sorunca Cebrail’in onun suretine büründüğünü bilmedikleri için “Dihyetü’l-Kelbî” (r.a) cevabını verdikleri nakledilir. bkz., Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, III, 54-55; Hz. Âişe (r.a) ise Kureyza yurduna doğru yola koyulmuş olan Temim oğullarının Resûlullah’ın (s.a.v) size kim uğradı? sorusuna Cebrail’in o suretle indiğini bilmedikleri için sakalı, yüzü ve şeklinin benzerliğinden “Dihyetü’l-Kelbî” cevabını verdiklerini söyler. bkz., Ahmed, *Müsned*, XXXXII, 28; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VI, 358; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, VII, 162; İbn Şihâb ez-Zühri de onların “Bize altında ipek bir kadife olan kül renkli dişi bir katıra binmiş halde Dihyetü’l-Kelbî uğradı.” cevapları üzerine Hz. Peygamber’in (s.a.v) “O Dihye (r.a) değil Cebrail’dir. Kureyza oğullarını sarsmak ve kalplerine korku salmak için gönderilmiştir.” buyurduğunu nakleder. bkz., Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, I, 333; Yine Zühri, Cebrail’in atlas sarık sarmış bir halde üzerinde eyer olan onun üzerinde de ipekli bir kadife örtü bulunan dişi bir katırın üzerinde geldiğine işaret eder. bkz., Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XX, 244; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, III, 627; Cebrail’in üzerinde saf ipek kadife bir örtü olan bir dişi katırın üzerinde yine işlemeli, sırmalı bir ipek kumaştan dokunmuş bir sarığa sarılmış olarak geldiği de nakledilir. bkz., İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VI, 355-356.

gönderdiği rüzgârdan kaynaklanan bir tozdur.” cevabını verir. Cebrail ona kendisinin ve meleklerin silahlarını bırakmadığını söyler. Allah’ın emriyle Kureyza oğullarına giderek üzerlerine çullanmasını, onların can damarlarını kesip kapılarını açarak belalar içinde bıraktığını ve kendisinin de onlara doğru yola çıkacağını belirtir.²⁰⁹³ Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) “Allah ve Resûlünün emrini işitip itaat eden herkes Kureyza oğulları yurduna varmadan ikinci namazını kılmasın.” diye ilan ettirir. Resûlullah (s.a.v) hemen görevi üstlenerek yola koyulur ashabı da onu takip ederek onları muhasara altına alırlar.²⁰⁹⁴ Abdullah b. Ebû Evfâ (r.a) (ö. 86/705) da Resûlullah’ın (s.a.v) başının bezle sarılı halde, kendisinin ve ashabının yorgun ve bitkin olmalarına rağmen Allah’ın üç bin melek ile yardım etmesiyle²⁰⁹⁵ Kureyza oğullarının bulunduğu yerde kolayca zafer kazandıklarını ve Allah’ın nimeti ve lütfuyla geri döndüklerini vurgular.²⁰⁹⁶

2.3. Cebrail’in Diğer Dini Şahsiyetlerle İlişkisi

Tefsirlerde Cebrail’in peygamberler dışındaki bazı kişilere Allah’ın izni ve emriyle insan suretinde gelerek telkinlerde bulunduğu, yaşanabilecek hadiselerden haberdar ettiği, alınması gereken tedbirleri hatırlattığı ve bizzat kendisinin de onlara destek ve yardımcı olduğu rivayetleri ile karşılaşılır. Burada bahsedilecek kişilerin kronolojik hayatları yerine sadece tefsirlere konu olan Cebrail ile aralarındaki irtibat incelenecektir.

2.3.1. Cebrail ve Hz. Meryem

Kur’ân’da Cebrail’in Hz. Meryem’e tam bir insan şeklinde temessül ettiği ifade edilir.²⁰⁹⁷ Hz. Meryem’in yanına Cebrail’in gelişiyile ilgili tefsir kaynaklarında anlatılanlara bakıldığında Hz. Meryem’in, Zekeriyâ’nın (a.s) evinde tek başına oturduğu bir mihraptan ve Zekeriyâ’nın (a.s) dışarı çıktığında bu mihrabın kapısını üzerine kapadığından söz edildiği görülür. Zekeriyâ’nın (a.s) ne zaman mihraba dönse soğuk sert kış vaktinde onun yanında Cebrail’in gökten getirdiği üzümü²⁰⁹⁸ ve rızkı bulduğu, Cebrail’in ona yazın kış meyvesi, kışın da yaz meyvesini getirdiği belirtilir. Zekeriyâ (a.s) bir defasında ona mevsiminde

²⁰⁹³ Hz. Peygamber’in (s.a.v) “Onlar kalelerindeyken bunu nasıl yapabilirim.” demesi üzerine Cebrail’in “Onlara doğru yola çık. Allah’a yemin ederim ki yumurtanın Safa’nın üstünde ezildiği gibi atlar ve askerlerle onlar ezilecek ve kalelerinden çıkacak.” dediği aktarılır. bkz., Mâtürîdî, *Te’vilât*, VIII, 372.

²⁰⁹⁴ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, III, 485; Ahmed, *Müsned*, XXXXII, 28; 162; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XX, 243-244; Mâtürîdî, *Te’vilât*, VIII, 372; Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, III, 54-55; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, IV, 392; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, III, 627; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 533; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, VII, 394; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, IV, 229; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, VI, 358; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, VII, 100; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, VII, 161.

²⁰⁹⁵ Âl-i İmran, 3/124

²⁰⁹⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, VII, 178-179; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, I, 502; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 503.

²⁰⁹⁷ Meryem, 19/17.

²⁰⁹⁸ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, I, 273.

olmayan bu meyvenin nereden geldiğini sorduğunda “*Bu Allah katından bana geliyor.*”²⁰⁹⁹ diye cevap vermiştir.²¹⁰⁰ Hz. Meryem yine böyle mihrapta olduğu esnada başının bitlerini temizlemek için Allah’tan dağda kimsenin kendisini göremeyeceği bir yer vermesini ister. Bunun üzerine o mihrabın açılan tavanından dışarı çıkar ve dağın arkasında yüksekçe bir yere oturduğu sırada Cebrail yanına gelir.²¹⁰¹

Katâde, Cebrail’in Hz. Meryem’e insan suretinde²¹⁰²; İkrime tüyleri çıkmamış, saçları dalgalı, düzgün endamlı bir genç;²¹⁰³ Süddî de düzgün yaratılışlı bir erkek şeklinde görüldüğünü zikreder.²¹⁰⁴ Tefsirlerde de Cebrail’in Hz. Meryem’e beyaz elbiseli,²¹⁰⁵ son derece yakışıklı, tüysüz, parlak ve güzel yüzlü, saçları dalgalı, düzgün endamlı, hiçbir kusuru olmayan bir yaratılışa sahip bir delikanlı suretinde geldiği anlatılır.²¹⁰⁶ Cebrail’in Hz. Meryem ile aynı yaştaki Beyt-i Makdis hizmetçisi Yûsuf²¹⁰⁷ adındaki biri olarak görüldüğü de ortaya atılır. İlgili ayette²¹⁰⁸ bunlara ait açık bir işaret olmadığı için her iki görüş de mümkündür.²¹⁰⁹

Cebrail’in Hz. Meryem’e kendisinden çekinip sözünü dinlemeyeceği ihtimalinden dolayı melek suretiyle gelmeyip insan dışı hiçbir emare taşımayan, kusursuz bir insan suretinde gelerek sözüne ısınıp kendisine kolayca alışmasını sağladığı yorumları da yapılır.²¹¹⁰

²⁰⁹⁹ Âli-İmrân, 3/37.

²¹⁰⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Dimeşk*, LXX, 84; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, II, 187; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, II, 139.

²¹⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 9; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXI, 520; Hz. Meryem’in mescitte durduğu, hayız olduğunda teyzesinin evine giderek temizlenip mescide geri döndüğü de ifade edilir. Hz. Meryem’in hayızdan yıkanmak için yüksekçe bir yere oturup bir duvarla veya kendisini göstermeyecek bir siper edindiği de anlatılır. Yine böyle hayız halinin bitip yıkanıp temizlendiği yerdekken Cebrail’in ona geldiği de belirtilir. bkz., Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 9; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXI, 520; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, IV, 7; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, V, 260; Cebrail’in Hz. Meryem’e İkrime’nin de dediği gibi yıkandığı sırada geldiği de belirtilir. bkz., Vâhidî, *el-Vesît*, III, 180; Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, III, 228; Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, III, 184; Süddî, Hz. Meryem’in hayız halinden yıkanıp temizlenince Cebrail’in geldiğini ifade eder. bkz., Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XVIII, 163; Hz. Meryem’in elbisesini giydikten sonra Cebrail’in geldiği de zikredilir. bkz., İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, III, 123; Hz. Meryem’in Mihrapta bulunduğu bir sırada Cebrail’in geldiği de dile getirilir. bkz., Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, I, 274; Kelbî, Cebrail’in Hz. Meryem’e bulunduğu evin doğu tarafındaki bir köşesindeyken geldiğine değinir. bkz., Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I, 219.

²¹⁰² Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I, 219.

²¹⁰³ Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, III, 228.

²¹⁰⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XVIII, 163.

²¹⁰⁵ Mukâtil, *et-Tefsîru’l-kebîr*, I, 274.

²¹⁰⁶ Mâverîdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, III, 362; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 9; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXI, 521; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, IV, 7; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, II, 329; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-azîm*, V, 194; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, V, 260; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, VIII, 397.

²¹⁰⁷ Hz. Meryem’in Yûsuf adındaki amcasının oğlu ile nişanlandığı, onunla ilgili zina sonucu hamile kaldığı dedikodusu yayılınca, Yûsuf’un kralın onu öldürmesi endişesiyle Hz. Meryem’i kaçırdığı rivayet edilir. Yûsuf’un Hz. Meryem’le yola koyulmasından hemen sonra içinden onu öldürme düşüncesinin de geçtiği bir sırada Cebrail ona gelerek “O çocuk Rûhulkudûs’tendir, sakın Meryem’i öldürme!” sözünden sonra öldürmekten vazgeçer. bkz., Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 11.

²¹⁰⁸ Meryem, 19/17.

²¹⁰⁹ Mâtürîdî, *Te’vilât*, VII, 227; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 9; Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXI, 521.

²¹¹⁰ Mâtürîdî, *Te’vilât*, VII, 227; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 9; Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, IV, 7; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, II, 329; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, V, 260; Cebrail söz gelimi maddi bir varlık kabul edilirse onun bünyesi hem asıl hem de ilave parçalardan oluşup asıl parçaları çok az olabileceği ihtimalinden dolayı büyük cüssesine rağmen insan suretine bürünebilir. Cebrail zaten ruhani, manevi bir varlık olması sebebiyle büyük veya küçük bir şekle kolayca girebilir. bkz., Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, XXI, 521.

Hız. Meryem'in iffetinin imtiyandan geçirilmesi için son derece güzel vasıflarla donatılan insan suretindeki Cebrail'le karşı karşıya geldiği ve Allah'a sığınmak suretiyle iffet ve takva sahibi bir kadın olduğunu gösterdiği de ileri sürülür.²¹¹¹ Süddî'nin ifadesiyle Hız. Meryem, Cebrail'i kendi nefsinden yararlanmak isteyen biri zannettiği için korkar²¹¹² ve kendisine doğru geldiğini görünce “*Senden Rahman'a sığınırım.*”²¹¹³ der.²¹¹⁴ Cebrail'in kendisinin melek ve elçi olduğunu ve tertemiz bir ocuk bağışlamak için geldiğini haber vermesiyle²¹¹⁵ Hız. Meryem'in peygamberlerin melekleri tasdik etmesi gibi Cebrail'i tasdik etmesinden dolayı Sıddka adını aldığı da ifade edilir.²¹¹⁶ Hız. Meryem, Cebrail'e “*Bana bir insan dokunmadığı halde benim nasıl çocuğum olabilir?*”²¹¹⁷ derken “Efendim” anlamında “Rabbi” diye hitap etmiştir.²¹¹⁸ Cebrail de “İş senin de söylediğin gibi olup bu konuda Allah'a isyan edilmez. Zira O, bu çocuğu yüce kudretine delalet etmek için yaratmaya gücü yetendir. Bu ocuk iman edenler için Allah Teâlâ'dan bir rahmet, diğerleri için cehalete sebeptir.” der.²¹¹⁹ Hız. Meryem de bu işin Allah Teâlâ'dan olacağı haberiyle O'nun hükmüne teslim olur.²¹²⁰

Başta Hasan el-Basrî, Vehb b. Münebbih, Katâde, Süddî ve İbn Cüreyc olmak zere²¹²¹ müfessirlerin cumhuru,²¹²² “*Ona (Meryem'e) ruhumuzu gönderdik.*”²¹²³ ayetindeki ruhun Cebrail olduğunu dşnrlr.²¹²⁴ Müfessirlerin oğunluğu, Hız. Meryem'e gönderilen ruhun, ruh adıyla anılması, ruhânî olması, ruhtan yaratıldığının ifade edilmesi, ruh dışında hiçbir şeyin ona benzemeyişi ve onun sayesinde dinin ve ruhların hayat bulması gibi sebeplerle Cebrail olduğu kanaatindedirler.²¹²⁵ Ya da kişinin sevdiğine “Ruhum” diye hitap etmesi gibi Allah'ın da Cebrail'e olan sevgi ve yakınlığından dolayı mecaz olarak bu adı

²¹¹¹ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, III, 9; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 7; Ebssd, *İşşd'l-akli's-selm*, V, 260.

²¹¹² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 163.

²¹¹³ Meryem, 19/18; Cebrail takvalı olduğu halde Hız. Meryem'in ondan fcir ve fsk biri gibi Rahman'a sığınmasını Hasan el-Basrî, kendisine ondan kötülük ve şer ulaşmayacağını ya da takvalı olmasından dolayı izin ve emir almadan yanına giremeyeceğine işaret etmek için böyle konuştuğuuna dikkat çeker. Böylece Hız. Meryem, Cebrail'i takvalı biri olarak tanıdığı için yanına izin ve emir almadan insan suretinde girmesinin şaşkınlığı ile böyle konuşur. bkz., Mâtürîdî, *Te'vilât*, VII, 227.

²¹¹⁴ Vâhidî, *el-Vesît*, III, 180; Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, III, 184.

²¹¹⁵ Meryem, 19/19; Cebrail'in bu sözü, Hız. Meryem'in korktuğunu anlaması ve bu korkuyu gidermek için söylediği ayrıca kendisinin Cebrail olduğunu anlayabileceği işaretleri göstermiş olabileceği üzerinde de durulur. bkz., Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXI, 522.

²¹¹⁶ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve i'râbüh*, II, 196; Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 567; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XII, 409.

²¹¹⁷ l-i İmrân, 3/47.

²¹¹⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, IV, 92.

²¹¹⁹ Kuşeyrî, *Letif'l-işrt*, II, 424.

²¹²⁰ İbn Kesr, *Tefsru'l-Kur'ni'l-azm*, V, 196.

²¹²¹ Taber, *Cmiu'l-beyn*, XVIII, 163; İbn Eb Htim, *Tefsru'l-Kur'ni'l-azm*, VII, 2403; Mverd, *en-Nket ve'l-uyn*, III, 362; İbn Kesr, *Tefsru'l-Kur'ni'l-azm*, V, 194.

²¹²² İbn'l-Cevz, *Zd'l-mesr*, III, 123.

²¹²³ Meryem, 19/17.

²¹²⁴ Mverd, *en-Nket ve'l-uyn*, III, 362.

²¹²⁵ Muktil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 621-625; Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I, 218; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, III, 362; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, III, 9; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXI, 520-521; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 329; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, V, 321.

verdiği zikredilir.²¹²⁶ Râzî de Cebrail'in ruh olduğunun sabit olması ve “*Ben ancak Rabbinin elçisiyim. Sana tertemiz bir çocuk başışlamak için gönderildim.*”²¹²⁷ sözünün de ona yakışacağından hareketle ruhun Cebrail olduğunu düşünür.²¹²⁸ Übey b. Ka'b (r.a) ise Îsâ'nın (a.s) ruhu olduğu düşüncesindedir.²¹²⁹ “*Ona Ruhumuzu gönderdik.*”²¹³⁰ ayetindeki ruhun Îsâ (a.s) olduğu görüşünde olanlar “*Meryem oğlu Îsâ Mesih, ancak Allah'ın peygamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendisinden bir ruhtur.*”²¹³¹ ayetinde Îsâ'nın (a.s) Allah'tan bir ruh olduğunun zikredilmesini delil olarak gösterirler.²¹³² Bu ruhun Cebrail olduğu görüşünde olanlar ise “*Ona tam bir insan olarak göründü.*”²¹³³ ifadesini delil olarak kabul ederler.²¹³⁴ Buradaki ruhla Cebrail'in vahyin sahibi olmasından dolayı vahyin de kastedilme ihtimali de dile getirilir.²¹³⁵ Ebû Hayve ise Cebrail'in insanların rahatlmasına ve “*Ona rahatlık, güzel rızık ve Naîm cenneti vardır.*”²¹³⁶ ayetinde müttakilere vadedilen rahatlığı elde etmeye vesile olması, ya da kendilerine rahatlık vadedilmiş Mukarrebûn meleklerinden olmasından dolayı “*Rûhanâ*” kelimesini “*Ravhanâ*” diye okumuştur. Bu durumda ayet, Hz. Meryem'e bize yakın olan, rahatlık sahibi Cebrail'i gönderdik anlamındadır.²¹³⁷

“*Ona ruhumuzdan üfledik.*”²¹³⁸ ayetiyle ilgili Cebrail'in bizzat üflemesinden yani hakiki bir üflemeden söz edilir.²¹³⁹ Bu üflemenin Cebrail'e ait olmasına rağmen Allah'a nisbet edilmesi Cebrail'i teşrif etmek içindir.²¹⁴⁰ Cebrail'in Hz. Meryem'in gömleğine, ya da koynuna üflemesiyle veya üflemenin rahminde meydana gelip burada asılı kalmasıyla hamile kaldığı zikredilir.²¹⁴¹ Yine Cebrail'in Hz. Meryem'in elbisesini kendisine doğru çekerek yeninden üflediği, gömleğinin yeninden üfleyişinin ağız ve boğaz boşluğuna ulaştığı, elbisesinin yenini bir veya iki parmağıyla çekerek içine doğru veya gömleğinin yakasından yahut uzaktan üflediği gibi görüşler dile getirilir. Cebrail'in bu üfleyişinin ona ulaştığı anda

²¹²⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 9; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXI, 520-521.

²¹²⁷ Meryem, 19/19.

²¹²⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXI, 520-521.

²¹²⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlât*, VII, 227; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, III, 362.

²¹³⁰ Meryem, 19/17.

²¹³¹ Nisâ, 4/171.

²¹³² Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, III, 322-323.

²¹³³ Meryem, 19/17.

²¹³⁴ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, III, 322-323.

²¹³⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 123.

²¹³⁶ Vâkıa, 56/88.

²¹³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 9; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXI, 520-521.

²¹³⁸ Enbiyâ, 21/91.

²¹³⁹ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 214; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 463.

²¹⁴⁰ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, III, 362; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, VII, 463.

²¹⁴¹ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 91; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 214.

H. Meryem'in İsa'ya (a.s) hamile kaldığına dikkat çekilir.²¹⁴² İmam Mâtürîdî ise üfleme konusunda ayette Cebrail'in isminin geçmediğini belirterek kesin bir görüş ileri sürülemeyeceğine dikkat çeker.²¹⁴³

“*Ruhumuzdan ona üfledik.*”²¹⁴⁴ ifadesinin İsa'nın (a.s) H. Meryem'in karnında canlı hale getirilmesinden kinaye olup hakikatte orada bir üfleme olmadığı da ileri sürülmüştür.²¹⁴⁵ Cebrail'in üflemesinden dolayı bir yaratmanın kabul edilmesi halinde meleklerden ve insanlardan oluşmuş bir çocuğun doğmuş olduğu gerekçesiyle bunun caiz olmayacağını ileri sürenler çocuğun oluş sebebini şöyle açıklamışlardır: Allah Teâlâ Âdem'i (a.s) yaratmış ve zürriyetinden de mîsak almıştır. Bir miktar suyu babaların sulblerinde, bir miktar suyu ise annelerin rahimlerinde yaratmıştır. Her iki su bir araya geldiğinde çocuk olmuştur. Allah Teâlâ bu iki suyun yarısını H. Meryem'in rahminde, yarısını ise sulbünde yaratmıştır. Kadın şehveti uyanmadan hamile kalmayacağı için Cebrail'in üflemesiyle şehveti uyanır, sulbündeki su ile rahmindeki su birbirine karışarak rahmine tutunmuştur.²¹⁴⁶

İbn Abbas (r.a), Amr b. Meymûn (ö. 74/693), Saîd b. Cübeyr, Dahhâk, Katâde ve Süddî Cebrail'in vadinin alt tarafından, H. Meryem'in bulunduğu tepenin biraz daha aşağısındaki bir tepeden²¹⁴⁷ yalnızlığından kaynaklanan tedirginliğini gidermek ve İsa'yı (a.s) müjdelemek maksadıyla²¹⁴⁸ “*Üzülme, Rabbin senin alt tarafında bir dere akıttı.*”²¹⁴⁹ diye seslendiğini belirtirler. Ayrıca Cebrail'in çocuğun doğumuna yardımcı olduğu da ifade edilir.²¹⁵⁰

İbn Abbas (r.a), Cebrail'in ayağını yere vurmasıyla tatlı bir su fışkırdığını,²¹⁵¹ hurma ağacının yeşillenerek olgunlaşmış meyveler verdiğini açıklar.²¹⁵² Orada akan bir nehir olduğu

²¹⁴² Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 380; Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I, 219; Mâtürîdî, *Te'vilât*, VII, 373; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 229; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 133; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 335; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, IV, 92; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 419; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, VII, 463; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, V, 196; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, IX, 84; Bu konuda Vehb b. Münebbih ve Süddî'den nakledilen rivayetler için bkz., Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XVIII, 166; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXI, 524; İbn Abbas'ın rivayeti için bkz., İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, VII, 2403; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXX, 575; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, IV, 92; Ebû Sâlih ve Ata b. Yesâr'ın (ö. 103/721) görüşü için bkz., İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, VII, 2403; Übey b. Ka'b'ın (r.a) görüşü için bkz., İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, IV, 10; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 124; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXI, 524.

²¹⁴³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, VII, 373.

²¹⁴⁴ Enbiyâ, 21/91.

²¹⁴⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, VII, 463.

²¹⁴⁶ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 214; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, IV, 93.

²¹⁴⁷ Sevrî, *et-Tefsîr*, I, 183; Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, I, 220; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, VII, 2404; Mâtürîdî, *Te'vilât*, VII, 230; Mâverîdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, III, 364; Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, II, 425; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 12; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XI, 94; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 8; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 331; Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, III, 185; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, V, 198.

²¹⁴⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, II, 425.

²¹⁴⁹ Meryem, 19/24.

²¹⁵⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 12; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 8.

²¹⁵¹ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 230; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXI, 528; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 332; Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, III, 185; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, V, 262; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, V, 327.

²¹⁵² Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 332.

da zikredilir.²¹⁵³ Cebrail'in Hz. Meryem'in kavmine kendisi yerine çocukla konuşmalarını işaret etmeyi²¹⁵⁴ de emrettiği dile getirilir.²¹⁵⁵

2.3.2. Cebrail ve Habîb-i Neccâr ile Ashâb-ı Kehf

Kur'ân'da ismi zikredilmeden kendisinden bahsedilen Habib-i Neccâr'ın²¹⁵⁶ yaşadığı yerde bulunan halk tarafından öldürülmesi üzerine Cebrail'in onların helak edilmelerinde görev aldığı rivayet edilir. Kur'ân'da isim verilmeden bir kasaba halkına önce iki elçi gönderildiği, yalanlanmaları sonrası üçüncü bir elçinin onlara yardımcı olmak ve desteklemek üzere geldiği anlatılır. Bu elçilere uyup sözünü dinlemeleri için çağrıda bulunan bir kişi yine isim verilmeden zikredilir.²¹⁵⁷ Tefsir kaynaklarında bu kasabanın Antakya olup buraya Îsâ'nın (a.s) havarilerinden önce iki kişiyi, ardından Şemûn adlı üçüncü bir kişiyi Allah'a kullukta bulunmaları için gönderdiği ifade edilir. Habib-i Neccâr'ın bu elçilere iman ederek itaat ettiği ve halkı da onlara itaat etmeye davet ettiği belirtilir. Bunun üzerine Habib-i Neccâr eziyet edilerek veya "Allah'ım kavmime hidâyet et." derken taşlanarak öldürülür.²¹⁵⁸

Habib-i Neccâr öldürülünce Allah Teâlâ onlara gazap eder ve hak ettikleri cezaya bir an önce uğramaları için Cebrail'e emir vererek²¹⁵⁹ onlara gönderir. Cebrail de şehrin kapısının iki kanadını tutar. Daha sonra öyle bir sayha atar ki bedenlerinde dolaşan hiçbir ruh kalmamış, sönmüş ateş gibi kendilerinden hiçbir canlılık emaresi hissedilmeyecek bir halde hemen ölüp giderler.²¹⁶⁰ Onların arasından henüz ölmemiş olanlar parlayan ateş gibi, ölenler de o ateşin külü gibi görüldüğü için ateşe benzetilir.²¹⁶¹

Kur'ân'da "*Rablerine inanmış genç yiğitler*"²¹⁶² ifadesiyle kendilerinden bahsedilen Ashâb-ı Kehf'in uzun yıllar mağarada uyutulduğu da anlatılır.²¹⁶³ Dahhâk, Cebrail'in, toprağın etlerini çürütmemesi için uykudayken Ashâb-ı Kehf'i yılda iki defa,²¹⁶⁴ İbn Abbas

²¹⁵³ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXI, 528.

²¹⁵⁴ Meryem, 19/29.

²¹⁵⁵ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 334.

²¹⁵⁶ Yâsîn, 36/13-29.

²¹⁵⁷ Yâsîn, 36/13-29.

²¹⁵⁸ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 575; Yahyâ b. Sellâm, *et-Tefsîr*, II, 803; Abdürrezzâk, *et-Tefsîr*, III, 77; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 500; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, IV, 282; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VII, 2379, X, 3192; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, II, 272; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 8-10; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 509.

²¹⁵⁹ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 12; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 10; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 20.

²¹⁶⁰ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, III, 577; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 522; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, IV, 12; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 8, 10; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XV, 15, 20; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 267; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 99; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 509.

²¹⁶¹ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, IV, 267.

²¹⁶² Kehf, 18/13.

²¹⁶³ Kehf, 18/18.

²¹⁶⁴ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, II, 578.

(r.a) ise bir kez çevirdiğini ifade eder.²¹⁶⁵ Yine Cebrail'in Ashâb-ı Kehf'in yedi kişi olup sekizincilerinin köpekleri olduğunu Hz. Peygamber'e (s.a.v) haber verdiği de zikredilir.²¹⁶⁶

2.3.3. Cebrail ve Habeş Hükümdarı Necâşi Ashame

Cebrail, İslamiyet'in ilk yıllarında Mekke müşriklerinin baskılarından bunalan Müslümanlara ülkesinin kapısını açan Habeş hükümdarı Necâşi Ashame'nin (ö. 9/630) vefat haberini Hz. Peygamber'e (s.a.v) haber vermiştir. Bu konuda Câbir b. Abdullah (r.a), Enes b. Mâlik (r.a), İbn Abbas (r.a) ve Katâde, “*Kitap ehlinden öyleleri var ki, Allah'a, size indirilene ve kendilerine indirilene, Allah'a derinden saygı duyarak inanırlar.*”²¹⁶⁷ ayetinin Habeşistan Hükümdarı Necâşi Ashame (Arapça'da bağış anlamına gelir) hakkında nazil olduğunu zikretmişlerdir. Cebrail, Ashame'nin vefat ettiğini Hz. Peygamber'e (s.a.v) haber verince ashabına “Çıkınız sizin bulunduğunuz yerden başka bir yerde vefat eden bir kardeşinizin namazını kılınız.” buyurmuştur. Ashabının onun kim olduğu sorusuna “Necâşi” diye cevap vermiş ve Bâki kabristanına doğru yola koyulmuşlardır. Hz. Peygamber'e (s.a.v) Medine'den Habeş diyarına doğru bir perde açılmış, Necâşi Ashame'nin tahtı gösterilmiş, namazını kıldırması, istiğfarda bulunmuş ve ashabından da onun için Allah'tan bağışlanma dilemelerini istemiştir. Bunun üzerine münafıklar “Şuna bakın, asla görmediği, dininden de olmayan yabancı bir Hıristiyan kâfirin namazını kılıyor!” dedikodusunu dillerine dolayınca bu ayet nazil olmuştur.²¹⁶⁸

2.3.4. Cebrail ve Sahâbe

Cebrail'in Hz. Peygamber'in (s.a.v) bazı yakın arkadaşları ile olan irtibatının az da olsa varlığından söz etmek mümkündür. Cebrail sahâbe ile doğrudan bağlantı kurmamış fakat Hz. Peygamber'e (s.a.v) onlardan bahsetmiştir. Cebrail sahâbeden bazı kişileri sena etmiş, bazılarıyla ilgili önerilerde bulunmuş bazen de hatalı bir davranışın düzeltilmesinde rol almıştır.

²¹⁶⁵ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 341.

²¹⁶⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 712; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 277.

²¹⁶⁷ Âl-i İmrân, 3/199.

²¹⁶⁸ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 559; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 459; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, IV, 322; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 56; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, I, 335; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, II, 136; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, II, 155. Hz. Peygamber'in (s.a.v) “Habeşli salih bir adam vefat etti.” diyerek Necâşi Ashame'nin vefatını ashabına haber verip dört tekbirle cenaze namazını kılması konusunda geniş bilgi için bkz., Ahmed, *Müsned*, XXII, 56-57; XXIII, 167-168, 182; Buhârî, “Cenâiz”, 4, 53, 63, “Menâkibü'l-ensâr”, 38; Müslim, “Cenâiz”, 62-65.

2.3.4.1. Hz. Ebûbekir (r.a) ve Hz. Ömer (r.a)

Cebrail'in Hz. Peygamber'in (s.a.v) en yakın arkadaşı ve kayınpederi Hz. Ebû Bekir'in (r.a) ismini onun mührüne yazdığı rivayet edilir. Buna göre Hz. Peygamber (s.a.v) mührünü Hz. Ebû Bekir'e (r.a) "La ilâhe illallah" cümlesini yazdırması için verir. Hz. Ebû Bekir (r.a) de onu nakkaşa "Lâ ilâhe illallah Muhammedürresûlullah" diye yazdırarak getirir. Hz. Peygamber (s.a.v) yüzükte "Lâ ilâhe illallah Muhammedürresûlullah Ebû Bekir es-Sıddîk" yazısını görünce bu ilavelerin sebebini sorar. Hz. Ebû Bekir (r.a), elçisinin ismini Allah'ın isminden ayırmaya içinin razı olmadığını belirtir ve utanarak kendi ismini de söylemediğine de dikkat çeker. Bunun üzerine Cebrail gelerek "Ey Allah'ın elçisi Ebû Bekir'in ismine gelince onu ben yazdım çünkü o, senin isminle Allah'ın ismini ayırmaya razı olmayınca Allah da onun ismini senin isminden ayırmaya razı olmadı." der.²¹⁶⁹

Cebrail'in Hz. Ebû Bekir'i (r.a) eski bir elbise ile görüp şaşırması ile ilgili Abdullah b. Ömer (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) yanında otururken Hz. Ebû Bekir'i (r.a) de göğsünü açıkta bırakmış bir deliği olan cübbesiyle onun yanında gördüğünü söyler. Cebrail inerek "Bana ne oluyor da Ebû Bekir'i göğsünü açıkta bırakmış bir deliği olan cübbesi ile görüyorum." deyince Resûlullah (s.a.v) da "Fetihten önce malını benim için infak etti." buyurur. Cebrail ise Allah Teâlâ'nın ona selamını iletir ve bu fakirliği sebebiyle ondan razı mı yoksa ona öfkeli mi diye sormasını istediğini haber verir. Resûlullah (s.a.v) da bu soruyu sorunca Hz. Ebû Bekir (r.a) "Ben Rabbime öfkeli olur muyum hiç. Ben rabbimden razıyım. Ben Rabbimden razıyım." cevabını verir.²¹⁷⁰

Kur'ân'da inkâr edenlerin Hz. Peygamber'in (s.a.v) bir arkadaşı ile Mekke'den çıkmalarına sebep olduğu anlatılınca²¹⁷¹ Hz. Peygamber (s.a.v) Cebrail'e Mekke'den yanında çıkacak kişiyi sormuş o da Hz. Ebû Bekir'in (r.a) ismini vermiştir.²¹⁷² Yine onun yedi yıl boyunca çekmiş olduğu diş ağrısını Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) haber vermesi üzerine Hz. Ebû Bekir'e (r.a) bunu niye anlatmadığını sorduğu onun da "Sevgiliden gelenden nasıl şikâyetle bulunabilirim." dediği rivayet edilir.²¹⁷³

Hz. Peygamber'in (s.a.v) Hz. Ebû Bekir'den (r.a) sonra en yakın arkadaşı olan Hz. Ömer'in (r.a) Cebrail ile irtibatı konusunda tefsirlere yansıyan bilgiler de olmuştur. Bununla ilgili olarak oğlu Abdullah (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) Hz. Ömer'i (r.a) Allah'ın düşmanlarına

²¹⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, I, 153. Bu rivayet hadis kaynaklarında ve (Taberî, İbn Kesîr vb.) rivayet tefsirlerinde bulunamamıştır.

²¹⁷⁰ Vâhidî, *el-Vesît*, IV, 246; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 28; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XVII, 240; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, IV, 247; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 48; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IX, 358; Derveze İzzet, *et-Tefsîru'l-hadîs*, IX, 301.

²¹⁷¹ Tevbe, 9/40.

²¹⁷² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 272.

²¹⁷³ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, II, 243.

şiddeti, sertliği ve belayı indiren Cebrail'e benzettiğini nakleder.²¹⁷⁴ Übey b. Ka'b (r.a) da Cebrail'in Hz. Ömer'in (r.a) faziletinden bahsettiği bir sırada Resûlullah'ın (s.a.v) ona Hz. Ömer'in (r.a) bu konuda ulaştığı seviyeyi sorduğunda "Ey Muhammed eğer ben senin yanında kavminin Nûh'un (a.s) yanında kaldığı kadar kalsam yine de Ömer'in faziletini sana anlatamam." dediğini dile getirir.²¹⁷⁵

Tefsir kaynaklarında Cebrail tarafından Hz. Ömer'in (r.a) hakla batılı güzelce ayıran anlamında Fârûk olarak nitelediğinden de bahsedilir. Bu konuda İbn Abbas (r.a), bir münafık ile bir Yahudinin aralarında çıkan anlaşmazlıkla ilgili Hz. Peygamber'in (s.a.v) hakemliğine başvurma kararı aldıklarını anlatır. Hz. Peygamber (s.a.v) de Yahudi'yi haklı bulunca münafık bunu kabul etmeyerek Hz. Ömer'in (r.a) hakemliğine de müracaat etmeyi teklif eder. Yahudi, Hz. Peygamber'in (s.a.v) kendi lehine karar vermesine rağmen bu hükmü arkadaşının kabul etmediğini söylemesi üzerine Hz. Ömer (r.a) münafığa döner. Münafık da Yahudi'yi doğrulayınca o da beklemlerini söyleyerek içeri girer. Kılıcı ile dışarı çıkıp münafığın boynunu vurunca cansız bedeni yere düşer. Hz. Ömer (r.a) de Allah ve Resûlü'nün hükmünü kabul etmeyen hakkında böyle karar verdiğini beyan eder. Bu hadiseden dolayı "*Allah'ın indirdiğine ve Peygambere gelin' dendiği zaman onların senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün.*"²¹⁷⁶ ayeti nazil olur. Cebrail'in gelip "Ömer hak ile batılı ayırdı bu yüzden Fârûk olarak isimlendirildi." demesi üzerine Resûlullah (s.a.v) da Hz. Ömer'e (r.a) "Sen Fârûk'sun." der.²¹⁷⁷

2.3.4.2 Hz. Âişe (r.a) ve Hz. Hafsa (r.a) ile Hz. Zeyneb (r.a)

Cebrail'in hem Hz. Âişe'ye ait bir kıyafete²¹⁷⁸ bürünerek (r.a) hem de onun suretinde temessül ederek Hz. Peygamber'e (s.a.v) Hz. Âişe (r.a) ile evlenmeyi emrettiğini, aynı zamanda onun yorganı altında iken Hz. Peygamber'e (s.a.v) vahiy geldiğini bizzat Hz. Âişe (r.a) dile getirmiştir.²¹⁷⁹ Ayrıca Hz. Âişe (r.a), bir defasında odasında Resûlullah (s.a.v) ile

²¹⁷⁴ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 109; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, II, 10; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, IV, 107.

²¹⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XIII, 334; Bunu nakleden Hatîp Ebû Bekir el-Bağdâdî, "Bu hadisin senesinde yer alan Hassan b. Galib b. Necîh Ebû'l-Kâsım el-Mısıri'nin Mâlik b. Enes'ten (r.a) rivayetinde tek kaldığından Mâlik'in rivayeti olduğu sabit değildir." hatırlatmasında bulunur. bkz., Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XIII, 334

²¹⁷⁶ Nisâ, 4/60-61.

²¹⁷⁷ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, I, 385; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, III, 337; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 654-655; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1, 525; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, X, 120; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, V, 263-264; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, II, 80; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 368; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, II, 194; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, III, 66, IX, 385.

²¹⁷⁸ Hz. Âişe'nin Cebrail'in ipek elbise içinde kendi suretinde geldiğini haber vermesiyle ilgili bkz., İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 50; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VI, 156; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VI, 137; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, IX, 327.

²¹⁷⁹ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *Müsned*, VIII, 90; Vâhidî, *el-Vesît*, III, 314; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, III, 397; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 225; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XII, 212; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 497-498; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, VI, 156.

konuşan birini görüp onun kim olduğunu sorar. Resûlullah'ın (s.a.v) “Onu kime benzetiyorsun?” sorusu üzerine “Dihyetü'l-Kelbî'ye benzetiyorum.” cevabını verir. Resûlullah (s.a.v) da “Çok hayır gördün. O Cebrail'dir.” Biraz durduktan sonra da “Ey Âişe bu Cebrail sana selam ediyor.” buyurur. Hz. Âişe (r.a) de “Ona da selam olsun, o ne hayırlı bir gelendir.” diye mukabelede bulunur.²¹⁸⁰

Tefsirlerde Cebrail'in Hz. Ömer'in (r.a) kızı Hz. Hafsa'yı (r.a) (ö. 45/665) övdüğü ve Hz. Peygamber'den (s.a.v) onu boşamamasını istediğini belirten rivayetlere yer verilir. Bu konuda Hz. Peygamber'in (s.a.v) ona vermiş olduğu bir sırrı Hz. Âişe'ye (r.a) söylemiş olduğunu Allah Teâlâ, Cebrail'in diliyle Hz. Peygamber'e (s.a.v) haber verince Hz. Hafsa'yı (r.a) boşamayı düşündüğü ya da boşayabileceği uyarısında bulunduğu anlatılır. Bunun üzerine Cebrail inerek Resûlullah'a (s.a.v) “Onu boşama, çünkü o çok oruç tutan, çok namaz kılan biridir ve cennette de senin eşlerinden biri olacaktır.” deyince boşamaktan vazgeçer.²¹⁸¹ İmam Mâtürîdî, Resûlullah'ın (s.a.v) Hz. Hafsa'nın (r.a) kendi nöbet günleri dışındaki zamanını ibadetle geçirdiğinden haberinin olmama ihtimalinden dolayı Cebrail'in bu durumu ona haber vermiş olabileceğinden söz eder.²¹⁸²

Hz. Peygamber'in (s.a.v) halası Ümeyye bint Abdülmuttalib'in kızı Hz. Zeyneb bint Cahş (r.a) ile nikâhlanmasında Cebrail'in elçilik görevini icra ettiği görülür. Şa'bî, bununla ilgili olarak Hz. Zeyneb'in (r.a) Resûlullah'a (s.a.v) dedelerinin aynı olduğunu, gökten sadece kendisinin Allah tarafından ona nikahlandığını ve Cebrail'in de bu nikahın elçisi olduğunu söylediğini anlatır. Hz. Zeyneb (r.a) ayrıca bu üç hususun diğer hanımlarından hiçbirinde olmayan özellikler olduğuna dikkat çeker.²¹⁸³

Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi Cebrail'in Hz. Peygamber'in (s.a.v) aile ortamında da bulunduğu, onun aile seçiminde rol aldığı ve gerektiğinde aile içi hayata müdahale ettiği görülmektedir. Bu yönüyle Cebrail aile hayatının düzenlenmesinde Müslümanlara örnek olduğu anlaşılmaktadır.

²¹⁸⁰ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, IV, 8; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, VI, 156.

²¹⁸¹ Mukâtil, *et-Tefsîru'l-kebîr*, IV, 376-377; Bezzâr, *Müsned*, IV, 237; Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 82, 84; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, III, 466; Taberânî, *el-Mucemü'l-Kebîr*, XVIII, 365, XXIII, 188; Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, III, 605; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, V, 118; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 563, 565; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXX, 568; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 165; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 503; Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, IV, 313; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, X, 48.

²¹⁸² Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 85.

²¹⁸³ *Câmiü'l-beyân*, XX, 276; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, IV, 27; İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, IV, 387; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XIV, 195; Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, III, 428; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 379; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, VI, 613.

2.3.4.3. Ebû Zer (r.a) ve Muâviye b. Muâviye el-Leysî (r.a)

Cebrail'in Hz. Peygamber (s.a.v) ile bulunduğu bir sırada yanlarına Hz. Ebû Zer'in (r.a) gelmesi üzerine Cebrail'in "Ebû Zer geldi." dediği anlatılır. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.v), "Onu tanıyor musun?" sorusuna "O bizim aramızda sizde olduğundan daha fazla tanınan biridir." cevabını verir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) onu bu seviyeye ulaştıran sebebi sorması üzerine ise "Kendisini küçük görmesi ve İhlas suresini çok okumasından dolayıdır." cevabını verir.²¹⁸⁴

Tefsirlerde Cebrail'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) Muaviye b. Muaviye el-Leysî'yi (r.a) övdüğü ve vefat edince namazını kıldırmasını istediği görülür. Konuyla ilgili Enes b. Mâlik (r.a) Tebuk'te iken güneşi daha önce hiç görmediği biçimde parlak gördüğünü ve kendisi gibi herkesin hayretler içinde kaldığını belirtir. Bu sırada Cebrail Hz. Peygamber'e (s.a.v) gelerek "Yüce Allah, yetmiş bin meleğin inip Muaviye b. Muaviye'nin cenaze namazını kılmalarını emretti. Sen de ey Muhammed onun namazını kılmıyor musun?" der. Aynı zamanda Cebrail, Muaviye b. Muaviye el-Leysî'nin gece, gündüz, yürürken, otururken ve ayağa kalkarken İhlâs suresini çokça okuduğundan bahseder.²¹⁸⁵ Cebrail'in onun cenaze namazı kılınacağı zaman kanadını yere vurmasıyla her bir ağaç ve tepenin boyun eğdiği, Cebrail'in kürsüsünü yükseltip ona bakarak tekbir getirmesiyle her bir safında yetmiş bin melek olan iki saf meleğin de tekbir getirdiği dile getirilir. Yine Cebrail'in Hz. Peygamber'in (s.a.v) sorusu üzerine onun İhlas suresini sevmesi, giderken, gelirken, otururken, ayaktayken her haldeyken onu okuması sayesinde bu seviyeyi elde ettiği cevabını verdiği de vurgulanır.²¹⁸⁶

2.3.4.4. Abdullah b. Mes'ûd (r.a) ve Abdullah b. Abbas (r.a)

Rahman suresi nazil olduğunda Hz. Peygamber'in (s.a.v) talebiyle Abdullah b. Mes'ûd'un (r.a) bu sureyi Kâbe'de müşriklerin ileri gelenlerinin de bulunduğu bir ortamda okumaya başladığı zikredilir. Bundan rahatsız olan Ebû Cehil yerinden kalkarak onu tokatlar ve kulağını yarıp kanatır. İbn Mes'ûd'un (r.a) yaşlı gözlerle yanına geldiği sırada Hz. Peygamber (s.a.v) Cebrail'in de müjde verecek gibi gülerek geldiğini görür. Buna şaşırıp sebebini sorduğunda Cebrail, "İleride bunun sebebini anlayacaksın." cevabını verir. Bedir Savaşı'nda İbn Mes'ûd (r.a) Ebû Cehil'in başını keser, kaldıramayınca kulaklarını deldiği yerlere ip takıp sürükleyerek Hz. Peygamber'e (s.a.v) götürür. Cebrail de bu sırada gülerek

²¹⁸⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXII, 356.

²¹⁸⁵ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, V, 245-246; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 331; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 250; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VIII, 495-496.

²¹⁸⁶ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsned*, VII, 258; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXII, 356; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, X, 540.

H. Peygamber'e (s.a.v) "Ey Muhammed, kulağa bedel kulak verildi baş da ona ilave edildi." ifadesini kullanır.²¹⁸⁷

Cebrail, bir defasında Abdullah b. Abbas'ı (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) yanında görünce onun bu ümmetin âlimi olacağını, ona peygamber sofrasından ilim ve ahlak bahşedildiğini bu sebeple ona hayrı öğütlemesini tavsiye eder.²¹⁸⁸

2.3.4.5. Bilal el-Habeşi (r.a) ve Übey b. Ka'b (r.a)

Cebrail'in H. Peygamber'e (s.a.v) Bilal el-Habeşi'yi (r.a) (ö. 20/641) müezzin olarak tavsiye ettiği de anlatılır. Bu konuda Dahhâk, H. Peygamber'in (s.a.v) "Kendime müezzin olarak kimi seçeyim?" diye sorması üzerine Cebrail'in "Sana melekler arasında tanınan, sesi yüksek ve Allah Teâlâ'nın en sevdiği müezzin olan siyah bir köleyi tavsiye ederim." önerisinde bulunduğunu nakleder. Resûlullah (s.a.v) da Bilal'i çağırır, ona ezanı öğretir ve mescidin damına çıkarak ezan okumasını emreder.²¹⁸⁹

Cebrail, H. Peygamber'e (s.a.v) Kur'an'ı Übey b. Ka'b'a (r.a) arz etmeyi emretmiştir. Bu konuda Übey b. Ka'b, Resûlullah'ın (s.a.v) vefat ettiği yıl Kur'an'ı kendisine iki defa arz ettiğini ve Cebrail'in de ona Kur'an'ı Übey b. Ka'b'a okumasını emrederek selam yolladığını bizzat Resûlullah'ın (s.a.v) dile getirdiğini aktarır.²¹⁹⁰ Yine Beyyine suresi nazil olunca Cebrail'in Resûlullah'a (s.a.v) gelerek "Ya Resûlallah Rabbin sana bunu Übey'e okumanı emrediyor." demesi üzerine H. Peygamber (s.a.v) de Übey'e (r.a) "Cebrail bana bu sureyi sana okumamı emretti." buyurunca Übey (r.a) de "Ya Resûlallah gerçekten benim ismim zikredildi mi?" diye sorar. Resûlullah'ın (s.a.v) "Evet" cevabıyla Übey (r.a) ağlamaya başlar.²¹⁹¹ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Cebrail'in H. Peygamber'in (s.a.v) dini hizmetler için seçeceği kişileri belirlemede ona rehberlik ettiği görülmektedir.

2.3.4.6. Abdurrahman b. Avf (r.a) ve Osman b. Talha (r.a)

Cebrail, Abdurrahman b. Avf'ın (r.a) (ö. 32/652) yerine getirmesini istediği bazı güzel amelleri Resûlullah'a (s.a.v) haber vermiş ve emretmesini istemiştir. Bu konuda Abdurrahman b. Avf (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) kendisine "Ey İbn Avf sen zengin bir kişisin. Cennete ise ancak sürünerek girebilirsin. Öyleyse Allah için güzel bir borç ver ki ayakların serbest

²¹⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXXII, 224-225; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 408-409.

²¹⁸⁸ İbn Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I,15; Biraz eksigi ile benzer rivayetler için bkz. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, I-X, nşr., es-Saade, Mısır, 1394/1974, I, 316; Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* thk., Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, el-Heyetü'l-Mısriyye el-âmmeh, Mısır, 1394/1974, IV, 234.

²¹⁸⁹ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, I, 401-402.

²¹⁹⁰ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, I, 12.

²¹⁹¹ Ahmed, *Müsned*, XXV, 382; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*, VIII, 435-436; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, VIII, 586; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, XV, 424.

kalsın.” tavsiyesinde bulunduğundan söz eder. Bunun üzerine kendisi “Ya Resûlallah neyi güzel bir borç olarak vereyim?” diye sorunca Resûlullah (s.a.v) “Akşam yanında olanı temizle.” buyurur. İbn Avf’ın (r.a) “Toplanmış olan her şeyi mi tezkiye edeyim?” sorusuna da “Evet” cevabını verir. İbn Avf (r.a) da bu konuya verdiği önemden dolayı kafasını bu işle meşgul ederek çıkmıştır. Bu sırada Cebrail Resûlullah’a (s.a.v) gelerek ona misafiri ağırlamasını, yoksulu doyurmasını, isteyene muhtaç olandan başlayarak vermesini emretmesini ister. Böyle yaptığı takdirde, yanında olanın temize çıkacağına da değinir.²¹⁹²

Cebrail, Kâbe’nin anahtarlarının Osman b. Talha’nın (r.a) (ö. 42/662) ailesinde kalacağını beyan etmiştir. Bu konuda İbn Cüreyc “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi emrediyor.”²¹⁹³ ayetinin Kâbe’nin bekçiliğini yapan Osman b. Talha (r.a) hakkında indiğine dikkat çeker.²¹⁹⁴ Hz. Abbas (r.a) (ö. 32/653) mensup olduğu kabilenin hacılara su ikram etme olarak adlandırılan “Sikâye” hizmetini yürütmesi sebebiyle Mekke’nin fethi günü, Kâbe’nin güvenliğini sağlama anlamındaki “Sidâne” hizmetinin de kendilerine verilmesini talep eder. Hâlbuki bu hizmeti Osman b. Talha’nın (r.a) ailesi yürütmektedir. Bunun üzerine bu ayet inince Osman b. Talha (r.a) kelime-i şehadet getirerek Müslüman olur. Hz. Peygamber (s.a.v) de Kâbe’nin anahtarını fetih günü ondan biraz da zorlayarak almış olan Hz. Ali’den (r.a) alarak Osman b. Talha’ya geri verir. Cebrail de gelerek Hz. Peygamber’e (s.a.v), “Sidâne” görevinin sonsuza kadar Osman’ın neslinde kalacağını haber verir.²¹⁹⁵

²¹⁹² Beyhakî, *Şuabü’l-ıman*, V, 39; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, I, 610.

²¹⁹³ Nisâ, 4/58.

²¹⁹⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, VIII, 491.

²¹⁹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 523; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, II, 70; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, X, 108; Neseî, *Medârikü’l-tenzîl*, I, 367; Süyûtî, *ed-Dürrü’l-mensûr*, II, 570; Ebüssuûd, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, II, 193; Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, II, 226.

SONUÇ

Kur’ân’da zikredilen ve ilk insandan önce yaratılan melek, kavram olarak “Elçilik” yahut “Kuvvet” anlamına gelen kelimelerden türemiştir. Her iki anlam da meleklerin elçilik görevini büyük bir liyakat ve kuvvetle ifa etmeleri açısından doğrudur. Melekler nurdan yaratılan, çeşitli suretlere girebilen, görevlerini üstün bir kuvvetle icra eden, her yere hızla ulaşabilen ve Allah ile peygamberler ya da salih kişiler arasında elçi olan ruhânî varlıklar olarak tarif edilmiştir. Meleklerin varlık âleminin her yerinde bulunduklarına ve her bir hadisedeki rollerine de işaret edilmiştir.

Meleklerin ibadet ve tesbihlerini bir görevden ziyade mahiyeti bilinmeyen bir tat ve tanımlanamayan bir mutluluk duygusu ile yerine getirdikleri düşünülmektedir. Bunun da Allah’ı bilme ve O’na olan muhabbet seviyesinde gerçekleştiği ve buna göre makam ve mertebe elde ettikleri görülmektedir. Meleklerin tesbihlerini Allah’ı noksan sıfatlardan tenzih eden ve ibadet edilen varlıklar olmadıklarının ilanı mesabesinde gören görüşler de bulunmaktadır.

Tefsirlerde meleklerin Allah’a isyan etmekten, emir ve yasaklarını yerine getirmemekten korktuklarını belirten yorumlarla karşılaşılmaktadır. Hâlbuki naslarda emir ve yasakları çiğneyebileceklerini beyan eden en küçük bir işarete dahi rastlanılmamaktadır. Onların Allah korkusuyla ürperişleri; Allah Teâlâ’nın kudretine layık bir ibadet ve tesbihle meşgul olamadıkları ve kâmil manada O’na kullukta bulunamadıkları zannından kaynaklanmaktadır. Müfessirlerden bazılarının melekleri peygamberler ve inananlarla mukayese ederek fazilet tartışmasına gitmelerinin yanlış olduğu açıktır. Zira ayetlerde buna delalet eden kesin ifadeler olmadığı gibi yaratılış ve mahiyet itibarıyla birbirinden farklı varlıkların kıyaslanmasının da faydasız olduğu görülmektedir.

Tefsirlerde meleklerin görevlerini daha hızlı icra etmelerine vesile olan ve kuşlardakinden daha farklı manevî kanatlara sahip olduklarına yönelik yorumlar bu konudaki abartılı ifadelerle nazaran daha makul görülmektedir. Kanatlarının sayısı ile ilgili verilen rakamların kesretten kinaye olup bunun ihtiyaca göre artırıldığı da ilgili ayetten anlaşılmaktadır. Kanatları fazla olan meleklerin az olanlara göre daha üstün olduğuna işaret eden yorumlar ikna edici olmaktan uzaktır. Meleklerin ulaşabildikleri bir hız sınırını tespit etmek imkânsız olup bu konuda Kur’ân’da verilen bilgiler Beyzavî’nin de üzerinde durduğu gibi hayalde canlandırmaya vesile olmaktan ibarettir.

Cebrail, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil ile ilgili tefsir kaynaklarındaki yorumlar incelendiğinde ise bu meleklerin varlık âlemindeki birçok işten sorumlu olup bunları icra

ettikleri anlaşılmaktadır. Cebrail'in vahiy ve gazap; Mikâil'in rahmet ve tabiat olayları; İsrâfil'in Sûr'a üfleme; Azrâil'in ise ruhların kabzedilmesi gibi konularda önemli roller üstlendikleri açıklanmaktadır.

Cebrail'in başta Kur'ân ve hadis olmak üzere temel kaynakların tamamında kullanılan ismi olan "Cibrîl" kavramıyla ilgili açıklamalar onun "Allah'ın kulu" anlamının yanında "Kuvvet" mefhumunu da kapsadığını göstermektedir. Kökeninin Süryanice, İbranice ya da Arapça olabileceği yönündeki yorumlar, bu konuda kesinleşmiş bir fikir birliğinin oluşmadığına işaret etmektedir. Cebrail'in on altı farklı okunuşu tespit edilmiş olup bunlardan sadece Cibrîl ve Cebrail şeklindeki okunuş yaygınlaşmıştır.

Cebrail'in "Ruh" olarak da vasıflanmasından dolayı tefsirlerde ruhun mahiyetine dair çeşitli düşünceler ortaya atılmış olsa da konunun hala mübhem kalmaya devam ettiği izlenmiştir. Ruhun hava ve rüzgâr gibi latif, canlılık ve hareket kaynağı olduğu konusunda ittifak edilse de onun herhangi bir varlığa benzetilmesinde kullanılan ifadelerin sahih kaynaklara dayanmadığı görülmüş ve bunun aklen de izahının mümkün olmadığı anlaşılmıştır. İbn Atiyye ve Râzî gibi müfessirler de bunu vurgulamışlardır.

Kur'ân ayetlerindeki "Ruh" ifadesinin ise tefsirlerde sadece bir kavramı ya da bir varlığı ifade etmek için kullanılmadığı görülmüştür. Müfessirler tarafından siyak ve sibakı da dikkate alınarak ruha; Cebrail, Cebrail'den başka bir melek, en şerefli melekler, vahiy, iman, rahmet, Kur'ân, Îsâ (a.s), Hz. Meryem'e üflenene esinti, Allah'ın yardımı, insanı diriltene ruh gibi manalar takdir edildiği tespit edilmiştir.

"Rûhulkudûs" kavramındaki "Kudûs" ifadesinin ise "Temizlik ve bereket" gibi anlamları yanında "Allah" manasına da geldiğine dikkat çekilmiştir. Rûhulkudûs'ün Cebrail olduğu, bu sıfatıyla Kur'ân'ı indirdiği belirtildiği gibi Hz. Peygamber (s.a.v) de onu "Rûhulkudûs" diye zikretmiştir. Ayrıca kuvvet yönüyle Cebrail isminin; temizlik ve itibar açısından Rûhulkudûs sıfatının öne çıktığı dile getirilmiştir.

Cebrail'in de sıfatı olan "Resûl" kavramına lugatta "Elçi ve gönderilmiş kişi" anlamı verilmiş ve bu ifade bir bildiri ile gelen peygamberler ve melekler için kullanılmıştır. "Kerîm" lafzına şeref ve iyilik etme gibi manalar takdir edilerek Tekvîr, 81/19. ayette geçen "Kerîm resûl" ifadesi ile Allah'tan aldığı vahyi tebliğ eden Cebrail kastedilmiştir. Hem zikri çok olması hem de Kur'ân'ı indirmesinden dolayı da "Allah'ın ayetlerini okuyan Resûl" diye de kendisinden bahsedilmiştir.

Cebrail'in "Zû kuvve", "Şedîdü'l-kuvâ" ve "Zû mirra" vasıflarıyla ilgili yorumlar dikkate alınarak onun kuvvetinin büyüklüğü tam olarak kavranamasa da zihinde tasavvur etmeye vesile olduğu görülmektedir. "Zû kuvve", gücünü; "Şedîdü'l-kuvâ", her açıdan

kuvvetini; “Zû mirra” ise görünüşçe güzel, aklen ve fikren ileride ve azalarının tam ve kusursuz olduğunu göstermektedir.

Tefsirlerde Cebrail’in “Mekîn” sıfatıyla Allah katında büyük bir itibar, şeref ve fazilete sahip olduğuna temas edilmiştir. Kendisine itaat edilen manasındaki “Mutâ” sıfatı ise onun göklerde ve melekler âlemindeki nüfûzunu ve liderliğini ispat etmiştir.

Tefsirlerde hem “Emîn” hem de “Rûhulemîn” sıfatlarının Cebrail’e ait olduğunda ittifak olduğu görülmüş, Zemahşerî ve Râzî gibi müfessirler tarafından da özellikle “Emîn” vasfının en önemli sıfat olduğu vurgulanmıştır. Zira Kur’ân Cebrail’e emanet edilmiştir. Cebrail’in açık ismi yerine Kur’ân’da bahsedilen sıfatlarıyla ve özellikle “Rûhulemîn” olarak Hz. Peygamber’in (s.a.v) kalbine Kur’ân’ı indirdiğine dikkat çekilmesiyle hem Cebrail’e büyük bir paye verilmiş hem de Kur’ân’ın her türlü şüpheden uzak olduğu ve ona müdahale etmenin imkânsızlığı ispat edilmiştir.

Kur’ân’da Cebrail’in açıkça zikredilen vasıfları dışında mübhem bırakılan bazı isim ve sıfatların onunla irtibatı konusunda görüş bildiren müfessirler, buna delil olarak Sahâbe ve Tâbiûn döneminin ileri gelenlerinin görüşlerini veya Araplardaki gelenekleri esas almışlar yahut delil göstermeden bu sonuca ulaşmışlardır. Yine tefsirlerde Arap dilinin kuralları işletilerek Hurûf-u Mukattaa’nın Cebrail’e işaret ettiği yorumlarına da rastlanmıştır. Ancak bu tür yorumlar bahsedilen konuda kesinlik ihtiva eden bilgiler olarak değerlendirilmemelidir.

Tefsirlerde Cebrail’in kıyafet ve kanatlarıyla ilgili yorumların çoğunlukla sahih hadis kaynaklarına dayanmadığı tespit edilmiş ve kanadıyla güneş ve ayın ışığını silmesi gibi açıklamalar da muteber kaynaklarda bulunamamıştır.

Yahudilerin Cebrail’e olan düşmanlıklarıyla ilgili tefsirlerdeki açıklamalar bu düşmanlığın mantıklı bir sebebe bağlanmadığını, onların Kur’ân’a ve Hz. Peygamber’e (s.a.v) olan kinlerini açıkça ifade etmek yerine Cebrail’i düşman gibi görme bahanesine sarıldıklarını göstermektedir.

İbrâhim (a.s) ile Cebrail’in irtibatı konusunda tefsirlerdeki açıklamalara bakıldığında onun İbrâhim’e (a.s) Kâbe’nin yapımı, hac ibadetinin uygulanması gibi konularda öğreticilik rolüyle rehberliği dikkat çekmektedir. Tefsirlerde bu konuda sahih rivayetler dışında Cebrail’in İbrâhim’i (a.s) doğumundan sonra bırakıldığı mağarada parmağıyla beslemesi gibi asılsız rivayetlerin de bulunduğu görülmüştür.

Cebrail’in Yûsuf (a.s) ile ilişkisinde ona kuyu ve zindanda iken dua öğretmesi ve sıkıntılardan kurtulmasındaki rolüyle ön plana çıktığı anlaşılmıştır. Tefsirlerde Cebrail’in Yûsuf (a.s) ile irtibatında onun ismet sıfatı ile bağdaşmayan rivayetler görülse de bunlar ileri gelen bazı müfessirler tarafından naklî ve aklî delillerle çürütülmüştür.

Mûsâ'ya (a.s) bebekliği dâhil hayatının her aşamasında Cebrail yardımcı ve destek olmuştur. Peygamberlik görevini icra ederken karşılaştığı zorluklarla başa çıkması konusunda ona cesaret vermiş ve önerileriyle rehber olmuştur. Firavunun boğulması sırasında söylediği söz sebebiyle Allah'ın rahmeti ulaşmasın diye Cebrail'in onun ağzına toprak tıkamasından bahseden rivayetler başta Zemahşerî ve Râzî olmak üzere birçok müfessir tarafından bazı ayetlerin delaletiyle eleştirilmiş ve uydurma oldukları da aklen ispat edilmiştir. Bu tür rivayetlerin Cebrail'in masumiyetine halel getirme maksatlı olabileceği de akla gelmektedir.

Peygamberler ve Cebrail arasındaki irtibatla ilgili açıklama ve yorumlar değerlendirildiğinde tefsirlerin çoğunlukla sahih hadis kaynaklarına dayanmadığı tespit edilmiştir. Ka'b el-Ahbâr ve Vehb b. Münebbih gibi daha çok İsrâîliyât türünde açıklama ve yorumlarıyla maruf kişilerin de Cebrail'in peygamberlerle ilişkisi bağlamında çok sık görüş beyan ettikleri göz önünde tutularak bu nevi nakillere ihtiyatla bakılması gerektiği ortaya çıkmıştır. Çünkü gayb âlemiyle alakalı mevzularda naslar haricindeki bilgilere itimat edilmemektedir.

Cebrail Hz. Peygamber'e (s.a.v) olan yakınlığı ile ona her zaman ve her yerde yardımcı olmuş, üzüldüğünde teselli etmiş, sorularını cevaplandırmış, zorlandığı ve çaresiz kaldığı hallerde istişare ettiği ve kendisinden cesaret aldığı melek olmuştur. Cebrail tavsiyeleri, müjdeleri ve gayb âleminden Allah'ın izniyle verdiği haberlerle de ona rehber olmuştur. Cebrail Hz. Peygamber'e (s.a.v) vahyi gerek insan suretinde temessül etmek gerek doğrudan kalbine ilkâ etmek suretiyle ya da başka yollarla parçalar halinde indirmiş ve onun okunuşu, hıfzedilişi ve anlaşılmasında bir muallim gibi vazife almıştır.

Hz. Peygamber'e (s.a.v) Cebrail'in asli suretiyle görülmesi konusunda tefsir kaynaklarında dile getirilen görüşler değerlendirildiğinde bu eylemin hem yerde hem de gökte miraç gecesi Sidretü'l-Müntehâ'da gerçekleştiğinde fikir birliği edilmiştir. Tefsirlerde genellikle Cebrail'in yerde Hz. Peygamber'e (s.a.v) bir kez asli suretiyle görüldüğü ileri sürülse de bu esnada Cebrail'in fiziki şekli, görüldüğü yer ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) o andaki haliyle ilgili rivayet ve açıklamaların farklılık arz etmesi sebebiyle bu hadisenin birden fazla tekerrür ettiği fakat kesin bir sayı verilemeyeceği söylenebilir. Kur'ân'da miraç gecesi Hz. Peygamber'in (s.a.v) Cebrail'e yaklaştığına işaret eden ifadeleri, Araplar arasındaki geleneği de delil göstererek fiziki olmaktan ziyade manevi yakınlık olarak açıklayan görüşler daha ikna edici gözükmemektedir.

Kur'ân'da genel ifadelerle emredilen, zamanı ve uygulanış şekline dair tafsilat bulunmayan abdestin alınışı, namazın kılınışı vb. ibadetler konusunda Cebrail'in Hz. Peygamber'le (s.a.v) olan bağlantısına bakıldığında onların bizzat Cebrail tarafından

uygulamalı olarak kendisine öğretildiği görülmüştür. Böylece sünnetin temelinin ve özünün Cebrail'in öğreti ve uygulamalarıyla oluştuğu, sünnetin bir tarafa bırakılarak Kur'an'ı anlama ve uygulamanın da mümkün olamayacağı hakikati ortaya çıkmıştır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v) gerek eş seçimi gerekse onları boşamaması tavsiyesi olsun Cebrail'in yeri geldiğinde onun aile içi hayatına da müdahale ettiği anlaşılmıştır. Bu bakımdan da Cebrail aile hayatının oluşturulması ve aile içi ilişkilerin düzenle yürütülmesinde Müslümanlara güzel bir örnek olmuştur. Cebrail Hz. Peygamber'in (s.a.v) dini hizmetler için seçeceği kişileri belirlemede ve işin ehil olana teslim edilmesi noktasında da kendisine rehberlik etmiştir.

Bu araştırma bize rûhânî varlıklar olarak meleklerin Kur'an ve hadislerdeki anlatımları esas alınarak genelde insanların özelde ise müminlerin rûhî eğilimlerine etkileri ile toplumsal hayata yansımalarına yönelik Din Sosyolojisi ve Din Psikolojisi gibi alanlarda da akademik çalışmaların yapılabileceğini de göstermiştir.

KAYNAKÇA

Abdullah b. Mübarek, Ebû Abdîrrahmân b. Vâzih el-Hanzalî, el-Mervezî, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, thk., Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrût, ts.

Abdürrezzâk es-Sanânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi, el-Himyerî, et-*Tefsîr*, I-III, 1. bs., thk., Mahmûd Muhammed Abduh, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1419/1998.

_____, *Mûsânnef*, I-XI, 2. bs., thk., Habibürrahman el-A'zamî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1403/1982.

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîli'l-ilbas ammeştehera mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*, I-II, Abdülhamîd b. Ahmed b. Yûsuf b. Hendâvî, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut, 1420/2000.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, 1. bs., thk., Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşit vd., Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1421/2001.

_____, *Fezâilü's-sahâbe*, I-II, 1. bs., thk., Vasıyyullah Muhammed Abbas, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1403/1983.

_____, *ez-Zühd*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1. bs., Beyrut, ts.1420/1999.

Altuntaş Halil, Şahin Muzaffer, *Kur'ân-ı Kerîm meâli*, 12. bs., DİB., Ankara, 2011.

Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmud b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-sebi'l-mesânî*, I-XVI, thk., Ali Abdülbari Atiyye, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1415/1994.

Aydemir Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyyât*, DİB., Ankara, ts.

Begavî, Ferrâ, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mesud b. Muhammed, *Meâlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*, I-V, thk., Abdürrezzak el-Mehdî, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420/1999.

_____, *Şerhu's-sünne*, I-XV, 2. bs., thk., Şuayb el-Arnaût, Muhammed Zühayr eş-Şâviş, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1403/1983.

Beyhakî, Ebû Bekir, Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ, *Delâilü'n-Nübüvve ve marifetü ahvâli sâhibi's-şerîa*, I-VII, 1. bs., Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1405/1984.

_____, *el-Esmâ ve's-sıfât*, I-II, 1. bs., thk., Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî, Mektebetü's-sevâdî, Cidde, 1413/1993.

_____, *Şuabü'l-îmân*, I-XIV, 1. bs., thk., Abdülalî Abdülhamîd Hâmid, Mektebetü'r-rüşd, Bombay, 1423/2003.

Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, I-V, thk., Muhammed Abdurrahman el-Meraşlî, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1418/1997.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Basri, *Müsnedü'l-Bezzâr*, I-XVIII, thk., Mahfûzurrahman Zeynullah, Adil b. Sad, Sabri Abdülhalik eş-Şâfiî, Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, Medine, 2009.

Birişık Abdülhamit, "İsrâiliyât", *DİA*, İstanbul, 2001.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil Ebû Abdillâh b. İbrâhim el-Cûfî, *el-Câmiu'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtesar min ümûri Resûlillâhi sallallâhü aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*, I-IX, thk., Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Dâru tavkî'n-necâh, 1422/2002.

Cerrahoğlu İsmail, *Tefsir Tarihi*, I-II, DİB yay., Ankara, 1988.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, I-VI, thk., Ahmed Abdülğafur Attâr, Dâru'l-ilm, Beyrut, 1407/1987.

Çantay Hasan Basri, *Kur'ân-ı hakîm ve meâl-i kerîm*, I-III, 13. bs., Milsan basın sanayi, İstanbul, 1985.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed, *Sünen*, I-V, thk., Şuayb el-Arnaût, Hasan Abdülmünîm Şilebî, Abdüllatif Hırzullah, Ahmet Berhûm, Müssetetü'r-risâle, Beyrut, ts.

Derveze, Muhammed İzzet b. Abdilhâdi Derviş, *et-Tefsîru'l-hadîs*, Dâru ihyâi'l-kütübî'l-Arabî, Kahire, 1383/1963.

Dîneverî, Ebû Bekir Ahmed b. Mervân, *el-Mücâlese ve cevâhiru'l-ulûm*, I-X, thk., Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âli Selmân, Cemiyetü't-terbiyeti'l-İslâmiyye, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1419/1998.

Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân, *el-Bahru'l-muhît fî't-tefsîr*, I-X, thk., Sıdkî Muhammed Cemîl, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1420/2000.

Ebû Naîm el-İsbahânî, Ahmed b. Abdillâh, *Delâilü'n-Nübüvve*, I-II, thk., Muhammed Revvâs Kal'acî, Abdülbir Abbas, Dâru'n-nefâis, Beyrut, 1406/1986.

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, I-X, nşr., es-Saade, Mısır, 1394/1974.

Ebû Ubeyde, Ma'mer el-Müsennâ, et-Teymî, el-Basrî, *Mecâzü'l-Kur'ân*, thk., Muhammed Fuâd Sezgin, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1381/1961.

Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî, *Müsned*, I-XIII, thk., Hüseyin Selîm Esed, Dâru'l-Me'mûn, Dimeşk, 1404/1984.

Ebü's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed Cafer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî, *el-Azame*, 1. bs., I-V, thk., Rızâullâh Muhammed b. İdrîs el-Mübârekfûrî, Dâru'l-âsime, Riyad, ts.

Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-kitâbi'l-kerîm*, I-IX, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak dini Kur'an dili*, I-X, Eser neşriyat, İstanbul, 1971.

Emiroğlu İbrahim, "İsrâiliyât", *DİA*, İstanbul, 2001.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî, *Tehzîbü'l-lüga*, I-XV, thk., Muhammed İvaz Merab, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2001.

Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr*, thk., Rüşdî Sâlih Melhas, Dâru'l-Endülüs li'n-neşr, Beyrut, ts.

Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd, Ebû Zekeriyâ b. Abdillâh el-Absî, *Meâni'l-Kur'an*, 1. bs., thk., Ahmed Yûsuf en-Necâtî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdülfettâh İsmail eş-Şilebî, Dâru'l-Mısıryye, Mısır, ts.

Fettâh İrfan Abdülhamîd, "Cebriyye", *DİA*, İstanbul, 1993.

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsu'l-muhît*, 8. bs., thk., Mektebü tahkîki't-türâs, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1426/2005.

Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, I-IV, thk., Mustafa Abdülkadir Atâ, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1411/1990.

Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Hasen, *Nevâdiru'l-usûl fî ehâdisi'r-Resûl*, I-IV, thk., Abdurrahman Amîre, Dâru'l-cîl, Beyrut, ts.

Hâzin, Ebû'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhim el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl fî meâni't-te'vîl*, I-IV, thk., Muhammed Ali Şahin, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1415/1995.

Humeydi, Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr b. İsa el-Kureşi, *el-Müsned*, I-II, 1. bs., thk., Hasen Selîm Esed ed-Dârânî, Dâru's-sakâ, Dimeşk, 1996.

İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dimeşkî eş-Şâfiî, *Târîhu Dimeşk*, I-LXXX, thk., Amr b. Ğarâme el-Amrevî, Dâru'l-fikr, 1415/1995.

İbn Âşûr, Ebû Abdillâh Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed eş-Şâzelî b. Abdilkâdir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I-XXX, ed-Dâru't-Tunusiyye li'n-neşr, Tunus, 1984.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî, el-Endelüsî, *el-Muharreru'l-vecîz fî Kitabillahi'l-Aziz*, I-VII, thk., Abdüsselam Abdüşşafî, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1422/2002.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I-XIII, 3. bs., thk., Esad Muhammed et-Tayyib, Mektebetü nizâr Mustafâ el-Bâz, Suudi Arabistân, 1419/1998.

İbn Fûrek, Ebû Bekir Muhammed b. el- Hasen el-İsfahânî, en-Nisâbûrî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk., Alâl Abdülkâdir Bendevîş, Âtîf b. Kâmil b. Sâlih Buhârî, Sehîme b. Muhammed Saîd Muhammed Ahmed Buhârî, Câmiatü ümmi'l-kurâ, Suûdi Arabistan, 1430/2009.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî, *el-Müsnedü's-sahîh*, I-XVIII, 1. bs., thk., Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1408/1988.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Eyyüb el-Himyerî, el-Meâfirî, el-Basrî, el-Mısrî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-II, 2. bs., thk., Mustafa es-Saka, İbrâhim el-Ebyârî, Abdülhafız eş-Şilebî, Şirketü mektebe ve matbaa Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1375/1955.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbûrî, *Sahîh*, I-IV, thk., Muhammed Mustafa el-Azamî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, ts.

İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kuraşî el-Medenî, *es-Siyer ve megâzî*, thk., Süheyl Zekkâr, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1398/1978.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busravî ed-Dimeşkî eş-Şâfiî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I-IX, 1. bs., thk., Muhammed Hüseyin Şemsüddin, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1419/1999.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Garîbü'l-Kur'ân*, thk., Saîd el-Lihâm, y.y., ts.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen*, I-II, thk., Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabî, Kahire, ts.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut, 1414/1993.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Kâtib el-Hâşimî, el-Basrî, el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I-VIII, thk., Muhammed Abdülkadir Atâ, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1410/1990.

İbnu Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbrâhim el-Absî el-Kûfî, *el-Kitâbu'l-mûsânnef fî'l-ehâdis ve'l-âsâr*, I-VII, thk., Kemal Yûsuf el-Hût, Mektebü'r-rüşd, Riyad, 1409/1989.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec, Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, I-IV, thk., Abdürrezzâk el-Mehdî, Dâru'l-kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1422/2002.

İbnü'l-Esîr, Mecdüddin, Ebü's-Seadat el-Mübarek b. Esirüddin Muhammed b. Muhammed eş-Şeybani el-Cezeri, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, I-V, thk., Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmud Muhammed et-Tanâhî, el-Mektebetü'l-ilmiyye, Beyrut, 1399/1979.

Kallek, Cengiz, "Sâ", *DİA*, İstanbul, 2008.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, I-XX, 2. bs., thk. İsmail el-Berdûnî, İbrâhim el-Utfeyş, Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1384/1964.

Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin, Ebü'l-Kâsım Zeynülsîlâm b. Abdilmelik, *Letâifü'l-işârât*, I-III, thk., İbrâhim el-Besyûnî, el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-âmme, Mısır, ts.

_____, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, I-II, thk., Abdülhalîm Mahmûd, Mahmûd b. eş-Şerîf, Dâru'l-meârif, Kahire, ts.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, *el-Muvatta'*, thk., Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1406/1985.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî, *Te'vîlâtü ehli's-sünne*, I-X, thk., Mecdî Baslûm, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1426/2005.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I-VI, thk., es-Seyyid ibn Abdülmaksûd b. Abdürrahim, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, ts.

Molla Gürânî, Ahmed b. İsmail b. Osman, Şihâbüddîn, *Gâyetü'l-emânî min tefsîri kelâmi'r-Rabbânî*, thk., Muhammed Mustafa Göksu, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 1428/2007.

Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr, Ebü'l-Hasen, el-Ezdî, el-Belhî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, I-V, thk., Abdullah Mahmûd Şehhâteh, Dâru'ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrût, 1423/2002.

Mücâhid b. Cebr. Ebü'l-Haccâc, el-Mekkî el-Mahzûmî, *et-Tefsîr*, thk. Dr. Muhammed Abdüsselâm Ebû'n-Nîl, Dâru'l-fikr, Mısır, 1410/1989.

Müslim b. Haccâc, Ebü'l-Hüseyn b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü's-sahîh el-muhtesar binakli'l-adli ani'l-adli ilâ Resûlillâhi sallallâhü aleyhi ve sellem*, I-V, thk., Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Müttakî el-Hindî, Ali b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân, *Kenzü'l-ummâl*, I-XVI, 5. bs., thk., Bekrî Hayâtî, Safve es-Sekâ, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1401/1981.

Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Murâdî el-Mısırî, *İ'râbü'l-Kur'an*, 1. bs., thk., Abdülmünîm Halil İbrâhim, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1421/2001.

Nesâî, Ebî Abdirrâhmân Ahmed b. Şuayb b. Ali, *el-Müctebâ mine's-Sünen, es-Sünenü's-suğrâ*, I-IX, thk., Abdülfettâh Ebû Gudde, Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmî, Halep, 1406/1986.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, I-III, thk., Yûsuf Ali Büdeyvî, Dâru'l-kelimi't-tayyib, Beyrut, 1419/1998.

Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî, Dâru'l-kalem, Dâru's-Şâmiyye, Beyrut, 1412/1991.

Râzî, Fahreddîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-gayb*, I-XXXII, 3. bs., Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420/2000.

Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr*, I-X, el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l âmme, Mısır, 1990.

Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim en-Nisâbü'rî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, I-X, thk., el-İmam Muhammed b. Âşur, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1422/2002.

Semerkindî, Ebü'l-Leys, İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim, *Bahru'l-ulûm*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1413/1993.

Sevrî, Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk el-Kûfî, *et-Tefsîr*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrût, 1403/1983.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, I-VIII, Dâru'l-fikr, Beyrût, ts.

_____, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk., Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-âmme, Mısır, 1394/1974.

Şâfîî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbas, *el-Müsned*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1400/1979.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Yemenî, *Fethu'l-kadîr*, I-V, 1. bs., Dâru İbn Kesîr, Dâru'l-kelimi't-tayyib, Beyrut, 1414/1993.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünya Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, I-XXV, 2. bs., thk., Hamdî b. Abdilmecîd es-selefî, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire, 1415/1999.

_____, *el-Mucemü'l-evsat*, I-X, thk., Târık b. Ivazullah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Huseynî, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, ts.

Taberî, Ebû Ca'fer, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân*, I-XXIV, 1. bs., thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1420/2000.

Tayâlîsî, Ebû Dâvud, Süleyman b. Dâvud b. Cârûd, thk., Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, *el-Müsned*, I-IV, Dâru hicr, Mısır, 1419/1998.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsa b. Sevre, *Sünen*, I-V, 2. bs., thk., Ahmed Muhammed Şakir, Muhammed Fuad Abdülbaki, İbrâhim Atve İvez, Şirketü mektebe ve matbaa Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır, 1395/1975.

Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. Îsa b. Abdillâh b. Refî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk., Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1423/2002.

Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî, *el-Vesît fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, I-IV, thk., eş-Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcûd, eş-Şeyh Ali Ahmed Muavviz, Dr. Ahmed Muhammed Sîra, Dr. Ahmed Abdülganî el-Cemel, Dr. Abdurrahman el-Uveys, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1415/1994.

_____, *Esbâbü nüzüli'l-Kur'an*, thk., Kemal Besyûnî Zeğlûl, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1411/1990.

Vâkîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Eslemî, el-Medenî, *el-Meğâzî*, I-III, 3. bs., thk., Marsden Jones, Dâru'l-e'lemî, Beyrut, 1409/1989.

Yahyâ b. Sellâm b. ebî Sa'lebe Ebû Zekerîyyâ et-Teymî, *et-Tefsîr*, I-II, thk. Hind Şelebî, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrût, 1425/2004.

Yavuz, Yûsuf Şevki, "Ruh", *DİA*, İstanbul, 2018.

Yurdagür Metin, "Haşviyye", *DİA*, İstanbul, 1997.

Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, I-XXXX, thk., Muhakkik topluluğu, Dâru'l-hidâye, Beyrut, ts.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, *Meâni'l-Kur'an ve i'râbüh*, I-V, thk. Abdülcelil Abduh Şilebî, Âlemü'l-kütüb, Beyrut, 1408/1988.

Zehebî, Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, I-III, Mektebetü Vehbe, Kahire, ts.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, I-IV, 3. bs., Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1407/1987.

_____, *Esasü'l-belâga*, I-II, thk., Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1419/1998.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Hasan ALKAN
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Söğüt İmam Hatip Lisesi, Söğüt/Bilecik, 1987.
Lisans Diploması	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul, 1992.
Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Antalya, 2015.
Tez Konusu	<i>Akkirmânî'nin Hadis Şerh Metodu "Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erbain" Adlı Eseri Özelinde</i>
Doktora Diploması	Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Antalya, 2023.
Tez Konusu	<i>Klasik Tefsir Kaynaklarında Cebrail</i>
Yabancı Dil / Diller	Arapça /iyi, Fransızca/orta,
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	Eskişehir-Çifteler İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenliği, 1992-1997; Kars Çıraklık Eğitim Merkezi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği, 1997-1998; Kars Anadolu İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenliği, 1998-2000; Antalya Kaş Lisesi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği, 2000-2002; Antalya Hasan Kaya İlköğr. Okulu Din Kültürü. ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği, 2002-2005; Antalya Dr. İlhami Tankut İlköğr. Okulu Müdür Yardımcılığı, 2005-2010; Antalya Levent Aydın Anadolu Lisesi Okul Müdürlüğü, 2010-2013; Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı, Öğretim Görevlisi, (2013- Devam Ediyor.)